

MANNEN EN VROUWEN VAN BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

MANNEN EN VROUWEN

VAN

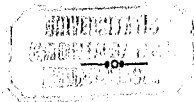
BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTEEN

BIJENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.



HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.

1896.

I N H O U D.

LOUIS PASTEUR, door Dr. J. E. Enklaar..	Blz.	1
ALEXANDRE DUMAS FILS, door Mr. J. Kalff Jr.....	"	45
VIKTOR RYDBERG, door Ph. Wijsman.....	"	93
VIRGINIE LOVELING, door A. W. Stellwagen...	"	129
LORD SALISBURY, door Dr. E. D. Pijzel.	"	179
OOM PAUL, door Dr. Hendr. P. N. Muller.....	"	215
CAMILLE SAINT-SAËNS, door S. van Milligen.....	"	265
LI-HUNG-CHANG, door Chr. Nuijs.....	"	303
MEVROUW HUMPHRY WARD, door W. J. Manssen..	"	351

LOUIS PASTEUR.

In de eenvoudige woning van den looier Pasteur in het dorpje Dôle werd 27 December 1822 een kind geboren, dat den naam van Louis ontving. De vader was een oud soldaat van het keizerrijk, die door ontwikkeling en werklust boven de meeste zijner vakgenooten uitmuntte. Ook de moeder was een verstandige vrouw, een toongeeffster in haar nederige omgeving. In 1825 verhuisde de familie naar Arbois, waar de vader een looierij gekocht had. Er werd in dat gezin hard gewerkt voor het dagelijksch brood. Vader en moeder hadden het niet zoover gebracht in de wereld, als zij verdiend hadden. De kleine Louis zou ontvangen, wat zij te kort waren gekomen. „Nous ferons de lui un homme, qui aura de l'instruction”, zeiden zij tegen elkander en die gedachte alleen was reeds een lichtstraal in hun grijs eentonig leven. Evenwel, het geval was zeer gewoon. Zoo spreken meer ouders.

Eenige jaren later stapte de kleine Louis, in het volle gevoel van zijn waardigheid, door de groote poort van het Collège d'Arbois, beladen met dictionnaires, die hij niet noodig had; hij de kleinste van alle leerlingen. Na de school werden de lessen nauwgezet door vader overhoord; doch de jongen kwam vaak niet thuis op zijn tijd, hij was met zijn kornuiten gaan

wandelen of visschen. Ook dat was niets bijzonders. Zoo zijn er meer. Zoo naderde het 14^{de} levensjaar. Zat er dan niets in dien jongen? Ja, hij teekende heel aardig met crayon, zelfs met pastel. Van menig stadgenoot uit de buurt ontwierp hij een goed gelijkende beeltenis. Het hoofd van het Collège had nog wat meer bemerkt. Eens had hij van Louis gezegd: „Il ira loin” en hem toegevoegd: „Mon petit ami, pensez à la grande École normale”. Dat was zeker een goed paedagoog.

En Louis dacht aan l'École normale. Hij deed zijn admmissie op zijn 14^{de} jaar en werd toegelaten als n^o. 14 op de ranglijst. Maar dat was dan ook alles. 't Eenige, wat er bijgevoegd moet worden is dat de jongen zelfvertrouwen, eerezucht en wilskracht had. N^o. 14 was hem te min. Hij wilde nog een jaar studeeren en het admmissie opnieuw doen. De ouders stonden het toe. Hij kwam voor dit doel in het instituut van vader Barbet, in een achterhoek van Parijs, die hem als minvermogende voor $\frac{2}{3}$ van het gewone pension aannam. Het volgend jaar was Louis n^o. 4.

Wij schrijven 1895. In een lage kamer van Villeneuve l'Étang, in het oude verblijf van het piquet des Cent-gardes van het kasteel van Garches, ligt een oude man op zijn sterfbed. Alles was daar sober en eenvoudig. Bij dat sterfbed lagen een viertal vrouwen geknield, die baden, en een paar kinderen; er om heen stond een groep mannen met ernstige gelaatstrekken. Dat was niets ongewoons. Als men echter wist, dat onder die mannen zich bevonden doctor Roux, Chantemesse, Nocard, Metchnikoff en Martin, dan rijst reeds het vermoeden, dat die stervende wat meer beteekende dan een gewoon mensch. Eenige uren later lag daar een doode, de oogen gesloten door een liefhebberende gade, een crucifix in de marmewitte handen. Hij had dus het katholieke geloof beleden.

Zaterdagmorgen 5 Oktober werd die doode begraven. Achter den lijkwagen viel het oog het eerst op een bouquet met het opschrift „Un pauvre reconnaissant” en men vertelde elkander, dat een dankbare moeder, wier kind hij gered had, had uitgeroepen: „On devrait réaffecter le Panthéon pour lui: c'était

un saint" en dat honderden moeders, aan eigen kinderen denkend, het in stilte hadden nagezegd. 't Was dus een goed man, die daar begraven werd.

Maar dat was de begrafenis niet van een mensch, die alleen goed was. Zoo wordt de deugd in de wereld niet beloond. Drie dagen lang had het lijk op een praalbed gelegen in een vertrek, dat van boven tot onder opgevuld was met bouquetten en kransen van in- en buitenlandsche bloemen, die van heinde en ver waren gezonden. En gedurende die drie dagen hadden duizenden menschen eerbiedig voor dat lijk gedefileerd.

Op den dag zelve waren de straten in den omtrek afgezet door een groote troepenmacht — dragonders, kurassiers, republikeinsche garden, marinesoldaten, chasseurs, linieregimenten, onder bevel van generaal Saussier zelf — boden camelots op de boulevards het portret van den gestorvene te koop, waren duizenden op de been en alle balconen en ramen in de straten, waardoor de stoet trekken zou, dicht met menschen bezet, die 50 frs. en meer voor een staanplaats voor een raam hadden gegeven.

Dat alles was reeds zeer ongewoon en de indruk er van werd nog sterker, toen de stoet om 10 uur het monumentale gebouw in de rue Dutot verliet. Vooraan de gardiens de la paix en de cuirassiers met generaal Saussier en zijn schitterende staf aan het hoofd, dan troepen-afdeelingen van allerlei wapens, gevolgd door wagens vol kransen, daarna de prachtige lijkkoets met zijn vier massief zilveren engelen, zijn zware fluweelen en zijden met zilverdraad gestikte draperieën, zijn gouden franjes en nationale kleuren getrokken door zes paarden, die bijna geheel verdwenen onder de zwarte met zilveren sterren bezaaide dekkleeden. De slippers van het lijkkleed, gedragen door Boisson namens het Instituut, door Bergeron namens de Académie de Médecine, door Brouardel namens de Faculté de Médecine en door Poincaré, den minister van openbaar onderwijs. Daarachter ceremoniemeesters op een zwart kussen de ridderorden van den overledene dragend, voorop schitterend het grootkruis van St. Anna van Rusland met de

diamanten. Achter het lijk vijf wagens vol kransen, dan in volgorde de familieleden, de vertegenwoordigers der regeering, het corps diplomatique, afgevaardigden, senatoren, leden van het Instituut en ongeveer twee honderd deputaties van verschillende lichamen en vereenigingen uit alle landen der wereld. Afgesloten door twee escadrons dragonders en twee batterijen artillerie, trok de stoet door de straten van Parijs naar de kathedraal van Notre-Dame onder de tonen van Chopin's *Marche funèbre*.

Daar opende zich bij het naderen van den stoet de groote poort van de kathedraal en voor de oogen der onafzienbare menigte vertoonde zich het schip der kerk met zijn majestueuze afmetingen, schitterend verlicht door duizenden vlammen van kaarsen en toortsen, een zee van licht vol wierookgeuren. Midden in de kerk, op een hoog praalbed, werd de doodkist geplaatst, terwijl het koor zich vulde met een schare van mannen, allen met een klinkenden naam in de wetenschap of een hoogen rang in staat, leger en maatschappij; rokken, toga's en uniformen, waarheen het oog zich richtte; vooraan de president der republiek en tegenover hem de aartsbisschop van Parijs. Onder de leiding van den laatsten werd de lijkdienst gevierd, terwijl de orgels beurtelings hun machtige stemmen verhieven, de koren en solisten begeleitend, die onder meer het *Miseremini* van Sergent en het *Ego sum* uit Gounod's *Moy's et Vita* lieten hooren.

En na de kerk de plechtigheid op het voorplein. Ook daar weder de lijkst op een hooge catafalk, daar hetzelfde schitterende gehoor en als spreker Poincaré, de minister, die een schoone lijkrede eindigde met de woorden: „Adieu, cher et illustre maître! La science, que vous avez si grandement servie, la science immortelle et souveraine, par vous devenue plus souveraine encore transmettra aux âges les plus lointains l'ineffaçable empreinte de votre génie. La France, que vous avez tant aimée, gardera fièrement, comme un bien national, comme une consolation, comme une espérance, votre souvenir vénéré.” Dat was een begrafenis schooner dan die van

een maarschalk van Frankrijk of van een president der republiek. Niet slechts Frankrijk, ook het buitenland deed alles om ze zoo pléchtig en eervol mogelijk te maken.

De illustre doode en de kleine Louis Pasteur, de leerlooierszoon van het Collège d'Arbois, waren een en dezelfde persoon. Welk een rijk leven moet er gelegen hebben tusschen zulk een begin en zulk een einde! Het hoofd van het Collège had wel goed gezien: „Il ira loin”.

Na zijn dood verscheen een aflevering van de *Revue scientifique* inhoudende een uittreksel van de redevoering, waarmede Renan Pasteur in 1882 welkom heette in de Académie, en een lijst van de titels van alle opstellen, mededeelingen en boeken, die Pasteur geschreven had. Dat was tweederlei welsprekendheid. Eenerzijds Renan met zijn onvergelykelyk schoone taal en zijn zeggingskracht, anderzijds de dorre opsomming van niet minder dan 197 geschriften als den arbeid van één menschenleven. Zulk een leven in een korte beschrijving ook maar eenigermate tot zijn recht te laten komen, is onmogelyk. Pasteur zal zijn biograaf vinden, die in een lijvig boekwerk, rijkelyk met platen en photogrammen versierd, zijn werk uiteenzetten en daarmede zijn beeld ontwerpen zal. Want het leven van Pasteur dat was zijn arbeid en zijn arbeid is de geschiedenis der bacteriologie.

Den schrijver van deze schets zij het veroorloofd enkele groote lijnen te trekken. Pasteur was scheikundige van professie. Reeds op het Collège Royal van Besançon, dat hij spoedig verwisseld had voor het Collège d'Arbois, openbaarde zich de voorliefde van den veelbelovenden jongen man voor die wetenschap. Hij wist een verdienstelijken apotheker op te sporen en rustte niet, voordat deze er in toegestemd had hem buiten de lessen van het Collège eenig scheikundig onderwijs te geven. Op de École normale kon hij grasduinen. Daar doceerde Dumas en aan de Sorbonne Balard. Daar maakte Pasteur voor het eerst kennis met breede wetenschappelyke opvattingen. Het waren gelukkige dagen, die over zijn leven beslisten. Spoedig begreep hij, dat niet alleen op de banken van het auditorium, zij 't ook van een Dumas of van een Balard, maar boven alles in het

laboratorium de chemicus gevormd wordt. Zondagsmorgens werkte hij praktisch met Barruel, den assistent van Dumas en nog wordt de phosphorus in de École normale bewaard, die Pasteur zelf afscheidde uit beenderen bij den slager gehaald.

Spoedig was Pasteur als chemicus practisch en theoretisch voldoende gevormd, om aan zelfstandigen arbeid te denken. En terstond wist hij een groot vraagstuk in het oog te vatten, n.l. het verband tusschen kristalvorm, scheikundige structuur en bepaalde werkingen van het gepolariseerde licht. Op dat gebied hadden Mitscherlich en Biot met het beste gevolg gewerkt. Men kende links- en rechtsdraaiend kwarts en de corresponderende asymmetrie in de kristallen en wist, dat in oplossingen de werking op het gepolariseerde licht behouden bleef. Veel was er echter nog duister en onbegrepen gebleven.

Pasteur begon een reeks onderzoekingen, waarvan het verslag is te vinden in de *Comptes rendus de l'Académie*, die van 1848 tot 1856 het licht zagen, die allen betrekking hadden op het genoemde vraagstuk en hun culminatie-punt vonden in een belangrijke ontdekking in betrekking tot het wijnsteenzuur.¹ Een groote gedachte had post gevat in Pasteurs geest. Het ontbreken van symmetrie in de rangschikking der atomen in de moleculen der stoffen moet zich altijd openbaren in asymmetrie der kristallen en in werkingen op het gepolariseerde licht, waar ook de termen rechts en links toepasselijk zijn. De twee groepen van verschijnselen, hoezeer ook

¹ Pasteur was van 1843 tot 1846 kweekeling van de École normale supérieure. In 1846 werd hij hulpleeraar aan die school, in 1847 verwierf hij den doctoralen graad. Op het einde van 1848 werd hij leeraar aan het lyceum te Dijon, kort daarop hoogleeraar in de scheikunde aan de Faculté des Sciences te Straatsburg, waar hij van 1849 tot 1854 bleef. In 1854 werd hij hoogleeraar in de scheikunde en deken van de Faculté des sciences te Rijssel. In 1857 keerde hij als directeur van de École Normale naar Parijs terug. In 1863 werd hij leeraar in de geologie, physica en chemie aan l'École des Beaux-Arts en in 1867 hoogleeraar in de scheikunde aan de Sorbonne, wat hij tot 1875 bleef. In 1862 werd hij lid van de Académie des sciences, waarin hij in 1887 Vulpian verving als secrétaire perpétuel. Ten gevolge van den aanval van beroerte moest Pasteur echter na twee jaren voor die betrekking bedanken, waarin Berthelot hem opvolgde.

oogenshijnlijk verschillend, hebben een gemeenschappelijke oorzaak. In deze orde van denkbeelden moesten de kristallen van het bekende wijnsteen-zuur, dat het vlak van het gepolariseerde licht rechts draaide en die van het tegenover het licht werkeloze druiven-zuur respectievelijk een asymmetrischen en een symmetrischen bouw hebben. Pasteur vond meer dan hij zocht. Hij ontdekte daarenboven een linksdraaiend wijnsteen-zuur.

Onder de kristallen van een preparaat van natriumammonium-tartraat vond het scherpe oog van Pasteur enkele, die, op bepaalde wijze geplaatst, een eigenaardig vlakje ter rechter-, andere die in denzelfden stand dat vlakje ter linkerzijde vertoonden. Geen der kristallen had een vlak van symmetrie en de beide reeksen waren volkomen elkanders spiegelbeelden. Uit de beide reeksen van zouten scheidde hij de zuren af en nu kwam het *experimentum crucis*. In den polarisator bleek het zuur uit de ééne reeks het vlak van het gepolariseerde licht naar rechts, dat uit de andere reeks dit vlak naar links te draaien. De gedachte had den stempel der waarheid ontvangen van het experiment. Het onderstelde verband bestond ook hier.

De vreugde van Pasteur was zoo groot, dat hij den assistent voor natuurkunde om den hals viel met de woorden: „*Mon cher monsieur Bertrand, je viens de faire une grande découverte! . . . J'en suis si heureux, que j'éprouve un tremblement nerveux qui m'empêche de remettre de nouveau l'œil à l'appareil de polarisation. Allons au Luxembourg; je vous expliquerai tout cela.*”

De ontdekking vond terstond haar weg naar de Académie des sciences en baarde groot opzien. De groote Biot, die zelf op dit gebied zooveel gewerkt had, liet Pasteur bij zich komen, om de beslissende proef voor zijn oogen te herhalen. Dit geschiedde in het Collège de France. De uitkomst was dezelfde. De oude Biot drukte Pasteur de hand met de woorden: „*Mon cher enfant, j'ai tant aimé les sciences dans ma vie que cela me fait battre le cœur!*”

Ook de beroemde Mitscherlich, die zelf de kristallen bestudeerde en beschreven had zonder iets te zien van de belangrijke

bijzonderheid, die Pasteur terstond in het oog viel, moest er het zijne van hebben. Hij wenschte den jongen man geluk en zeide o. a. „Si vous avez constaté ce que je n'ai pas su trouver, c'est que vous avez dû être guidé par une idée préconçue.” Dat was een woord vol beteekenis. Pasteur had ver strekkende ideeën en tevens het krachtige bewustzijn, dat elk denkbeeld op natuurkundig gebied den toetssteen der proef vereischt en hij had de technische bekwaamheid, om den toetssteen aan te leggen. Het bleek onmiddellijk, dat hij van het hout was, waaruit de grootmeesters der experimenteele wetenschap gemaakt worden.

Op dit veld zou Pasteur echter geen nieuwe lauweren plukken. Hij liet ze over aan anderen en gaf een andere richting aan zijn studiën¹. „Onze Van 't Hoff heeft voltooid, wat Pasteur is begonnen. Hij heeft in zijn *Deux années dans l'histoire d'une théorie* een scherp omschreven moleculaire asymmetrie beschreven, waarin hij de ware oorzaak ontdekt had van het verband tusschen de verschijnselen, die Pasteur zooveel belangstelling inboezemden. Pasteur schijnt zich zelve min of meer als een renegaat beschouwd en het in zeker opzicht betreurd te hebben, dat hij niet voortgegaan was in deze fysisch-chemische richting, die zooveel beloofde. Meer en meer naderde Pasteur met zijn studiën het probleem van het leven. Een keerpunt was dit strikt genomen niet. Er waren punten van overgang.

Pasteur had opgemerkt, dat de gewone groene schimmel (*Penicillium glaucum*), zich met druivenzuur voedend, dit in rechts- en linksdraaiend wijnsteen zuur splitste en alleen het eerste assimileerde. Soortgelijke waarnemingen brachten hem tot het besluit, dat hij gekomen was bij een der groote grenzen van de levenlooze en de levende natuur. Stoffen, die door haar asymmetrischen moleculairen bouw op het gepolariseerde licht werkten, konden alleen in en door het levend organisme ont-

¹ Thans weet men, dat appelzuur en melkzuur soortgelijke verschijnsels vertoonen. Het gistingsmelkzuur is inactief, doch in rechts- en linksdraaiend zuur te splitsen. Ook hier openbaart zich het verband tusschen het leven en de moleculaire structuur. De *Bacillus acidi laevolactici* maakt uit een riet-suikeroplossing linksdraaiend melkzuur en de *Penicillium glaucum* splitst het inactieve gistingsmelkzuur en laat het rechtsdraaiende over.

staan. Daar stond de toekomstige bestrijder der generatio æquivoca reeds als verdediger van het terrein, dat hij voor het leven gereserveerd wilde zien. Zijn godsdienstige overtuigingen waren zeker niet vreemd aan dat idée préconçue; hoewel hij het nooit anders verdedigd heeft dan met de wapenen der wetenschap.

Onderwijl had Pasteur de École normale, het lyceum van Dijon en de faculté des sciences te Straatsburg reeds achter den rug en kwam hij op 32jarigen leeftijd als hoogleeraar en deken aan de Faculté des sciences te Rijssel. In het departement du Nord was de fabricatie van alcohol door gisting een van de voornaamste bronnen van bestaan. Dit heeft ten gevolge gehad, dat Pasteurs aandacht zoo op het gistingsverschijnsel gevestigd werd, dat hij er een onderwerp van studie van maakte.

In 1857 werd door Pasteur aan de Société des sciences van Rijssel het klassieke „Mémoire sur la fermentation appelé lactique” aangeboden en daarmee begon een nieuw tijdperk in de leer der gistingsverschijnsels. In het mengelmoes van stoffen, dat in melkzure gisting verkeert, had Pasteur een weinig van een grijze substantie opgemerkt. Hij wist ze te zuiveren en zaaide er wat van uit in suikerhoudend gistwater, waaraan een weinig krijt was toegevoegd. Dit water, door koolzuur afgesloten van de lucht ¹ en eenigen tijd op een temperatuur van 30°—35° gehouden, vertoonde een krachtige melkzuurgisting en gaf, bij uitdamping, na afloop van het proces een overvloed van kristallen van melkzuurcalcium. Het aftreksel van de gist kan bij deze proef vervangen worden door een andere geschikte stikstofhoudende stof, want — Pasteur zag het terstond in — het had alleen de beteekenis van voedsel voor de gist. Met de laatste bedoelde hij de grijze substantie, die zich onder den mikroskoop aan hem openbaarde als een massa kleine bolletjes of staafjes, die in levendige beweging verkeerden en veel overeenkomst vertoonden met de cellen van de gewone biergist.

De gistingsverschijnselen hadden van oudsher zeer de aan-

¹ Het krijt diende om het telkens gevormde melkzuur te neutraliseeren. Het ferment heeft behoefte aan een neutrale vloeistof. Door het koolzuur was de lucht in de kolf verdrongen.

dacht getrokken; tal van theorieën waren opgesteld om ze te verklaren; ten slotte had de leer van Liebig het veld behouden, volgens welke een ontleding van eiwitachtige stoffen en de door contact op de moleculen van de suiker overgebrachte verstoring van het evenwicht der atomen er den aard en het wezen van uitmaakten. De klassieke Mémoire van Pasteur eindigde met de woorden „or il m'est avis, au point où je me trouve de mes connaissances sur le sujet, que quiconque jugera avec impartialité les résultats de ce travail et ceux que je publierai prochainement, reconnaîtra avec moi que la fermentation s'y montre corrélatrice de la vie, de l'organisation de globules, non de la mort ou de la putréfaction de ces globules, pas plus qu'elle n'y apparaît comme un phénomène de contact, où la transformation du sucre s'accomplirait en présence du ferment sans lui rien donner, sans lui rien prendre.”

Ziedaar, een nieuw standpunt, een baanbrekende gedachte duidelijk en zonder voorbehoud uitgesproken. Gisting is een verschijnsel onafscheidelijk verbonden met het leven; het is de scheikundige verandering, die een levend organisme in een bepaalde middenstof te weeg brengt. Pasteur had ideeën; reeds Mitscherlich had het opgemerkt. Geen feit bleef in zijn geest geïsoleerd. Wat voor het melkzuur gevonden was, breidde hij aanstonds uit over de alcoholische gisting en die, welke naar het boterzuur zijn naam draagt. Doch, de ideeën hadden hun werk gedaan; voorloopig mocht slechts de proef aan het woord komen.

De melkzure gisting gaat gemakkelijk in de zoogenaamde boterzure over; onder de ontwikkeling van koolzuur en waterstof ontstaat dan boterzuur. Pasteur vond hier een levend ferment (*clostridium butyricum*), dat zich als doorschijnende cilindrische staafjes vertoonde, afzonderlijk of tot kleine ketens verbonden; die zich met glijdende en golvende bewegingen snel in de vloeistof verplaatsten. En ook hier achtte hij het verschijnsel van het leven der bacillen afhankelijk.

Nog in hetzelfde jaar ontving de Académie des sciences een Mémoire, waarin Pasteur een onderzoek mededeelde betreffende de alcoholische gisting met de uitkomst, die te verwachten was,

dat de splitsing van de suiker in alkohol en koolzuur een uitvloeisel is van het leven der gistcellen, de ketenvormende bolletjes van de *Saccharomyces cerevisiae*, de hoofdzakelijk door knopvorming zich voortplantende gistzwam. Dat de gewone gist, de weeke grijze massa, een verzameling is van levende cellen — een uiterst eenvoudig bewerktuigd plantje — dat hadden Cagniard de Latour, Schwann en Kützing reeds uitgemaakt. Pasteur was echter de eerste, die haar beteekenis voor de gisting begreep.

Liebig handhaafde zijn theorie; Dumas, Berthelot en anderen traden in het strijdperk. Vóór of tegen de physiologische gistingstheorie van Pasteur werd de leuze. Pasteur antwoordde met een lange reeks uiterst nauwkeurige onderzoekingen, waarvan de *Comptes rendus de l'Académie* van 1858—1860 de verslagen bevatten. De hoofd- en bijproducten der alcoholische gisting en de voorwaarden, waaraan zij gebonden is, deed hij tot in bijzonderheden kennen en zoo vernagelde hij de kanonnen der tegenpartij. Zijn opvatting is de onbetwist heerschende geworden en tot op den huidigen dag gebleven. Verschil van gevoelen openbaart zich eerst dan, als het mechanisme ter sprake komt, waardoor de gistcel de suiker ontleedt.

Van de boterzuurgisting tot de rotting is slechts een enkele stap. Pasteur, gewoon elken ingeslagen weg af te loopen tot den einde toe, kon niet nalaten dien stap te doen. Rotting en gisting werden voor hem woorden voor verwante begrippen. In rottende stoffen had hij een menigte mikroskopisch kleine wezens — mikroben — ontdekt — bacteriën, spirillen (vibrionen) — en hij aarzelde niet ze niet als de begeleiders maar als de veroorzakers der rotting te beschouwen. „Les principes immédiats”, zoo sprak hij in de Académie, „seraient en quelque sorte indestructibles, si l'on supprimait des êtres que Dieu a créés les plus petits, les plus inutiles en apparence.”

Hevige tegenstand van de toongevers der wetenschap! Liebig vergeleek deze theorie van de rotting met de redeneering van een kind, dat de snelheid van den Rijnstroom meent te kunnen toeschrijven aan de stooten van de raderen der watermolens,

die er te Mainz in werken. Pasteur's gedachte was grootsch. Die kleine wezens, waarvan men er duizend en meer naast elkander moest leggen, om de lengte van 1 millimeter te verkrijgen, hadden een belangrijke taak in de wereld te vervullen. Zij moesten de organische stoffen van gestorven planten en dieren ontleden in eenvoudige producten, ammonia, koolzuur en water en ze zoo weder beschikbaar stellen voor assimilatie door andere organismen; door de microben reikte de dood de hand aan het leven.

Onderwijl was het vraagstuk van gisting en rotting nog meer samengesteld geworden. Pouchet, directeur van het museum van natuurlijke historie te Rouaan, deelde in 1858 aan de Académie mede, dat het hem gelukt was uit doode organische stoffen levende wezens te doen ontstaan, die behoorden tot de alleenevoudigst bewerkte organen. Dat moest Pasteur interesseeren, die de eerste stappen gedaan had in het nog zoo onbekende rijk der microben, die bij most en bierwort de gisting van zelf (spontaan) had zien ontstaan zonder te weten van waar de levende kiemen kwamen, van wier aanwezigheid hij de noodzakelijkheid had aangetoond.

Toen ontspon zich die belangwekkende strijd tusschen Pouchet, Musset, Joly en anderen aan de ééne zijde en Pasteur aan de andere over de zoogenaamde *generatio aëquivoca of spontanea*, een strijd, die jaren lang in de wetenschappelijke wereld de gemoederen vervuld heeft. Nieuw was hij niet, de oorsprong van het leven had altijd belangstelling gewekt. In het laatst van de 17^{de} eeuw werd te Leiden van den academischen leerstoel voor physica verkondigd: „*Duobis potissimum modis, ut alios omittam, proveniunt viventia, nempe ex semine, et sua sponte . . . sponte generari dicuntur qui fiunt a causis occultis; veluti vermes oriuntur aliaque animantia in cadaveribus putrescentibus*”.¹ Een eeuw later was zij het onderwerp van een lang-

1. De levende wezens ontstaan voornamelijk, om van andere niet te spreken, op twee wijzen, nl. uit een ei en spontaan spontaan zegt men, dat zij geboren worden, die door verborgen oorzaken ontstaan, evenals de wormen en andere dieren in rottende lijken. Burgersdijk. *Colleg. Physic.* bladz. 240.

durigen strijd tussehen de katholieke priesters Needham in Engeland en Spallanzani in Italië, ook toen zegevierde de meening, dat *generatio aëquivoca* althans bij infusiediertjes inderdaad plaats vond. Men kende echter de draagkracht van zulk een uitspraak niet; in allen gevalle was de experimenteele methode van onderzoek met haar strenge kritiek op elke natuurkundige gedachte nog in de kindsheid.

Pasteur en zijn tegenstanders hadden de hulpmiddelen der moderne wetenschap te hunner beschikking. Aan scherpzinnigheid ontbrak het Pouchet en de zijnen evenmin als Pasteur; de vernuftigste proeven werden uitgedacht en genomen. Pasteur was echter scheikundige; hij wist om te gaan met kolven en vloeistoffen en alle maatregelen zoo praktisch te nemen, dat zij doel troffen; de anderen waren alleen beoefenaars der natuurlijke historie. Reeds dit maakte den strijd ongelijk. De uitkomst was dan ook, dat de kolven van Pasteur, met afreksel van hooi, met bouillon, urine of andere organische vloeistoffen gevuld, waarin vooraf door koken alle kiemen gedood waren, altijd onvruchtbaar bleven, dat een prop watten in den hals eener kolf of het ombuigen en capillair uittrekken van dien hals bij Pasteur reeds voldoende waren, om dit doel te bereiken, terwijl de anderen in hun kolven steeds schimmels, vibrionen en soortgelijke organismen zich zagen ontwikkelen. Pouchet wist aan de kiemen, die de lucht in zoo grooten getale bevat, den weg tot den inhoud van zijn kolven niet af te sluiten, vaak de micro-organismen er in niet vooraf te doden. Wij, die reeds zoo lang bij het steriliseeren van vloeistoffen bij het inmaken van groenten, het leggen van verbanden op wonden als anderszins beslist uitgaan van de waarheid, dat de lucht de kiemen van het bederf aanvoert en dat het bederf met die kiemen uitblijft, kunnen de noodzakelijkheid van zulk een strijd minder goed inzien. Wij moeten echter op onze hoede zijn, om de beteekenis van Pasteur's uitkomsten niet te overschatten. Pasteur heeft proefondervindelijk bewezen, dat onder de omstandigheden der proeven, dat zijn ook die, waaronder zich gewoonlijk ons brood, ons vleesch enz. bevinden, geen levende organismen ontstaan en dus geen bederf

intreedt, als de kiemen vooraf gedood zijn en aanvoer van buiten belet wordt; dat wij ons dus voorloopig moeten houden aan de uitspraak van Harvey „omne vivum ex ovo”, geen levend wezen ontstaat zonder een ei of een levend moederorganisme.

Het vraagstuk is voorloopig van de agenda der wetenschap geschrapd; doch het komt er op terug, zoodra de verbetering der technische hulpmiddelen zal toelaten onder meer verschillende en dieper ingrijpende omstandigheden te experimenteren. De menschelijke geest zal er niet spoedig in berusten bij de vraag naar den oorsprong van het leven op onze aarde een vraagteeken te laten staan. Het leven is niet eeuwig op aarde geweest en met het oog hierop zou het vraagteeken op den duur een notatie voor het wonder gaan worden.

De vraag naar den oorsprong van het leven is niet van dien aard, dat een antwoord op grond van de grenzen, aan ons kenvermogen gesteld, onmogelijk moet geacht worden. Leven onderstelt nog geen bewustzijn. Du Bois-Reymond zeide er van: „Die erste Entstehung des Lebens hat an sich mit dem Bewusstsein nichts zu schaffen. Es handelt sich dabei nur um Anordnung von Atomen und Molekeln, um Einleitung gewisser Bewegungen. Folglich ist nicht blos astronomische Kenntniss deszen denkbar, was man Urzeugung nennt, sondern diese Astronomische Kenntniss würde auch in Berug auf erster Entstehung des Lebens unser Causalitätsbedürfnis ebenso befriedigen wie in Bezug auf die Bewegungen der Himmelskörper.”¹

Pasteur heeft ongetwijfeld met belangstelling kennis genomen van alles, wat later op het gebied der spontane generatie verricht werd. Zijn overtuiging is echter nooit geschokt. Veel later zeide hij nog: „Il est au pouvoir de l'homme de faire disparaître de la surface du globe les maladies parasitaires, si, comme c'est ma conviction, la doctrine de la génération spontanée est

¹ *Deutsche Rundschau* 12. 1881. Zie hierover ook de bekende redevoering: *Ueber die Grenzen des Naturerkennens ein Vortrag von Emil du Bois-Reymond.* S 19 en vervolgens.

une chimère". Hieruit blijkt tevens, dat het groote vraagstuk niet slechts uit een wijsgeerig maar ook uit een praktisch oogpunt beteekenis heeft. Wat de toekomst te dezen opzichte moge leeren, Pasteur is met eere uit den strijd gekomen. Wie voortaan *generatio aequivoca* wil te voorschijn roepen, weet althans hoe hij niet te werk moet gaan. En dat is bij een moeilijk vraagstuk reeds veel gewonnen.¹

Frankrijk is het land van den wijn. Zoo ergens, dan verstond men daar de kunst, om den most om te zetten in den edelen, geurigen drank. Dikwijls evenwel werd de eigenaar van een wijnberg teleurgesteld. De oogst was overvloedig geweest, de most had behoorlijk gegist en daar vertoonden zich in de vaten allerlei vreemde verschijnselen, ziekten van den wijn, die hem alle kracht en heerlijkheid ontnamen. In warme zomers vertoonde zich in de kelders vaak het zoogenaamde „omslaan” van den wijn; men noemde hem dan *tourné* of *monté* en zeide, dat hij „*la pousse*” had. Er ontwikkelde zich dan zooveel koolzuur in het vat, dat de bodem er van bol ging staan. De wijn was dan dikker, troebel en wankleurig geworden en vertoonde bij het schudden eigenaardige golvingen. Een andere ziekte was het zoogenaamde bitter worden, waaraan vooral de beste roode wijnen van Bourgogne en van den Côte d’or onderhevig zijn. Witte wijnen werden, zocals het heette,

1. De voorstanders der *generatio spontanea* of *aequivoca* werden Heterogenisten (naar *ἕτερος* ander en *γενεσιον* ontstaan, geboren worden); Pasteur en de zijnen Panspermisten (naar *πᾶν* alles en *σπέρμα* zaad) genoemd. Pasteur zelf kwam in zijn studie over het bier nog op de *generatio aequivoca* terug. In 1872 heeft Dr. Charlton Bastian in Engeland er opnieuw een lans voor gebroken. Hij trachtte door een eigenaardige samenstelling der oplossingen het doel te bereiken. Onze landgenoot prof. Huizinga heeft later die proeven met eenige wijzigingen herhaald. Het onderzoek naar de *generatio aequivoca*, is echter ook thans nog geen nieuw tijdperk ingetreden.

De belangrijkste toepassing van de leer van Pasteur, dat de levende kiemen van bederf en rotting van buiten worden aangevoerd, heeft Lister gemaakt met zijn beroemd antiseptisch verband, dat, wondkoorts en bloedvergiftiging belettend, de heilkunde in staat gesteld heeft de groote vlucht te nemen, die wij in den laatsten tijd aanschouwd hebben. De antiseptische behandeling van wonden veroorlooft den chirurg den diep in de buikholte ja zelfs in de hersenen operatief in te grijpen. Lister gaf steeds de eer aan Pasteur.

dikwijls lang of vet, zij werden dan dik en slijmerig en vloeiden bij het uitschenken als olie.

Pasteur begreep, dat hier weder een vruchtbaar veld voor zijn werkzaamheid openlag. Hij toog aan den arbeid en het gelukte hem inderdaad in al die zieke wijnen micro-organismen van verschillende soorten te vinden en het bewijs te leveren, dat de verschijnselen in een soort van gisting bestonden door die kleine wezens veroorzaakt. In 1865 vatte hij de uitkomsten van al die onderzoekingen samen in een boek, ¹ dat met zijn duidelijken tekst en fraaie afbeeldingen nog een vraagbaak is voor ieder, die zich bezig houdt met het maken en behandelen van wijn.

Pasteur deed meer. Hij gaf het middel aan de hand, om de ziekten te voorkomen. Dit middel was eenvoudig; het paste geheel in den logischen gedachtengang van het onderzoek. Hij verwarmde den wijn in gesloten flesschen of vaten op 55° à 60°. De vreemde organismen en hun kiemen, met de druiven in den most en van daar in den wijn gekomen, werden in de alcoholische vloeistof gedood en met de oorzaak verdween het gevolg. De bewerking werd later *pasteuriseeren* genoemd.

Met deze ontdekking trad Pasteur zeer beslist op het praktische terrein, dat hij niet weder verlaten zou. Tot nu toe was hij schier uitsluitend en met groote eere bekend geworden in den kring der natuurkundigen; nu zou ook de groote schare zijn naam op de lippen nemen; Pasteur zou een populariteit verkrijgen, die niet weggelegd is voor de geleerden, die, de wetenschap uitsluitend beoefenend om haar zelve, geen leek toelaten in studeerkamer of laboratorium. De laatsten staan met hun Platonische liefde voor de wetenschap in zekeren zin hooger; de eersten bewijzen echter den belangrijken dienst den band tusschen theorie en praktijk te versterken en der groote massa eerbied in te boezemen voor de hooge godin, zonder haar te verlagen tot een melkgevende koe.

1. De titel van dit boek is: *Études sur le vin, ses maladies, causes qui le provoquent, procédés nouveaux pour le conserver et pour le vieillir*. Paris 1860.

De praktische vondst trok de aandacht. Belanghebbenden lieten zich hooren en vroegen om bewijzen voor de deugdelijkheid der methode. Pasteur onttrok zich niet. Een paar vaten en een groot aantal flesschen, met de meest verschillende wijnen gevuld, werden op een naar het Noorden gekeerd terras en in de kelders van de Ecole normale aan zich zelve overgelaten gedurende een geheelen zomer na gepasteuriseerd te zijn. Een gelijk aantal monsters van dezelfde wijnen, die de bewerking niet ondergingen, werden er naast geplaatst. In Nov. 1865 werden de flesschen ontkurkt en de vaten geopend in tegenwoordigheid van een commissie, die den wijnhandel van Parijs vertegenwoordigde. In het rapport der commissie werd erkend, dat de behandeling van Pasteur elke ziekelijke verandering belet had, hoewel men nog af wilde wachten, of de wijnen zich op den duur goed zouden houden. De tijd heeft geleerd, dat het laatste het geval is. Gepasteuriseerde wijn behoudt niet alleen zijn kleur en zijn bouquet, hij gaat te dezen opzichte andere wijnen overtreffen.

Pasteur is er zelfs in geslaagd, om, door verwarming en langzame oxydatie, in den tijd van één maand aan wijnen de eigenschappen te geven, die zij door liggen in kelders in den loop van jaren verkrijgen en die ons ouden wijn zoozeer op prijs doet stellen. Wij weten, dat het pasteuriseeren in onze dagen ook toegepast wordt op melk, die kiemvrij wordt zonder den eigenaardigen smaak te verliezen.

Voor het eerst had Pasteur, wiens hart zoo warm voor zijn vaderland klopte, de zelfvoldoening een nationaal belang bevorderd te hebben. Voor een land als Frankrijk is de wijnbouw van groote beteekenis. In 1866, toen het pasteuriseeren ingang vond, waren in Frankrijk niet minder dan twee millioen hectaren met druivenstokken beplant en bracht het 50 millioen hectoliters wijn voort, die een kapitaal van vele millioenen francs vertegenwoordigden.

Zulke schatten in wijn moeten grootendeels op de buitenlandse markten van landen, die geen wijn produceeren, worden aangeboden. Nu waren vele Fransche wijnen zoozeer aan de

genoemde ziekten onderhevig, dat zij zelfs niet in Engeland in frisschen en gezonden toestand ingevoerd konden worden. Pasteur maakte alle Fransche wijnen tot handelsproducten, die heinde en ver vervoerd konden worden; hij had den nationalen rijkdom vermeerderd. De eerbewijzen, waarmede Pasteur overladen zou worden als wellicht geen sterveling vóór hem, kwamen opzetten. De Société centrale d'agriculture de Sologne kende Pasteur haar gouden medaille van verdienste toe en liet hem hij monde van Dumas gelukwenschen met de verkregen uitkomsten.

Het bestudeeren van het zuur worden van den wijn bracht Pasteur bij den azijn. Het bleek hem, dat ook hier een organisme in het spel was, de azijnmoer (*Mycoderma aceti* en de *Mycoderma Pastorianum*), die de zuurstof der lucht op den alcohol overbrengt en er zoo azijnzuur van maakt. Zoo werd een nieuw licht geworpen op het proces der snel-azijnmakerijen, dat men tot nog toe van zuiver scheikundigen aard geacht en met de werking van het platinaspons had vergeleken. Pasteur gaf den raad om de cellen van de azijnmoer uit te zaaien op met welwater verdunden alcohol en telkens nieuwe hoeveelheden alcohol toe te voegen, naarmate de zuurvorming voortschreed. Het was weder een methode, eenvoudig en doeltreffend, zooals men ze van Pasteur gewoon was te ontvangen. Liebig verdedigde het chemische standpunt, doch Pasteur wist het vitale beginsel te doen zegevieren. In 1868 verscheen zijn *Études sur la vinaigre, ses maladies, moyens de les prévenir*.

Reeds in 1862 was Pasteur begonnen met het bestudeeren van de werking, die de soorten van het geslacht *Mycoderma* op alcoholische vloeistoffen uitoefenen en had hij belangrijke mededeelingen aan de Académie des sciences gedaan. Ook de *Mycoderma vini* (wijnmoer), die eveneens aan de oppervlakte der vloeistof vliesjes vormt uit duizenden cellen bestaande, had hij leeren kennen. Deze zwam verbrandt den alcohol tot water en koolzuur. Hij toonde aan, dat suiker, organische zuren, eiwit en andere stoffen op soortgelijke wijze door op de oppervlakte woekerende mycoderma's worden verbrand. Zij geven,

zeide hij, aan de zuurstof het vermogen, om verbranding tot stand te brengen.

Naast den wijnbouw is de teelt der zijdewormen, ter verkrijging der kostbare zijde, een van de belangrijkste takken van nijverheid in Frankrijk, die daar reeds van de 13^{de} eeuw dagteekent. In den tijd van Lodewijk den veertienden bedroeg de oogst van cocons 100.000 kilogrammen per jaar; in 1788 bereikte zij jaarlijks 6 millioen en in 1853 26 millioen kilogrammen, die een geldswaarde van 130 millioen francs vertegenwoordigden. Het gunstige cijfer van het laatste jaar had men echter slechts kunnen bereiken door invoer van buitenlandsche eieren. De opbrengst was in de voorafgaande jaren verminderd en bedroeg na 1853 niet meer dan 4 millioen kilogrammen per jaar. De oorzaak der sterke daling was een besmettelijke ziekte, die onder de zijdewormen heerschte. Tegenover deze ziekte, die zich steeds uitbreidde, scheen men machteloos. De bevolking was ten einde raad. In de Cévennen vooral nam de armoede hand over hand toe. De hellingen der heuvels, waar eertijds een nijvere bevolking den grond bewerkte voor de aanplanting van moerbezieboomen, wier bladeren tot voedsel voor de zijdewormen moesten strekken, lagen woest en verlaten. De ziekte had ook Oostenrijk, Italië, Griekenland en Turkije getroffen. Gezonde eieren waren bezwaarlijk meer te verkrijgen.

Men wendde zich om hulp tot den staat. De senaat ontving in 1865 een petitie, door 3000 grondbezitters in zijde-voortbrengende departementen onderteekend, waarin om raad en hulp gesmeekt werd. Wat vermochten echter de senatoren, hoe wijs en vermogend ook waar het staatkundige vraagstukken gold, tegen zulk een ramp. Dagelijks kwamen in woord en schrift de meest verschillende raadgevingen. Geen enkele trof doel. De minister van landbouw beloofde, toen een Italiaan beweerde het geneesmiddel te kennen, 500.000 francs aan den Italiaanschen zijdekweeker uit de staatskas, als 't middel medegedeeld werd en doeltreffend bleek. 't Was weder te vergeefs.

Eindelijk werd een commissie van onderzoek benoemd met Dumas als voorzitter. De laatste begreep, dat Pasteur de man

was, die helpen kon, al was hij nog geheel vreemdeling op het gebied der dierlijke infectie-ziekten. Dumas zocht Pasteur op. „Je mets un prix extrême”, zeide hij, „à voir votre attention fixée sur la question qui intéresse mon pauvre pays. Le misère dépasse tout ce que vous pouvez imaginer.” „Mais considérez, je vous prie”, luidde het antwoord, „que je n'ai jamais touché à un ver à soie”. Pasteur gevoelde zich nog in de eerste plaats chemicus. Maar Dumas liet den geneesheer van de ziekten van den wijn niet los, en Pasteur had te veel piëteit voor zijn ouden leermeester en te veel hart voor zijn volk om te blijven weerstaan.

De uitkomst is ons bekend. Na vijf jaren van onafgebroken arbeid, die zelfs de gezondheid van den onvermoeiden geleerde aantastte, was de zijdeteelt gered. In een lijvig werk ' van twee deelen, dat in 1870 het licht zag, werd het karakter der ziekte onthuld en werden afdoende middelen aangewezen, om haar te bestrijden. Toen het werk verscheen was reeds veel in de praktijk ingevoerd. De zijdeteelt was gered, doch tot welken prijs! Deels ten gevolge van overspanning werd Pasteur in Oktober 1868 door een beroerte getroffen, die hem aan de linkerzijde verlamde. Met den dood voor oogen dicteerde hij aan zijn vrouw een laatste stuk over de studie, die zooveel had gekost. Doch hij genas, hoewel niet volkomen. Hij kon nog niet gemist worden. De afgewerkte taak, hoe groot ook reeds, was nog slechts een klein deel van die, welke hij volbrengen zou.

Pasteur onderscheidde vier soorten van ziekten bij de zijde-wormen, die met de namen *grasserie*, *muscardine*, *pébrine* en *flacherie* aangeduid werden. De eerste twee doen weinig nadeel, doch de laatsten veroorzaakten de sterfte, waarvan boven sprake was. Heerscht de pébrine (vlekziekte) in een kweekkerij, dan zijn eieren, rupsen en vlinders geheel doortrokken met kleine or-

1. Getiteld: *Études sur la maladie des vers à soie*, par M. L. Pasteur, membre de l'Institut. 2 vol. in 8o. Paris 1870. Gauthier-Villars. In 1871 verscheen: *Nouvelles études sur les vers à soie, la Pébrine et la Flacherie*, terwijl in 1869 reeds de *Lettres sur la sériculture* het licht hadden gezien.

ganismen van het geslacht Psorospermia, die hunne levenssappen bederven. Deze parasieten planten zich door kiemen voort, die de eieren binnendringen en, steeds in aantal toenemend, van rups op pop en vlinder overgaan.

Zoo wordt de ziekte erfelijk. De besmetting gaat hoofdzakelijk uit van de vochtige uitwerpselen der rupsen, die vol zijn van die parasitaire lichaampjes. Pasteur toonde aan, dat de microscoop in staat stelt, om cocons, die vrij van de parasieten zijn, van de besmette nauwkeurig te onderscheiden. Hij bewees tevens door proeven, dat uit eerstgenoemde cocons vlinders komen, die volkomen gezond zijn, en dat hetzelfde geldt voor de eieren, die laatstgenoemde leggen. Hiermede was het middel aan de hand gedaan om de ziekte te voorkomen. Men had slechts te zorgen, dat de cocons, voor de voortplanting bestemd, geen der genoemde parasieten of hun kiemen bevatten. Een nauwlettend mikroskopisch onderzoek van een bepaald aantal poppen kan die zekerheid verschaffen.

Ook de tweede verderfelijke ziekte, de flacherie of morts-flats, werd door Pasteur aangewezen en bestudeerd. Hier geen vlekken op de rupsen en geen parasieten als de genoemde; de rupsen worden traag, verliezen den eetlust en sterven met een lichaam opgezwollen door onverteerd voedsel; de lijken worden week, zwart en rotten spoedig. Pasteur onderzocht met zijn microscoop moerbeziebladeren, waarvan hij een weinig met water fijn wreef. Hij vond er tal van microben in, vibrionen en eigenaardige rozenkransvormig samenhangende staafjes of korreltjes. In het darmkanaal van gezonde rupsen geen spoor van die organismen. Waar waren zij gebleven? De rups had ze met het voedsel verteerd. De inhoud van het darmkanaal der zieke rupsen daarentegen krioelde van die kleine wezens en verkeerde dientengevolge in een toestand van gisting en ontleding. Zoo kwam Pasteur tot het besluit, dat, zoodra de spijsvertering bij de rups om een of andere reden minder krachtig werd, de micro-organismen, in het darmkanaal door het voedsel gebracht, bleven leven en zich vermenigvuldigden en de rups te gronde richtten.

Zijn raad was vooral van hygienischen aard. Geef de rupsen

dikwijls frissche bladeren, betracht in alles reinheid; gebruik slechts die rupsen voor de voortplanting, wier darmkanaal vrij van kiemen is. Onderzoek rupsen, poppen en vlinders voortdurend met den mikroskoop.

Op de villa Vicentina bij Triëst, eigendom van den keizerlijken prins, werd op voorstel van keizer Napoleon door Pasteur een proef in het groot genomen met eieren van vlinders uit rupsen voortgekomen volgens de nieuwe methode uitgezocht. De uitkomst was schitterend. Elk ons eieren leverde 30 K.G. zijde op; een opbrengst anderhalf maal zoo groot als die der beste jaren. Het hing verder van de kweekers af, om de pébrine en de flacherie te doen verdwijnen. De Oostenrijksche regeering kende den prijs van 15000 florijnen, door haar voor een afdoend middel tegen de ziekte uitgeschreven, terstond aan Pasteur toe. Napoleon benoemde hem tot senator. Men schreef 1870. De benoeming kwam nooit in het *Journal officiel*.

Tegenwoordig wordt in Frankrijk, Oostenrijk, Italië en overal, waar zijde gewonnen wordt, de methode-Pasteur toegepast. Aan elke zijdekwekerij zijn werkplaatsen verbonden, waar vrouwen en meisjes onder het toezicht van deskundigen vlinders fijn wrijven en mikroskopisch onderzoeken en de gezonde en kiemvrije eieren uitlezen.

Na aan de opdracht betreffende de zijdewormen op uitnemende wijze voldaan te hebben, wendde Pasteur zich weder tot zijn afgebroken studiën over gisting. Deze kring van onderzoekingen, met wijn en azijn begonnen, sloot hij af met het bier. Ook hier was het de groote vraag, de beste methode op te sporen om *bière de garde* te bereiden, d. i. duurzaam bier voor uitvoer naar elders geschikt. De praktijk had reeds ten deele haar weg gevonden door bier door zoogenaamde ondergisting (lager bier, Beijersch bier) voort te brengen en de bovengisting (gerstebier, prinsessebier) meer en meer te laten varen. De eerste gisting geschiedt bij een warmtegraad van 6° tot 8° en loopt in 10 tot 20 dagen af; de tweede heeft plaats bij een temperatuur van 15°—18° en duurt 3 tot 4 dagen. Bij de eerste stijgen de gistcellen als schuim naar de oppervlakte, bij de

tweede zetten zij zich op den bodem der vaten af. Alleen het lager bier, dat per hectoliter ongeveer 100 K.G. ijs voor de afkoeling tijdens het gisten vereischt, is duurzaam.

De duurzaamheid van het lager bier werd echter zeer bedreigd door tal van ziekten, waaraan het nog meer dan wijn onderhevig is. Een Engelsche firma verloor door het omslaan van bier niet minder dan ruim een half miljoen guldens.

Pasteur begon met de ziekten van het bier nauwkeurig na te gaan. Hij vond, dat drie daarvan, het *omslaan*, het *zuur-* en het *lang worden* van het bier, overeenkomen met ziekten van den wijn. Het zoogenaamde *rotten* is bepaaldelijk eigen aan het bier. Pasteur bewees door een reeks belangwekkende proeven, dat bij het bier, evenals bij den wijn, elk dezer ziekten samenvalt met de ontwikkeling van lage organismen, die hij nauwkeurig beschreef.

Hoe ze te voorkomen? Op zuivere gist en afsluiten van vreemde kiemen tijdens het proces kwam alles aan. Pasteuriseeren was hier ook, hoewel minder goed toepasselijk. Dit was de raad, dien Pasteur den brouwer gaf. Tevens leerde hij hem de gist in zuiveren toestand aan te kweken.

De practici hadden aanvankelijk wel bezwaren, doch de feiten werden hen te machtig en de beurs sprak meê. Pasteur gaf een verhaal van een eigenaardig bezoek, dat hij aan een groote brouwerij te Londen bracht. Hij vroeg een proef van de gist voor een onderzoek. Spoedig verklaarde hij, dat de gist van den porter en den pale-ale vol ziektekiemen waren en dat spoedig van de hand zetten van het voorradige bier zaak was.

De eigenaar hield zich dom, doch bekende na eenige aarzeling, dat men pogingen gedaan had, om van elders nieuwe gist te verkrijgen, omdat in den laatsten tijd de brouwsels niet deugen wilden en dat veel bier in de tonnen bedorven was. De brouwer kwam tot deze bekentenis, zegt Pasteur, „comprenant sans doute d'après ce qui venait de se passer que les confidences, faites à un savant n'étaient pas toujours sans utilité pratique pour le fabricant.” Toen Pasteur acht dagen later weder in de fabriek kwam, had men een mikroskoop aangeschaft.

Thans is ieder deskundige ten volle overtuigd van de waarheid, dat bacteriologische zuiverheid van de gist de *conditio sine qua non* is van het slagen in elk gistingsbedrijf. De bekende directie der gist- en spiritusfabriek te Delft heeft het begrepen en was zoo gelukkig in dr. Beyerinck den man te vinden, dien zij behoefde. De regeering heeft door de benoeming van een hoogleeraar in de bacteriologie aan de polytechnische school de beteekenis der bacteriologie, speciaal die der gistingsbedrijven, voor de praktijk erkend.

Deze onderzoekingen brachten Pasteur weder op het onderwerp der generatio spontanea. Zijn raad aangaande het zuiver houden van de gist had geen waarde, als in mout of bier ziektekiemen door spontane generatie ontstaan konden. Zijn werk over het bier bevat dan ook weder tal van proeven over dit onderwerp, die alle de vroegere uitkomsten bevestigden. Vooral hield hij zich bezig met de vraag, die door velen bevestigend beantwoord werd, of de lagere organismen in elkander konden overgaan. Pasteur ontkende dit zeer bepaald. Als hij sporen van splijtzwammen, schimmels of gist uitzaaide, ontwikkelden zich nooit anders dan organismen van de soort, waartoe de uitgezaaide kiemen of cellen behoorden. Ten slotte vatte hij alle uitkomsten samen in een algemeene theorie van de gisting en de rotting.

Reeds vroeger had hij de microben — waarvan hij velen ten onrechte voor infusiediertjes hield — onderscheiden in die, welke behoefte aan zuurstof hebben voor leven en werkzaamheid — aërobieën — en die voor welke vrije zuurstof doodelijk is, die derhalve alleen kunnen leven en werken in zuurstofvrije middenstoffen — anaërobieën. Het eigenlijke ferment der rotting waren de vibrionen, die in de vloeistof vooral het eiwit ontleedden. Door tal van infusiediertjes en bacteriën van de geslachten Zoöglia, Monas, Bacterium enz. — Pasteur vond, dat minstens dertig microben bij de rotting werkzaam waren — allen aërobie, werd aan de oppervlakte de vrije zuurstof verbruikt, zoodat de vloeistof voor de vibrionen geschikt bleef. Inderdaad is een blik in den mikroskoop bij 600 tot 800malige

vergrooting belangwekkend. Een ontelbare menigte bacteriën ziet men trillend en golvend met grootè snelheid door het gezichtsveld schieten. Een leek zou aan groote scholen vischjes denken. Tusschen de bacteriën ziet men de kurketrekkervormige spirillen en vibrionen zich kronkelen. Het is een wereld vol leven.

De gist, ziedaar de grondtrek der nieuwe leer, heeft tweederlei vormen en twee daarbij behoorende wijzen van leven. Zij kan aërobie- of anaërobie-gist wezen. Het eerste is zij, als zij, op de oppervlakte der vloeistof zich bevindend, overvloed van zuurstof heeft. Zij leeft dan als een schimmelzwam, zuurstof opnemend en koolzuur uitademend en ontleedt slechts zoo veel suiker, als voor haar voeding vereischt wordt. In den anaërobie-vorm leeft de gist afgesloten van de lucht onder de oppervlakte der vloeistof. Zij ontleent dan de zuurstof, die zij noodig heeft, aan de suiker, die daarbij op de bekende wijze ontleed wordt. De hoeveelheid der ontlede suiker hangt dus af van de hoeveelheid zuurstof, die de gist voor haar leven noodig heeft. Hij drukte dit nog korter uit door de woorden: fermenten zijn organismen met een bijzonder krachtige ademhaling, welke de zuurstof, die zij behoeven, aan scheikundige verbindingen kunnen ontleenen. Hiermede was de levenswerkzaamheid van gistzwammen in een enkele formule uitgesproken. Het boek, waarin Pasteur dit alles uitvoerig uiteenzette, verscheen in 1876.¹ De physiologische gistingstheorie van Pasteur is in de bijzonderheden niet onaangetast gebleven. Later hebben Brefeld, Nägeli en anderen andere denkbeelden verkondigd betreffende het mechanisme der gisting; aan Pasteur blijft de eer het eerste krachtige licht geworpen te hebben op een gebied, waar verwarring en duisternis heerschten.²

¹ *Nouvel exemple de fermentations déterminées par les animalcules infusoires pouvant vivre sans oxygène libre.* Paris 1863.

² Het spreekt van zelf, dat thans — 30 jaren later — de kennis der micro-organismen in bijna elk opzicht is uitgebreid, dat te dezen opzichte, wat het micro-botanisch gedeelte betreft, veel in deze eerste werken van Pasteur verouderd is. De uitbreiding betreft niet alleen het aantal vormen, soorten en de

Gisting, rotting, bederf van levenssappen en ziekte zijn begrippen, ten allen tijde zoo nauw met elkander in verband gebracht, dat Pasteur met zijn logischen doordringenden geest spoedig moest inzien, dat de ingeslagen weg hem moest leiden tot het opsporen van de oorzaken der besmettelijke ziekten. Met de zijdwormen had hij zich reeds in die richting bewogen. Tyndall schreef in 1876 aan Pasteur: „Pour la première fois dans l'histoire de la science, nous avons le droit de nourrir l'espérance sûre et certaine que, relativement aux maladies épidémiques la médecine sera bientôt délivrée de l'empirisme et placée sur des bases scientifiques réelles. Quand ce grand jour viendra, l'humanité, dans mon opinion, saura reconnaître que

voortplanting — het morphologische en systematische gedeelte — maar vooral het physiologische, de leer van de levensverrichtingen der microben en de daarmede gepaard gaande scheikundige veranderingen in de middenstoffen, waarin zij leven. Men denke aan de photobacteriën, de organismen der nitrificatie, de reduceerende en zwavelwaterstof produceerende bacteriën, enz. Een eenigermate volledig overzicht van de vormen, de rangschikking en de physiologische werkzaamheid der micro-organismen zou thans een dik boekdeel vereischen. Naar zulke boeken, waarvan er meer dan één geschreven is, verwijzen wij den lezer, die meer van het leven der microben wil weten. Wij bepalen ons tot hetgeen, strikt genomen, noodzakelijk is voor het goed begrip van den tekst. Vergelijk o. a. „*Les bactéries par Cornil et Babes*”.

De splijtzwammen (in 't algemeen bacteriën genoemd), de gist en de schimmels behooren tot die laag bewerktuigde planten, welke zwammen heeten. De bacteriën in engeren zin planten zich door deeling, vaak door sporevorming voort. De eenvoudigste vormen onder hen zijn de *kokken* (*cocci*) kleine, ronde cellen, vrij van elkander of verbonden tot rechte lijnen of aggregaten; de soorten van het geslacht *bacterium* bestaan uit korte cilindrische cellen, die in het geheel niet of zeer los samenhangen; langere cilindrische cellen, tot korte onbuigzame onvertakte duidelijk gelede draden verbonden, heeten *bacillen*; soortgelijke korte cilindrische, onbuigzame cellen tot golf- of spiraalvormig gebogen draden vereenigd, heeten *spirillen* (*vibrionen*); vormen de cilindrische cellen lange dunne, niet duidelijk gelede draden, dan spreekt men van den vorm *leptothrix*; zijn de draden vertakt, dan heeft men *streptothrix* of *cladothrix*.

Wat de alcoholische gist betreft, toonde reeds Schützenberger aan, dat er bij aanwezigheid of afwezigheid van lucht evenveel suiker ontleed wordt. Waar is het, dat in het eerste geval geen alcohol aan te toonen is. De reden is echter, dat hij verder verbrand wordt tot koolzuur en water. Waarschijnlijk ontstaat ook bij de hoogere planten een gedeelte van het afgescheiden koolzuur uit in de cel gevormden alcohol. De eigenlijke gistcellen verschillen dan van de overige fermenten slechts daarin, dat zij met en zonder vrije zuurstof dezelfde splitsingsprocessen teweeg brengen.

c'est à vous que sera due la plus large part de sa gratitude."

Er bestaat een kwaadaardige besmettelijke ziekte; die vooral bij runderen en schapen voorkomt en onder den naam van „miltvuur" bekend is. Deze ziekte was door verschillende geleerden bestudeerd, onder welke vooral Brauell en Davaine genoemd moeten worden. De eerste had bevonden, dat men bij een gezond dier miltvuur te voorschijn kan roepen, door het in te enten met het bloed van een dier, dat aan de ziekte lijdt. Davaine had zulk bloed mikroskopisch onderzocht en er een groote hoeveelheid staafvormige lichaampjes in aangetroffen. Deze geleken zeer op bacteriën, doch vertoonden geen beweging. Hij noemden ze bacteridiën. Het bleek Davaine, dat een druppel miltvuur-bloed, na met 50 druppels water verdund te zijn, in de kleinste hoeveelheid in het bloed van een levend konijn gespoten, het dier aan miltvuur sterven deed. Het bloed van het gestorven dier was weder in hooge mate besmettelijk. Davaine aarzelde niet, met het oog op Pasteur's gistingsleer, de bacteridiën te verklaren voor de oorzaken van het miltvuur en hun werkzaamheid in het bloed te vergelijken met een gisting, waardoor het bloed in samenstelling en eigenschappen veranderd werd.

Doch de tegenspraak bleef niet uit. Twee leeraren van Val-de-Grace, Jaillard en Leplat, trokken tegen Davaine te velde en experimenteerden met geheel andere uitkomsten. Paul Bert voegde zich later bij de aanvallers. Hoewel Dr. Koch van Berlijn de meening van Davaine deelde, kon de laatste toch zijn tegenstanders niet overtuigen. Koch bewees, dat de bacteridiën van Davaine zich door deeling en door sporen voortplantten.

Pasteur besloot, hoewel zijn linkerarm nog geheel verlamd was, een poging te doen, om te beslissen aan welke zijde de waarheid was. Een assistent zou hem behulpzaam zijn. Meer dan ooit kwam het thans aan het licht welk een voortreffelijke experimentator hij was. De juiste methode werd onmiddellijk toegepast. Pasteur maakte van de bacteridiën van het miltvuur wat wij een reincultuur zouden noemen; d. i. hij bereidde een geschikt voedingsvocht, bracht er een droppeltje

miltvuur-bloed in, bracht een weinig van deze vloeistof, die spoedig van de genoemde organismen wemelde, in een nieuw voedingsvocht en ging zoo voort, totdat er van de bestanddeelen van het bloed niets overgebleven was. Met deze rein-cultuur entte hij konijnen en schapen en na korten tijd vertoonde zich altijd het miltvuur met doodelijken afloop.

Pasteur wist door bezinking de organismen van de vloeistof te scheiden en door inenting met beiden het buiten twijfel te stellen, dat de organismen en zij alleen de bewerkers der ziekte waren. De tegenspraak verstomde voor zulke bewijzen. Davaine had gelijk gehad.

Pasteur wist ook de fouten te ontdekken, die het verschil van uitkomsten veroorzaakt hadden. Jaillard en Leplat hadden geëxperimenteerd met bloed van runderen aan de ziekte gestorven, die reeds in rotting verkeerden. Zij hadden de dieren gedood niet door de miltvuur-bacteridiën, maar door bloedvergiftiging met septische vibrionen.

De analogie tusschen gisting, rotting en besmettelijke ziekten was reeds eeuwen geleden in het oog gevat. Elke hervorming in de theorieën op het ééne gebied moest er een op het andere na zich sleepen. Onmiddellijk vóór Pasteur heerschte Liebig. De laatste, reeds onttroond op het gebied der gisting, werd het nu ook op dat der besmettelijke ziekten. Ook hier geen chemische in ontleding verkeerende smetstof, die door contact het bloed in ontbinding brengt, maar een levend organisme, in het bloed werkend als een ferment. Pasteur had de lijn doorgetrokken; een man als hij liet geen gebouw half afgewerkt.

Pasteur had rotting en gisting weten te beletten, na haar aard en wezen geopenbaard te hebben. Was het niet een noodzakelijke consequentie om nu ook besmettelijke ziekten te genezen en tot staan te brengen? Evenwel pasteuriseeren ging hier toch niet aan. Men had niet met wijn te doen in houten vaten, maar met vochten in het levend lichaam van hoog bewerkte dieren. Geheel onmogelijk was het toch niet. Pasteur had ontdekt, dat kippen nagenoeg ongevoelig zijn voor miltvuur-smetstof, dat zij echter daarmee ingeënt sterven, als zij met

de pooten in water van 25° geplaatst werden, waardoor de temperatuur van haar bloed tot 37° à 38° daalde. Werd de zieke kip nog bijtijds overgebracht in een omgeving van 35°, dan volgde er genezing en verdwenen de bacteridiën weder uit het bloed. De temperatuur van het normale kippenbloed was te hoog voor de ontwikkeling der miltvuur-bacteridiën, dit leerden doelmatige kweekproeven. Nu moge men in onze dagen typhuslijders behandelen met koude baden, veel kan men echter met dat pasteuriseeren van het levend lichaam niet doen.

Evenwel dat experimenteeren met kippen had feiten leeren kennen, die bij een man als Pasteur gedachten moesten wekken. De eigenschappen der bacteriën zijn in hooge mate afhankelijk van die van de middenstof, waarin zij leven. Menschen, van een besmettelijke ziekte hersteld, zullen later niet of slechts in geringe mate aan die ziekte lijden, al verkeerren zij in een smetstofrijke omgeving. Zij zijn, zooals het heet, refractair of immuun voor de ziekte geworden. Inenting met een bepaalde stof kan dezelfde gevolgen hebben. Dit had Jenner reeds in 1796 geleerd. Het inenten met koepokstof doet een goedaardige ziekte, niet veel meer dan een plaatselijke aandoening ontstaan, die vrijwaart tegen de gevaarlijke pokken. Bestaat er voor elke besmettelijke ziekte naast een smetstof een entstof, een vaccin, zooals 't bij Pasteur heet?

Pasteur vond, door zulke gedachten geleid, spoedig een kapitaal feit. De graad van besmettelijkheid van een smetstof, de virulentie er van, kan willekeurig binnen zekere grenzen verzwakt en versterkt worden. De verzwakte smetstoffen zijn entstoffen of vaccins geworden. In het bloed gespoten veroorzaken zij een weinig gevaarlijke, spoedig genezende ziekte, veelal alleen wat koorts, en nu is het dier refractair voor die besmettelijke ziekte geworden. Met een reeks van inentingren met steeds in besmettelijkheid toenemende stoffen werd het doel het best bereikt en zoo geschiedt het ook nog heden. De graad van besmettelijkheid der entstof kan steeds gecontroleerd worden door injectie van kleine hoeveelheden er van in het bloed van voor de ziekte vatbare proefdieren.

Het eerste vaccin, dat Pasteur vond, had betrekking op een besmettelijke ziekte der kippen, de zoogenaamde kippencholera, waarvan hij de smetstof ontdekt had in een microbe, die hij op kippenbouillon zuiver gekweekt had. De zaak vervulde hem geheel. „Ah!” hoorde men hem zeggen, „que ce serait beau, si l'on arrivait à cela; si le fait de l'atténuation du microbe du choléra des poules n'était pas un fait isolé!” Niet lang daarna kwam hij met een van vreugde stralend gelaat uit zijn laboratorium. Hij had het vaccin voor het miltvuur ontdekt. En hij was opgewonden door de gedachte, dat zulk een vondst „était une découverte Française.” Hoe was het doel bereikt? Door de bacterideën van het miltvuur bij 42° tot 43°, blootgesteld aan de lucht, op geneutraliseerde kippenbouillon te kweken. De besmettelijkheid verminderde, naarmate het kweken langer onder die omstandigheden werd voortgezet. De graad van besmettelijkheid werd bepaald door den ouderdom der cultuur. Op deze wijze brachten de bacteridiën geen sporen voort, die weder aan zeer besmettelijke microben het aanzijn gegeven zouden hebben. Omgekeerd kon Pasteur de besmettelijkheid weder verhoogen. De laatste is namelijk steeds betrekkelijk. Bij jonge of kleine dieren verwekken de verzwakte bacterideën nog miltvuur. De microben in het bloed dier dieren zijn weder meer besmettelijk. Opnieuw als entstof gebruikt bij oudere dieren verschaffen zij organismen van weder grooter besmettelijkheid. Zoo voortgaande wordt de laatste eigenschap weder tot zijn maximaal bedrag opgevoerd. De onschadelijke bacteridiën worden ook weder besmettelijk door kweeking op de gewone wijze.

In Febr. 1881 ontving de Académie de mededeeling van de groote ontdekking, die nu in de praktijk den toets der kritiek moest doorstaan. Pasteur stelde zich de vraag, hoe de besmetting zich voortplant en de dieren bereikt. Het bleek hem door proeven, dat de bacteridiën gemakkelijk hun weg vinden door wonden in de slijmvliezen van het darmkanaal van schapen en runderen, die dikwijls door stekelige planten veroorzaakt werden. Verder spoot hij een waterig aftreksel van de aarde boven plaatsen, waar vee, aan miltvuur gestorven, begraven was, in het bloed

van Guineesche biggetjes. Allen stierven aan miltvuur. Het bleek hem, dat de ziektekiemen in de aarde zeer lang hun besmettingsvermogen behielden. Ook toonde hij aan, dat het vee, op zulke begraafplaatsen weidend, door de ziekte werd aangetast. De smetstof werd door regenwormen uit de diepte naar boven gebracht.¹

Nu begon de reeks van inenting van runderen en schapen, die het bewijs leverden, dat de uitkomsten in de praktijk niet minder goed waren dan die met de proefdieren in het laboratorium verkregen. Allereerst de inenting van de zestig schapen, door baron de la Rochette aangeboden namens de landbouwvereeniging van Melun. Een gedeelte werd herhaalde malen geënt met verzwakte miltvuur-bacteriëën, een gedeelte onderging geenerlei bewerking. Daarna werd bij allen de smetstof in haar volle kracht in het bloed gespoten. De uitkomst was verrassend. De geënten bleven allen gezond; de anderen stierven aan miltvuur. Met tien koeien was de uitkomst dezelfde. Het opnemen der uitkomsten had plaats in tegenwoordigheid van ruim 200 personen, waaronder leden van de Académie, senatoren, geneesheeren, veeartsen en landbouwers. Het was een onvergetelijk oogenblik van glorie voor Pasteur.

1. Sommige microben zijn saprophyten, zooals het heet; d. w. z. zij leven alleen op dooden plantaardigen of dierlijken afval. Hiertoe behooren de rottingsbacteriëën, de meeste pigmentvormende bacteriëën, de gistzwammen enz. Anderen zijn uitsluitend parasitair en velen er van pathogeen — d. i. zij leven in de vochten van het levend dierlijk en plantaardig organisme en verwekken veelal ziekten. Een derde groep van bacteriëën zijn facultatieve saprophyten, d. i. zij kunnen zowel op doode organische stoffen als in het levend lichaam groeien en zich ontwikkelen. Hun eigenschappen zijn echter zeer verschillend, naarmate zij de saprophytische leefwijze of de parasitaire leiden. Zij kunnen van den éénen toestand overgaan in den anderen. Tot de facultatieve saprophyten behoort de bacil van het miltvuur. Pasteur slaagde er in hem als saprophyt aan te kweken. Zoo kan hij in den bodem blijven leven, waar hij, zooals Koch aantoonde, langzaam drogend, spoedig tot lange draden uitgroeit en bij voldoende temperatuur sporen vormt. De laatsten kunnen weder in het levend dier geraken. De besmettelijkheid der saprophyten neemt spoedig weder toe, als zij de parasitaire levenswijze aannemen. Het facultatieve parasitisme is de oorzaak, dat pathogene bacteriëën gekweekt kunnen worden op voedingsbodems, die in samenstelling vrij wat verschillen van de lichaamsvochten. De verandering in eigenschappen, die zij daarbij veelal ondergaan, wordt nu meer begrijpelijk.

Van alle kanten kwamen aanvragen, om vaccinatie-stof tegen het miltvuur. Pasteur moest in de nabijheid van zijn laboratorium een inrichting maken voor het bereiden er van. In 1882 waren in Frankrijk reeds bijna 400,000 dieren ingeënt, waaronder bijna 50,000 runderen en 2000 paarden. In 1883 kwamen er meer dan 100,000 stuks bij. Het buitenland volgde dit voorbeeld. In Italië, Duitschland, Australië overal inenting en op groote schaal en overal de beste uitkomsten, als de vaccinatie-stof goed bereid en door bekwame veeartsen geïnjecteerd was. Thans heeft Pasteurs methode als de eenige deugdelijke tot voorkoming van miltvuur overal het burgerrecht verkregen.

Ons bestek laat niet toe Pasteur te volgen bij zijn talrijke onderzoekingen naar de wijze van verspreiding, de veroorzakende organismen en de bestrijding van tal van besmettelijke ziekten — de varkensvlekziekte, de cholera, de gele koorts, de kraamvrouwenkoorts — die hij persoonlijk of als leider en raadgever door middel van zijn leerlingen verrichtte. Een belangrijk onderwerp, waaraan het laatste tiental jaren van zijn leven schier uitsluitend gewijd was, moeten wij nog in oogenschouw nemen. De studie van de hondsdolheid bij den mensch en de genezing van menschen, door dolle dieren gebeten, vormden een waardig slot aan het zoo uitnemend besteede leven.

Er bestaat geen verschrikkelijker ziekte voor toeschouwers en lijder dan de hondsdolheid. De hevige dorst gepaard met grooten afkeer van water, de uitdrukking van angst en vertwijfeling in het geluid van de stem en de trekken van het gelaat, de hevige krampachtige spiersamentrekking, eindelijk de dood onder de hevigste aanvallen van delirium met het schuim op den mond. Het toeval bracht Pasteur in Dec. 1880 aan het sterfbed van een aan hondsdolheid lijdend kind in het hospitaal Trousseau. Daar stond hij voor een ziekte geheimzinniger dan het miltvuur, doch evenzeer besmettelijk, want zij ontstond alleen door den beet van een dol dier. Welk een verschrikkelijkheid voor den mensch er aan onderhevig te zijn. Zou de smetstof niet te vinden zijn en wellicht de entstof ook? Welk een geluk zou het zijn ook hier als redder te kunnen optreden. Onverwijld

ging hij aan den arbeid. Met het schuim van den mond van het kind werd een konijn geënt; het stierf. Een weinig van het bloed van het lijk werd geïnjecteerd bij een tweede konijn en zoo voort. Zoo werden inderdaad verschijnselen van dolheid opgewekt. Naar een specifieke microbe werd gezocht. Doch te vergeefs. De incubatie-tijd was lang. De proeven slaagden beter, toen stoffen gebruikt werden, afkomstig van de hersenen en het ruggemerg van een aan dolheid gestorven dier, en deze niet onder de huid ingespoten, maar onder het harde hersenvlies onmiddellijk op de oppervlakte der hersenen gebracht werden. De kunstbewerking was betrekkelijk eenvoudig. Een stukje van het schedelbeen van het proefdier — een hond b. v. — werd weggenomen en een stukje zenuwweefsel van een dier, dat aan de dolheid was bezweken, onder het harde hersenvlies gespoten, waarna alles weder nauwkeurig op zijn plaats gebracht werd. De wond genas spoedig en na hoogstens 20 dagen was de hond bezweken met alle verschijnselen van de dolheid. De ziekte had dus haar zetel in het zenuwstelsel.

De zenuwen brengen ongetwijfeld het gif in de speekselklieren. De microbe zelf bleef tot op heden onbekend. Van het maken van een reïncultuur kan dus geen sprake zijn. Dit belette Pasteur echter niet, een onderzoek in te stellen met het oog op de vraag of de smetstof door verzwakking ook een stof kon worden geschikt voor vaccinatie. En weder viel den meester het oude succes ten deel.

Een stukje ruggemerg, terstond na den dood uit het aan de ziekte gestorven dier genomen, zorgvuldig beschermd voor bezoedeling met de microben van rotting en septicemie, werd aan een gesteriliseerden zijden draad opgehangen in een flesch, waarin potasch de lucht volkomen droog hield. Het stukje ruggemerg verloor elken dag een gedeelte van zijn vocht en naarmate het droger werd, verminderde de besmettelijkheid er van. De stukjes ruggemerg, in bouillon fijn gewreven, vormden een reeks vaccins, waarin alle graden van besmettelijkheid vertegenwoordigd waren en die met een spuitje gemakkelijk onder de huid geïnjecteerd konden worden. Geschiedde dit bij een

hond en wel zoodanig, dat achtereenvolgens dag op dag emulsies van toenemende besmettelijkheid in het bloed gespoten werden, dan was het dier refractair geworden voor de ziekte. De krachtigste smetstof op de hersenen gebracht, noch injecties, noch beten van dolle dieren brachten dan de ziekte meer te weeg.

Met groote zelfvoldoening deelde Pasteur 26 Oct. 1885 deze uitkomsten aan de Académie des sciences mede. De theorie liet nog te wenschen over, doch voor de praktijk wist men alles, wat noodig was.

Onderwijl had een gebeurtenis plaats, die later vereeuwigd is in een beeldengroep op het voorplein van het Instituut-Pasteur. Een 9jarige knaap uit den Elzas, Joseph Meister, werd bij Pasteur gebracht in het laboratorium van de École normale. De dappere jongen had zijn makkers, aangevallen door een dollen hond, verdedigd. Hij had na een felle worsteling den hond met zijn klomp gedood, niet echter voordat hij zelf op meerdere plaatsen gebeten was. Men vroeg Pasteur om hulp. Hij moest den jongen redden, die onherroepelijk verloren scheen. Wat moest hij doen? Schapen, koeien en varkens had hij bij duizenden ingeënt, maar een mensch nog nooit. Zou hij den jongen de smetstof van de verschrikkelijkste aller ziekten in het bloed spuiten? Had niet de groote anatoom Vesalius, het scalpel voor het eerst in een menschelijk cadaver zettend, God vergeving gevraagd voor het feit, dat hij de hand aan zijn schepsel durfde slaan?

De doktoren Vulpian en Grancher werden geraadpleegd. Het mag en moet gebeuren, was hun advies. De jongen is anders zeker ten doode opgeschreven. De injectie geschiedde herhaalde malen met smetstof van toenemende kracht. Pasteur was geheel van streek. Hij sliep dien nacht niet, hij kon het beeld van het kind, dat hij in het hospitaal Trousseau aan hondsdoelheid had zien sterven, niet uit zijn geest verbannen; ondertusschen was, zooals later bleek, de jonge Joseph Meister gered.

Eenige jaren zijn voorbijgegaan. In de rue Dutot is in 1888 een monumentaal gebouw verrezen, grootendeels door particu-

liere giften gesticht, dat den naam draagt van l'Institut-Pasteur. Pasteur had om bijdragen voor de stichting gevraagd en de natie schonk hem 2½ miljoen frs. Rechts aan de straat, in het eerste blok, waaruit het geheel bestaat, zijn de kamers van Pasteur, links zijn uitnemend ingericht laboratorium; verder op vindt men een groote boekenzaal, waarin schier alles te vinden is wat de litteratuur op het gebied der bacteriologie heeft opgeleverd. Elders vinden zijn medewerkers, Roux, Metschnikoff, Duclaux en zooveel anderen, in de door breede gangen gescheiden zalen alles wat zij voor hun speciaal onderzoek behoeven; hier is een zaal voor photographische reproductie der mikroskopische praeparaten, elders een voor praktische biologie, daarnaast een voor micro-biologie en zoo voort.

Jonge geleerden van alle nationaliteiten zijn er voor langer of korter tijd werkzaam, om de wijding te ontvangen door een kort verblijf in de nabijheid van den grooten meester, om het practicum en de cursussen te volgen van de leerlingen van Pasteur, op hunne beurt meesters geworden. Want Pasteur heeft een school gevormd, waarin hij zal blijven voortleven. De *Annales de l'Institut Pasteur* geven jaarlijks de verslagen van den arbeid in dat paleis der wetenschap verricht door den meester en de eminente groep van medewerkers. De laatsten zullen voortaan alleen de eer moeten ophouden der Fransche bacteriologische school.

Sedert 1889 kan men dagelijks in de groote wachtzaal van het Instituut een menigte menschen vinden. Het zijn ongelukkigen, die gebeten zijn door dolle dieren. Een voor één opgeroepen, komen zij bij een tafel, waarop glazen buisjes liggen gevuld met de bekende emulsie, elk van een etiket voorzien, waarop de graad van besmettelijkheid van den inhoud wordt vermeld. Elk der patienten krijgt een onderhuidsche injectie, die in enkele seconden afgelopen is.

Van 1886 tot 1890 werden zoo bijna 10 duizend menschen ingeënt.

En de resultaten? Laten statistieken spreken. Gedurende de genoemde jaren werden 1336 personen behandeld, die gebeten

waren door dieren, waarvan de dolheid proefondervindelijk was vastgesteld, daarvan stierven er 13, dat is 0,97 pct. Van 5241 personen, gebeten door dieren, waarvan een veearts verklaard had, dat zij dol geweest waren, stierven er na de behandeling 33, dat is 0,63 pct.; terwijl van 1316 menschen, wier wonden door verdachte dieren veroorzaakt waren, 7 niet genazen, wat 0,51 pct. uitmaakt.

Geen wonder, dat weldra in Rusland 7, in Italië 5 en in Spanje één instituut Pasteur verrezen.

In de laatste jaren werkte Pasteur, meer en meer onder den invloed der toenemende verlamming, hoofdzakelijk nog door zijn assistenten. Belangrijke uitkomsten, die later in de „Annalen” een plaats vonden, placht hij nog aan de Académie mede te deelen. Groote dingen waren er gaande. De „vaccins chimiques”, waaraan ook hij zijn aandacht gewijd had, kwamen op den voorgrond. Meer en meer won de overtuiging veld, dat de werking als vaccin of smetstof niet altijd onmiddellijk van de micro-organismen zelve uitging, maar van bepaalde door hen afgescheiden oplosbare producten hunner regressieve stofwisseling, waarvan de belangrijkste, genaamd toxalbuminen, tot de eiwitachtige stoffen behooren.¹

Reeds in 1887 had Pasteur medegedeeld, dat hij het besmettelijk ruggemerg van een konijn in bouillon door langdurige verhitting gesteriliseerd bij gezonde konijnen injectieerend, dezelfde uitkomsten verkregen had als met het verzwakte en het sterk virulente ruggemerg zelf. In het eerste geval werkte een „vaccin chimique”, dat door verdunning verzwakt was in willekeurige mate. In 1888 deed Pasteur namens Gamaleïa, zijn vroegeren medewerker, aan de Académie de mededeeling van het vinden van een chemische entstof tegen de Aziatische cholera. Gamaleïa had een reincultuur gemaakt van de vibrio Metchnikovi, een organisme, dat bijna identiek was met de

¹ Brieger publiceerde onlangs een arbeid, die de strekking had aan te toonen, dat vele bacteriëngiften geen eiwitachtige stoffen zijn; dat het eiwit er in bijgemengd en aan den voedingsbodem ontleend is.

choleraspiril van Koch. De vliesjes op die cultuur had hij bij 120° gesteriliseerd en 2 tot 3 cM³. van de vloeistof, uit de gesteriliseerde massa geperst, bij Guineesche biggetjes onder de huid geïnjecteerd. De laatsten waren daardoor onvatbaar geworden voor de werking der besmettelijke choleraspiril van Koch. Gamaleia bood zich zelf aan om de enting te ondergaan.

Zoo werden dan in plaats van levende micro-organismen, de doode culturen met de afscheidingsproducten der bacteriën bij het enten ingespoten. Men ging nog een stap verder. Het bloedserum van voor een ziekte onvatbaar gemaakte dieren werd als entvloeistof tegen dezelfde ziekte aangewend. Dit is de laatste ontwikkelingsphase der bacteriologie in betrekking tot infectieziekten, algemeen bekend onder den naam van serum-therapie. Eerst nu had men het volkomen in zijn macht om de entstof door verdunning of door de ingespoten hoeveelheid naar verkiezing te verzwakken, terwijl de controle der sterkte van het vaccin met proefdieren behouden bleef. Evenals bij de behandeling tegen hondsdolheid was ook hier het vaccin in staat de ontwikkeling der ziekte ook na de besmetting te verhinderen.¹

1. Wij hebben ons onthouden van een uiteenzetting der denkbeelden omtrent het mechanisme der immuniteit, omdat verschillende theorieën nog om den voorrang strijden en de praktijk onafhankelijk daarvan haar weg is gegaan. Een enkel toelichtend woord vinde hier zijn plaats. Geruimen tijd was het phagocytisme alleen aan het woord, dat de witte bloedlichaampjes belastte met de verdediging van het lichaam tegen de binnengedrongen microben. De eersten zouden de laatsten in zich opnemen en verteren gelijk een amoëbe het zijn voedsel doet. Wat de verworven immuniteit betreft, heeft de serumtherapie tot een andere opvatting geleid. De bacteriën werken door smetstoffen, die zij afscheiden, de zoogenaamde toxinen. Het bedreigde lichaam verdedigt zich met antitoxinen. De laatsten versterken op verschillende wijzen de natuurlijke verdedigingsmiddelen van het lichaam, o. a. prikkelen zij bepaalde zenuwcentra, die door de toxinen in hun functie belemmerd of geschorst zouden worden en wijzigen zij den voedingstoestand en de functie van bepaalde lichaamcellen, die daardoor in grooter hoeveelheid antitoxinen afscheiden, welke de werking der toxinen opheffen. Het bloedserum van immuun gemaakte dieren bevat veel antitoxinen. De mensch, die de injectie ontvangt, verkrijgt daarmede de verdedigingsmiddelen, die de lichaamcellen van een dier voor zijn verdediging afgescheiden hadden. Het kan daarmede den eersten aanval weerstaan en onderwijl zelf zijn verweringsmiddelen bereiden. Hebben de microben gelegenheid, om in korten tijd veel toxinen in het bloed van een dier te brengen, dan kan het laatste bezwijken. De aanval is te fel en

Het meest bekend is wel de bestrijding der besmettelijke keelziekte met serum van door inspuiting met gefiltreerde culturen van de bacil der ziekte onvatbaar gemaakte paarden, een methode, die nagenoeg gelijktijdig door Roux en door Behring werd toegepast en bekend gemaakt.¹ Pasteur heeft er zijn aandeel aan gehad, hoewel slechts een gering gedeelte van den wetenschappelijken arbeid door hem persoonlijk verricht werd. In de inrichting te Villeneuve-l'Etang, waar hij den zomer met zijn familie doorbracht, is een stal met honderd paarden, die het serum leveren, dat als vaccin in geheel Frankrijk tegen de besmettelijke keelziekte gebruikt wordt. Een nieuwe groote stal was gebouwd en zou door Pasteur ingewijd worden. De kosten voor dat alles waren gevonden door vrijwillige bijdragen ten gevolge van een oproeping in de *Figaro* geplaatst en gericht tot de Fransche moeders. Weldra was er voor een half miljoen francs geteekend en dat trof Pasteur zoo, dat hij, die nauwelijks meer schrijven kon, den redacteur van het blad schreef: „Vous avez proclamé l'immense service rendu par mon cher collaborateur M. Roux; vous avez demandé aux mères de contribuer à la diffusion d'une méthode qui arrachera à la mort des milliers d'enfants. Non seulement votre appel a été entendu, mais, par une idée infiniment touchante, ce sont surtout les enfants qui ont été mis en tête des souscripteurs. Ils entrent dans la vie en faisant

te krachtig. De verdediging heeft geen tijd zich te ontwikkelen. Worden nu achtereenvolgens en geleidelijk toxinen in steeds grooter hoeveelheid kunstmatig in het bloed gebracht, dan heeft het lichaam tijd en aanleiding om de bedreigde zenuwcentra tot volle activiteit te brengen en een voorraad antitoxinen gereed te maken; dan kan de hevigste aanval afgeslagen worden. Dit is de preventieve inenting.

Bloedserum verkrijgt men door het gele vocht te nemen, dat zich afscheidt als in het gestolde bloed de roode bloedkoek zich langzaam samentrekt. Zij heet ook bloedwei en is dus bloed minus fibrine en bloedlichaampjes.

1. De serum-therapie neemt dagelijks grooter vlucht. Prof. Nocard zond aan 26 Fransche veeartsen flesschen met serum tegen tetanus, om gewonde en gespereerde dieren in te spuiten. De uitkomsten schijnen uitnemend te zijn.

De serum-therapie wordt tegenwoordig met meer of minder goed gevolg tegen bijna alle infectieziekten beproefd. Het merkwaardigst is de arbeid van Dr. Calmette, een leerling van Pasteur, die door inenting met slangengif bij dieren volkomen onvatbaarheid heeft verkregen tegen beten van giftslangen en met het antitoxisch serum gebetene dieren geneest.

le bien.... Je vous remercie plus que je ne saurais dire, au nom de tous mes collaborateurs qui travaillent à la fois pour la science, la patrie et l'humanité."

Twee maanden later was het bedrag der inschrijving tot één millioen francs gestegen.

De bacteriologie, die thans overal in de beschaafde wereld haar werkplaatsen en instituten, haar tijdschriften en beoefenaars heeft, is geboren in het laboratorium van de Faculté des sciences te Rijssel. Zegt men met het oog op Lavoisier dat de scheikunde eene *science française* is, met meer recht kan men, denkend aan Pasteur, dezelfde uitspraak doen van de bacteriologie. Pasteur en zijn school hebben slechts een klein gedeelte geleverd van den tegenwoordigen inhoud dier wetenschap. Strikt genomen gaf hij niet meer dan een nieuwe leer van de gisting, die, zooals steeds het geval was, ook op rotting en op smetstoffen werd toegepast. Dit was echter meer dan genoeg voor één menschenleven. Het stempelde hem tot een van die baanbrekers en wegwijzers, waaraan de menschheid nu en dan behoefte heeft, om het spoor niet bijster te worden. Renan zeide het zoo fraai bij de receptie in de Académie: „Votre vie scientifique est comme une trainée lumineuse dans la grande nuit de l'infiniment petit, dans ces derniers abîmes de l'être où naît la vie."

Een korte schets als de onderhavige, die de geheele geschiedenis van een ontdekking niet kan geven, maakt allicht den indruk, dat de held van het stuk zich slechts had te vertoonen om te overwinnen. Inderdaad was dit met Pasteur niet het geval. Hij heeft strijd en tegenstand in ruime mate gekend en vaak werd hij er diep door gegriefd. Elk zijner ontdekkingen heeft zich slechts langzaam en met moeite een weg gebaad in de praktijk. Vooral de inenting tegen de hondsdolheid bij menschen heeft hem veel verdriet bezorgd. Men denke aan de heftige aanvallen van Peter in de Académie de Médecine. Ook zijn groote vakgenoot Dr. Koch kon hem geweldig te lijf gaan, o. a. in de brochure van 1882. Hij verweet hem met zijn inenting aan de bacteriologie een verkeerde richting te geven en

betwijfelde de waarde der inenting tegen miltvuur voor de praktijk, ja noemde zelfs zijn methoden gebrekkig. Daar was veel misverstand bij en het kwam later terecht, maar Pasteur had een aantrekkelijk gestel en emoties deden hem kwaad.

Pasteur was niet volmaakt. Hij was in zijn denken de type van een Franschman. De voorliefde voor het eenvoudige en logische bij het onderzoek, de behoefte om de bijzondere uitkomsten samen te vatten in een sierlijk afgerond stelsel, de glasheldere keurige uiteenzetting en de geleidelijke ontwikkeling der gedachten, als de Académie deelgenoot der ontdekkingen gemaakt wordt; de geestdrift waarmede een groote conceptie wordt geopenbaard, dat alles is kenmerkend voor de nationaliteit. Ook de schaduwzijden dier aantrekkelijke eigenschappen mist men bij Pasteur niet. Hij generaliseert dikwijls te snel. Als hij het vaccin voor het miltvuur ontdekt heeft, roept hij uit: „Il est au pouvoir de l'homme de faire disparaître de la surface du globe les maladies parasitaires, si etc.” en elders: „toute la médecine est là”. Zijn uitkomsten giet hij steeds in den vorm van scherpe tegenstellingen. „Ce sont eux (mycoderma's, schimmels etc.) principalement, qui donnent à l'oxygène ses propriétés comburantes”. Elk scheikundige weet, dat zuurstof ook alleen door zijn scheikundige verwantschap organische stoffen kan oxydeeren. De uitspraak is weder te volstrekt. „Dès aujourd'hui, on peut affirmer que l'on rencontre deux genres de vie parmi les êtres inférieures, l'un qui exige la présence du gaz oxygène libre, l'autre qui s'effectue en dehors du contact de ce gaz.” Elk micro-organisme moet op den duur vrije zuurstof hebben. De zuivere anaërobieën van Pasteur bestaan niet. Zulke scherpe tegenstellingen passen in de wereld van het denken, niet in die der werkelijkheid. In de natuur vloeien de uitersten ineen, daar is continuïteit. Elke natuurwet, door het denken geformuleerd, is een benadering.

In Pasteur woonde met den denker vreedzaam samen de gevoelsmensch, die met hart en ziel katholiek was. Het was steeds zijn streven beider aanraking te voorkomen en elk te houden op zijn afgeperkt gebied. Wilt gij hem zelve hooren:

„Prétendre introduire la religion dans la science est d'un esprit faux. Plus faux encore est l'esprit de celui, qui prétend introduire la science dans la religion, parce qu'il est tenu à un plus grand respect de la méthode scientifique. L'homme de foi ne sait pas et ne veut rien savoir. Il croit à une parole surnaturelle. C'est incompatible avec la raison humaine, direz vous; je suis de votre avis, mais il est plus incompatible encore avec la raison humaine de croire à la puissance de la raison sur les problèmes de l'origine et de la fin des choses. Et plus la raison n'est partout; il y a le sentiment.”¹

Merkwaardig voor het kennen van Pasteur uit dit oogpunt is ook de redevoering, die hij in 1882 bij zijn intrede in de Académie over zijn voorganger Littré hield. Pasteur hield van hem, maar als geloovig Christen verontrustte hem het positivisme van Littré. „La notion de l'infini dans le monde”, zoo sprak bij die gelegenheid de nieuwe onsterfelijke, Pasteur, „j'en vois partout l'inévitable expression. Par elle, le surnaturel est au fond de tous les cœurs. L'idée de Dieu est une forme de l'idée de l'infini. Tant que ce mystère de l'infini pèsera sur la pensée humaine, des temples seront élevés au culte de l'infini, que le Dieu s'appelle Brahma, Allah, Jehova ou Jésus.”

En toch was Pasteur niet onverdraagzaam en wist hij te waardeeren ook waar geen geestverwantschap was. „M. Littré avait son dieu intérieur. L'idéal qui remplissait son âme, c'était la passion du travail et l'amour de l'humanité”. Elders noemt hij de katholieke vrouw van Littré „une sainte dans l'acception canonique” en den laatsten „un saint laïque”.

Als bewijzen van hoogachting en waardeering een mensch gelukkig kunnen maken, dan moet Pasteur de gelukkigste der stervelingen geweest zijn. In 1862 werd hij lid van het Institut de France. Achtereenvolgens werd hij eerelid van bijna alle geleerde genootschappen en academies van de oude en de nieuwe wereld. Herhaalde malen werd hij door de Académie bekroond. Hij ontving den prix Jecker en dien voor de experimenteele phy-

1. *Distribution des prix du Collège d'Arbois*, le 8 Août 1874, présidé par M. L. Pasteur, Membre de l'Institut pag. 6.

siologie. Hem werd de prijs toegekend voor den besten arbeid over de generatio spontanea en de groote prijs van de Société d'encouragement. De Royal Society te Londen vereerde Pasteur de groote medailles van Copley en Rumford. Onze Academie van Wetenschappen, waarvan Pasteur buitenlandsch lid was, kende hem de Leeuwenhoek-medaille toe. De groote prijs van de wereldtentoonstelling van 1867 viel aan Pasteur ten deel. Hij was benoemd tot senator van het keizerrijk. Tallooze ridderkruizen sierden zijn borst. Zijn eergevoel moet oververzadigd en alle lof smakeloos voor hem geworden zijn. Op voorstel van de Fransche regeering kende de Kamer van Afgevaardigden aan Pasteur in 1874 een nationale belooning toe, omdat hij zich verdienstelijk gemaakt had jegens het vaderland. Reeds in 1871 had Huxley, in de Royal Society sprekend over „den invloed van de wetenschap op den nationalen rijkdom” gezegd: „de ontdekkingen van Pasteur zouden alleen voldoende zijn, om de oorlogsschatting van vijf Milliarden te betalen, die Frankrijk aan Duitschland moest uitkeeren”. Voor zulke woorden was Pasteur nog uitermate gevoelig. Men zou Franschman moeten zijn, om ten volle de streelende zelfvoldoening te begrijpen, die zij Pasteur gaven, toen de puinhoopen der vaderlandsche steden nog rookten en het vaderland nog diep gebukt ging onder den zwaren slag.

In 1880 werd Pasteur bij eerste stemming opgenomen in den kring der onsterfelijken. Op Renan rustte toen de taak hem met een toespraak te ontvangen. Een Renan sprekend tot een Pasteur, welk een uitgelezen genot voor een auditorium! „Fermentation! Contagion! Mots magnifiques qui doivent retentir à vos oreilles, monsieur Pasteur, comme les noms de Marengo et de Jéna aux oreilles de Napoléon. Et pourtant, il y a un mot plus glorieux encore, c'est le mot de vaccination, qui est comme votre bataille d'Austerlitz.” En verder met een verwijzing naar zijn leven, welk een vreugde moet gij gevoelen, „d'avoir pris place au premier rang dans la compagnie d'élite qui s'assure contre le néant par un moyen bien simple, en faisant des œuvres qui restent”.

Op de congressen te Genève, te Londen en te Kopenhagen werd Pasteur door vakgenooten gevierd zooals alleen een Darwin en een Helmholtz het gekend hebben. Alles werd nog overtroffen door het jubileum bij de intrede van het 71^{ste} levensjaar. De 27^{ste} Dec. 1892 was een dag, waarvan men in de geleerde wereld bezwaarlijk de wedergade zal vinden. In het groot amphitheater van de Sorbonne kwamen honderden professoren, studenten en bewonderaars niet alleen uit Frankrijk, maar uit alle deelen der wereld den grooten meester hun eerbiedige hulde brengen. De president van de Fransche republiek was de eerste om hem de hand te drukken; Dupuy, minister van openbaar onderwijs, Bertrand, secretaris van de Académie, Lister de wereldberoemde chirurg, Sauton de voorzitter van den Parijschen gemeenteraad en de maire van Dôle spraken Pasteur toen toe. Wat een genot moet het voor hem geweest zijn uit den mond van een Lister te hooren: „Grace à vous, la chirurgie a subi une révolution complète qui l'a dépouillée de ses terreurs et a élargi presque sans limites son pouvoir efficace; la médecine ne doit pas moins que la chirurgie à vos études profondes et philosophiques la médecine et la chirurgie s'empresment à cette occasion solennelle de vous apporter l'hommage profond de leur admiration et de leur reconnaissance.” Toen was het, dat de secretaris van de Académie hem de herinneringsmedaille overhandigde met de woorden: „On est bien embarrassé pour donner à l'éloge une forme nouvelle; tous les mots ont été employés et dans toutes les langues et tout le monde s'en souvient”.

Drie jaren later bleek er nog een climax mogelijk te zijn in dit koor van eerbewijzen; het was de grootsche nationale begrafenis, waarmede een geheel volk zijn doode huldigde.

Wat nog meer zegt, de personen uit de naaste omgeving van Pasteur, die hem dagelijks zagen, zijn medewerkers en leerlingen, vereeren zijn nagedachtenis met een roerende piëteit. Als hun woordvoerder is in het *Journal des Débats* Dr. Daremberg opgetreden. „Et comme il était bon au milieu des siens qu'il adorait et de ses amis intimes qui le chérissaient,

s'occupant, s'inquiétant de tous et s'oubliant toujours! Il a inspiré les plus affectueux, les plus tendres les plus persévérants dévouements. Cet homme qui recevait sans cesse les hommages des souverains, était sensible à la moindre attention du plus humble de ses élèves. Il pleurait à chaudes larmes quand, au début de la vaccination antirabique, les parents venaient au modeste laboratoire de la rue d'Ulm, le remercier d'avoir sauvé leur enfant mordu par un chien enragé. Et maintenant hélas, nous ne verrons plus sa vénérable figure, loyale, bienveillante; nous n'entendrons plus cette parole douce et cordiale, qui nous félicitait si joyeusement de nos succès et nous consolait si affectueusement de nos chagrins. Nous perdons le maître des maîtres. Nous perdons aussi un ami vénéré."

Wat Pasteur was voor zijn gezin, dat weet zijn echtgenoot, de dochter van Dr. Laurent, den rector van de Academie van Straatsburg, die in 1852 haar lot met het zijne vereenigde; dat weet zijn zoon Jean Baptiste, eerste secretaris van het Fransche gezantschap te Madrid; dat weet zijn dochter, echtgenoot van den heer Vallery-Radot, den geestigen schrijver van *l'Histoire d'un savant par un ignorant*; dat weten de kleine Louis en Camille Vallery-Radot, die grootvader dagelijks kwamen opzoeken in het groote gebouw in de rue Dutot en die zomers met hem buiten waren in Villeneuve l'Étang. Het heiligdom van het familieleven is gesloten voor het groote publiek.

Deventer, Oct. '95.



ALEXANDRE DUMAS FILS.

ALEXANDRE DUMAS FILS.

Nu ik bijna alles gelezen heb, wat Alexandre Dumas fils geschreven heeft en zijn levensloop, die trouwens heel weinig bijzonders aanbiedt, ken, nu is de jongere Dumas voor mij geen groot man meer. Hij heeft geen groote verandering te weeggebracht in het denken der menschen van zijn tijd of van volgende tijden, zooals Renan; hij heeft niet met staatsmanskunst de volken naar zijn hand gezet ten voordeele van zijn eigen land, zooals Palmerston; hij heeft niet gewerkt voor het welzijn van duizenden kleinen en zwakken en verdrukten, zooals Shaftesbury; hij heeft geen kunst gemaakt als Sophocles of Shakespeare; hij was zelfs niet een winner van groote veldslagen als Napoleon of zooals zijn naamgenoot, die de Groote bijgenaamd is. Hij was niet een groot man maar wel een man van beteekenis.

Alexandre Dumas was een man van beteekenis — en hij zal dat blijven — in twee opzichten. In de eerste plaats omdat hij een grooten invloed heeft gehad op de wording van het toneel, op zijn evolutie, op den overgang van den eenen vorm van het drama in den anderen. Die invloed heeft zich uitgestrekt tot de kunst van alle landen. In de tweede plaats — en in dit opzicht is zijn werk hoofdzakelijk van beteekenis geweest

voor Frankrijk — heeft hij zijne tijdgenooten aan het denken gezet over eenige moreel-maatschappelijke vraagstukken: over de echtscheiding, over het onderzoek naar het vaderschap, over de huwelijksrouw van den man zoowel als van de vrouw, en nog enkele meer.

De invloed van zijn tooneelarbeid op de schrijvers, die tegelijk met hem leefden of die na hem zullen komen, heeft nauwelijks van hem zelf afgehangen; hij had nu eenmaal, misschien door erfelijkheid, „le don du théâtre”. Anderen zijn hem gevolgd, hebben getracht te schrijven als hij ofwel, zij hebben gepoogd te vermijden wat zij in zijn werk afkeurden en zijn er dan juist tegen ingegaan. Maar hij schreef voor het tooneel van zelf, ook al kostte het hem soms wel moeite eer hij precies den vorm gevonden had, dien hij den besten achtte: zelf heeft hij het gezegd, in een uitspraak waarvan ik het eerste deel niet gaarne voor mijn rekening zou willen nemen: „On peut devenir un peintre, un sculpteur, un musicien même à force d'étude; on ne devient pas un auteur dramatique. On l'est tout de suite ou jamais comme on est blond ou brun, sans le vouloir”.¹

Maar zijn werken op maatschappelijk gebied was alles behalve onbewust. Daar heeft hij gearbeid in het zweet zijns aanschijns, zou men bijna kunnen zeggen; hij heeft op die onderwerpen gebeukt, met mokerslagen (hij sloeg er wel eens naast, maar dat was niets, hij wist het toch te doen voorkomen alsof hij goed geraakt had) en dat was zuiver verstandswerk. Hij wilde en zou op sommige punten verandering brengen in de wetten, in de zeden, in de conventies; deels door eigen ervaring, deels door nadenken was hij gekomen tot de overtuiging, dat de echtscheiding moest ingevoerd worden, dat het onderzoek naar het vaderschap niet langer verboden mocht zijn, enz. en voor die denkbeelden heeft hij gestreden, zijn leven lang. En hij heeft de voldoening gehad, dat nog bij zijn leven een der hervormingen, die hij wenschte, is tot stand

1. Voorrede van *Un Père Prodigue*.

gekomen; in 1884 is in Frankrijk de echtscheiding weer ingesteld en onlangs heeft een Fransch minister verklaard, dat zij, die nu van dezen maatregel profiteeren, Dumas er meer dankbaar voor mogen zijn, dan Naquet, die de wet op de echtscheiding had voorgesteld. Dumas had den weg voor Naquet zoo mooi geëffend, dat deze bijna geen hinderpaal meer ontmoette.

Van nature, van aanleg, bij intuïtie tooneelschrijver — door overtuiging, uit verkiezing moralist op maatschappelijk gebied, ziedaar Alexandre Dumas fils. Zien wij, hoe hij dat geworden is.

Alexandre Dumas, de derde van dien naam, werd te Parijs geboren den 27^{sten} Juli 1824 en twee dagen later ingeschreven op de mairie van het tweede arrondissement van Parijs als „fils naturel de mille Marie-Catherine Lebay, couturière, âgée de trente ans, née à Bruxelles.” Men zegt, dat Dumas père, die 21 jaar was, toen zijn zoon geboren werd, losweg in zijn *Mémoires* schreef: *J'allais voir mon ami X. . . qui habitait faubourg Saint-Germain. Je m'arrêtais un moment chez la concierge. De là naquit Dumas fils*” en dat de zoon deze in haar laconisme vreeselijke verklaring uit de gedenkschriften van den vader schrapte. Zelf zegt hij in de voorrede voor *La Femme de Claude*: „Né d'une erreur, j'avais les erreurs à combattre.”

Men kent dus den vader van Dumas: hij was de schrijver van *Les Trois Mousquetaires* en *Henri III et sa cour*, de meest fantastieke der romantieken, die wel schatten geld verdiende, maar er mee omsprong als een Monte-Christo en dus altijd in de schuld stak, die jong en levenslustig en dwaas is geweest tot zijn 67^{ste} jaar en het nog wel langer zou zijn gebleven, als hij toen niet gestorven was. En zijn grootvader was de generaal Dumas, een mulat, de zoon van een rijken kolonist van St. Domingo, den markies Davy de la Pailleterie en eene negerin; een der brutaalste generaals van de Fransche Republiek, een reus, die eens te Brixen in Tirol op een brug geheel alleen twintig vijanden tegenhield en die meer dan eens te paard steeg

met hooge laarzen aan en een kolbak op — overigens naakt. Van zulke kolossen en van eene negerin aan de eene zijde, van een burgermeisje uit Brussel aan de andere stamde Dumas af; misschien kan die afkomst er iets toe bijbrengen om veel tegenstrijdigs in zijn karakter te verklaren.

Het heeft niet lang geduurd, voordat de jonge Alexandre recht kreeg op den beroemden naam van zijn vader; den 17^{den} Maart — hij was toen nog geen zeven jaar oud — erkende „Alexandre Dumas Davy de la Pailleterie, homme de lettres” ten overstaan van een notaris het kind van Marie-Catherine Lebay als het zijne. Daarmee wordt tevens de onzinnigheid bewezen van de anecdote, volgens welke de oude Dumas eens zijn zoon zou hebben zien lezen in Rousseau's *Emile* en hem zou hebben gevraagd, wat hij van dat boek dacht, waarop de zoon zou geantwoord hebben: „Ik vind, dat een zoon, als zijn vader hem zijn naam niet wil geven, dien moet nemen.” Daarop zou dan de oude Dumas begrepen hebben wat zijn zoon bedoelde en gezegd hebben: „Het is goed, je kunt mijn naam krijgen.” Het is eenvoudig onaannemelijk, dat een zesjarig kind dit zou hebben gezegd; te onaannemelijker, omdat Dumas volstrekt geen bijzonder vroeg ontwikkeld, laat staan een wonderkind was.

Over zijn jeugd heeft Dumas zelf het een en ander meegedeeld. Ik wil hier niet spreken over *L'Affaire Clémenceau*, dat ten slotte toch slechts een roman is en waarin de grens tusschen waarheid en verbeelding misschien niet gemakkelijk is aan te wijzen. Maar in de voorrede voor *La Femme de Claude* heeft Dumas zelf verteld, hoe hij als kind te lijden heeft gehad onder de onwettigheid zijner geboorte. Hij was door zijne moeder al vroeg op kostschool gedaan bij Prosper Goubaux, door Dumas „le meilleur des hommes” genoemd en van wien Ernest Legouvé in het tweede deel zijner aardige *Soixante ans de Souvenirs* zulk een aandoenlijk beeld heeft gegeven. Die arme schoolmeester, die, toen eens het gerucht liep, dat de oude Dumas bij een schipbreuk was omgekomen, den jongen bij zich liet komen en hem zeide, dat hij als het bericht waar

bleek, voor altijd bij hem kon blijven — die arme schoolmeester met zijn nobel hart kon niet verhinderen, dat zijn kleine interne door zijn makkers voortdurend werd geplaagd en gesard... omdat zijn moeder niet den naam van zijn vader droeg. Dumas werd in 1873 nog bitter, toen hij aan dien tijd, de vijf of zes jaar, welke hij bij Goubaux doorbracht, terugdacht. „Charnants enfans, n'est-ce pas? Et qui indiquaient ainsi ce que devaient être leurs familles légales”, lezen wij in de meergenoemde voorrede, die in dat jaar geschreven werd.

In die vijf jaar, vertelt Dumas, „groeide ik niet, ik kwijnde weg, ik had geen lust in mijn werk noch in het spel. Maar ik hield mij bezig met mij zelf en nam de gewoonten aan van na te denken en op te merken, die mij, als ik bleef leven, eens goed te pas zouden komen.”

Toen hij echter van die kostschool af was genomen, haalde Dumas spoedig in, wat hij bij Goubaux te kort was gekomen. Niet zoo zeer in kennis als wel in lichamelijke ontwikkeling: Dumas was een groot, stevig gebouwd man, maar zijn *baccalauréat* heeft hij nooit gehaald. Toen hij zeventien jaar oud was, hield zijn leeren op school op; wat hij verder wist, heeft hij zich zelf of heeft het leven hem geleerd. De leiding, die hij daarbij gehad heeft, kan niet van de beste genoemd worden. Dumas zelf heeft zijn vader, wiens „beste vriend” hij weldra was, het best geteekend, toen hij schreef over „cette bonne humeur, cette gaiété inaltérable et puissante, cette prodigalité de son argent, de son talent, de ses forces, de sa vie.” Met dien man, die zijne entrées had in alle kringen, in de laagste en in de hoogste, ging de jonge Dumas mede en deed ondervinding op, die hem later te pas kwam. Zij konden het niet altijd even goed samen vinden, die beiden: „Van tijd tot tijd,” schreef de vader in zijn *Mémoires*, „krijgen wij oneenigheid en dan verlaat hij het ouderlijke huis, zooals de verloren zoon. Op dien dag koop ik een kalf en mest het vet, volkomen overtuigd, dat hij, eer een maand om is, zijn deel er mee van zal komen opeten. Kwaadsprekers zeggen, dat hij terug komt om het kalf en niet voor mij, maar in dit opzicht weet ik, waaraan

ik mij te houden heb." Maar, met of zonder zijn vader, een tijd lang leidde de jonge Dumas een vroolijk leventje, tot dat hij op een zeker oogenblik ontdekte, dat hij 50000 francs schuld had. Voor den vader zou dat geen reden zijn geweest om iets in zijn levenswijze te veranderen: voor den zoon was het dat wel. Hij ging aan het werk om te trachten zijn schulden af te betalen. „Daar ik niets degelijks geleerd had," schrijft hij ergens, „ging ik tooneelstukken schrijven." Het eerste stuk, in koortsachtige haast in weinige dagen geschreven, was *La Dame aux Camélias*.

La Dame aux Camélias was evenwel niet het eerste letterkundige werk, waarmee Dumas voor den dag kwam. Hij was begonnen — natuurlijk, vooral in dien tijd — met een bundel verzen, *Péchés de Jeunesse* geheeten, welke reeds in 1845 waren verschenen. Van dien bundel zijn misschien veertien of vijftien exemplaren verkocht en er zijn er niet zoo heel veel meer in omloop geweest. Men zegt, dat Dumas op lateren leeftijd getracht heeft de exemplaren zooveel mogelijk op te koopen. *Péchés de Jeunesse* is dan ook een groote zeldzaamheid geworden, zelfs de Bibliothèque Nationale te Parijs bezit geen exemplaar.

In hetzelfde jaar schreef Dumas nog een blijspelletje in verzen, *Le Bijou de la Reine* geheeten, dat slechts eenmaal is opgevoerd, op een liefhebberijtooneel, in 1855 en in het *Théâtre Complet* is opgenomen. Daarna, na een reis in Spanje met zijn vader en eenige schilders, maakte hij zijn eersten roman *Aventures de quatre femmes et d'un perroquet*.

Deze werd gevolgd door vijf of zes andere romans ¹ en daaronder waren *La Dame aux Camélias* en *La Dame aux Perles*, beide berustende op ware gebeurtenissen. De eerste, waarin de geschiedenis eener courtisane, Alphonsine Plessis, die zich zelf, omdat dat beter klonk, Marie Duplessis ² noemde, beschreven is, viel zeer in den smaak. Meer dan *La Dame aux*

1. Niet lang geleden schreef Dumas van deze romans: „les mauvais romans que je retire peu à peu de la circulation." Ik las er een van, *Tristan le Roux*, die veel heeft van een slechten Walter Scott.

2. Aan Marie Duplessis is onderstaand versje uit de *Péchés de Jeunesse* ge-

Perles, waarvoor de schrijver aanleiding vond in een liefdes-avontuur. Hij had een liefde opgevat voor een Russische prinses, wier echtgenoot tot de diplomatie behoorde. Men hoorde in Rusland van het geval; de prinses werd naar haar land ontboden, Dumas reisde haar na, maar werd aan de grens tegengehouden onder het voorwendsel, dat zijn pas niet in orde was. Drie maanden wachtte de jonge schrijver tot men zijn pas geldig zou verklaren in een dorpje aan de Duitsch-Russische grens, Myslowitz geheeten. De manier van leven in dat kleine Poolsche plaatsje heeft hij in zijn roman beschreven. Na die drie maanden keerde Dumas naar Parijs terug.

In 1852, den 2^{den} Februari werd *La Dame aux Camélias*, getrokken uit den roman, opgevoerd met het bekende succes. „Het was soms of er een stuk van u werd opgevoerd,” schreef Dumas aan zijn vader, die om politieke redenen te Brussel was. Het stuk maakte bijna terstond grooten opgang, hoewel ook de tegenstanders niet ontbraken.

Men zag dadelijk, dat hier iets nieuws werd geboden, iets eigenaardigs. „Eh! mais, c'est un nouveau théâtre, que tu es en train de créer là!” had de vader zelf gezegd, toen zijn zoon hem zijn stuk had voorgelezen. Maar voor dien nieuwen vorm van tooneelschrijfkunst had de vader zich dadelijk zoo geïnteresseerd, dat hij al het mogelijke deed om het stuk op-

richt, dat ik als proeve van het dichterlijk talent van Dumas mededeel.

A. M. D.

Vous souvient-il encor, dans le monde où vous êtes,
Des choses de ce monde, et sur les froids tombeaux,
Entendez-vous passer ce cortège des fêtes
Où vous vous épuisiez pour trouver le repos?

Ainsi qu'un ver rongeur, une fleur qui se fane,
L'incessante insomnie étioilait vos jours,
Et c'est ce qui faisait de vous la courtisane
Prompte à tous les plaisirs, prête à tous les amours.

Maintenant, vous avez parmi les fleurs, Marie,
Sans crainte du réveil, le repos désiré,
Le Seigneur a soufflé sur votre âme flétrie
Et payé d'un seul coup ce sommeil arriéré.

gevoerd te krijgen. Dat had heel wat voeten in de aard. Eerst kostte het veel moeite een directeur te vinden, die het met het stuk wilde wagen; toen ontbraken er acteurs, die geschikt waren om de rollen te creëren; eindelijk, en dat was wel de grootste moeilijkheid, moesten de bezwaren der censuur tegen *La Dame aux Camélias* uit den weg geruimd worden. Achter zijn *Théâtre Complet* heeft Dumas de stukken laten afdrukken, waaruit blijkt, wat de censoren tegen zijn stuk hadden. Het is voor onzen tijd zeker nog al curieus in het eerste der adviezen aan den minister Faucher te lezen, dat het stuk „een schilderij is, waarin de voorgestelde personen en de hardheid der kleuren de uiterste grenzen van hetgeen op het tooneel toegelaten kan worden, overschrijden. Het onbehoorlijke van het onderwerp en van het feit, dat het op het tooneel gebracht wordt, wordt nog verergerd doordat in het stuk het leven wordt geteekend van een „femme galante“, die onlangs gestorven is,” enz. Uit de inhoudsopgave van het stuk blijkt, dat Dumas eenige dingen veranderd heeft maar in een tweede advies verklaren de censoren zich met deze wijzigingen niet tevreden en blijven *La Dame aux Camélias* „een stuk in vijf bedrijven of zes tafereelen, zonder coupletten” (sic) ongeschikt verklaren. Eveneens in een derde schrijven, waaruit blijkt dat de schrijver toen van twee tafereelen er één had gemaakt.

De schouwburg, waar het stuk eerst gegeven zou worden, was gesloten vóór het tot een opvoering kwam, maar Dumas had een anderen gevonden; voor de actrices, die niet wilden spelen — Déjazet had gezegd, dat zij wel wilde als er slechts een paar coupletten in hare rol waren en als zij aan het slot maar trouwde — was mad. Doche gevonden, door den acteur Fechter, die Armand gecreëerd heeft, uit Londen gehaald; maar er was een staatsgreep noodig eer *La Dame aux Camélias* het voetlicht kon zien. Op 2 December 1851 werd de minister Faucher vervangen door De Morny, op den 5^{den} gaf de nieuwe minister verlof het stuk op te voeren. Het is zeker nog al curieus, dat Dumas toch in het verlangen van Déjazet een eisch van het publiek van zijn tijd heeft gezien en tenminste

op één plaats coupletten in zijn stuk heeft gebracht: het liedje van Gaston in het eerste bedrijf, zooals hij in *Diane de Lys*, zijn tweede stuk, ook nog een paar coupletten heeft laten zingen. Ook *Diane de Lys*, in 1853 opgevoerd, berokkende den schrijver nog eenige onaangenaamheden met de censuur, die echter ditmaal met de wijzigingen van Dumas genoegen nam.

Met *Le Demi-Monde* had de schrijver een moeilijkheid van een andere soort. In 1854 was Rachel ongeveer oppermachtig aan het Théâtre-Français. Het gevolg was, dat bijna uitsluitend stukken uit de 17^{de} eeuw werden opgevoerd. De administrateur van het Théâtre-Français en de minister Fould met hem wilden daarom trachten wat nieuw bloed er in te brengen en vonden het dus wenschelijk eenige jonge schrijvers aan te moedigen, hun stukken ter opvoering in het huis van Molière aan te bieden. Ook Dumas kreeg het verzoek zijn volgende stuk, dat vijf bedrijven zou tellen, op het Théâtre-Français te laten spelen en, toen hij bezwaar maakte, werd hem eenvoudig verklaard, dat het Gymnase, waarvoor hij zijn stuk bestemde, in het vervolg slechts stukken van niet meer dan drie bedrijven en met zang zou mogen geven. Dumas boog schijnbaar het hoofd, maar toen hij tien maanden later met *Le Demi-Monde* aankwam, kreeg hij na veertien dagen zijn stuk terug en het Gymnase had verlof ook stukken in vijf bedrijven en zonder zang te spelen. Wat was er gebeurd? Dumas had zijn stuk ingeleverd juist een paar dagen voordat Scribe, op dat oogenblik nog *de* tooneelschrijver, aan zou komen met zijn nieuw stuk, waarvan Rachel verklaard had de hoofdrol te zullen spelen. Maar men had Dumas beloofd, dat zijn stuk opgevoerd zou worden, zoodra het klaar was! Scribe en Rachel kon men niet voor het hoofd stooten. En dan was het stuk toch ook zóó, dat men, na lang debatteeren, en nadat het zelfs aan den keizer en de keizerin was voorgelezen, tot de overtuiging kwam, dat het voor het eerste tooneel ter wereld niet geschikt was. Maar den afgewezen auteur, dien men eerst had aangehaald, kon men moeilijk het verlof weigeren zijn stuk elders aan te

bieden en zoo kreeg Dumas zijn zin en werd *Le Demi-Monde* door den directeur van het Gymnase, Montigny, die een groot vriend van den schrijver was, met open armen ontvangen. Het werd in 1855 met groot succes opgevoerd en is eerst vele jaren later op het repertoire van het Théâtre-Français gebracht.

Aan *Le Demi-Monde* is nog een niet onaardig verhaal verbonden. De minister Faucher, dezelfde die de opvoering van *La Dame aux Camélias* een jaar lang had tegengehouden, had een jaarlijksche premie van 5000 francs gesticht voor den schrijver van „een stuk in vier of vijf bedrijven, in verzen of in proza, te Parijs in den loop van het jaar op een ander tooneel dan het Théâtre-Français opgevoerd en dat zou kunnen strekken tot leering der arbeidende klassen door de verspreiding van gezonde denkbeelden en het geven van goede voorbeelden”. Voor dezen prijs, dien hij overigens eene absurde instelling vond, zond Dumas *Le Demi-Monde* in. Hij wist wel, dat men hem den prijs nooit zou geven, maar hij vond het nog al aardig eens te zien wat de minister, die Faucher was opgevolgd, doen zou. De commissie, waarin o. a. Mérimée, Theophile Gautier, Thierry, Sainte-Beuve en Scribe zaten, beval met algemeene stemmen, op die van Scribe na, *Le Demi-Monde* aan voor den prijs. De minister besliste, dat de prijs niet zou worden toegekend en schafte hem tegelijkertijd af. De commissie had voorgesteld hem te veranderen in een prijs voor het beste stuk, de quaestie der nuttigheid er buiten gelaten.

Op *Le Demi-Monde* volgde in 1857 *La Question d'Argent*, in 1858 *Le Fils Naturel*, in 1859 *Le Père Prodigue*. Op het denkbeeld van het tweede stuk heeft zeker zijn eigen jeugd den schrijver gebracht, hoewel de held van het stuk geheel andere ervaringen opdoet, dan Dumas zelf gehad had; voor *Le Père Prodigue* heeft, naar men begrijpt, de vader van den schrijver als model gezeten. Men heeft het Dumas kwalijk genomen, dat hij op die manier zijn eigen vader bespot heeft, maar wij zullen zien dat de verloren vader hier niet zoo erg bespottelijk is en dan — het onderwerp was voor Dumas, die eens van zijn vader gezegd heeft: „Mijn vader is een groot

kind, dat ik kreeg toen ik nog heel klein was" wel heel verleidelijk en hij heeft er een zijner amusantste comedies van gemaakt.

De ingespannen arbeid, welken zijne laatste drie stukken hem gekost hadden, was te veel geweest voor den schrijver. Hij was overwerkt en overspannen; hij ging op reis met zijn vader naar Italië, waar hij ernstig ziek werd, zoodat men zelfs een oogenblik voor zijn verstand vreesde. In 1864 leverde hij echter met zijn *Ami des Femmes*, een zijner sterkste stukken, het bewijs, dat hij weer geheel hersteld was. Daarop volgden in 1867 *Les Idées de madame Aubray*, in 1871 *Une Visite de Nocés* en *La Princesse Georges*, in 1873 weer twee stukken: *La Femme de Claude* en *Monsieur Alphonse*, in 1876 *L'Etrangère*, in 1881 *La Princesse de Bagdad*, in 1885 *Denise*, in 1887 *Francillon*. Tusschen zijn eigene stukken in had hij intusschen heel wat gewerkt aan de stukken van anderen. In de eerste plaats aan Georges Sand's *Marquis de Villemér*. In het eerste bedrijf van dit stuk had Dumas op verzoek van de schrijfster, die zich daartoe, misschien niet ten onrechte, niet in staat achtte, wat geestigheid gestrooid en had Georges Sand den weg aangewezen, waarop zij nu zelf verder moest gaan. Dumas was echter hoogst verbaasd, toen hij later in het manuscript zijn meeste aardigheden niet meer ontdekte. Maar, verder lezende, bemerkte hij, dat Georges Sand in plaats van zelf voort te gaan op den toon, dien hij had aangegeven, eenvoudig zijn *mots à effet* over alle vier de bedrijven verspreid had.

In 1835 hielp Dumas Emile de Girardin aan zijn *Supplice d'une femme* en werkte dit zoo om, dat de Girardin het niet meer als zijn stuk wilde erkennen en het werd opgevoerd zonder dat de naam van den schrijver op het affiche kwam. Daarna werkte Dumas nog samen met Armand Durantin aan *Héloïse Paranguet*, met Pierre de Corvin aan *La Comtesse Romani*, met Gustave Fould aan *Les Danicheff*. Uit den roman *L'Affaire Clémenceau* is door Armand d'Artois een stuk getrokken, dat met veel bijval gegeven is.

Na 1887 heeft Dumas geen tooneelwerk meer gegeven. Men

wist reeds lang, dat hij bezig was aan een stuk, dat *La Route de Thèbes* zou heeten en dat hij had toegezegd voor het Théâtre Français. In het laatst van zijn leven werkte hij zelfs aan twee stukken, *La Route de Thèbes*, dat den naam zou krijgen *La Troublante* en waarin de quaestie van het geloof en den twijfel behandeld zou worden, en *Les nouvelles Couches*. Dumas heeft geen der beide stukken gegeven en daar in zijn testament, door zijn familie strikt geeerbiedigd, is bepaald, dat niets van hetgeen hij in handschrift naliet mag worden uitgegeven of vertoond, zullen wij deze twee stukken wel nooit kennen. Dat is vooral jammer voor *La Route de Thèbes*, waarvan Jules Claretie, wien Dumas het grootendeels voorlas, verklaart, dat het niet alleen *het* meesterwerk van den schrijver is, maar dat het van de grootste beteekenis zou zijn voor de geschiedenis van het Fransche tooneel. Eigenaardig is het briefje over deze zaak, dat Dumas eenige maanden voor zijn dood schreef aan een medewerker van den *Figaro*:

Cher monsieur,

L'histoire de *la Route de Thèbes* est extrêmement simple. Quand je la croirai en état de paraître devant le public, je la donnerai; mais il se peut que je ne la trouve jamais en cet état. Alors elle rentrera dans mon tiroir. Il y a bien des chances pour que les choses se terminent ainsi. Je suis arrivé à l'âge où ce qu'on peut faire de mieux, c'est de se taire.

Ce parfait écrivain et ce remarquable observateur que fut Guy de Maupassant me disait un jour: „Si j'étais assez riche pour n'être pas forcé d'écrire, mon rêve serait de ne plus faire qu'un livre en un volume très court, auquel je travaillerais toujours et que j'ordonnerais qu'on brûlât le jour de ma mort.” Je crois que je suis en train de réaliser le rêve de Maupassant.

Croyez, etc.

A. DUMAS FILS.

Tusschen zijn tooneelstukken door heeft Dumas nog heel wat geschreven. In de eerste plaats de voorreden voor die stukken, bijna alle strijdschriften, waarin hij ze verdedigde of toelichtte; dan voorreden voor werken van anderen, brochures over zijn geliefkoosde onderwerpen: *La Recherche de la Paternité*, *La*

Question du Divorce, een heel boekdeel; *L'Homme-Femme*, eene inleiding tot *La Femme de Claude*; *Les Femmes qui tuent et les Femmes qui votent*, enz. Voorts zijne *Lettres sur les Choses du Jour*, in '71 en '72 verschenen onder het pseudoniem „Junius,” waarin hij o. a. de Commune heftig aanviel, wat hem nu, na zijn dood, een afkeurend oordeel heeft bezorgd van den gemeenteraad van Parijs, die geweigerd heeft mee te gaan met zijne begrafenis of een straat naar hem te noemen! En eindelijk heeft Dumas in tijdschriften en dagbladen menig artikel, verscheidene brieven en eenige tooneelkritieken geschreven, waarvan de meeste zijn verzameld in drie deelen *Entr'actes*. Voor ons nog al grappig is een der brieven, die hij schreef in het dagblad *La Presse* onder den titel *Lettres à un provincial*. Onder die brieven zijn er twee, geschreven, niet uit Parijs, maar uit Amsterdam en wel op 11 en 13 Mei 1849, den dag vóór en den dag na de kroning van koning Willem III. De bijna 25-jarige schrijver vertelt een paar nog al dwaze dingen in die brieven: na te hebben medegedeeld, dat de huizen te Amsterdam gebouwd zijn op palen van 40 tot 60 voet lengte, dat de stad ligt onder de oppervlakte der zee en dat deze „paradoxe physique” verwezenlijkt wordt „avec un art infini”, gaat Dumas voort: „Ook worden er geen nieuwe huizen gebouwd. Ik tart u te Amsterdam een huis in aanbouw te vinden. Ieder heeft zijn eigen huis, leeft en sterft er in en laat het na aan zijn erfgenaam. Men zou denken, dat de steden, wanneer de bevolking voortdurend toeneemt, grooter moeten worden om haar te kunnen bevatten. Het schijnt dat het niet zoo is, enz.” Ook over „Brock” en zijn zindelijkheid doet Dumas nog al een fantastisch verhaal en hij maakt curieuze opmerkingen over „M. Torbeck,” dien hij bij de inhuldiging in de Nieuwe Kerk aandachtig heeft gadegeslagen, terwijl hij den eed deed.

Zonder dat hij bepaald verwachtte, dat Thorbecke in eens de Robespierre van Holland zou worden, hield Dumas onzen lateren minister toch voor een „démocrate convaincu” en verwachtte op de gezichten van den koning en van Thorbecke iets te lezen van wat er in hen omging, en dat niet hetzelfde kon zijn als

hetgeen de overige kamerleden bij hun eedsaflegging en ook de koning daarbij voelde. Over koningin Sophie maakt Dumas intusschen wel een paar aardige opmerkingen.

Ten slotte zijn er een paar maanden geleden onder den titel *Ilka* eenige aardige novelletjes van Dumas verschenen, waarin meest voorvallen beschreven worden, die de schrijver zelf heeft bijgewoond. Men had den schrijver gevraagd zijne Mémoires uit te geven. Op die vraag antwoordt hij op de eerste bladzijde van *Ilka*: „Je n'écris pas mes Mémoires parce qu'on ne peut jamais écrire ses Mémoires sans écrire ceux des autres, ou sans cacher de sa propre vie, ce que le lecteur tiendrait le plus à en connaître.” Trouwens, al zou Dumas misschien nog heel wat interessants of aardigs uit zijn leven hebben kunnen vertellen, wij kennen hem zoo goed uit hetgeen hij over zijn meeningen heeft geschreven, dat wij zijn biecht verder wel kunnen ontberen om ons een beeld te maken van den man en zijn karakter.

Dumas is tweemaal getrouwd geweest. In 1865 trouwde hij met eene Russische prinses, die hem twee meisjes schonk, Colette, die getrouwd is geweest met den directeur eener fabriek te St. Etienne, Lippmann geheeten, doch later gescheiden is, en Jeannine, getrouwd met den luitenant d'Hauterive. In den laatsten tijd van zijn eerste huwelijk leefden Dumas en zijne vrouw afzonderlijk. Zij stierf in het voorjaar van 1895 en in Mei hertrouwde Dumas met de gescheiden vrouw van den architect Escalier, eene dochter van den beroemden acteur Régnier. Dadelijk na zijn huwelijk ging hij naar Puys, waar hij een buitentje had, maar hij werd er spoedig ongesteld en kwam in September naar Marly, de plaats van waar al zijn laatste geschriften gedateerd zijn.

Marly-le-Roi is een dorp aan den oosterspoorweg, niet ver van Parijs. Van het beroemde terras van Saint-Germain kan men het rechts zien liggen. Te Marly heeft Victorien Sardou een prachtig buitenverblijf en niet ver van zijn „château” ligt de villa Champflour, een ruim maar eenvoudig huis met glazen

verandahs er om heen, welke aan Dumas gelegateerd werd door Adolphe de Leuven, oud-directeur van de Opéra-Comique, volgens de opdracht van *L'Etrangère*, de oudste en trouwste vriend van den ouden Dumas. Daar bracht Dumas, die vroeger nooit twee zomers achtereen op dezelfde plaats buiten kon zijn — zie de voorrede van *La Question d'Argent* — in het laatst van zijn leven verreweg het grootste deel van het jaar door. Des morgens liep hij daar rond, in het mooie park zijner villa, waar vele beelden staan, in zijn vreemd werkpak, een buis en broek van donkerblauwe stof, zoo wijd dat men het voor een chambercloak zou hebben aangezien. Daar ontving hij veel gasten, en toonde hun de kunstschaten, die hij er bijeengebracht had: een mooie buste van zijn vader door Chapu, schilderijen en schetsen van Ingres, Meissonier, Tassaert en anderen. Meissonier was een groot vriend van Dumas; in de biljartkamer op de villa Champflour hebben die beiden menig spel samen gedaan en daar zij beiden wisten, dat zij goed speelden, deden zij geen van beiden hun best, alleen om den ander te laten winnen. De studeerkamer van Dumas was op de eerste verdieping: door een zeer breed raam had men het gezicht op het station van Marly en verder op de Seine, die bij Marly een groote bocht maakt. Die studeerkamer was ook vol met mooie dingen, schilderijen, bronzen, marmeren beelden. Dumas meende, dat een kunstenaar slechts goed geïnspireerd kon worden door uitingen eener andere kunst dan de zijne. Een mooi standbeeld, zeide hij, kan een musicus een mooi lied, een mooi muziekstuk zal een schilder een mooi schilderij ingeven. Door *Tartuffe* of den *Misanthrope* werd Dumas niet geïnspireerd, die stukken boeiden hem, maar ontmoedigden hem ook. Als hij daarentegen de Venus van Milo zag of la Joconde, of den *Don Juan* hoorde, dan werd hij meegesleept, en daar hij niet de technische moeilijkheden kende van den beeldhouwer, den schilder of den musicus, zag hij slechts het kunstwerk en droomde er van ook een kunstwerk te maken. Dumas beweerde, dat hij door het zien van een mooi voorwerp, door het hooren van een stuk van Beethoven of Mozart wel eens in de stemming

is gekomen, waarin de kunstenaar moest geweest zijn om het te kunnen scheppen, en waarin hij zelf ook weer kon werken. Maar die kunstwerken om hen heen moesten ook precies zoo staan of hangen als hij het op een oogenblik wenschte. Zag hij, van zijn werk opkijkende, dat een of ander schilderij beter op een andere plaats of iets hooger of lager zou hangen, dan moest het ook dadelijk veranderd worden; als hij het alleen kon doen, dan deed hij het zelf, en anders werden er een paar menschen geroepen om hem te helpen.

Te Marly is Dumas den 27^{sten} November 1895 gestorven. Werkelijk ziek is hij niet lang geweest; den 18^{den} had hij nog de onthulling van het monument van Augier, eens zijn grootsten mededinger, bijgewoond, maar hij was toen reeds onwel en sprak bijna tot niemand. Niet lang daarna kreeg hij heftige hoofdpijnen en het is waarschijnlijk, dat een hersenziekte een eind maakte aan zijn leven.

„Pas d'église, pas de discours, pas de soldats", was de aanwijzing voor zijn begrafenis in zijn testament; hij wilde niemand dwingen tegen zijn zin tegenwoordig te zijn bij de plechtigheid. Hij was groot-officier van het Legioen van Eer, hij was lid der Académie Française, ¹ en van een groot aantal vereenigingen: had hij deze beschikking niet gemaakt, hij zou natuurlijk een zeer pompeuze begrafenis gehad hebben. Nu is in alle stilte ieder meegegaan, die wilde. Dumas had den wensch geuit begraven te worden op het kerkhof van Montmartre of op Père Lachaise; hij rust te Montmartre niet ver van de vrouw, wier laatste levensdagen hij beschreven heeft in *La Dame aux Camélias*.

Max Nordau heeft eenige dagen na den dood van Dumas een opstel geschreven over de psychologie van den schrijver, waarin hij de stelling verdedigt, dat de tooneelschrijver en de dictator, de man, die zich een troon verovert, dezelfde eigen-

1. In 1874 gekozen bij de eerste stemming met 22 van de 33 stemmen. Victor Hugo, die in jaren niet in de Académie was geweest, kwam om zijn stem op hem uit te brengen.

schappen moeten bezitten en met dezelfde middelen moeten werken. Beiden moeten wilskracht hebben, fantaisie, heftige aandoeningen en banaliteit; beiden moeten invloed uitoefenen door suggestie, door het opwekken van sterke emoties en van een gevoel van welbehagen. Het is waar, dat deze eigenschappen en deze middelen van groote uitwerking zijn op de massa, maar toch ook hoofdzakelijk op den grooten hoop, en niet op de meer beschaafden. Dumas heeft bijna uitsluitend geschreven voor een beschaafd publiek; waar hij zijn bovenvermelde ervaring met den Prix-Faucher vertelt, die ten doel had het volk te verbeteren en te onderwijzen, zegt hij: „Richt de kunst zich niet vooral tot het verstand, tot de hartstochten, de zinnen zelfs van de ontwikkelde, verfinde klassen, meer dan tot den werkenden stand?” Dumas moest gevoelen, dat zijn kunst voor het volk niet de beking kon hebben als bijv. die van zijn vader of van Victor Hugo, hij miste de fantaisie, die zeker de eerste eigenschap is om het volk te grijpen en mee te slepen. En dat hij heftige aandoeningen gekend heeft, zou ik ook niet durven verzekeren: hij was in de eerste plaats verstandsmensch. Mme Doche heeft van hem gezegd, dat hij van al zijne stukken alleen *La Dame aux Camélias* met zijn hart heeft geschreven. Ik geloof, dat zij gelijk had. De heftigste verontwaardiging van Dumas — en hij was bijna in elk zijner latere stukken verontwaardigd over het een of ander — kwam bij hem voort uit redeneering.

Maar wilskracht heeft Dumas zeker bezeten. Men had hem maar aan te zien om dat te weten. Hij had een grooten, sprekenden kop: zijn haar was vóór op het hoofd uitgevallen, zoodat de vliegende, bijna opstaande haren, op later leeftijd geheel wit geworden, een krans om zijn hoofd vormden; zijn wenkbrauwen waren sterk ontwikkeld, zijn jukbeenderen staken iets te sterk vooruit, zijn neus was groot, eenigszins gebogen, een groote soldateske knevel hing over een vastberaden mond met dikke lippen en een zware kin; zijn gelaatskleur was iets donkerder, dan bij menschen in ons klimaat gewoonlijk het geval is, zijn oogen, die eenigszins uitpuilden, waren helder

blauw en hadden een zeer doordringenden blik. Het klinkt nog al sterk, maar het is toch begrijpelijk, dat Edmondo de Amicis, toen hij Dumas zag lachen en spreken, bij zich zelf zeide: „hij is een neger!” Philippe Gille, die een goed vriend van hem was en die hem in den *Figaro* een vaarwel heeft toegeroepen, schreef, dat men Dumas, wanneer men afging op zijn „regard dur”, op zijn ironischen glimlach, op den dikwijls norschen toon, waarop hij zijn denkbeelden, zijn oordeel uitsprak, voor een ongevoelig man zou hebben gehouden. Jonge meisjes waren dikwijls een beetje bang voor hem, vooral wanneer hij in een hoekje van een salon haar vroeg haar de toekomst te mogen voorspellen uit de hand — Dumas geloofde aan de chiromancie — en hij dan over haar verschrikte gezichten luidkeels lachte.

Maar ieder, die Dumas goed gekend heeft, wist te vertellen van zijn groote goedhartigheid. Men heeft gezegd, dat hij gierig was; *Le Père Prodigue* — „et le fils avare” voegde men er bij; maar dit was niet juist. Dumas moest een reden hebben voor alles wat hij deed; hij kon niet hebben, dat hij voor den gek gehouden werd. Hij gaf nooit zonder te onderzoeken aan wien hij gaf, maar vooral voor jonge collega's was hij zeer welwillend en zeer mededeelzaam. Villiers de l'Isle-Adam heeft hij menigmaal geholpen. Velen hebben zijn weldaden ontvangen zonder het zelfs te weten, wanneer hij een toelage uit de kas van een of andere vereeniging uit zijn beurs verhoogde. Overal had hij beschermelingen: toen de heer Poincaré optrad als minister van financiën, kwam Dumas bij hem om te zeggen: „Vous savez, j'ai aussi des clients dans cette maison.” Hij heeft eens geschreven, dat hij gierigaards haatte en verachting had voor wie het geld weggooide, maar hij kende geen grooter genot dan zijn geld goed weggeven. Hij zou graag zoo rijk geweest zijn, als alle Rothschilds bij elkaar, om al dat geld te kunnen weggeven.

Dumas hield er verbazend veel van iets moois te koopen, maar hij kon, vertelt hij, met plezier dadelijk, wanneer hij het gekocht had, gaan uitrekenen, wat hij er wel voor zou

kunnen krijgen, wanneer hij het weer van de hand deed, minder om de winst, die hij zou kunnen maken, dan wel om de zekerheid te krijgen, dat hij goed gekozen en niet te veel betaald had. Men zou bijna zeggen, dat Dumas bang geweest moet zijn een gek figuur te maken.

Van zijn twee dochters hield Dumas heel veel; voor haar had hij alles over. Eens kwam hij bij zijn jongste dochter en vond haar op de sofa liggen. „Wat is er?” vroeg hij. „Niets,” was het antwoord, „ik heb mijn voet verstuikt.” In een oogenblik lag Dumas op zijn knieën, nam den voet van zijn dochter zachtjes in zijn hand en wreef en masseerde hem een uur lang, terwijl hij telkens vroeg: „Gaat het wat beter? Doe ik je geen pijn?” En zijn vrouw kon alles van hem gedaan krijgen, maar zij wist ook met hem om te springen.

Eene dame bracht eens Dumas een zeer belangrijken brief van den bisschop van Orléans, monseigneur Dupanloup, dien zij hem wilde laten lezen. Dumas nam dadelijk den brief, ging op een sofa liggen en begon te lezen. En toen de brengster van den brief daarop naar Dumas toeging, den brief kalm uit zijn handen nam en hem zeide: „Beste meneer, het is een ernstige zaak! U moet dien brief heel alleen lezen, in uw studeerkamer”, toen riep mevrouw Dumas bijna verschrikt uit: „Lieve mevrouw, wat vraagt u daar! Dumas afbrengen van wat hij zich eenmaal heeft voorgenomen! Dat heb ik nog nooit gezien!” Maar Dumas gaf heel beleefd toe en las den brief niet verder. Het schijnt, dat mevrouw Dumas het steeds liet voorkomen alsof de zin van haar man in alles gevolgd werd; iederen morgen kwam hij, die de gewoonte had heel vroeg op te staan, aan haar bed zitten en dan kreeg zij alles van hem gedaan.

In een lijstje, niet lang geleden in den *Figaro* gepubliceerd, waarop de namen van alle Académiciens voorkwamen met den godsdienst dien zij beleden er achter, stond Dumas als „libre penseur” opgeschreven, niet als „athée”. Dumas behoorde tot geen kerkgenootschap en hij, die de katholieke kerk in *La Question du Divorce* hevig heeft bestreden, meer dan voor het onderwerp, dat hij behandelde, noodig was, heeft er dan ook

veel verdriet van gehad, dat zijn jongste dochter vóór haar huwelijk, onder den invloed van zijn groote vriendin, prinses Mathilde Bonaparte, tot de Roomsche kerk is overgegaan.

Wat geloofde Dumas eigenlijk? Het is moeilijk te zeggen. Die man, die evenals zijn vader trouwens, zooveel hechte aan voorspellingen uit de lijnen der hand, schrijft ergens: „Je n'ai aucune disposition au surnaturel, pas plus d'ailleurs qu'aux mathématiques, qui en sont l'opposé. Je n'ai aucune superstition. Un très grand besoin d'aimer, de vénérer, enz.”. Wil dat zeggen, dat Dumas niet aan een God geloofde? In geen deele . . . of liever: toen hij dit schreef tenminste niet. In de voorrede van *Les Idées de madame Aubray*, dat men het drama der echt-christelijke vergevensgezindheid zou kunnen noemen, vind ik: „Je crois en Dieu, moi, mais cela ne prouve rien. J'ai eu beau faire, j'ai eu beau chercher, c'est toujours là que j'en suis revenu, en me disant: „Si je ne crois pas en Dieu, il faut que je croie en moi, et, me connaissant comme je me connais, j'aime mieux croire en Dieu”. De basis van dit geloof moge vreemd zijn, het is toch een geloof. Maar wanneer men *L'Homme-Femme* leest, wordt het geheel iets anders. Daar spreekt hij in de eerste plaats zóó over de vrijdenkers, „ce qu'on appelle les *libres-penseurs*”, dat men hem moeilijk onder deze kan rangschikken. Maar de meeningen, welke hij in dit geschrift, in *La Femme de Claude* en de voorrede tot dat stuk verkondigt, geven er aanleiding toe Dumas voor een zeer geloovig mensch te houden, die vooral het Oude Testament aannam, die een wrekend God erkende en de geschiedenis der schepping uit Genesis verklaarde en toepaste op de menschheid van alle tijden, die — in *L'Homme-Femme* — na over Mozes en Jezus en de apostelen gesproken te hebben, uitroept: „Leur Dieu est le mien, c'est celui-là que je cherchais, c'est celui-là que je veux!” In later tijd is Dumas weer cynischer en ongelooviger geworden, maar eens is hij er misschien niet ver van af geweest Katholiek te worden. Dat was in de jaren '72 en '73 in den tijd, toen hij mgr. Dupanloup eens of tweemaal ontmoette. In dien tijd, niet lang na de verschijning van den brief aan Cuvillier-

Fleury, die als voorrede voor *La Femme de Claude* dienst doet, schreef de bisschop van Orléans aan eene dame, welke zichzelf eenigszins had opgeworpen als trait-d'union tusschen Dumas en hem o. a. deze woorden: „Maar daar Dumas zoover gekomen is, daar hij begrepen heeft, zooals hij zelf schrijft, wat de groote plicht van het leven en het groote doel van het bestaan is: daar naar zijn eigen woorden, de Bijbel en het Evangelie voor hem zoowel als voor ons de echte openbaring zijn van de volstreckte en goddelijke waarheid; daar hij, in één woord, er toe gekomen is te begrijpen, dat dáár de waarheid is en dat hij dáár den moed kan vinden zijn leven naar die denkbeelden in te richten, waarom zou hij nu niet door een beslissende daad een eind maken aan den dubbelzinnigen toestand, die hem van ons verwijderd en die hem tegenhoudt, als het ware tegen zijn wil, aan de grens van die groote vereeniging der zielen, welke men de Katholieke kerk noemt?” En in het vervolg van den brief gaat mgr. Dupanloup voort te betoogen, dat het Dumas, nu hij zoover gekomen is, met zijn doordringenden en vastbesloten geest weinig moeite zou kosten, de laatste moeilijkheden en twijfelingen te overwinnen. De *Catéchisme pour les gens du monde* van mgr. Dupanloup, dien dezelfde tusschenpersoon Dumas had gezonden, had nog niet de gewenschte uitwerking gehad. Toen Dumas eens bij mgr. Dupanloup dejeunerde, in Februari 1873, zag hij er niet tegen op een kruis te maken nadat de bisschop het *Benedicite* had uitgesproken. Was het uit overtuiging of alleen om zijn gastheer niet te ergeren? „S'ils étaient tous ainsi, ils iraient plus vite”, zeide Dumas van mgr. Dupanloup.

Uit later tijd dateert eene bekentenis van den schrijver, die iedere voorstelling van een geloovigen Dumas, tenminste in het laatst van zijn leven, onmogelijk maakt.

„Weet ge waarover ik honderd maal gedacht heb?” vroeg hij aan Philippe Gille. „Ik heb het nooit iemand gezegd, omdat ik bang was, dat men valsche gevolgtrekkingen zou maken uit een besluit, dat toch heel natuurlijk was. Maar als ik lette op de ijdelheid van het leven, de nutteloosheid van al onze

inspanning en van onze wanhopige vragen aan een zoogenaamde voorzienigheid, die niets voorziet, dan heb ik er wel eens aan gedacht heel gewoon in een klooster te gaan. Daar staat men buiten het leven, men hoort er zelfs het gedruisch niet van, men denkt slechts aan zichzelf, aan niets dan aan zich 'zelven, men heeft geen verantwoordelijkheid meer, men is daar tus-schen vier muren duizendmaal vrijer dan in hetgeen men het onafhankelijke leven noemt. O wees maar gerust," voegde Dumas er bij, „ik zal nooit doen wat ik daar zeide, ik zal er nooit den moed toe hebben. Weet ge waarom? Omdat men zou zeg-gen, dat ik vroom geworden was en onder de invloed handelde van een vrouw of een priester. Gij denkt, dat ik er dood zou gaan van verveling en dat ik mij er niet mee te vreden zou stellen peren te laten groeien of likeuren voor na tafel te be-reiden; gij hebt gelijk, mijn geest zou overal elders zijn dan in mijn klooster, omdat mij er niet zou houden wat anderen er houdt: het geloof! O, zij die het geloof hebben, zijn wel gelukkig, maar als men het wil hebben, dan heeft men het nog niet!"

Dumas père heeft het eens goed gezegd: „Hij is op de wereld gekomen op dat twijfelachtig oogenblik wanneer het niet meer dag en nog geen nacht is en zoo is ook het geheel der tegen-stellingen, die zijn ik vormen, een merkwaardig mengelmoes van licht en donker: hij is lui en werkzaam, een lekkerbek en toch matig, verkwistend en spaarzaam, wantrouwend en lichtgeloovig, geblaseerd en kinderlijk, fladderend en aanhan-kelijk." Goedig en hard, een spotter en toch bijgeloovig, sterk en zwak, geloovig en ongeloovig, zou ik er nog bij willen voegen. Hoe dit mogelijk is? In de eerste plaats omdat Dumas volkomen eerlijk was, zelfs wanneer hij een pleidooi hield voor het een of ander recht, waarbij hij in tegenspraak kwam — dat kan iederen pleitbezorger gebeuren — met een vroeger verdedigde stelling. Op het oogenblik, dat hij iets sprak of schreef, meende hij het. Nadat twee stukken, *La Dame aux Camélias* en *Diane de Lys*, hem van zijn schulden afgeholpen hadden, besloot Dumas te blijven werken. „Je décidai que je resterais mon

maître et que je n'écrirais jamais que ce que je croirais, être l'absolue vérité." En dan, zooals ik reeds zeide, zal zijn afkomst van een zoo heteroogeen ouderpaar ook wel eenigszins ter verklaring van die tegenstrijdigheden kunnen strekken.

Wie over die eerlijkheden van Dumas nu misschien niet zoo erg zal roepen, dat is madame Doche, de creatrice van Marguerite Gautier. Na het succes van *La Dame aux Camélias* had Dumas haar beloofd, dat zij in zijn volgende stuk weer zou spelen..... en hij is zijn belofte niet nagekomen. Na den dood van Dumas hebben verschillende bladen aan vertolkers van de rollen in zijne stukken hunne meening over Dumas gevraagd. Bijna allen zonden betuigingen van grooten eerbied voor en waardeering van zijn groote goedheid, zijn „bonté immense qui égalait sa grandeur d'âme," een „être délicat et sûr" werd hij genoemd — maar madame Doche had Dumas blijkbaar het verbreken zijner belofte niet vergeven. Ieder jaar op 2 Februari, den dag waarop *La Dame aux Camélias* het eerst werd opgevoerd, zond zij den schrijver een briefje en telkens antwoordde Dumas met een aardigheid, een portret of iets anders. Madame Doche beweert, dat Dumas zijn volgende stuk aan Montigny bracht en niet aan haar directeur, omdat Montigny beter betaalde.

Dat Dumas wel vijanden had, bewijst het nummer van het dagblad *Gil Blas*, dat na den dood van den schrijver uitkwam en waarin mededeelingen waren opgenomen bijna uitsluitend van menschen, van wie men wist, dat zij niet gunstig over Dumas oordeelden. Mad. Doche was onder deze.

Een dergelijke wijze van doen zou Dumas volkomen koud gelaten hebben. „Je suis extrêmement reconnaissant à qui me veut du bien," schreef hij eens, „et il m'est absolument impossible d'en vouloir à qui me veut du mal. Je ne dis pas à qui m'en fait. Je suis un être particulier. Je défie qui que ce soit dans le monde de me causer un préjudice quelconque." Zelfs heeft Dumas, nadat men zijn *Princesse de Bagdad* om redenen buiten het stuk had uitgefloten, zich, naar hij beweert, niet boos gemaakt en verklaart hij, dat hij nooit heeft

kunnen haten, iets wat hij wel eens betreurd had, omdat het leven dikwijls erg eentonig is. Uit de voorrede van *La Princesse de Bagdad* zijn verder deze mooie, waardige woorden van een oud man van ervaring:

„Ik ben te dicht bij het eind van al wat vergankelijk is om een leelijk gevoel in mijn leven te bewaren. Zij, die ik liefheb en die mij liefhebben, kunnen mij leed veroorzaken zonder het te willen, alleen door te lijden of te sterven; anderen kunnen mij niets aandoen.” Mijn werk zal zonder mijn vijanden wel verdwijnen of blijven staan, al naar het niets of wel wat waard is. „Maar wat niemand mij kan ontnemen, dat is het plezier, dat het werk mij heeft gegeven, dat is het zuivere genot, dat de ontkieming en de uitwerking van mijn stukken mij heeft geschonken, die, goed of slecht, altijd te goeder trouw waren; dat is de stoffelijke en zedelijke onafhankelijkheid, die zij mij gegeven hebben; dat is de invloed, welken sommige van hen hebben gehad op de denkbeelden, de zeden en de wetten zelfs; dat is het recht, dat ik heb, om bij sommige verschijnselen van vooruitgang te verklaren, wat de werklieden zeggen, die 's Zondags in nieuwe buurten rondwandelen: „Ik heb toch ook aan die huizen gewerkt.” Niets kan maken, dat ik de waarheid niet heb liefgehad, gezocht en gezegd, dat ik het goede niet gewild heb, dat ik niet naar een ideaal heb gestreefd, misschien voor u te vergeefs — en nog, weet ge dat wel zeker? — maar in allen gevalle niet voor mij en voor enkele anderen, die ik heb doen nadenken of schreien, wat hetzelfde is. Hoevelen van ons kunnen hetzelfde zeggen? Ik verwijt het leven niet alleen niets, maar ik heb niet durven hopen ook, ook niet verdiend, wat het mij gegeven heeft. Ik zal een der gelukkigen van deze wereld geweest zijn; het minste wat ik doen kan, is wel niemand iets kwaads toewenschen, zelfs hun, die getracht hebben mij kwaad te doen.”

Dumas was van nature een tooneelschrijver, zeide ik boven;

hij heeft dat getoond, toen hij, 25 jaar oud, in acht dagen tijds uit zijn roman *La Dame aux Camélias* een tooneelstuk maakte. Al was *La Dame aux Camélias* geen bijzonder goed geschreven roman, het was een roman met het onderwerp van een roman, in den tijd toen hij geschreven werd voor een tooneelstuk zeker niet geschikt, met zijn gemis aan spanning van het eene bedrijf op het andere, aan een ontkenning die verraste of verbaasde. Het waren, vooral na het tweede bedrijf, losse tafereelen, de voornaamste uit een roman, iets geheel ongewoons op het tooneel in den tijd, waarin Scribe meester was op het tooneel met zijn handig heen- en- weer gegoohel van personen en zijn verrassende laatste bedrijven; waarin Victor Hugo, al waren zijne stukken niet meer zoo heel nieuw, nog aan de orde was met Dumas père, met Ponsard (*L'honneur et l'argent* is eerst van 1853, *La Bourse* van 1856), terwijl Augier nog slechts *La Ciguë* (1844), *Un homme de bien* (1845), *L'Aventurière* (1848) had laten vertoonen en *Gabrielle* schreef. Maar meer nog dan over bovengenoemde eigenaardigheid moet het publiek in 1852 verbaasd geweest zijn over den geheel anderen toon, die er op het tooneel werd aangeslagen. Dat was eenvoudig en waar, vergeleken bij hetgeen men tot nu toe gehoord had. Geen kostuumstuk en geen verzen, en dat voor een drama! De wereld der courtisanes op het tooneel, niet die uit den tijd van Richelieu zooals in *Marion Delorme*, ook niet een courtisane als Clorinde uit de *Aventurière*, die ver genoeg van de toeschouwers afstond, al was zij heelemaal geen historische persoon, maar eene zooals men er dagelijks op de boulevards kon zien! En daarbij toch ook veel natuurlijker, gewoner taal dan men meestal te hooren kreeg, zelfs in een tooneel als dat van Marguerite met den ouden heer Duval.

Dumas, heeft men gezegd, heeft het realisme op het tooneel gebracht. Het realisme! het is maar de vraag wat men daaronder verstaat. Zijn *Dame aux Camélias* was zeker een stap naar meer natuurlijkheid, meer waarheid op het tooneel en ook in verdere stukken durfde hij doen, wat niemand vóór hem zou gedurfd hebben. De eerste acte van *Le Demi-Monde*

heeft dit slot: Olivier de Jalin vraagt aan zijn vriend Richond: „Heb je honger?” „Ja zeker”, is het antwoord. „Nu laten wij dan gaan eten”, zegt Olivier en het scherm valt. Dat was eenvoudig iets ongehoords, zoo een bedrijf te besluiten. Maar dit moge erg natuurlijk, erg revolutionair zelfs zijn geweest en voor den tijd, waarin Dumas *Le Demi-Monde* schreef, realistisch er bij, dit maakt de stukken van Dumas voor ons nog niet waar.

Dat ligt in de eerste plaats zeker aan de wereld, waarin zij spelen. Die wereld is de hooge Parijsche wereld, waar men rijk is en van adel, of als men niet veel geld heeft, dan heeft men toch heel veel schulden, die men wil dekken door een rijk huwelijk, en als men niet van adel is, dan wordt men het aan het eind van het stuk of is van erg goede familie. In die wereld is het een uitzondering als een man van zijn vrouw, een vrouw van haar man houdt, alle huwelijken worden door ouders of vrienden in orde gemaakt, wanneer die vinden, dat die man en dat meisje door hunne omstandigheden goed bij elkaar passen. De meisjes weten heelemaal niet wat het huwelijk eigenlijk is — zie Jane de Simerose in *L'Ami des Femmes*, die op den dag na haar huwelijk van schrik van haar man is weggelopen en die zich nog „mademoiselle” zou kunnen laten noemen — echtbreuk is aan de orde van den dag; de mannen hebben er ongeveer allen niets te doen, van werken hoort men er zoo goed als nooit. De menschen, die deze kringen kennen en er zich in thuis gevoelen, zijn weinige: vreemdelingen en vermoedelijk ook de Parijzenaars, die niet tot de „upper ten” behooren, moeten daar naar een beetje zitten kijken als naar wezens van een andere soort, van wier doen en laten het wel interessant is eens kennis te nemen, met wier geestigheden men zich wel eens amuseeren kan, maar die toch te ver van ons af staan om ons belang in te boezemen. Wij kunnen ons zelve nu eenmaal niet in dien toestand denken.

In de tweede plaats — maar dit geldt niet van alle stukken — lijdt de natuurlijkheid, het realisme door het opzettelijke van den opzet van het stuk, de personen zijn juist zoo als de schrijver ze noodig heeft voor zijn doel: het aan de kaak stellen

van de een of andere dwaze wet of zede, en alles loopt ook netjes naar dat doel heen — omdat de schrijver het zoo wil. De eerste eigenschap van den tooneelschrijver is, volgens Dumas, logika: hij moet logisch aansturen naar zijn ontknooping, die hij met het slotwoord van het stuk er bij klaar moet hebben vóór hij begint te schrijven. Maar dan wordt het stuk niet natuurlijk; er is geen karakterontwikkeling, streng volgehouden, die tot dit of dat conflict en tot deze of gene conclusie moet leiden — een der spelers heeft de kaarten van het spel uitgezocht en ze zóó verdeeld, dat hij winnen moest, zooals men eens gezegd heeft. Maar dit bezwaar geldt niet van *Le Père Prodigue* bijv., ook niet van *Le Demi-Monde* en evenmin van *Francillon*, dat eigenlijk moest eindigen met het bedrog van den man door de vrouw, een slot waarvoor Dumas is terug-gedeinsd.

En toch, niettegenstaande deze twee aanmerkingen, die op zijn werken te maken zijn, heeft Dumas dadelijk en met de meeste stukken succes gehad — soms een *succès de curiosité*, omdat men zijn stukken moest kunnen bespreken, er zijn meening over zeggen, er over debatteeren — maar dikwijls een echt succes.

Dumas had dadelijk den tooneeltoon weten aan te slaan; al was zijn stijl niet schitterend, hij pakte, hij was helder, kort en precies; slechts weinig frasen, zelfs voor onzen tijd, meestal de gewone, eenvoudige uitdrukking voor hetgeen de personen moesten zeggen. En dan zag hij de personen blijkbaar van zelf voor zich tegenover elkaar, op de oogenblikken, waarop zij verschillende inzichten, belangen, hartstochten moesten hebben, zoodat er conflicten moesten ontstaan. Reeds in zijn eerste stuk: het vierde bedrijf, waarin Armand Marguerite eerst poogt over te halen hem weer lief te hebben, waarin haar liefde voor hem en haar belofte aan zijn vader met elkaar in strijd zijn en zij wel wilde, maar niet mag toegeven, waarin hij haar ten slotte betaalt, terwijl hij haar de bankbiljetten naar het hoofd werpt en door de Varville wordt uitgedaagd, is in dit opzicht het beste. Maar ook het gesprek tusschen Marguerite en den vader van Armand in de derde acte is zeer dramatisch.

In latere stukken is dit alles wel eenigszins veranderd. De schrijver heeft geestig willen schrijven; hij heeft meer zorg aan zijn stukken besteed, ook aan de taal, hij heeft zijn personen laten betoogen, omdat zijne onderwerpen bewijzen van noode hadden en dit heeft naast enkele voordeelen ook nadeelen opgeleverd. Geestigheid is uitstekend, maar als alle of bijna alle personen van een stuk geestig zijn, dan wordt het de auteur, die de geestigheden zegt, niet meer de personen, wien hij ze in den mond legt. Zelfs de bedienden zijn geestig van tijd tot tijd, niet alleen Joseph in *Le Père Prodigue* met zijn: „monsieur me regrettera,” als hij weggejaagd wordt, ook Victor in *La Princesse Georges*, ook Joseph in *L'Ami des Femmes*. Dat Olivier de Jalin in *Le Demi-Monde* en de Ryons in *L'Ami des Femmes* geestig zijn, is best, is zelfs voor die twee mannen natuurlijk, maar ook de anderen „font des mots” zooals Dumas zijn personen soms tot elkaar laat zeggen en dat wordt vermoeiend. En dan redeneeren zijn personen soms te veel, omdat zij trechters zijn, waardoor de schrijver spreekt en zijne denkbeelden verkondigt. Eindelijk heeft Dumas later meer zorg besteed aan de karakterteekening zijner personen — in *La Dame aux Camélias* is daarvan nog niet zoo heel veel te bemerken — en dit geeft, wanneer het niet heel handig gedaan wordt, met kleine trekjes, als ongemerkt, al gauw iets zwaarders aan een stuk. Dit heeft Dumas trouwens zelf erkend toen hij schreef: „ce don naturel du mouvement, de la situation, de l'effet, de la clarté, de la vie enfin, nous le perdons presque toujours à mesure que nous avançons en âge, en raison inverse de ce que nous gagnons en connaissance du cœur humain. Nous voulons alors pousser trop loin l'étude des caractères et l'analyse des sentiments et nous devenons souvent lourds, confus, obscurs, solennels, quintessenciés, disons le mot, ennuyeux.”¹

Er zijn gedeelten in *Les Idées de madame Aubray*, in *La Princesse Georges*, ook in *Denise*, waarop ik deze woorden van Dumas zou willen laten slaan, maar daarentegen op *Francillon*

1. Voorrede voor *L'Etrangère*.

weer volstrekt niet, en dit was toch het laatste der zestien groote stukken — *Le Bijou de la Reine* niet meegerekend — die zijn *Théâtre Complet* vormen.

Hoe zijn de stukken van Dumas ontstaan? Ik heb het reeds gezegd, hij miste de verbeeldingskracht, de fantaisie, die een groot deel van het succes van den tooneelschrijver moet veroorzaken. Zelf schrijft Dumas in de voorrede voor *Le Père Prodigé*, dat hij de verbeeldingskracht niet rekent onder de eigenschappen van een tooneelschrijver, omdat het tooneel die reeds aanbrengt in de vertolkers, de décors, de accessoires, omdat het tooneel de personen, de plaatsen en de dingen in beeld brengt, die de lezer van een boek zich zou moeten verbeelden. En uitdenken behoeft de tooneelschrijver ook niet, want „invention” bestaat niet voor hem. Hij heeft slechts uit te kijken, op te merken, zich te herinneren en bij elkaar te zetten wat de toeschouwers zich dadelijk zullen herinneren, dat zij ook wel eens gezien of gevoeld hebben zonder dat zij er zich toen rekenschap van gaven. Op deze beweringen is Dumas teruggekomen in een brief, waarin hij zeide:

„J'ai vécu tout ce que j'ai représenté. Je puis dire que, depuis que je tiens une plume, je n'ai pas écrit un mot qui ne fût une émotion, un souvenir de ma propre vie, une conviction de mon esprit, de mes études, de ma conscience. J'ai cherché comment et par où je pouvais rattacher ce souvenir, cette émotion, cette conviction à la cause de l'humanité, et l'œuvre est née de ce rapprochement.”

Nog sterker drukte de oude Dumas het uit toen hij van zijn zoon zeide:

„Alexandre cherche et adopte un type.

Ou plutôt un type le rencontre et le prend.

Ce type est l'embryon de la pièce. Dans *La Dame aux Camélias*, il s'appelle Marguerite Gautier; dans *Diane de Lys*, c'est la Dame aux Perles; dans *Le Demi Monde*, c'est Suzanne d'Ange; dans *La Question d'Argent*, c'est Jean Giraud; dans *Le Fils Naturel*, c'est Jacques Vignot.

Ce type n'est point un type idéal, mais matériel: il a existé

ou il existe. Les quatre derniers types choisis par Alexandre auraient pu, et je pourrais même dire ont pu, assister à la première représentation et se saluer, comme s'ils passaient devant une glace."

Op dat type bouwt Dumas voort, hij plaatst het in een kring waar het thuis hoort, in de omgeving, waarin het het best tot zijn recht komt en gaat zijn intrige ineenzetten. Dat gaat soms wel wat langzaam, vooral in de oudere stukken; in *Le Père Prodigue*, in *La Question d'Argent*, in *L'Ami des Femmes*. Maar het type is ons reeds dadelijk getoond en wij worden uitgenoodigd dat nu maar verder te volgen in zijn loop door het leven en door het stuk. Doch de theorie van het type geldt niet van latere stukken, waarin niet een type met zijn milieu maar een stelling hoofdzaak is geworden.

Maar type of stelling — bijna altijd zijn de stukken van Dumas verbazend handig in elkaar gezet. Meestal is er spanning en vragen wij ons van het eene op het andere bedrijf af: zal dit of dat gebeuren? In *Le Demi-Monde*: zal De Nanjac trouwen met Suzanne d'Ange? In *Les Idées de Madame Aubray*: zal madame Aubray haar toestemming geven tot het huwelijk van Camille en Jeannine? In *La Princesse Georges*: zal de prins de Birac de straf krijgen voor zijn ontrouw? In *L'Etrangère* dezelfde vraag ten opzichte van de Septmonts. In *La Princesse de Bagdad*: zal Lionette met Nourvady heengaan? In *Denise*: zal de Bardannes Denise trouwen? En terwijl wij dit vragen bestudeeren wij een type als Suzanne d'Ange, als De Ryons, als Lionette de Hun, of worden wij bezig gehouden met de vraag of een fatsoenlijk man een meisje kan trouwen, dat een misstap heeft begaan; of de echtscheiding een eind moet kunnen maken aan een ondragelijk geworden huwelijk; of een vrouw, die door haar man bedrogen wordt, hem met gelijke munt mag betalen?

En zoo komen wij van zelf aan hetgeen m. i. de groote fout van het theater van Dumas is. Dumas père heeft eens gezegd, dat zijn zoon te veel preekte. Dumas wilde een „théâtre utile." Wie weten wil, hoe Dumas dacht over de rol van het tooneel in onze maatschappij, leze de voorreden vòòr *Le Fils Naturel*

en *Le Père Prodigue*. In de laatste heeft Dumas vooral het tooneelwerk van Scribe besproken, waarmede hij niet erg wegloopt. Behalve dat Dumas Scribe verwijt, dat hij den held van het stuk met de hand van zijn geliefde steeds ook nog een mooie bruidschat gaf, neemt hij het hem hoogst kwalijk, dat men, van een zijner stukken naar huis gaande, niets meenam, „geen idee, geen overdenking, geen geestdrift, geen hoop, geen berouw, geen onrust, geen gevoel van welbehagen. Men had gekeken, geluisterd, zich afgevraagd hoe het zou afloopen, gelachen, geschreid, den avond doorgebracht, zich geamuseerd — en dat beteekent veel — maar men had niets geleerd.” En daarom is het heel natuurlijk, dat Dumas van zijn voorgangers op het tooneel schrijft, dat zij veel gedaan hebben, maar nog meer ongedaan gelaten hebben. „Ils ont appris à l'homme comment il est, il nous ont réservé de lui apprendre comment il doit être”. „Het tooneel is niet het doel, het is slechts het middel,” heet het verder in de voorrede van *Le Fils Naturel*, en iets later volgen deze zeer bekend geworden regels: „Par la comédie, par le drame, par la bouffonnerie, dans la forme qui nous conviendra le mieux, inaugurons donc le théâtre utile, au risque d'entendre crier les apôtres de *l'art pour l'art*, trois mots absolument vides de sens. Toute littérature qui n'a pas en vue la perfectibilité, la moralisation, l'idéal, l'utile, en un mot, est une littérature rachitique et malsaine, née morte.”

Het is niet onaardig eens te wijzen op eene uitspraak van Dumas, die, niet lang vóór de voorrede voor *Le Fils Naturel* geschreven, wel niet in flagranten strijd is met de laatst aangehaalde woorden, maar die toch heel iets anders zegt. Sprekende over den prijs Faucher, die ten doel had stukken in het leven en op het tooneel te roepen, die de arbeidende klassen moesten ontwikkelen en onderwijzen, zegt Dumas tot de regeering: „Attribuez deux cent, trois cent, cinq cent mille francs non à l'œuvre la plus morale, mais à l'œuvre la plus belle qui aura été exécutée, ce qui est absolument beau n'étant jamais immoral, sachez-le une fois pour toutes.” Wat werkelijk mooi is, is nooit onzedelijk, dat klopt niet zoo heel best met de uit-

spraak dat „l'art pour l'art” heelemaal „vide de sens” is, doch het kan er nog mee door. Maar het moreelste werk moet niet bekrond worden, neen het mooiste! Waar blijft hier het „théâtre utile?”, het „théâtre utile”, zooals Dumas zich dat altijd voorstelde als hij aan het pleiten was in zijn voorreden? Vergeten! Ik heb er reeds terloops op gewezen: Dumas was advocaat in merg en been, wanneer hij een zijner stellingen verdedigde. In de voorrede voor *Le Demi-Monde* heeft hij zijne argumenten bijeengehaald om te bewijzen dat de Prix-Faucher voor deugd-zame volksstukken een onding was; in die voor *Le Fils Naturel* wil hij aantonen, dat het tooneel moreel-maatschappelijke verplichtingen heeft en weer grijpt hij de bewijzen, die zijn zaak kracht bijzetten, waar hij ze maar vinden kan. Men zal een advocaat er geen verwijt van maken, dat hij in het eene pleidooi iets zegt, dat strijdt met eene bewering in een vorige pleitrede, maar voor een kunstenaar, die op kunstgebied dan toch eenige overtuiging moest hebben, is een dergelijk in strijd komen met zich zelf nog al vreemd.

Een „théâtre utile”, zooals Dumas zich dat blijkbaar voorstelde, *als hij aan het pleiten was in zijn voorreden*, zeide ik boven. Want dat is niet hetzelfde als het „théâtre” dat wij vinden in zijn stukken. Behoort *La Dame aux Camélias* tot het „théâtre utile”? Men heeft het immoreel genoemd, omdat het de courtisane verheerlijkte; anderen vonden het moreel, omdat Marguerite er berouwvol in sterft en niet met haar Armand gelukkig wordt. „Loutering door de liefde”, roept een derde categorie. De meeningen zijn verdeeld; Dumas zelf noemde het de beschrijving van een uitzonderingsgeval en dacht blijkbaar nog niet aan een „théâtre utile” toen hij *La Dame aux Camélias* schreef. Maar later dan, bij *Le Demi-Monde* bijv.? Er wordt een wereld in geteekend, die Dumas heeft ontdekt en in kaart gebracht, een heel leelijke, dubbelzinnige wereld, waar men onder een schijntje van fatsoen dezelfde zeden verbergt, die in de wereld van Marguerite Gautier heerschen. Maar is dit „théâtre utile”? En *Le Père Prodigue*, de teekening van een ouden viveur, die zijn vroolijk los leventje wat heel lang

voortzet, is dit alles „théâtre utile”? Maar dan heeft Shakespear ook „théâtre utile” geschreven en ik ben er zeker van, dat hij het nooit bedoeld heeft. Hij moge afschrikkend werken, hij doet het ondanks zich zelven en zoo werken ook *Le Demi-Monde* en *Le Père Prodigue* en *L'Ami des Femmes* en andere. Maar die dateeren van vóór de in 1868 geschreven voorrede van *Le Fils Naturel*, zal misschien iemand zeggen. Nu, en *L'Etrangère* dan, in '76 geschreven? Ik vind er niets in dan een „mariage mal assorti”, dat is zeer leerzaam, vooral voor ongetrouwden, maar „théâtre utile” is het toch niet. En ook *Francillon* in zijn aardigen vorm van blijspel; het behelst een les aan de mannen, nl. dat zij in het huwelijk monogamist behooren te zijn, maar ook dat is minder dan wat Dumas met zijn tooneel heeft willen geven, want de waarschuwing luidt: pas op, de vrouw zou anders wel eens evenzoo kunnen gaan doen.

Maar zie, nauwelijks lezen wij de voorrede, nadat wij het stuk hebben gezien of wij bemerken, dat Dumas meer in het stuk heeft gezien dan wij, misschien omdat hij het er in heeft willen leggen. Waar wij slechts een familiedrama ontdekken, in *L'Etrangère* bijv., daar zegt de schrijver, dat wij eigenlijk een pleidooi voor de echtscheiding hadden moeten vinden. De echtscheiding! wat verwachtte hij een heil van dien maatregel! wat heeft hij in zijn *Question du Divorce* voor haar gepleit, soms zeer welsprekend, op andere plaatsen zeer sophistisch, om te bewijzen, dat de familie en daarmee het langzamerhand ontvolkt wordende Frankrijk gered zouden zijn, als zij zou zijn ingevoerd!

En geheel logisch, in dien gedachtengang, verklaart hij in de voorrede van *L'Etrangère*, dat de vrouw, die zich van haar man kan laten scheiden, geen recht meer heeft haar man te bedriegen omdat hij haar bedriegt, dat zij geen medelijden van het publiek meer kan verwachten. Van den anderen kant zal Sganarelle, als hij werkelijk door zijn vrouw bedrogen wordt, haar verstooten, Claude zal niet meer genoodzaakt zijn op Césarine te schieten als op een wolvin, en Clarkson zal niet meer uit Amerika behoeven te komen om Cathérine de Septmonts van haar ellendigen man af te helpen. Er is bijna iets

niëfs in deze bewering, die trouwens in flagranten strijd is met de feiten... en met elders verkondigde stellingen van Dumas. Als de echtscheiding een eind kon maken aan de moorden op ontrouwe echtgenooten, dan zouden bij ongeregelde verhoudingen geen misdrijven uit jaloerschheid voorkomen of voorgekomen zijn: daar is noch was ooit echtscheiding noodig om te scheiden wat niet meer bijeen hoorde. Dumas schijnt werkelijk noch aan wraakgevoel noch aan jaloerschheid bij den bedrogen echtgenoot gedacht te hebben. Zie daarentegen eens de voorrede van *La Princesse Georges*, waarin de schrijver in een ongelukkig slot schijnt te concludeeren — erg duidelijk is het niet — voor vergeving van de ontrouw. Daar lezen wij dat Dumas geen conclusie heeft willen nemen „in een quaestie, waarvoor noch de godsdiensten noch de filosofen, noch de wetboeken eene voldoende oplossing hebben kunnen vinden, behalve de echtscheiding..... die slechts de lichamen en de belangen scheidt, maar niet de harten en de zielen.” Dumas voegt er niet bij: „en op deze laatste komt het juist aan”! Curieus is dan ook deze tirade in een brief van Dumas aan een journalist: „Vraag toch eens aan de jurys, waarom zij voortgaan de mannen vrij te spreken, die hunne schuldige vrouwen doodden, terwijl zij echtscheiding zouden kunnen vragen. Zouden godsdienstige denkbeelden die mannen weerhouden een wettig middel te gebruiken, dat door Rome veroordeeld is? Nu de echtscheiding bestaat, is de man, die zijn vrouw doodt, een moordenaar als een ander. Men moet hem naar de galeien zenden en hem zeggen: Mijnheer, we verontschuldigen dat vroeger toen we geen echtscheiding hadden, maar nu we die hebben, is het middel geworden, wat het altijd had moeten zijn, een misdaad en het *Tue-la* van Dumas beteekent niets meer.” Hoe Dumas zich op dit laatste punt tegenspreekt, zullen wij aanstonds zien. Dit was de echtscheiding betreft.

Zie nu *Le Fils Naturel*. Is dit een pleidooi voor de erkenning van den onechten zoon door den vader? Het moest het zijn. De schrijver vindt blijkens de voorrede, dat de vader van een onwettig kind verplicht is voor de zedelijke en stoffe-

lijke opvoeding van zijn kind te zorgen; doet hij dat niet, dan staat hij gelijk met een dief en een moordenaar. Dat de vader de moeder moet trouwen staat in de voorrede niet, wel in het stuk.

Maar wat Dumas voor een bewijs voor de eerste stelling wil doen doorgaan is nog al grappig: Jacques Vignot komt ook zonder de hulp van zijn vader uitstekend terecht, zoo zelfs, dat zijn vader hem op lateren leeftijd erkennen wil, omdat hij daarin voordeel ziet. Maar dan wil Jacques niet meer erkend worden en „zal den naam blijven dragen, dien hij reeds beroemd gemaakt heeft en nog verder beroemd zal maken.” A la bonne heure, maar dan behoeft hij ook om het uitblijven van die erkenning niet te treuren! Als onechte zoons zoo terecht komen, dan is het niet erg een onechte zoon te zijn. Dat de vader, Sternay, in *Le Fils Naturel* een vrij treurige rol speelt, is ook al geen bewijs voor de stelling van Dumas.

En dan *La Princesse Georges*. Men verwacht hier dezelfde oplossing als in *Diâne de Lys*, de man gedood door den echtgenoot van de vrouw, wier minnaar hij is, en zie, een betrekkelijk onschuldige wordt gedood en de man komt vrij. Maar dat zijn vrouw hem zijn ontrouw vergeeft, blijkt eigenlijk uit niets: de prins de Birac maakt een smeekende beweging naar Séverine, maar voor hij haar hand nog zelfs heeft kunnen nemen, valt het scherm. Met een pleidooi voor het vergeven van de ontrouw zou het publiek wel genoeg genomen hebben, tegenwoordig waait de wind zeer zeker uit den hoek van het pardon, de laatste stukken, die in Frankrijk vertoond zijn, bewijzen het, maar dat pleidooi is niet geleverd en ik heb een vermoeden, dat Dumas die stelling eerst in zijn stuk gelegd heeft, toen hij het zoowat geheel af had. Vóór dien tijd was het stellingloos..... wat m. i. niet heel erg zou geweest zijn.

Het is niet onaardig op te merken, dat de stukken met een minder polemiseerend karakter het meest succes hebben, vooral tegenwoordig: *Le Demi Monde*, *Le Père Prodigue*, *L'Ami des Femmes*; dit zijn de stukken met typen, het eerste met een type-wereld, de beide laatste met type-personen. Maar behalve deze ook een, dat ik nog niet noemde, *Une Visite de Nocés*.

Het is een stukje in één bedrijf en men zou het een gedramatiseerde stelling kunnen noemen. Een inhoud heeft het niet, het zijn twee of drie gesprekken, waarin een weduwe de overtuiging wordt gegeven, dat zij een ellendeling tot minnaar heeft gehad. Geen strijd tusschen de karakertekening der personen en den weg, dien het stuk uit moet, ter wille van het bewijs. Lebonnard, een vriend van mevrouw de Morancé, heeft met haar afgesproken, dat hij zal trachten haar te overtuigen dat haar vroegere minnaar de Cygneroi, die haar weldra met zijn jonge vrouw en zijn kind zal komen bezoeken, de liefde niet waard is, die zij nog voor hem voelt. Dit gelukt schitterend; de Cygneroi houdt eerst een philippica tegen de echtbreuk en beweert, dat hij mevrouw de Morancé niet kan achten omdat zij zijn mattresses geweest is; Lebonnard vertelt hem, dat mevrouw de Morancé niet alleen met hem maar ook nog met eenige anderen liaisons gehad heeft; dan wordt de Cygneroi jaloersch en verwijt mevr. de Morancé, dat zij hem bedroog met anderen, terwijl hij dacht, dat zij alleen haar man bedroog met hem! Maar al sprekende wordt de oude liefde (?) weer in hem wakker en niettegenstaande zijn huwelijk biedt hij mevr. de Morancé aan, hunne vroegere betrekking weer aan te knopen. Zij verzet zich eerst, veinst dan toe te stemmen; in die nieuwe liaison vindt de Cygneroi wel geen liefde maar toch een „sensation”, dat is altijd iets. Maar als hij hoort dat Lebonnard hem voor den gek heeft gehouden, dat er van andere liaisons geen sprake is geweest, dan roept de Cygneroi: „Si c'est pour vivre avec une honnête femme, je n'ai pas besoin de madame de Morancé, j'ai la mienne.”

Une Visite de Noces is een stuk, waarover men zich telkens verbaast; men schrikt bijna van zooveel brutaliteit, zooveel cynisme, zulk een moreel nihilisme. Dat is de manier, waarop de mannen in een zekere wereld de vrouwen behandelen, die hen liefhebben; zoo denken zij over haar! *Une Visite de Noces* is een stuk dat pijn doet; de Cygneroi is zulk een verbazend laag gezonken schepsel, maar het stuk is ook verbazend goed geschreven.

Ik vermoed, dat *Le Demi-Monde*, *Le Père Prodigue* en *L'ami des Femmes* met *Une Visite de Noces* het langst gespeeld zullen worden. *Le Demi-Monde* is zeer handig in elkaar gezet; de uiteenzetting is zeer gelukkig en voor de teekening dezer wereld is de intrige van het stuk: de vraag of Raymond al of niet met Suzanne d'Ange zal trouwen, bijzonder goed gekozen. Hier en daar is het alleen wat te lang voor onzen smaak. En het slotwoord van Suzanne, dat zij bij vergissing niet al haar geld aan den markies de Thonnerins terug had gegeven, is wel heel geschikt om effect te maken, maar is onwaar. Suzanne zou dat zeker niet aan de heele wereld verteld hebben. Dumas heeft zich hier het plezier niet willen ontzeggen een succesje te hebben.

Een van de amusantste stukken van Dumas is *Le Père Prodigue*. Ik zou niet weten, welke les ik er uit zou moeten halen, dan alleen, dat oude heeren, als zij heel lang jong willen blijven, wel eens gekke dingen doen. Dat de la Rivonnière mooi op weg is zijn schoondochter te compromitteeren, is zeker een heel leelijke trek in zijn portret, maar hij is niettegenstaande al zijn geldverkwisting, zijn dwaasheden, zijn liaisons toch een alleraardigste figuur, iemand van wien men wel wat door de vingers kan zien, zulk een goedhartig, joviaal, levenslustig man is hij, zoo open en royaal, bereid om schuld te erkennen en ook om voor zijn zoon te duelleeren en te sterven desnoods. En een type van de courtesane, de ergste van alle, zij die zuinig is en geld bijeenschraapt, is er niet minder goed in geteekend.

Of de Ryons uit *L'Ami des Femmes* een waar type is? Ik weet het niet, maar aardig gevonden is die man, die geen vrouw lief kan hebben — waarschijnlijk heeft hij daarvoor te hard geleefd — en nu aller vriend is, zeer zeker. En hij is niet minder geestig. Er is iets gewilds in, dat alles wat hij beraamt en combineert, al is het nog zoo vreemd, precies uitloopt op wat hij wilde. Maar het stuk is m. i. het geestigste van alle stukken van Dumas en zal, meen ik, vooral nog lang gelezen worden.

Denise, zeer bekend, evenals *L'Etrangère* wil ik buiten be-

spreking laten; in de vreemde persoon van mrs. Clarkson heb ik mij nooit goed kunnen indenken. *Monsieur Alphonse* verdient vooral de aandacht om de figuren van Octave, een voortzetting van De Cygneroi, en van de prachtig geschilderde Mme Guichard, de eenige persoon uit het volk, al heeft zij ook 50000 francs inkomen, die Dumas geteekend heeft. Deze persoon geeft te meer aanleiding om te betreuren, dat Dumas zich in zulk een klein kringetje bewogen heeft bij het kiezen zijner personen; hij scheen wel degelijk het talent te hebben er ook andere te teekenen.

In *Les Idées de madame Aubray* wordt de theorie van het pardon van de ééne fout eener ongehuwde moeder verkondigd. De moeite, die het een zeer deugdzaame christelijke vrouw kost in dezen practijk en theorie te vereenigen is het hoofdpunt der wel wat slappe intrige van dit stuk; men zou m. i. niet verwacht hebben, dat het vergeven voor mevrouw Aubray zoo moeilijk zou zijn.

En thans kom ik aan *La Femme de Claude*, het stuk van het bekende „Tue-la”, dat eenige weken Parijs heeft bezig gehouden, ook nadat Dumas met *L'Homme-Femme* zijn publiek voldoende had voorbereid op hetgeen komen zou. Ik wil gaarne verklaren, dat ik *L'Homme-Femme* niet geheel en al begrijp, het is een betoog, waarvan ik eenige malen den draad kwijt raak iedere maal dat ik het lees. Ik vind er in eene verdeeling der vrouwen in *femmes de temple*, *femmes de foyer* en *femmes de rue*; ik vind er een verheerlijking van het ideaal huwelijk, dat tot stand komt „lorsque l'homme est conscient et la femme harmonique”, maar bijna nooit gevonden wordt; ik vind er, dat God, de man en de vrouw moeten samengaan, waardoor de „harmonie universelle” gevonden zal zijn; eene verdeeling van de mannen in hen die weten en hen die niet weten, de laatsten de overgrootste meerderheid; een beschrijving van het huwelijksleven, zooals het gewoonlijk geleid wordt; de uitlegging van de wijze, waarop de „harmonie universelle” tot stand zal komen, nl. wanneer de „Driehoek” gevormd is: „Dieu tout-puissant, l'homme médiateur, la femme auxiliaire, voilà le

triangle. L'homme ne peut rien sans Dieu, la femme ne peut rien sans l'homme, voilà la vérité éternelle, absolue, immuable". En het slot van dit opstel, na een aanval op de onmogelijkheid om een huwelijk ontbonden te krijgen door echtscheiding, is een toespraak, welke de schrijver zou houden tot zijn zoon, als hij er een had, op zijn 21ste jaar. Tot dien jongen man zou Dumas zeggen: dat hij vier jaar den tijd had, tot zijn 25ste jaar, wanneer de wet hem geheel vrijliet te trouwen, om te leeren de vrouw te leiden, de moeilijkste zaak ter wereld voor den man; hij zou hem wijzen op de rol, die man en vrouw te vervullen hebben in de natuur en de maatschappij; hij zou hem zeggen „quand tu rencontreras une femme, après comme avant ton mariage, si elle est en bas, tâche de la faire remonter, si elle est en haut, ne la fais jamais descendre"; hij zou hem aanraden te trouwen met een geloovige, zedige, werkzame, gezonde, vroolijke vrouw; hij zou hem zeggen hoe hij zijn vrouw moest behandelen, opdat zij beiden samen „l'Homme-Femme" zouden worden; maar hij zou er ten slotte bijvoegen: „Et maintenant, si malgré tes précautions, tes renseignements, ta connaissance des hommes et des choses, ta vertu, ta patience et ta bonté, si tu as été trompé par des apparences ou des duplicités; si tu as associé à ta vie une créature indigne de toi; si après avoir vainement essayé d'en faire l'épouse qu'elle doit être, tu n'as pu la sauver par la maternité, cette redemption terrestre de son sexe; si, ne voulant plus t'écouter, ni comme époux, ni comme père, ni comme ami, ni comme maître, non-seulement elle abandonne tes enfants, mais va, avec le premier venu, en appeler d'autres à la vie, lesquels continueront sa race maudite en ce monde; si rien ne peut l'empêcher de prostituer ton nom avec son corps; si elle te limite dans ton mouvement humain; si elle t'arrête dans ton action divine; si la loi qui s'est donné le droit de lier s'est interdit celui de délier et se déclare impuissante, déclare toi personnellement, au nom de ton Maître, le juge et l'exécuteur de cette créature. Ce n'est pas la femme, ce n'est pas une femme; elle n'est pas dans la conception divine, elle est pure-

ment animale; c'est la guenon du pays de Nod, c'est la femelle de Caïn; — tue-la”.

Dat is het „Tue-la” dat Dumas in *La Femme de Claude* toegepast en in de voorrede voor dit stuk zoo welsprekend verledigd heeft.

In Césarine, de vrouw van Claude Ruper, in het stuk eens met toespeling op den naam van den Romeinschen keizer Claudius Messalina genoemd, heeft Dumas al wat er aan verdorvenheid in de vrouw zijn kan, vereenigd en deze vrouw heeft hij gesteld tegenover Claudius, den Man, in zijn kracht, zijn werk, zijn vergevingsgezindheid, zijne liefde. Vóór haar huwelijk was Césarine reeds een verloren vrouw, maar zij heeft Claude weten te bedriegen, hij heeft haar lief gekregen en is met haar getrouwd: na haar huwelijk heeft een onbekende hem hare misstappen bekend gemaakt en hij heeft haar vergeven. Maar zij is weer begonnen; voor haar kind, dat ergens verpleegd werd, zorgde zij niet; Claude zocht het meer op dan zij en toen het stierf schreide zij niet, hij wél; zij was intusschen bezig den naam van „De vrouw van Claudius” te verdienen. Alles heeft hij haar vergeven. Maar daarna is zij opeens verdwenen, voor eenigen tijd, voor een doel, dat zij Cantagnac, den man die alles weet, zelfs niet wil laten uitspreken, omdat zij een misdadig gepleegd heeft. Nu zij weer terug is, wil zij trachten haar man terug te winnen: zij heeft er belang bij, want hij heeft een uitvinding gedaan, die zijn land onoverwinnelijk zal maken en hem zelve schatrijk. Maar hij is onwrikbaar, hij wil niets meer met haar te maken hebben. Als zij werkelijk berouw heeft, dan moge zij het bewijzen door jarenlang als een berouwhebbende te leven. Dan komt Cantagnac, de agent der geheime maatschappij, welke over milliarden beschikt, die alles in handen poogt te krijgen wat geld waard is, goedschiks of kwaadschiks, die alle geheimen kent en er gebruik van maakt. Cantagnac komt onder een valsch voorwendsel in huis, belooft Césarine twee millioen als zij hem het geheim van haar man overlevert, en toont dat hij haar in zijn macht heeft, door haar al haar geheimen te vertellen. Césarine stemt toe;

zij weet den leerling van haar man, Antonin, die op haar verliefd is, over te halen haar te wijzen, waar het manuscript van Claude is. Maar Claude wordt door een eonfidente van Césarine, die alles afgeluisterd heeft, gewaarschuwd en op het oogenblik, dat Césarine het handschrift neemt uit den koffer, dien Antonin geopend heeft, komt hij binnen. Césarine wil aan Cantagnac, die buiten staat, het handschrift toegooien, zij breekt een ruit, en als zij tracht het stuk door de opening te wringen, roept Claude haar naam en grijpt tegelijk een geweer. Césarine wil de deur uit vluchten, „Voleuse” roept Claude en schiet haar neer. Daarop gooit hij zijn geweer weg en zegt tot Antonin, die tegen een muur staat, als wachtte hij gelaten het tweede schot af: „Et toi, viens travailler.” En Antonin valt voor hem op de knieën. „Au coup de tonnerre du dénouement,” zegt Dumas in de voorrede, „Césarine tombe, Cantagnac s'esquive. Antonin se prosterne, l'être en rébellion est précipité dans le néant, l'être de ruse est jeté dans le vide, l'être d'impression et de repentir est rappelé pour le bien; la loi de Dieu éclate et triomphe.”

De wet Gods? Is Gods wet dan niet vergeven en nog eens vergeven? Neen, zegt Dumas, Christus heeft gezegd tot de Pharizeeërs: „Die van ulieden zonder zonde is, werpe het eerst den steen op haar,” welnu ik veronderstel, dat Claude zonder zonde is. Hij heeft twintigmaal vergeven en heeft zijn schande en zijn smart gedragen, zoolang alleen hijzelf getroffen werd. Maar nu is Césarine een gevaar voor het algemeen geworden en nu vermoordt hij haar niet, hij stelt haar terecht. „Il ne se fait pas justice, il fait justice.” In de groote alleenspraak, waarmee het derde bedrijf begint, laat Dumas het Claudius zelf zeggen. Hij spreekt tot God en vraagt hem wat te doen. „Heb ik genoeg geleden? heb ik genoeg vergeven? Staat die vrouw niet voor altijd, niet alleen buiten de liefde, maar buiten de menschheid, zij die haar eigen kind niet heeft kunnen liefhebben? En als zij uw heilige bevelen in den weg staat, zou ik dan niet het recht hebben haar met onmacht te straffen, zooals ik haar bedreigd heb te zullen doen? Ja. Het was mij

op eens, alsof gij mij bevel geeft mijne gerechtigheid te stellen in de plaats van uw hoogste gerechtigheid en mijn hand te wapenen met uw wrekend zwaard. Heb ik mij vergist, o God? Hebt gij den mensch alleen toegestaan het leven te geven, en niet den dood? Of hebt gij hem, wanneer hij slechts gehoorzaamt aan zijn geweten, dat is aan hetgeen hem het dichtst tot u brengt, bekleed met het recht de te groote schuldigen te straffen, opdat de onschuldigen niets meer van hen te vreezen hebben en hun weg kunnen vervolgen op de paden, die gij hun aanwijst?"

Had hij de vrouw, die van den rechten weg is afgeweken in *L'Homme-Femme* „la guenon du pays de Nod" genoemd, in de voorrede van *La Femme de Claude* is zij het Beest uit de Openbaring geworden, luipaard, beer, leeuw en draak tegelijk, met zeven koppen, waarop tien horens. Op die horens staan diademen en daarboven schittert het woord „Prostitution." In zijne melkwitte handen heeft het Beest een gouden vat met al de onreinheden van Babylon, Sodom en Lesbos. Bij oogentlikken wasemt het een bedwelmenden geur uit, waardoor het schittert als de schoonste engel Gods, en diertjes met menschenvormen komen zich daarin verlustigen, zich wringen van genot, brullen van smart en worden eindelijk opgelost. Het Beest is daarmee nog niet tevreden, het haalt zooveel van die ongelukigen als het kan met zijn pooten naar zich toe, met zijn nagels verscheurt het ze, het vermaalt ze met zijn tanden en drukt ze dood tegen zijn borst. Deze laatsten zijn de gelukkigsten en worden het meest benijd.

La Femme de Claude, men heeft het natuurlijk begrepen, moet symbolisch worden opgevat. Claude is de Man, is het Geweten, Césarine is het Beest en Cantagnac is het Noodlot, de Verleider en tegelijk... de Pruis! Men had dit niet gemerkt maar Dumas heeft er zelf op gewezen. Cantagnac spreekt tot Claude met een Marseillaansch accent, maar tegenover Césarine legt hij dat af, daar spreekt hij met Noorsche keelklanken; hij zegt dat zijn maatschappij nu milliarden heeft, dat zij onlangs met groote kosten belangrijke aanwinsten heeft verkregen, dat zij

geen barbaren zijn, enz. Deze waarschuwing tegen den politieken vijand, die zich met het Beest zou vereenigen om den Man te bestrijden, is niets vreemds voor Dumas. Men leze zijn *Lettres sur les Choses du Jour* en men zal zien, dat de schrijver bijv. aan het slot van den eersten dier brieven vraagt, dat de Franschen tien jaar lang zullen werken opdat het geloof terugkome, en de zedelijkheid, en de maatschappij en de familie en de solidariteit onder de menschen. Zoo kort na den oorlog van '70 was dit bovendien zoo vreemd niet, ofschoon dit de eenige maal is geweest, dat Dumas zich, zij het ook uit de verte, met de politiek heeft ingelaten.

La Femme de Claude is mijns inziens het merkwaardigste werk van Dumas. Niet omdat het een symbolisch werk is, men zou zijn andere stukken ook symbolisch kunnen noemen; ook daarin wordt uitdrukking gegeven aan een gedachte. Maar de symboliek van *La Femme de Claude* staat veel hooger dan die van *Le Fils Naturel* of *La princesse Georges*. Zola heeft Dumas verweten, dat hij zich steeds heeft bezig gehouden met allerlei dingen, die door een revolutie of een stemming in een parlement kunnen worden veranderd, de echtscheiding, het huwelijk; hij wordt altijd meer aangetrokken door eeuwige vraagstukken, die er altijd zullen bestaan zoolang er een man en een vrouw op de wereld zijn; de liefde dunkt hem veel belangrijker dan het huwelijk. Zola heeft zonder twijfel gelijk, maar op *La Femme de Claude* slaat zijn aanmerking toch zeker niet. Dumas heeft, dunkt mij, een oogenblik van helderziendheid, een ziensblik gehad, toen hij *La Femme de Claude*, dien geest van het kwaad concipieerde. En hij heeft die visie vrij goed vastgehouden, ook al verstoren in de uitwerking m. i. de toespelingen op de politiek en de rol, die Cantagnac speelt als geheim agent van Pruisen, de eenheid van het stuk. Men moge het niet eens zijn met de theorie, die Dumas verkondigt, men moet toegeven, dat hij haar een vorm gegeven, haar in beeld gebracht heeft, zooals men bijna slechts van een dichter zou verwachten, met grooten eenvoud en groote intensiteit. Dumas was er niet ver van af dichter te zijn, toen hij *La Femme de*

Claude schreef. Nog al merkwaardig is, dat dit stuk uit het oogpunt van bouw nu jnist niet van de beste is; er zijn onhandigheden en banale dingen in. De vorm is hier minder dan de gedachte, die den schrijver geheel in beslag nam.

Er is eindelijk nog een punt, waarop ik wijzen moet, nl. de houding, welke Dumas heeft ingenomen tegenover de vrouw in het algemeen. Dat Césarine, dat een vrouw in *La Femme de Claude* de verpersoonlijking van het kwaad is, is niet zoo vreemd wanneer men bedenkt, dat de vrouw meer als zoodanig is voorgesteld. Maar Césarine staat niet alleen, zij heeft eene zuster in mrs. Clarkson, „la Vierge du Mal” en Suzanne d’Ange staat niet zoo heel ver van deze twee af. En leest men de voorrede van Dumas, dan stuit men telkens op beschuldigingen, op imprecaties bijna tegen de vrouw. Dumas heeft deugdzame vrouwen geschilderd, in *Les Idées de Madame Aubray*, in *Le Père Prodigue*, in *La Princesse Georges*, in *Denise* maar verreweg de meeste zijn zwak (*Le Fils Naturel*, *Diane de Lys*, *L’Ami des Femmes*, *Une Visite de Nocés*, *Monsieur Alphonse*, *La Princesse de Bagdad*, *Francillon*) als zij niet slecht zijn zooals Sylvanie in *La Princesse Georges* of Albertine in *Le Père Prodigue*. Men heeft gelezen, welke rol Dumas in *L’Homme-Femme* de vrouw geeft in het leven; hoor, hoe hij in de voorrede van *L’Ami des Femmes* haar noemt: „La Femme est un être circonscrit, passif, instrumentaire, disponible, en exspectative perpétuelle. C’est la seule œuvre inachevée que Dieu ait permis à l’Homme de reprendre et de finir. C’est un ange de rebut”. En dan gaat hij voort te betoogen, dat de man heeft „un mouvement propre”, een op en neer gaande beweging, afhangende van hem zelf alleen, tusschen den schepper, wiens gevolmachtigde hij is en de sfeer, waarin hij meester is; de vrouw daarentegen beweegt zich slechts heen en weer op dezelfde hoogte tusschen een vaag ideaal, dat zij niet kan grijpen en vormelijke moeilijkheden, die zij niet kan overwinnen.” En zoo gaat het voort in een voortdurend pleidooi tegen de vrouw: „de man zal haar altijd onder zijn bedwang houden, zeer gelukkig voor haar. Haar vrijlating zou haar dood zijn.”

De Ryons, die in dit stuk namens Dumas spreekt zegt: „La femme est un être illogique, subalterne et malfaisant.” En dergelijke uitingen vinden wij meer.

Bewijzen zij iets? Het hangt er wel wat van af, wie ze beoordeelt. Trouwens, niet alleen op dit punt, in bijna ieder opzicht wordt Dumas door verschillende menschen verschillend beoordeeld: de een valt op deze uitspraak, die hem het meest aanstaat, een ander doet op gene meening het meeste licht vallen, omdat zij in zijn kraam te pas komt, voor het bewijs dat hij wil leveren. Sarah Bernhardt schreef na den dood van Dumas: „Wat wij en alle vrouwen in hem verliezen, dat is een verdediger. Het werk van dezen grooten meester is een voortdurende verdediging van de vrouw. Marguerite Gautier, geboren in de modder, opgebloeid in de ondeugd, wordt vernieuwd door de eenige ware liefde, die zij ontmoet; Césarine wordt vrijgemaakt door de erfelijkheid: Dumas doodt haar, maar straft haar niet, de dood is geen straf. Tusschen die twee vrouwen in, spartelen de heldinnen van Dumas, geworgd door den man, door de maatschappij, door vooroordeelen, en altijd, altijd vraagt Dumas genade voor het schepsel, dat zoo heftig wordt aangevallen door hem, dien God geschapen heeft om het te verdedigen”. Dat ziet eene vrouw in het werk van Dumas en wat schreef Jules Simon van hem? „Sainte Beuve en ik, samen pratende in een entr'acte van *Le Demi-Monde*, kwamen tot de conclusie dat er in het stuk, dat wij zagen, veel gelukkigs en veel talent was en wij voegden er bij, dat er nog iets in was, en wel veel toorn, een ingehouden toorn, een toorn die het geheele leven van Dumas geduurd heeft.”

Ik voor mij houd het er voor, dat Jules Simon en Sainte-Beuve gelijk hebben en ik vond het zoo sterk, dat ik reeds zoekende was naar een reden, waarom Dumas de vrouw voor zoo zwak, zoo onbewust of bewust slecht, zoo onbekwaam tot eenig goed heeft gehouden. Ik vond toen een verhaal, dat Meilhac mededeelde in den *Figaro*, en waaruit zou blijken, dat Dumas eens door eene vrouw schandelijk bedrogen is. Hij had een mätresse, die hij zeer liefhad en die hem bedroog.

Een vriend had hem gewaarschuwd en toen hij weigerde het te gelooven, waren hem de bewijzen gegeven. Toen had Dumas een verschrikkelijke scène met zijn maîtresse, die er in slaagde hem te overtuigen, dat hij zich vergist had. Hij ging tevreden heen; ongelukkig had hij een zijner vrienden verzocht haar te volgen als zij uit zou gaan. Dit gebeurde en na een uur kwam de vriend hem vertellen, dat zijne maîtresse naar haar tweeden minnaar was gegaan. Dit zou Dumas voor goed zijn geloof aan de vrouw ontnomen hebben.

Het verhaal is misschien niet waar; maar ook al is het verzonnen, dan bewijst het toch dat velen overtuigd zijn — ook Meilhac is het — dat Dumas een zeer sterke reden moet gehad hebben om de vrouwen zoo streng te veroordeelen als hij deed. Onwillekeurig denken wij hier aan den grooten vrouwenhater Strindberg, aan wien bijv. deze uitdrukking van Dumas herinnert: vrouwen die lachen of doen lachen zijn *nog geen vrouwen*, maar het zijn reeds *jongens*.

Ook ten opzichte der vrouw heeft Dumas zich menigmaal tegengesproken. In *L'Homme-Femme* zou hij het onmogelijk vinden, dat vrouwen mee wetten zouden maken; in het laatst van zijn leven, 6 Juli j.l., schreef hij een brief aan een vrouw, die zich druk bezig houdt met de vraag der rechten van de vrouw, waarin o. a. deze woorden voorkomen: „Je veux que les droits civils et politiques des femmes soyent exactement ceux des hommes, puisque leurs devoirs sont les mêmes”. Die plichten zijn dan het betalen van belasting enz. Voor den dienstplicht komt dan het ter wereld brengen van kinderen in de plaats. Nog al merkwaardig met het oog op boven aangehaalde meeningen over de vrouw zijn deze woorden uit denzelfden brief: „La femme est-elle une creature agissante et pensante, de même origine et de même forme que l'homme, sauf une petite différence, toute à son avantage d'ailleurs?” en deze vraag beantwoordt Dumas zelf met ja.

Dumas heeft eens de woorden aangehaald van Franklin, die bij het zeggen van zijn meening heel voorzichtig alleen zich

zelf voor die meening verantwoordelijk verklaarde en dan nog slechts voor het oogenblik, waarop hij sprak. Het is goed bij het beoordeelen van Dumas hierop te letten. Want Dumas was een eerlijk man, die altijd meende, wat hij op het oogenblik zeide. Hij wond zich gemakkelijk op voor een onderwerp en praatte en schreef er over door. En hij had zich nu eenmaal tot taak gesteld de kampioen te zijn voor enkele hervormingen in de zeden en de wetten, voornamelijk betrekking hebbende op het huwelijk en het vaderschap. Zijn plicht als strijder voor hetgeen hij recht achtte heeft hij trouw en waardig vervuld.

Wat er van hem zal overblijven? Na zijn dood bevatte een Parijsch dagblad een grap, die begon met de woorden: „Alexander is dood, aan wien zijn Rijk? Aan wien der jonge officieren van het philosophisch-wereldsch tooneel van het uitgestrekte rijk, dat zich uitstrekt van *La Dame aux Camélias* tot *La Femme de Claude* en waarvan de wijde grenzen loopen van de sexueele pathologie tot de godsdienst-psychologie, tot bij de grenzen van het mysticisme?” En dan volgt, dat het Rijk verdeeld zal worden tusschen „Ptolemaeus” Lavedan, „Antiochus” Hervieu, „Seleucus” Donnay en „Demetrius” Becque „Poliorectes”. Die vier zijn met Lemaitre, Marcel Prévost, François de Curel en nog eenige anderen de opvolgers van Dumas. Op hun tooneel heeft Dumas grooten invloed uitgeoefend, maar ook op dat van Meilhac, van Sardou, zelfs van Augier. Of het genre, dat tegenwoordig al luchtiger wordt, vooral in den vorm, nog lang zal worden voortgezet, is moeilijk te zeggen. Blijft het bestaan, tot amusement voornamelijk van goed-gedineerd-hebbende tooneelliefhebbers, dan zal het voor een goed deel het werk zijn van Dumas, in enkele opzichten het reeds ietwat ontaarde werk.

Op de opvattingen van sommige verschijnselen in de maatschappij heeft Dumas veel invloed gehad. Als men tegenwoordig vindt, dat men met iemand, die een onecht kind is maar een fatsoenlijk man, wel kan omgaan, dan is dit, vooral in Frankrijk mede zijn werk.

Of men zijn eigen stukken zal blijven spelen? Enkele zeker wel, vooral in Frankrijk en wel voornamelijk op het Théâtre-Français. Daarbuiten? Ik weet het niet. Ons lijkt hier een stuk van Dumas reeds erg irreëel; die menschen staan zoo ver van ons af, vooral sedert wij op het tooneel zooveel gewone menschen gezien hebben, menschen als wij zelf, met onze denkbeelden en onze ellenden, nog meer sedert ons inzicht in de gebreken der sociale toestanden ons meer heeft doen denken aan de armen en de kleinen, die nu veel interessanter voor ons zijn dan de grooten en de rijken uit Dumas' stukken. Maar wat zeker nog zeer lang op het tooneel zal blijven, dat is *La Dame aux Camélias*, dat stuk van echte, jonge, hartstochtelijke liefde, waarin ook de Duse's en de Sarah's der toekomst nog zullen willen lijden en liefhebben en sterven. En *La Femme de Claude* zal nog lang gelezen worden, meer door letterkundigen dan door het volk, dat toch weinig tooneelstukken leest. Trouwens de letterkundigen zullen Dumas blijven bestudeeren als de meest gevierde, maar ook de meest beteekenende tooneel-schrijver in Frankrijk in de tweede helft der 19^{de} eeuw.

En mijn „mot de la fin?” Ik hoop, al is dit opstel geen tooneelstuk, dat ik er mij in gehouden heb aan den regel van Dumas, het slotwoord in het oog te houden en er goed op aan sturen, om de logika en de eenheid te bewaren. Dumas was een man, die het goede gewild heeft, die steeds het beste bedoelde en hard gewerkt heeft om het te bereiken.

December 1895.



Victor Ryberg.

VIKTOR RIJDBERG.

„Nog onverwacht kwam de doodstijding, die een geheele natie in rouw dompelde over het verlies van een harer edelste zonen. Te smartelijker trof dit bericht, omdat de krachtige geest nog geenszins onder den last der jaren gebukt scheen integendeel; nog op hoogen leeftijd werd deze man door zijne vrienden vaak genoemd als iemand, die het voorrecht genoot, een gezonden geest in een gezond lichaam te dragen. De „on-gesteldheid”, waarvan wij eenige dagen geleden hoorden gewa- gen, was volstrekt niet verontrustend — en daar komt plotseling de tijding: „Viktor Rijdberg is heengegaan!” Weg is de ge- leerde wiens grootste genot het was, zich nieuwe, onafhankelijke banen te breken in de mijnen der wetenschap; weg, de denker, met zijne veelomvattende gedachten en breede levensopvatting; weg, de ziener die van „den Berg der poëzie” ons de beteekenis en het doel der lange reis door de woestijn leerde verstaan; weg, de dichter, die aan deze profetische gedachten en visioenen uitdrukking wist te geven in zangen, wier verheven inhoud in des dichters eigene, onberispelijk schoone, bezielde taal, zoo heerlijk tot zijn recht kwam.

„Maar wat meer zegt dan dit alles: weg is Viktor Rijdberg! Juist omdat hij zooveel in zich vereenigde, juist door de zeld-

zame overeenstemming van zijne schitterende geestesgaven met den adel zijns harten, nam hij — en neemt hij nog — zulk een eerste plaats in onder zijne tijdgenooten. Hij was de verpersoonlijking van het beste en edelste wat er leefde in hoofd en hart zijner natie; daarom luisterde zijn volk met eerbied naar elk oordeel dat hij over de belangen der maatschappij, over gewichtige vraagstukken in de samenleving uitsprak. Hij was, in één woord, de groote Leermeester van het Zweedsche volk, — de Patriarch van zijn tijdvak.

„En hij had ons nog zoo veel te zeggen; — wij hadden nog zoo veel van hem te leeren! En nu is hij weg!...”

Aldus dr. J. A. Runström, de welbekende Zweedsche letterkundige in zijn „Laatste groet aan den overledene.” Maar „een groot man” als Viktor Rijdberg mag niet alleen worden geëerd in zijn vaderland. Hij is een ster aan den hemel van wetenschap, kunst en schoonheid, die boven alle landen en volken straalt. Moge het hier gegevene beantwoorden aan het doel om ook bij ons Viktor Rijdberg meer bekend te doen worden als mensch, als geleerde en als dichter — als „*een man van beteekenis*”.

Viktor Rijdberg was de zoon van een zeer oud geslacht dat den naam van *Friis* droeg; de vader van Viktor, een oud soldaat die de veldtochten in 1808 en 1814 had medegemaakt en bij zijn ontslag uit den dienst den titel van „fanjunkare” (vaandrig) gekregen had, verwisselde zijn naam voor dien van Rijdberg. Deze Johan Rijdberg woonde met zijne vrouw, Hedvig Dücker, te Jönköping toen hun zoon Abraham Viktor aldaar op den 18^{den} December 1828 geboren werd. Reeds vroeg moederloos, studeerde de jonge Viktor eerst op de hogere school te Jönköping; daarna bezocht hij het gymnasium op Vexiö. In 1851 werd hij als student te Lund ingeschreven. Maar evenzoo als op Vexiö was hij ook hier genoodzaakt, door lessen geven de middelen tot het betalen zijner studie te verdienen. De zoo rijkbegaafde jongeling had voor verschillende vakken aanleg; en toen hij, op den duur het leven aan de universiteit niet

kunnende bekostigen, zich genoodzaakt zag dit op te geven, dacht hij er ernstig over ingenieur te worden. In die dagen hakte S. A. Hedlund, de uitgever van Gothenburg's *Handels- en Zeevaartblad*, zoo te zeggen, den knoop door; dit maakte dat sedert ook zijn naam in alle tijden genoemd wordt, waar men over Rijdberg spreekt. Intusschen mag men het voor dezen werkelijk een geluk noemen, dat hij niet rijk genoeg was om jarenlang als een aan de wetten der universiteit ondergeschikt student te kunnen leven. Ontegenzeggelijk was hij veel beter voor vrije studie geschikt; maar dat zijne studiën daarom niet minder ernstig waren — eer het tegendeel — is overbekend, terwijl de uitkomsten dit bevestigen. De betrekking van journalist levert misschien meer gelegenheid op tot veruiming van den vrijen blik op velerlei dingen, dan aan een jong student op eene universiteit als die te Lund geboden wordt. Voor den toekomstigen bestrijder van alle ledige, holle vormen en van alle leerstelsels zonder kern, was dit van zeer groot belang. In 1855 werd Rijdberg mederedacteur van het genoemde dagblad; voorloopig kwam de rubriek van het feuilleton voor zijne rekening, en hij verzorgde deze ook wel met vruchten van zijn eigene pen. In die courant zagen „De rondreizende scholieren”, „De vrijbouter” en „De laatste der Atheners” (Chrysanteus) het licht. Vervolgens ging hij over tot de afdeeling der „Buitenlandsche berichten” en bij afwezigheid van den heer Hedlund trad hij als hoofdredacteur op. In 1876 werd hij naar Gothenburg beroepen, om aldaar voordrachten te houden in een vereeniging, die door eene rijke gift van Sven Renström gesticht was, en die men dringend wenschte in stand te houden. In 1884 ontving Rijdberg zijne benoeming tot professor in de cultuur-geschiedenis aan Stockholms hoogeschool; in 1889 verwisselde hij dezen leerstoel voor dien in de „theorie der schoone kunsten en geschiedenis”, die aldaar nieuw was opgericht. Als wij nu nog hier bij voegen, dat hij lid was van de groote Kerkvergadering van 1868 en van 1870-72 als Afgevaardigde ter de Tweede Kamer Gothenburg in den Rijksdag vertegenwoordigd heeft; dat hij in 1877 bij gelegen-

heid van Upsala's jubilaem tot „eere lid” dier universiteit werd benoemd en in datzelfde jaar als opvolger van C. V. A. Strandberg tot lid der Zweedsche Akademie; dat hij in 1878 in het huwelijk is getreden met Susan Hasselblad; en ook nog, dat hij lid was van de Akademie voor Kunsten en Wetenschappen mitsgaders van die voor Letterkunde, Geschiedenis en Oudheidkunde, — dan hebben wij de hoofdfeiten opgenoemd uit de geschiedenis van dezen man, wiens leven aan den arbeid op zoo veelzijdig gebied was gewijd.

De inspanning en toewijding waarmede de later zoo gevierde Viktor Rijdberg reeds als jongeling was werkzaam geweest, zijn wel beloond geworden. Sedert hij, door de tusschenkomst van den heer Hedlund, voor goed gewonnen was voor de letterkunde, duurde het niet lang of zijn rijke geestesgaven werden bekend en op zeer hoogen prijs gesteld.

Zijne laatste levensjaren bracht Rijdberg door op Ekeliden, zijne fraaie villa op Djursholm, even buiten Stockholm, in eene omgeving, die geheel beantwoordde aan den eisch van het fijn ontwikkeld schoonheidsgevoel van den dichter. Hier leefde hij in het genot der teedere zorgen van zijne beminnelijke echtgenote, die tevens de trouwe deelgenoot bij zijn arbeid was, terwijl zij hem in alle practische dingen met haar verstandigen raad bijstond. Dit laatste stelde Rijdberg ook zeer op prijs, want hij wist maar al te goed hoe onbeholpen hij in gewone, alledaagsche gevallen soms wezen kon.

Op Ekeliden verrastte hem de dood, den 21^{sten} September 1895, na eene korte ongesteldheid.

In Viktor Rijdberg's werken worden wij al aanstonds getroffen door de soberheid en de gemakkelijheid waarmede zijne woorden zich als het ware plooiën rondom de denkbeelden, zich steeds beperkend tot de door hem zelf bepaalde grenzen.

Met geene enkele uitzondering ontmoeten wij bij hem overal denzelfden instinctmatigen afkeer van het halflicht en halfdonker, van de schemerachtige voorgevoelens eener veelbelovende, maar onverstaanbare wereld.

Hij geeft zich aan ons met eene wel eens wreede, zij het ook in keurigen vorm gegoten, eerlijkheid, welke zich niet laat weerhouden door de gedachte aan den indruk dien zij misschien op ons maken zal. De verhouding zijner redeneeringen onderling is zóo juist; de toelichtende voorbeelden worden in zulk een helder licht geplaatst en de rangschikking daarvan is zóo voortreffelijk, dat een boek van Rijdberg in staat is aangename gewaarwordingen in ons op te wekken, al kunnen wij zijne zienswijze niet in alle opzichten deelen.

Het algemeen erkende scheppende talent is tweevoudig; laat ons daarin de verhalende, mededeelende kunst en de profetische onderscheiden. De eerste, de meest populaire, bepaalt er zich toe eene aangename doch zorgvuldig afgebakende gestalte te geven aan waarheden, die wel algemeen bekend zijn, maar die tot dusver nimmer zoo eenvoudig en bevattelijk waren voorgesteld. De andere daarentegen brengt waarheden aan den dag, die óf onbekend, óf vergeten waren. Als deze ons met talent onder het oog worden gebracht, dan treffen zij ons op een eigenaardige wijze: wij gevoelen ons aangemoedigd en veroortmoedigd tegelijk; wij staan voor een schat dien wij, hiervan zijn wij overtuigd, uit ons zelf niet gevonden zouden hebben.

Er is geen sprake van een kameraadschappelijken omgang met zulk een profetischen geest.

Anders echter is onze verhouding ten opzichte van de *zich mededeelende*, dogmatische kunst. Na eene korte kennismaking gevoelt men zich met haar op een voet van gelijkheid; wat zij ons geeft is ons aller rechtmatig eigendom, dat wij alleen maar een poos uit het oog hadden verloren. Hare hulp om dit verzuim weder goed te maken is ons welkom; maar het komt nauwelijks in ons op, dat wij haar hiervoor dankbaar moeten zijn.

Treedt nu evenwel iemand onder ons op, die in die beide talen spreekt; die zoowel aan het uiterlijke als aan het innerlijke van ons leven recht laat wedervaren, dan gebeurt het wel, dat onze opmerkzaamheid voor een langen tijd wordt ge-

boeid, zonder dat wij ons als des dichters evenknie gaan beschouwen; maar toch ook zonder onze toevlucht te nemen tot een dwaas gezicht, onder het voorwendsel dat „die man zoo ontzettend vreemd is.”

Maar slechts bij zeer lange tusschenpoezen wordt er zulk een man geboren.

Niet alle menschen zijn in staat onafhankelijk van anderen te denken. Wij hebben een helpenden geest noodig, die ons de oogen opent. Ook in vroeger eeuwen zijn er zulke buitengewone menschen geweest. Zij hadden niet de tegenwoordige hulpbronnen der wetenschap; zij moesten hard werken en zich groote inspanning getroosten om hunne schatten uit de verschillende mijnen op te delven. Maar was hun dit gelukt, dan stonden zij op een oneindig hooger voetstuk dan in onze dagen. Buitengewone menschen kunnen zich in onze eeuw bij lang niet zoo vrij bewegen als in den „goeden ouden tijd”. Vele „halfgeleerden” beoordeelen hun werk; maar tevens zijn zij zelve niet zoo spoedig meer geneigd iets „af” te noemen als voorheen. De ernstige leeraar onzer jongelingen acht nog niet het laatste woord omtrent zijne ontdekking gesproken, al toont hij zijnen leerlingen met blijdschap zijne aanvankelijk gewonnen uitkomsten. En toch — misschien juist daarom — is hij nuttig werkzaam.

„En toch is hij dichter!” zegt Emerson van den grootsten dezer leermeesters der menschheid, Goethe; „onder de mikroskopische kwellingen van zijn dagelijksch beroep door tokkelt hij zijne lier met den vasten greep van een held, met de bevalligheid van den zanger.”

Het is een man uit die school, met wiens werken wij ons zullen bezighouden. Laat ons eerst met Viktor Rijdbergs prachtige vertaling van Goethe's meesterstuk kennis maken, om daarna over te gaan tot de oorspronkelijke werken van den Zweedschen dichter en geleerde.

Viktor Rijdberg heeft Goethe's *Faust* vertolkt, zooals dit slechts aan weinigen gegeven is te doen. Hij kon het door de macht van zijn eigen taal, die elke gedachte tot ons wist over

te brengen van dat meest bewogen, grootste dichtstuk onzer eeuw; en wel zóó, dat wij ook nu nog het roode, warme bloed in de polsen zien kloppen: het leeft, het is weer jong als voorheen. Want Goethe's *Faust* veroudert niet. Zijn werk blijft jong, met uitzondering van enkele kerkelijke of locale kwesties, die ons niet aangaan. En den vertolker is het op een zeldzame wijze gelukt in zijne moedertaal elke schakeering terug te geven van des dichters: *Lied van de verlossing der menschheid*. Wij zien Goethe, Goethe die geleerd heeft Zweedsch te spreken, vóór ons; voorzeker, niet Goethe's „Mutterwitz” in diens éenig, rijk Duitsch is hier; dit zou een onzinnige eisch wezen; maar een schoon en volkomen, warm, levend Zweedsch.

Deze vertolking van *Faust* heeft Viktor Rijdberg op gelijke hoogte geplaatst met de eerste letterkundigen van zijn tijd.

Zijne oorspronkelijke werken zullen wij in twee afdelingen splitsen; in de eerste wenschen wij de werken uit zijne jeugd te bespreken; behalve eenige belangrijke studies en opstellen, *Singoalla*, *De Vrijbuiters* en zijn meesterstuk uit dat tijdvak *De laatste der Atheners* (Chrysanteus); in de tweede het voornaamste van zijnen lateren arbeid.

Zijne eerste geschriften, zoowel zijne studies als de eerste romans, dragen den stempel der jeugd; gedeeltelijk spreekt daaruit een „jeugdige talent” in de gewone beteekenis, zij het ook een zeer levendig en veelbelovend talent; maar toch wordt het reeds hier vaak duidelijk in welke richting de jongeling zich later als man zal onderscheiden. De Vigny, Victor Hugo en andere Fransche dichters hebben in die dagen blijkbaar invloed uitgeoefend op den jongen Zweedschen schrijver, vooral wat betreft de keuze zijner onderwerpen. Maar niet alleen hierin, ook in de hartstochtelijke kleur, die sommige tooneelen kenmerkt — bijvoorbeeld door zinnelijkheid, in enkele gedeelten van *Singoalla*, in het heksenfeest uit *De Vrijbuiters*, ja zelfs in de zoo meesterlijk weergegeven orgieën en verleidings-tooneelen in *De laatste der Atheners*, schemert duidelijk de voorliefde van den jongeling voor de Fransche romanliteratuur henen.

De Vrijbuiters verraaft tevens sporen van Zweedsche voor-

beelden in de schildering van het leven op de groote buitenplaatsen enz. maar dit bevestigt eenvoudig den regel, dat niemand zich geheel afgezonderd van hetgeen er vóór hem geweest is kan ontwikkelen. De gehavende toestand waarin men deze boeken, vooral *De Vrijbuiters* en *De laatste der Atheners*, in alle Zweedsche leesbibliotheken aantreft, levert het bewijs dat Viktor Rijdberg reeds vroeg de gaaf bezat om zoo te schrijven dat hij *gelezen* werd. Toch heeft zijn stijl, trots de den schrijver aangeboren neiging tot schoonheid van vorm, hier nog iets gezwollens, dat later verdwenen is en overgegaan tot de uiting van een krachtiger kunst dan de vurige jongeling ons te genieten kon geven.

„*Den siste Athenaren*”¹ (Chrysanteus) vormt een overgang tusschen zijne werken uit den meer gevoeligen leeftijd tot dien van den krachtigen man, en het is niet te ontkennen dat juist in deze omstandigheid een bijzondere bekoring gelegen is. Dat de schilderingen van het oud-grieksche leven der schoonheid, in strijd met de toen heerschende toestanden, door de bekendheid van den schrijver met hetgeen later geweest is en door zijne gegronde verwachting van de toekomst, bij al het weemoedige toch een warmer en teederder uitdrukking hebben verkregen, dan die historische onderwerpen, strikt genomen, wettigden; dat de levensbeschouwingen van enkele personen door Rijdberg worden voorgesteld als reeds toen algemeen aangenomen begrippen en stellingen — is voorzeker niet overeenkomstig de streng realistische waarheid; maar toch, misschien juist hierdoor, is „*Den siste Athenaren*” een lievelingsboek voor velen geworden; het zal nog bij menigen jongeling de liefde tot het schoone en goede opwekken door den vorm, die den lezer de gebeurtenissen zelf persoonlijk laat medeleven. Het aankweken van een gezond schoonheidsgevoel is eene der dringende behoeften in onzen tijd en hij die er zich op toelegt, op een aantrekkelijken toon, wijsgeerig

1. *Chrysanteus* van Viktor Rijdberg. Vertaald door Ph. Wijsman. Bij IJ. Rogge te Amsterdam.

den zin der jongelieden in die richting te vormen, heeft een schoone taak te vervullen. Te midden der hedendaagsche weelde, gevoelsbedwelming, verslappende gemakzucht en overprikkeling door elkander verdringende vermaken, die door velen geroemd worden als bevrediging van het verlangen naar schoonheid, zou er reeds veel gewonnen zijn, indien een aantal jonge, veelbelovende mannen den invloed gevoelden van levende beelden van ware schoonheid, zooals deze b. v. van de beminnelijke Hermione, Chrysanteus' dochter, uitgaat, en waarvoor het edele meisje telkens op nieuw voedsel vindt in den omgang met haar wijzen en zoo nuttig werkzamen vader. Een honderdtal jongelingen, wier verbeeldingskracht op dit goede spoor geleid en „genezen" was, zou een levende bron van werkelijke jeugd onder onze tegenwoordige jonge lieden doen opwellen; zij zouden meer „onschuldig genieten" mogelijk maken in onze hedendaagsche narcotische samenleving. En indien er — wat nog meer te wenschen ware — slechts een tiental jonge meisjes tot duidelijke bewustheid kwam van de groote, onoverkomelijke kloof tusschen de natuurlijke ontwikkeling eener Hermione en — om een voorbeeld te noemen — de gekunstelde, onware voorstelling van alle dingen eener Eusebia; indien die overtuiging haar hart sneller mocht doen kloppen voor alles wat schoon is en goed — o, dan zou zulk eene keurbende van beminnelijke jonkvrouwen machtig genoeg zijn om al die leelijke, verminkte spooksels door haar ernstigen, verstandigen glimlach terug te jagen in duisternis en vernietiging. Daarom is het een verblijdend teeken dat „*Den siste Athenaren*" er in de Zweedsche leesbibliotheken zoo gehavend uitziet en voegen wij hierbij den hartelijken wensch dat *Chrysanteus* ook bij onze jonge meisjes en knapen een gaarne en herhaaldelijk gelezen boek moge worden. Het is toch mogelijk dat hiervan tot enkele hersenen een lichtstraal van gezond schoonheidsgevoel doordringt, waar vroegere geneesmiddelen, zoowel in de practijk als in theorie ruimschoots aangewend, niet in staat bleken te zijn, de zieke verbeeldingskracht te doen herstellen, of ook slechts als eenvoudig opvoedingsmiddel te werken.

Zoolang nog de humaniseerende invloed der „ouden”, zooals men de classieken pleegde te noemen, van die schrijvers uitging tot de natie; zoolang zij onmisbare leermeesters en opvoeders werden geacht, terwijl de lessen over gemeenschappelijke belangen en de populair-wetenschappelijke opstellen van die betrekkelijk weinigen tot leiddraad dienden bij opvoeding en onderwijs, werd de behoefte aan boeken in den trant van *Chrysanteus* minder gevoeld. Ieder ontwikkeld auteur was — dit leverde in zeker opzicht den maatstaf voor zijne kundigheden — in meerder of mindere mate „tehuis in zijne classieken”. Hij had, als hij zich eenmaal aan de letterkunde wijdde, al den tijd om rustig te denken en te schrijven, en door zijn eigen werk schemerde althans iets heen van zijn eerbied voor het schoone evenwicht, dat zijne leermeesters had bezielde; voor de vrijheid der gedachten, die tevens door een vasten geest werden in toom gehouden. Toen heerschten nog eenvoud en soberheid; blijde voldoening over een edel gevormde kunstuiting; in één woord, juist het tegendeel van de hedendaagsche onrijpe, smakelooze, overhaastig geplukte vruchten der zoogenaamde „nieuwe letterkundige richting.”

„Wij hebben tegenwoordig zooveel te werken en daarbij zooveel afleiding buiten onzen arbeid, dat er bijna geen tijd voor ons overschiet om te leven!” Deze klacht van knapen en meisjes, is helaas maar al te gewettigd. De vorm, waarin zij hun onderwijs genieten, moge in veel opzichten goed zijn, met het oog op de eerste vereischten tot een gelukkig samenleven is zij niet doelmatig. O, onze knapen en meisjes hadden wèl behoefte aan een leeraar, desnoods aan een prediker, die de onvergankelijke waarheid verkondigde, dat alles wat werkelijk schoon is reeds bij de eerste kiem uit gezond zaad is opgegaan; dat ook bij het leggen der eenvoudigste grondslagen de gedachte aan het schoone gebouw, dat eenmaal verrijzen zal, den bouwmeester geestdrift moet inboezemen.

Welnu, het meest gelezen boek van Viktor Rijdberg heeft in die behoefte van ons jonger geslacht voorzien. Al is de

lichtzijde er van misschien wat te veel geïdealiseerd; al is het waar, dat een Grieksch meisje als Hermione niet kan hebben bestaan, maar dat zij is een beeld der toekomst, eene schepping van des dichters ideaal; al geleek de werkelijke keizer Julianus vrij wat meer op den held van Cervantes, met het verhaal zijner bekeeringen als een breedprakigen Sancho achter zich, dan op den held dien Viktor Rijdberg ons te aanschouwen geeft; toch deed hij een goed werk door dit boek te schrijven zooals hij het schreef. En zulk een priester der menscheijkheid als zijn Theodorus heeft ieder van ons immers wel eens gewenscht te kunnen zijn? — Ieder op zijne eigene wijze, natuurlijk. Wat doet het ons goed, hem te hooren spreken — al moge hij ook in de werkeijkheid niet zulk een waar en rein katholiek christendom hebben *kunnen* verkondigen in die dagen, en al is dus ook hij een man der toekomst.

Bij zijn verschijnen in de wereld had het boek dezelfde diensten te verrichten als de stroom dien Herkules door den stal van Augias leidde. Ook de kamers waarin Viktor Rijdberg zijn reinigingswerk begon „hadden geen bezem of boender gezen sedert menscheigeugen.”

En zuiver was ook hier de stroom, even als de strijd.

Het talent van een jongeling bracht de glinsterende golven in beweging; de geest van een dichter liet daarin Hellas' diepblauwen hemel en edele, schoone menschen weerspiegelen. Dat van al de karakterteekeningen slechts twee de proef kunnen doorstaan van te beantwoorden aan de eischen die de moderne roman aan het realisme stelt, namelijk die van de zinnelijke romeinsche en van haar staatkundigen echtgenoot, dit feit vermindert in onze oogen volstrekt niet de waarde van Rijdbergs boek. Niet alleen de jeugd zal geboeid worden, met al wat in haar is aan geestverwantschap, door die schoone vergezichten; door die liefelijke zangen; door den geur van die edele, gekuischte taal. Ook hij die sedert lang de jeugd achter zich heeft, zal weldoen met op zijn horloge te zien en te berekenen hoeveel tijd hij beschikbaar heeft, alvorens zijn oor te leenen aan de inleidende woorden: „Hoe is het, Olympiodorus, heeft de god

der druiven ook een zoon?" want heeft hij dit gedaan, dan is het niet gemakkelijk zich van die Grieken af te wenden en de markt van Athene te verlaten; neen, dit niet alleen: elk gedeelte van het boek, om het even welk tooneel wij er uit opslaan, neemt ons met een eigenaardige geheimzinnige kracht gevangen. Welke deze kracht is, valt moeilijk te zeggen; ik geloof dat het is: het talent van den dichter die ons de zonnestralen, de natuur aan de Middellandsche zee, de bedrijvigheid op de markt, de menschen, alles met eigen oog laat zien, zoo duidelijk alsof wij persoonlijk mede beleefden wat daar te Athene en elders in het boek geschiedt.

Het schemerdonker kan misschien goed en weldadig zijn wanneer men vermoeid is, dof van bovenmatige inspanning en tot werken onbekwaam. Maar als onze menschenlijke vermogens hun volle veerkracht hebben behouden; als zij rond zien naar strijd en gevaar, om daartegen het harnas aan te trekken — en dit is sedert den eersten scheppingsdag der menschheid hun ridderlijke gewoonte — dan is er iets geheel anders nodig om ons te boeien; dan verlangen wij naar licht in ons en om ons; naar licht, overal en hoe meer hoe liever! En het is ons geluk dat wij dit doen. Immers hoe beter en voller het daglicht is bij het gevaar, des te grooter wordt de mogelijkheid voor ons om het met goed gevolg te bestrijden, den vijand te verdelen, of waar dit niet aangaat, hem te ontloopen. Ook van dit standpunt gezien is *Chrysanteus*, al wordt het door sommigen een gevaarlijk boek genoemd, juist een goed boek voor jongelieden. Waarom? Om dezelfde reden waarom men de studie der classieken aan onze jongelingschap gerust durft aan te bevelen. De half-bedeekte zinnelijkheid onder een doorschijnend gewaad, dit is het gevaar, waartegen wij de jeugd het meest van al moeten trachten te beveiligen; het geheimzinnige lokt haar als een overdekt moeras; laat de jongelieden hun koers in die richting volgen — zij zullen uitglijden en reddeloos in het slib verzinken.

Een veelzeggend huldeblijk was het voor *Den siste Athenaren* dat deze roman, behalve in het Duitsch en in het Nederlandsch,

al spoedig in het Engelsch verscheen, in de taal waarin toen nog onlangs Kingsley zijne *Hyppatia* geschreven had. Vooral in Amerika werd Rijdberg's roman met geestdrift ontvangen. Al moge het nu waar zijn dat Kingsley den Zweedschen dichter in menig opzicht overtreft, toch heeft de dichter van *Hyppatia* nu voor het eerst iemand gevonden, die eene vergelijking met hem kan doorstaan.

Stell men Kingsley en Viktor Rijdberg, vertegenwoordigd door *Hyppatia* en *Chrysanteus*, tegenover elkander, dan moet de Engelschman soms voor den Zweed onderdoen. Niet als professor in historische wijsbegeerte, of als karakterteekenaar; ook niet in zijn talent, om de overstelpende veelheid van stof, die bij werken als de bovengenoemde alleszins natuurlijk is, te rangschikken en tot de meest mogelijke soberheid te beperken, tevens, als eene overleggende huishoudster, met die stof woekerehend; in al die hoedanigheden stempelt *Hyppatia* haren schepper als den ouderen en rijperen meester van de twee. Maar in zijn stijl is Viktor Rijdberg Kingsley's meerdere. En dit zegt niet weinig!

Waarlijk, het is niet denkbaar dat alles wat in *Den siste Athenaren* gezegd wordt, tot ons zou kunnen worden gebracht met een plechtiger eenvoudigheid en in uitdrukkingen, die beter met den inhoud van het schoone werk overeenstemmen, dan hier is geschied. Noch de inhoud, noch de vorm waarin deze is weergegeven, verdringen elkander.

Hetzelfde wat wij bij een uitmuntend geslaagd tooneelspel in gebonden stijl bewonderen, vinden wij hier. En juist deze schoonheid van vorm vindt ingang bij de jonge harten, die met hun natuurlijk verlangen naar alles wat liefelijk is en wel-luidt, nog staan in het voorportaal van het strijdperk des levens; die nog rondwandelen door die zuilengang, waar van alle zijden tot hun komende klanken een echo vinden in hun onbedorven gemoed, zoo ontvankelijk voor elken indruk. Soms worden deze klanken tot een lied, tot poëzie. Waar dit niet aldus is, blijven zij onbegrepen. In denzelfden zin als men heeft opgemerkt, dat een zoon met meer zekerheid, en in betere

bewoordingen, het karakter van zijne moeder dan dat van zijn vader kan beschrijven, zal ook een dichter, die de gevoelige snaar weet te treffen, den jongeling of het jonge meisje meer geven, dan de geschiedenis der geheele overige wereld met haar verstandige en wijsgeerige beschouwingen hun ooit zou kunnen leeren.

Laat deze opmerking tevens tot verontschuldiging dienen bij den lezer, die zoo lang is opgehouden met het bespreken van dit éene boek, terwijl er nog zooveel, ook van hooge en ernstige beteekenis, op ons wacht.

De verschillende studies en vlugschriften na te gaan die Rijdberg tot nut van velen uit zijne pen deed vloeien, hiervoor is deze biografie, naar het mij toeschijnt, niet de juiste plaats. Wij kunnen aan zijne *Losse blaadjes* voor zijn eigen land eene zekere waarde niet ontzeggen. Maar vlugschriften als zijn: „*Hoe kan Zweden zijne onafhankelijkheid bewaren?*” beteekenen als kunstuiting niet veel, al heeft de schrijver daarmede in zijn vaderland veel goeds bewerkt. Het levende zaad, daarin door hem uitgestrooid, zal ontkiemen en eindelijk tot stengel, bloem en vrucht worden. Want zonder de opwekkende kracht der goede gedachten in schoonen vorm, het eigenlijk element van den dichter, is de onderwijzer des volks met al zijne geleerdheid onvruchtbaar en zal de uitkomst van zijn pogen gelijkstaan met de som eener rekening van „nul of geen waarde”. Daarom is de dankbaarheid zijner *landgenooten* jegens Viktor Rijdberg op dit gebied alleszins gewettigd.

In de eerste periode van Viktor Rijdbergs leven en werkzaamheid valt nog op te noemen: *Singoalla*¹, een gedicht in ongebonden stijl, gebouwd op een cultuurhistorische onderlaag. Dit laatste standpunt komt nog sterker uit in zijn roman *De Vrijbuiters*, die met *Chrysanteus* in zekeren zin het overgangstijdsperk van den dichter tot den geschiedvorschcr verteenwoordigt.

Weldra toch, na deze werken, wordt de dichter vooreerst

¹ *Singoalla*, vertaling van Ph. Wijsman. Bij A. Rössing, 1889.

door den geleerde naar den achtergrond gedrongen, hoewel de eerste zich ook nu nog van tijd tot tijd laat vernemen. In zijn uitmuntend werk *Bibelns Lära om Kristus*, De leer van den Bijbel over Christus, herkennen wij den dichter weder in zijne meesterlijke behandeling der taal en in zijne breed opgevatte stellingen. Dit geldt bovenal van het hoofdstuk *Om Menniskans Föruttillvaro*, Over het vroeger bestaan van den mensch. In *Jehovatjensten hos hebreerna*, De Jehovadienst bij de Hebrëers, treedt hij ook te voorschijn in sommige echt dichterlijke karakterschilderingen uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het joodsche volk, en in *Medeltidens Magi*, De magie in de middeleeuwen, is het wederom de dichter die de vormbehandeling, de inkleeding van dit streng wetenschappelijk onderwerp voor zijne rekening neemt en ook daaraan eene eigenaardige bekoorlijkheid weet te geven. Zelfs in *Urpatriarkens släkttafel*, De geslachtslijsten der oudste patriarchen, heeft hij het niet over zich kunnen verkrijgen geheel achter de batterij van combineerende cijfers en bewijsvoerende jaartallen van den geleerde verscholen te blijven.

Bibelns Lära om Kristus, met de daarbij gevoegde verhandelingen: *Om Menniskans Föruttillvaro*; *Till läran om de ytterstatingen*, Over de leer van het laatste oordeel, en een *Slutord*, waarin de in het geheele werk doorlopend bedoelde idealistisch-filosofische terminologie ten laatste nog eens duidelijk wordt besproken — dit groote werk is geen geschrift ter hervorming, maar een boek over den tijd voor „de hervorming”. Het dringt ons volstrekt niet die nieuwe instellingen op, waarnaar sedert eeuwen verlangend was uitgezien; het vermeet zich niet deze te hebben gevonden; maar het wijst ons den weg om die formules, ieder voor ons naar zijn persoonlijken aard en aanleg, te zoeken en te vinden; het doet dit, voor een gedeelte, in negatieven zin, maar toch in hoofdzaak steunend op, en zich houdend aan veel, wat reeds bekend was en als waarheid aangenomen. Hier wordt hoofdzakelijk gezocht naar een algemeene formule voor datgene wat de gemeente van Christus in alle tijden van harte geloofd heeft en nog gelooft om-

trent den persoon van haar Meester en Heer. De ons overgeleverde geloofsbelydenis der oecumenische conciliën, die gezegd wordt hiervan de uitdrukking te zijn — en dit waarschijnlijk destijds ook wel zal zijn geweest — heeft in elk geval een gewichtig feit tegen: dat namelijk geen der tegenwoordig levende christenen met zekerheid kan weten, in welken zin de opsteller dezer belydenisformule haar heeft bedoeld — wat hij zelf daaronder verstaan heeft. Zij is dus als een slot, waarvan de sleutel is zoek geraakt. De gemeente zal haar toevlucht moeten nemen tot andere oude oorkonden die, met de vroegere vergeleken althans, verstaanbaarder, in eenvoudiger bewoordingen vervat zijn, om dan uit die verschillende gegegens tot eene oplossing te komen, waarbij evenwel niet te vergeten is, dat ook voor dit slot, waarachter een schat van geloofwaardige stellingen verborgen ligt, een sleutel dient te worden gezocht.

Aan een voorbereidend werk voor deze taak heeft Viktor Rijdberg zijne beste krachten gewijd.

De, als men haar zoo noemen wil, negatieve waarde die Rijdbergs onderzoek van de christologie en anthropologie des bijbels voor ons heeft, ligt hierin, dat het hem gelukt is om uit de bestaande bijbelvertalingen enkele uitdrukkingen te verwijderen die door verkeerde opgevangen klanken daarin waren opgenomen. Maar de eigenlijke, de groote waarde van dit onderzoek is de bevestiging van de leer in het geheele N. Testament telkens uitgedrukt: dat de volmaakte mensche-lijkheid is in Christus. Ieder die de brieven der apostelen trouw tot zijne stichting heeft gelezen weet, dat die leer gedurig wordt herhaald; nu eens onder meer of minder duidelijke zinnebeelden (de boom en zijne takken; de weg; het leven; het hoofd en het lichaam; en andere figuurlijke benamingen) dan, geheel zonder beeldspraak, zooals in de theosofische verklaringen door den apostel Paulus aangaande de schepping van den mensch, zijne ontwikkeling en verzoening: „alles en allen saam te brengen door Christus in God”.

Viktor Rijdberg nu heeft in zijn groot werk de hierop be-

trekking hebbende teksten op eene wijze gerangschikt, dat men ze gemakkelijk kan overzien. Van hem vernemen wij ook (en hij staaft zijne opmerkingen uit belangrijke schrifturen der rabbijnen over „Adam-Kadmos”) dat die leer reeds ten tijde van het Oude Testament geen onaanzienlijke verspreiding gevonden had.

De diepzinnige, inhoudrijke leer van het Nieuwe Testament en haar invloed op de godgeleerdheid van heden en toekomst, zullen voorzeker door een arbeid als die van Rijdberg hoe langer hoe meer bekend en op prijs geschat worden. Niet omdat wij zijn wakker geroepen uit onze dommeling en nu alle dingen zoo helder als het zonlicht voor ons verklaard zien; ook niet, omdat het ons gelukt zou zijn hieromtrent besliste uitspraken te doen; integendeel, wij mogen ons er niet mede vleien ooit te weten, welke wegen God noodig en nuttig achten zal om zich voor zijne menschenkinderen verstaanbaar te maken, hun zijn wil te doen kennen. Waarschijnlijk zal de godsdienstig ontwikkelde taal hoe langer hoe meer het gebruik afleeren van woorden als: „Daarom moest God zoo handelen” „De bedoeling des Heeren hiermede kan geen andere geweest zijn dan”... enz. enz. Zelfs godgeleerden van rijke ervaring zullen moeten toestemmen, dat men wel kan bepalen wat onmogelijk is voor God, *niet* daarentegen alles wat mogelijk is voor God. De leer van „den tweeden Adam” zal niet in staat zijn aan alle geheimzinnige raadselen in den godsdienst een einde te maken. Blijven wij echter bij den steeds toenemenden invloed der bovengenoemde leer, dan schijnt het niet te gewaagd te zeggen, dat zij vooral helderheid en orde brengt in de groote ethische en practische quaestiën; in de vraagstukken omtrent verzoening, rechtvaardiging door het geloof, verlossing, berouw, en offervaardigheid bij vervolging om Christus wil; en dat hierom haar invloed waarschijnlijk voortdurend werkzaam wezen zal. Immers in dit alles ligt het bewijs, dat het Christendom leeft; dat het is de „Blijde boodschap” der vergeving van schuld; een steun in het menschelijk leven, die nimmer sterft. Toch is het niet te ontkennen dat de godgeleerdheid, waar zij met haar eigen woordenschat en

met haar eigen begripsbepalingen dit levend geloof wil prediken en in onderdeelen splitsen, maar al te dikwijls juist het tegendeel betoogt en tot misverstand aanleiding geeft, door zich telkens op een verbazende wijze tegen te spreken. Dit is blijkbaar de overtuiging van den schrijver. In metaphysischen zin is de quaestie *niet* opgelost. *Wie de Christus, de Messias van den bijbel is*, dit is niet verklaard, noch in den bijbel zelf, noch in eenig boek over den bijbel. Zou het kunnen zijn, dat zelfs de grootste geleerden op alle stations van den weg tot ontwikkeling der menschheid, toch niet verder komen dan tot een gebrekkig stamelen van zijn naam, en dat dien geheel te verstaan en geheel uit te spreken slechts aan het einde, als het doel bereikt zal zijn, mogelijk wordt? Op verscheidene plaatsen in het Nieuwe Testament schijnt dit aldus te zijn bedoeld.

Voor menigen geleerde uit onzen tijd zou het vooruitzicht op dien langzamen gang der onderzoekingen ontmoedigend zijn geweest; het vooruitzicht, op dien weg waar de *opheldering en toelichting* geen sneller stap te kunnen nemen, dan de *verbeteringen* — aangezien die stap gedurig weder in eenigszins andere richting moet worden beproefd, in de overtuiging, dat het menschedom niet wijzer worden kan, zoolang het niet edeler, rechtvaardiger, meer „gereinigd van harte” is. Het is gebleken, dat sommigen niet hiertegen bestand waren en eindigden met de idee van den Christus en het Christendom te verklaren voor een werk der verbeelding van eenige dwepers.

Niet aldus Viktor Rijdberg. Hij heeft zich bij zijn arbeid hoofdzakelijk door Paulus en Johannes laten leiden, op grond dat hunne voorstellingswijze veel ruimer en waardiger is dan die der overige schrijvers in het Nieuwe Testament. Tevens wijst Viktor Rijdberg er op, hoe het verschil van gevoelen tusschen de beide apostelen, waarover zoo druk wordt geredeneerd, bij lange na zoo groot niet is als men denkt; dit misverstand berust in hoofdzaak op een onjuiste vertolking van den tekst. Het is een voorname deugd van Rijdbergs onderzoekingen, dat hij deze „op groote schaal” doet, m. a. w. tot in de kern van zijn onderwerp doordringt.

Om niet al te lang in denzelfden toon te blijven, zullen wij, alvorens eenige theologische werken van Viktor Rijdberg te bespreken, die volgens den tijd waarin zij geschreven werden aan de beurt zouden zijn, onze aandacht op een werk van geheel anderen aard richten, namelijk op *Romerska Keysare i marmor*, eene uiting van langzaam opgehoopte, hevige verontwaardiging ten opzichte van het Caesarisme, een voorbeeld van welsprekendheid, waarin bijna elk woord de gedachten van den lezer brengt tot eene overtuiging, die het gevolg is van des auteurs voorafgegaan ernstig onderzoek, om die overtuiging hoe langer hoe meer te zien bevestigd; eene proeve van sierlijke en geestige wendingen in, van meesterschap over de taal van den schrijver, die zulk een eigenaardigen vorm gekozen heeft voor eene kunstkritiek, beter gezegd: voor eene zielkundige studie, aan welke hij eene serie van borstbeelden, te Rome en in andere Italiaansche steden, als bouwstoffen dienstbaar heeft weten te maken. Dat hiervan, door een zoo rijk talent gewrocht, iets zou komen dat waarlijk schoon was, kon met reden worden verwacht; en deze verwachting is niet teleurgesteld. Geen van Viktor Rijdbergs geestesvruchten heeft den schrijver zulk een groot aantal vrienden, juist onder de vakmannen der oude school doen winnen, dan zijn „*Romerska Keysare i marmor*”; en het is volkomen te begrijpen.

Cajus Julius Cesar heeft het bij Rijdberg zeer hard te verantwoorden; dit is natuurlijk. Volgens eene openhartige bekentenis van den schrijver had hij bij de teekening van dezen ontwerper en uitvoerder van staatsstreken ook het oog op eene wereldgebeurtenis in later tijd; zijn oordeel geldt ook het Bonapartisme.

Augustus, in zijne dubbelhartige persoonlijkheid, die hoe wel den purpermantel dragende, voor de vrijheid dweept, is daarentegen met eene niet te loochenen voorliefde behandeld. Deze partijdigheid laat zich eenigermate rechtvaardigen door het feit, dat Augustus niet alleen verzekerde hoog ingenomen te zijn met de eenvoudige zeden en gebruiken der oudheid, maar dat hij dezen eenvoud in zijne huiselijke omgeving en

zijn naasten kring werkelijk in praktijk bracht, terwijl weelde en overdaad slechts in zijn openbaar leven door hem werden gewenscht. Evenals het staal door de magneet wordt aange-trokken, heeft elk bewijs van onbaatzuchtigen adel des harten voor Viktor Rijdberg steeds eene groote aantrekkingskracht gehad, waar en op welke wijze hij daarmede ook in aanraking kwam.

Wat het gevolg ervan is, als overbeschaafde of ruwe wel-lustelingen het staatsroer in handen hebben, dit schildert Rijd-berg ons in eene sombere reeks — van Tiberius tot en met Nero — met ontzettend ware kleuren.

In de gelaatstrekken van een aantal borstbeelden, die in verschillende tijdperken van het leven der keizers gevormd wer-den, laat de schrijver ons hunne lotgevallen en de geschiedenis van hunne ontarding lezen. Men *moet*, eenmaal aan Rijdberg's hand die galerij betreden hebbende, deze afschuwelijke reeks stap voor stap volgen, om aan het einde der beschouwing gekomen, den indruk mede te nemen van innige deernis met de in menig opzicht veelbelovende jongelingen, die langzaam dalende in het slijk zijn gedrukt door de gevolgen van overgeërfde zonden, of lam geslagen tegen het dreigend spooksel voor het caesarisme: de vloek der verraden vrijheid. Wij zullen in deze stemming komen — omdat de schrijver dit bedoelt; en aan den drang van zijne overtuiging kunnen wij ons niet onttrekken, al wil-den wij dit. *De Romeinsche Keizers in marmer* is de ge-schiedenis van één enkele misdaad: het doen overgaan der dictatuur van een toevallige, tijdelijke, tot eene voortdurende waardigheid, tot een blijvenden regeeringsvorm, die allengs, den naam van Dictator met de macht van den Keizer vereen-zelvigend, de oorzaak was van zooveel kwaad.

Maar voor die ellende wil Rijdberg niet alleen de dictators en hunne opvolgers verantwoordelijk stellen.

Volgens hem is deze misdaad door de geheele natie begaan. En uit dit feit verrijst voor hem de mogelijkheid — hij zelf acht het eenvoudig billijkheid — om elken menschelijk-ver-zoenenden trek op het gelaat en in het karakter der Keizers recht te laten wedervaren.

Aan den tekst bij de bustes der Romeinsche Keizers gaat eene studie over Antinous, het vrijwillig offer van een der caesaren, gepaard; in een eigenaardigen toon wordt hulde gebracht aan den schoonen jongeling, wiens lot, als men aan eene oude overlevering geloof mag hechten, veel overeenkomst had met het lot van Alcestis, die zooals bekend is haar leven wilde verkorten, om dat van haren man te redden, maar door Herkules uit de onderwereld werd terug gehaald.

Aller lieveling, Antinous, is een beeld van den overgang van de antieke tot de christelijke levensbeschouwing. Rafaël is op de gedachte gekomen aan een der profeten de welbekende gelaats-trekken van den Griekschen jongeling te geven, en deze prijken thans in eene nis te Rome, die aan den profeet Jona is gewijd.

Volgens de sage werd de een aan den Nijl ten offer gebracht; de andere — volgens eene dergelijke overlevering in het Oude Testament — aan de zee. Dit droevig stuk over Antinous' elegisch einde, heeft nog veel aan schoonheid gewonnen, nu het in een tweede uitgave, onder den titel van *Romerska dagar* — („Romeinsche tijden”) in gebonden vorm verschenen is. Waarlijk, men ontvangt onwillekeurig den indruk, dat het stuk er van den beginne af slechts op had gewacht, in die bekoorlijke verzen te worden gekleed.

Dat het werk in zijn geheel zulk een machtigen en levendigen indruk heeft gemaakt op menschen van zeer verschillende aard en aanleg, van verschillende ontwikkeling, rang en leeftijd, heeft zeer waarschijnlijk zijn oorzaak hierin, dat de schrijver van *De romeinsche Keizers in marmer*, gevoelende waar de grens tusschen beeldende en beschrijvende kunst gelegen is, geen greintje zijner welsprekendheid heeft verkwist aan het streven naar het onbereikbare: door de literatuur dezelfde uitkomsten te wekken, die te voorschijn te roepen alleen gegeven is aan die kunstuitingen, welke onmiddelbaar door het oog worden waargenomen. Dank zij de getrouwheid waarmee hij er tegen gewaakt heeft deze lijn te overschrijden, heeft hij door zijne kunst de beelden, waarom zijn werk zich groepeerft, tot levende beelden gemaakt. Zij leven niet langer in

de rustige rust van den beeldhouwer; neen, zij leven als voorwerpen der letterkunde, die aan hunne aandoeningen recht laat wedervaren. Wel is de indruk dien zij nu op ons maken een andere dan die der standbeelden, maar daarom niet minder rijk, waar en krachtig. En deze indruk wordt hierdoor verwekt, dat de schrijver in geregelden gedachtengang ze voor ons oproept, — niet de gelaatstrekken, maar de daden die deze te voorschijn hebben gebracht, de aandoeningen en bewegingen die, terwijl zij nu plastisch konden worden afgebeeld, de trekken stempelden tot datgene wat van hun leven en zijn door vele eeuwen kon bewaard blijven voor komende geslachten, in brons, marmar of graniet. Het feit, dat de schrijver van he begin af zijn standpunt voor dit werk juist gekozen heeft, zal menigeen zoo verdienstelijk niet achten, omdat dit hem naar alle waarschijnlijkheid weinig hoofdbrekens heeft gekost. Meer zal men er zich over verbazen, dat het hem mogelijk is geweest alles zoo keurig in elkander te doen passen, in zulk een betrekkelijk kleinen omvang en toch zoo sierlijk en ongedwongen, bij de overvloedige bouwstoffen die hij er voor had weten te verzamelen. Want men heeft in onze weinig geniale dagen de loffelijke gewoonte om datgene in een werk het meest optehemelen wat de grootste inspanning heeft gekost. Maar waarlijk, het beste in een kunstwerk is toch iets anders; iets dat reeds in een grootsch plan bij zijn schepper aanwezig was en in hem leefde, voor hij tot de bijzonderheden overging in de uitvoering daarvan. Waar deze bezieling — die geen moeite kost! — ontbreekt, daar zal elke moeite en inspanning, die het vereischte van alle groote openbaringen zijn, te vergeefs blijken. Leeft zij echter in den kunstenaar, dan zal die geestdrift ook aan de kleine gedeelten van het werk ten goede komen en er deze toe laten bijdragen om een schoon geheel te leveren.

Dit nu geldt van den vorm.

Ook met het oog op den inhoud geloof ik dat men het best zal doen éézelfde standpunt ten opzichte van elk der *Romeinsche Keizers in marmar* aan te nemen. Het is waar, dat de haarfijne opmerkingen over Caesar en zijn voorspoed; over de wijsbegeerte

van hen die de lichtende ster aanbidden, en over meer dingen, die de verontwaardiging des schrijvers wekken, in een andere stemming geschreven zijn dan zijne apologie voor Augustus; dat er in een anderen zin gesproken wordt over den somberen Tiberius; weder anders over den laffen Claudius; en dat ons natuurlijk niet hetzelfde wordt verhaald van Caligula als van het aesthetisch overbeschaafde „wilde beest” Nero. Maar in al die verschillende gedeelten van het groote werk ontmoeten wij toch voortdurend denzelfden grondtrek, waaraan alleen hier en daar een veranderde uitdrukking gegeven is. Deze grondtoon is die der geschiedenis; het is de ethisch-christelijke.

De groote gedachte die het geheele werk bezielt is deze: daar, waar op staatkundig en zedelijk gebied zelfbeheersching — of althans het streven naar zelfbeheersching als ideaal — verloren is gegaan, daar helpt geen berouw, daar baat geen verzoening of boete, om het even van welke zijde die uitgaan. Van anderen geroofde schatten, macht, weelderig leven, ja zelfs de schoonheid en de waardeering van het schoone — dit alles zal blijken hol te zijn; en omdat het geen inhoud heeft, zal het ten laatste met geweld boven de hoofden der menschen ineens storten; als een volk zijn eigen persoonlijkheid verraden heeft, zijn vertrouwen op, zijn geloof in *ontwikkeling die van binnen uitgaat*, zijne door de Voorzienigheid bedoelde opvoeding, zijne heilige overleveringen en ervaringen, dan is het hopeloos den ondergang nabij.

Wij zullen thans afscheid nemen van dit zeldzaam schoone boek, dat vele jaren geleden gedicht, maar desniettemin nog geenszins verouderd is, om ons tot een ander werk van Viktor Rijdberg te wenden, tot *Medeltidens Magi*.

In den tijd tusschen *Bibelns Lära* en dit werk liggen nog verscheidene brochures en vlugschriften; ook theologische studiën; zelfs twee groote, uitgewerkte stukken, getiteld: *Kyrka och Presterskup*, Kerk en Priesterdom, en *Jehovatjensten före Babyloniska fångenskapen*, De Jehovadienst vóór de Babylonische ballingschap, behalve *Urpatriarkarnas Slägttafla*. Maar om over een dezer laatstgenoemde geschriften te kunnen oor-

deelen zou men egyptoloog moeten wezen. Zijn werk *Kyrka och Presterskap* beweegt zich te veel op het gebied der redeneering, naar aanleiding van op verschillende synodale vergaderingen in Zweden genomen besluiten, om ons Nederlanders groote belangstelling te kunnen inboezemen. Liever gaan wij over tot *De Magie der middeleeuwen*.

Al heeft de protestantsche synode zich reeds door hare stichting los verklaard van een uit den tijd der heidenen overgeerfde priesterregeering, toch is het tot op heden aan het protestantisme niet mogen gelukken, zich geheel te ontslaan van den smet, dien sommige beruchte voorgangers der gemeenten uit vroeger dagen op den geestelijken stand hadden geworpen. Tegen het nog thans voortwoekeren van sommige misbruiken in de protestantsche kerk zijn vele en goede schrijvers in onzen tijd opgekomen. In de eerste rij staat wel Viktor Rijdbergs *Medeltidens Magi*, een meesterstuk van de eerste tot de laatste bladzijde, zoowel naar inhoud als vorm. Het is van geen geringe beteekenis voor den schrijver van dit eigenaardig boek, dat hij van te voren Goethe's *Faust* had vertaald. Waarschijnlijk zou zulk een voortreffelijk werk als het eerstgenoemde nimmer gewrocht zijn geworden, zonder die vertolking van *Faust*. Het is mogelijk dat het even diep gedacht en even onberispelijk logisch zou zijn gegeven; zeker echter zou het dan niet met de onweerstaanbare kracht van het rijk ontwikkeld talent zich voor altijd hebben gegrift op ons geestelijk netvlies. Immers wij lezen goede, degelijke boeken, die wij, terwille van hun inhoud en vorm, wel zoo beleefd zijn in ons geheugen op te nemen — en daarmêe uit. Maar aan de schrijvers daarvan is het niet gegeven een ommekeer te brengen in onze beschouwing van het leven en de wereld; onzen blik, ten opzichte van veel wat nog in de rommelkamer van onzen geest lag opgehoopt, te verhelderen, zooals Viktor Rijdberg dit in zijn *Medeltidens Magi* tot stand brengt. Dit is een boek, waarbij men niets heeft aan het oordeel van anderen; dat men zelf moet lezen en herlezen — vele malen — om dan in ootmoed zich rekenschap te vragen van den ontvangen indruk. Het is eene hulpe ter zelfkennis; als

het ware een spiegel, waarin ieder onzer zijne gedachten en godsdienstige opvatting duidelijk kan zien weergegeven, om deze dan te overwegen en de blijvende waarde ervan te toetsen.

De eerste kennismaking met het boek heeft iets verontrustends, niet ongelijk aan het angstig oogenblik wanneer de chirurg zijne scherpe instrumenten uitpakt, terwijl de oogen van den lijder angstig naar de operatietafel worden gericht, om daarna vragend van het eene voorwerp tot het andere in de groote zaal der kliniek rond te gaan. De kanker, waarvan Viktor Rijdberg onzen tijd zou willen genezen, is het oude twijfelen aan de waarheid, het hinken op twee gedachten: Wij weten het niet: is alles aan een zedelijke wereldorde onderworpen? Of zijn er uitzonderingen in de door God gestelde wetten evenals er uitzonderingen bestaan, waarmede de menschelijke rechter soms rekening houdt? Of God gelijk zou zijn aan een Oosterschen Alleenheerscher, van wiens luimen, van wiens gunst of ongunst, van wiens goede of slechte stemming de oplossing van het groote levensraadsel afhangt? Of men dan niet beter zou doen laf om zijne gunst te bedelen, ten einde tot die enkelen te mogen behooren, die het erfdeel van velen voor zichzelf alleen van Hem afbidden; of wel, zooals *Faust*, met het zinnelijk verstand (Mefistofeles) als onzen dienenden geest, moeten in opstand komen tegen Hem, in naam van het menschedom?

In denzelfden zin als *Faust*, is ook de *Magie der middeleeuwen* eene vraag, tot den lezer gericht. Het boek leidt hem niet tot een beslissend antwoord tegen wil en dank; het brengt alleen orde en regel in de verschillende punten — vóór en tegen — en stelt hem aldus in staat zelf zijn antwoord te vinden; of ten minste te trachten het zoover te brengen, dat hij zich rekenschap van zijne overtuiging kan geven.

In hoever dit doel door Rijdberg wordt bereikt, dit hangt natuurlijk veel af van den ernst zijner lezers. Opdringen laat het zich aan niemand en wil dit ook niet. Tot heden is de wetenschap er nog niet in geslaagd eene beredeneerde opheldering te geven van de verhouding tusschen de overleveringen

der heidensche magie en de mystiek der christenen. En zonder deze kan een mensch, die tegelijk oneindig is van geest en beperkt van krachten, noch theoretisch noch praktisch eene oplossing geven van het groote, zielkundige raadsel: „De geestelijke krachten van het menschdom als één geheel beschouwd.” Of de geleerden het ooit zoover zullen brengen?

De arbeid van den dichter en kunstenaar is ook niet voldoende tot bereiking van dit doel, al reikt hij de hand aan den man der wetenschap en al houden zij, vereenigd, streng het oog gericht op elke nieuw verworven uitkomst op dit gebied. Maar als bemiddelaar tusschen die allen heeft de chroniekschrijver zijne plaats.

Niet de dorre optekenaar van op zich zelf staande feiten, maar hij, die de gedachtenwisseling tusschen verschillende menschen bevordert; die de gebeurtenissen in de wereld des geestes opteekent en met elkander vergelijkt; deze, zoo te zeggen, in eene onafgebrokene en daarom gelijkmatige beweging weet te houden. Nu weten wij het sedert Goethe's leven, dat zulk een ambt van bemiddelaar niet door eigenzinnige macht-spreuken kan verkregen worden; deze geven geen vertrouwen en dus kunnen zij geen invloed uitoefenen; dit kan slechts het talent, dat luistert naar die teekenen des tijds welke de sprekendste bewijzen voor het geestesleven zijn, en dat de ontvangen indrukken, naar hunnen aard gerangschikt, op eene bevattelijke en aangename wijze terug kan geven aan anderen.

Tot deze bevoorrechte mannen van talent behoorde Viktor Rijdberg. Niet uitsluitend als Zweed — als redenaar, als dichter, als geleerde, als geschiedvorschcr, werkte hij voor zijn grootsch doel. Hij had zich integendeel tot dienaar en overbrenger van de meest verschillende gedachten-schakeeringen beschikbaar gesteld, om het even waar en voor wien, als hij mocht hopen de menschheid hierdoor eene schrede verder te brengen op den weg der ontwikkeling.

Zekere opofferingen maakte zijne roeping als dichter en als man der wetenschap voor hem noodzakelijk. Een bewijs daarvan vinden wij reeds in zijne uiting hieromtrent neergelegd in

„Een woord vooraf” bij de vierde uitgave van *Den siste Athenaren*. Hij zegt — en een onderdrukte klacht schemert door zijne woorden heen — „dat dit werk misschien aan hoogere eischen op aesthetisch gebied zou hebben kunnen beantwoorden, ware het niet, dat hij met sommige vraagstukken in het belang van het heden, rekening had moeten houden.” Voorwaar, een woord van groote beteekenis in samenhang met Viktor Rijdberg's leven en werken beschouwd!

Men zou al ten eenenmale vreemd moeten zijn aan de voor naamste hoedanigheid van een groot genie, namelijk deze: de schoonheid te aanbidden ter wille van het schoone, om achter den moed en de plichtgetrouwheid waarvan deze mededeeling getuigt, ook niet de verborgen gehouden smart te vermoeden. Voor den kunstenaar en voor den geleerde draagt hun arbeid den stempel der eeuwigheid. Ten bate van anderen zijne beste krachten te moeten besteden aan de bespreking van eene vrage des tijds, — wie gevoelt niet dat dit eene overwinning kost?

Ook in zijne poëzie blijft Viktor Rijdberg dezelfde waarschuwing in het oog houden; men merkt bij eene oplettende studie overal nog dat streven en zoeken; zelfs de welluidendheid van versmaat en rijm, die de dichter ons in zijne lyriek soms in muzikalen overvloed te genieten geeft, is niet in staat, den wachter zijn post te laten verzuimen.

Toch leest men met warme belangstelling die schoone verzen, als: *Drömlif* („Illusie”); *I Klostercellen* („In de Klooster cel”); *De badanda barnen* („De badende kinderen”); *Snöfrid*; *Träsnittet i Psalmboken* (De houtsneëplaat in het kerkboek”), evenals de twee elkander aanvullende gedichten: *Hvadan?* („Vanwaar?”) en *Hvarthän?* (Waarheen?”). In de cantate bij de promotie in 1877 komt in het eerste gedeelte meest het gevoel tot zijn recht, terwijl in het tweede meer de redeneerende gedachte aan het woord is; maar hart en hoofd trachten elk op hunne beurt antwoord te geven op de groote, alles bezielende levensvraag.

Drie stukken, waarin vaderlandsliefde den grondtoon voert, geven ons een bij den dichter buitengewonen harmonischen

indruk. Het zijn: *Desippos*, een kort, op rijm gebracht epos; *Lille Wigg's Afventyr pa Iulafton* = („De avonturen van 't Kaboutermannetje op Kerstavond”), een aardig sprookje; en *Den Meliska Afrodite* („De Aphrodite van Melos”). Dit laatste, hoewel een stuk in ongebonden stijl en nog bovendien eene kunstkritische beschouwing, zou men toch in verzoeking komen het grootste oorspronkelijk dichtstuk te noemen, dat ooit aan Viktor Rijdberg's pen is ontvloeid. De godin der schoonheid die aan deze poëzie den naam gegeven heeft, behoort niet aan het oude Hellas, maar aan de menschheid. Als na een langen tijd van zoeken en streven, het beeld van Aphrodite weder in ons zal zijn herleefd — eerst als dat tijdstip in de verre toekomst zal zijn aangebroken; — eerst dan, maar niet eer, is de onherroepelijke „Opstanding” gekomen, waaraan de menschen eeuwen en eeuwen lang hebben gearbeid; waarvoor zij hebben geleefd, gestreden en geleden.

Aphrodite is eenvoudig en in rustig proza geschreven — met uitzondering van een kort Helleensch oorlogslied en vier regels, die aan een paar oudhistorische wapenborden zijn ontleend — maar de grootsch opgevatte denkbeelden en de voortreffelijke wijze waarop Viktor Rijdberg ons die te verstaan geeft, maken het werk tot een schoon *gedicht* in de eigenlijke beteekenis van het woord.

De inhoud der *Meliska Aphrodite* is een zonnig, opgewekt verhaal van het vinden der „Venus” en van den strijd over dat standbeeld, eerst met het oog op het handtastelijk eigendomsrecht; vervolgens over het geestelijk recht van bezit, tusschen de heeren „kunstkenners” onderling. Vermakelijk zijn de proeven van „scherpzinnigheid”, waar het er om te doen is de gedachte, die den beeldhouwer bij dit werk bezielde hebben, te verstaan en voor anderen „te verklaren”, welke door die critici worden afgelegd. Ten slotte komt de *dichter* aan het woord en hij geeft zulk eene levendige, geestige beschrijving van het beeld vóór de verminking van het kunstwerk, dat niet enkel die vreemde beoordeelaars, maar zijne lezers in de eerste plaats, overtuigd zijn, de echte Aphrodite van Melos te hebben gezien.

De opvatting van Viktor Rijdberg van het schoone; zijn eerbied voor de kunst als het onloochenbaar erfdeel der Hellenen, is voor ons een betrouwbare gids. Aan zijne hand zullen wij van de oude heidensche kunstwerken nimmer andere dan gezonde, verheffende indrukken ontvangen; hij leert ons de classieke schoonheid in een nieuw licht beschouwen, als onmisbare hulpbron voor ware beschaving, voor de ontwikkeling van ons ernstig streven om te „leeren zien”. Zijne verklaring van het standbeeld doet ons Viktor Rijdberg op nieuw kennen als een beoordeelaar van het schoone, die nimmer zijne verbeeldingskracht te hulp roept tot een verheven genieten, zonder *tevens* de krachtige stem van zijn geweten tot willen en handelen aan het woord te laten. Aan dezen zedelijken grondtrek in zijn karakter hebben wij al het schoone en goede dat hij ons gegeven heeft te danken; niet het minst zijne heerlijke *Aphrodite*, die ten allen tijde eene bewonderenswaardige „geloofsbelijdenis van den dichter” voor ons blijft, nog daargelaten de waarde van het stuk op het gebied der archaeologie. In zijne meeste werken kunnen wij die beginselen, — als men wil: die *belijdenis* — telkens weer terugvinden; zij luidt:

„Rust is een heerlijk iets, — als zij echt is. Maar onze tijd is een overgangstijd. Het zou in onze dagen onnatuurlijk zijn die olympische kalmte te verlangen, die de dichters en kunstenaars in vroegere, gelukkiger — althans rustiger tijdperken mochten genieten. Zulk een eisch zou gelijk staan aan den wensch, in het Grieksche sprookje, van den vorst die vroeg, dat alles wat hij aanraakte in goud mocht veranderen. Voor honger en dorst baat ons geen goud. Als men ziek is naar het lichaam, of naar den geest, kan goud ons geen herstelling brengen. Zulk een Midas-gouden-eeuw heerschte b. v. in Europa, toen de letterkunde gepoederd en met een Fransche krullen-pruik op, voor den spiegel gezeten, de woordenlijst monsterde en goed- of afkeurde, al naar dat de mond een mooien of leelijken vorm aannam bij het uitspreken der verschillende lettergrepen. Deze oververfijnde naäperij der antiëken was niet natuurlijk en dus onwaar. Wel was het een gulden tijd voor welsprekend-

heid en letterkunde, maar in een beperkten zin: elke oprechte, hartstochtelijke uiting van 't gevoel moest zoolang worden gepolijst en omgewerkt tot er niets meer van den eerlijken inhoud, of van de woordenkeuze, over bleef wat op eenige denkbare wijze stuitend zou kunnen worden voor het onberispelijk gevoel van welvoegelijkheid, of wat men aldus noemde. Iets in dien-zelfden geest was de scholastiek in de middeleeuwen; en eveneens, niet lang na de groote Hervorming, de orthodoxie. Uit in den laatsten tijd gewonnen inlichtingen blijkt het duidelijk dat in Egypte en andere oostersche landen de vormdienst reeds in zwang was, eer aan ons modern conventionalisme gedacht werd. Goud te geven ter bevrediging van den werkelijken honger is ten allen tijde in de wereld beproefd. Waarlijk, die „goede, oude tijd” was niet zoo veel beter dan de onze! De arbeid, de onrust, de dreigende gevaren kunnen in onze dagen een mensch zoo ontzettend vermoeien. Dan laat hij den ploeg even rusten en ziet achter zich naar het verledene, dat hem nu zoo kalm toelacht; waar men alles maar voor het nemen had. Maar dit is eenvoudig zinsbedrog door vermoeidheid gewekt; zulke tijden hebben nooit bestaan.

Slechts de overtuiging dat het schoone, het goddelijke tegenwoordig *is*, — niet dat het geweest is — maakt den mensch tot een volwassen, denkend wezen; hij weet, dat men datgene waarvoor men niet zelf heeft gewerkt, niet bezit; dat er geen geestelijke gaven worden overgeërfd, maar dat deze ook moeten worden verworven, geoefend althans; dat men den moed dient te hebben *zelf* den aard der dingen te doorgronden, den moed dien de ouden vóór ons bezeten hebben: de mannen der oudheid, met het oog op het in bezit nemen en op het verbruik van des menschen krachten, — de eerste christenen, met het oog op de heiliging dezer vermogens; door het afleggen van eigendunk en ijdelheid, onder den indruk van de wetenschap, dat die gaven slechts een leengoed zijn, dat God zijnen kinderen toevertrouwt.” — Die gedachte houdt Viktor Rijdberg door zijne werken voortdurend levendig in ons.

Nog een schoon getuigenis van het rijk talent van den

Zweedschen dichter, om zijne ideeën op eene wegslepende wijze te doen vertegenwoordigen, den inhoud ervan te doen leven en zich aan ons te openbaren in karakters, die hij ons laat kennen, in personen die hij laat optreden, is zijn werk: *Prometheus en Ahasverus*, dat wij een reusachtig fragment zouden willen noemen, met het oog op de hoofdfiguur: Prometheus.

In een dramatische gedachtenwisseling tusschen de twee uiterste tegenstellingen, den Helleenschen hemelbestormer en den eeuwigen jood, ontwikkelt de dichter voor ons de gewichtigste vragen des tijds. De menschelijke samenleving, zoo rijk aan levenskrachten, ja, in zekeren zin aan werkelijke schatten des levens en toch ook trillend onder de geeselslagen van armoede door eigen schuld, — die maatschappij ligt ontbloot en open voor ons geestesoog in dit zeldzaam schoon gedicht.

De verschillende verhouding der twee mythische typen van Ahasverus en Prometheus, tegenover den Messias, vormt het middelpunt waaromheen al het overige gerangschikt wordt; onder telkens herhaalde botsingen zien wij twee werelden elkan- der bestrijden, voortdurend trachtende elkander te verdringen.

Deze Prometheus is niet de jonge, scheppende Titan van Goethe en toch is hij het wel; maar, na duizenden van jaren vruchteloos de rots te hebben doen beven, waaraan Zeus hem had laten vastsmeden. Het lijden en die gedwongen werkeloosheid hebben zijn trots tegenover Zeus niet doen verflauwen, zij hebben zijn hoon tegen dezen god „dier dagen” nog meer verbitterd, in dezelfde mate als hij een drang in zich gevoelt naar „De eeuwigheid”.

En Ahasverus is niet het „Joodsche volk”, maar de verpersoonlijking van Godsvereering, onder welken vorm van opperheerschappij dan ook — alleen niet die van de vereering van de macht der vrijheid, of des geestes.

De ontzettend materialistische leer in den mond van Ahasverus, de toepassing — ook op maatschappelijke verhoudingen — van Darwin's physische leer aangaande de natuurlijke teel- keuze en de macht van den sterkste, zoodat list en geweld de macht in handen hebben op elke plek van den aardbodem, ter-

wijl het protest van ons zedelijk bewustzijn niets anders oplevert dan machteloos klagen en het treuren over den ondergang van het schoone en edele in ijdele klaagzangen zonder eind — het is niet te ontkennen, deze hopelooze leer maakt zulk een vreeselijken indruk als de oude eeuwige wandelaar haar predikt, dat wij met ingehouden adem naar hem luisteren, bang een woord ervan te missen. Onweerstaanbaar boeit Ahasverus onze belangstelling door wat hij *zegt*, evenzoo Prometheus door wat hij *is*.

„In de wetenschap is gelooven aan vrijheid: vertrouwen op het menschelijk vernuft; in staatkunde en op sociaal gebied is gelooven aan vrijheid: vertrouwen op eene zedelijke wereldorde; in den godsdienst is gelooven aan vrijheid: vertrouwen op God.”

Deze drie geloofsartikelen reeds vroeger door Viktor Rijdberg in *Bibels Lära om Kristus* uitgesproken, leggen den grond tot de gedachtenwisseling der twee bovengenoemde mythische personen en in hun samenspraak wordt het hoe langer hoe meer duidelijk dat de geketende Titan persoonlijk veel nader bij de waarheid gekomen is, dan de, aan zijne aardkloot klevende „aanbidder van de hoogste macht”, met andere woorden, dan de slaaf van zijn tijd, de „sleurgang”. Van alle in onze dagen verkondigde leerstellingen, op boven-zinnelijk, sociaal-politiek en godsdienstig gebied, vertegenwoordigt Ahasverus juist dezulken, waarin het blinde noodlot als oorzaak van alle dingen wordt gehuldigd; Prometheus daarentegen de leer, die de belofte in zich heeft van een levenden, lievenden, hoogsten wil, die eene ethische verwantschap verraadt met de vonken van den vrijen wil, die op het gebied onzer persoonlijke levenservaring vallen. Het is alsof hier de bijbelsche waarheid: „Waar de geest des Heeren is, daar is de vrijheid”, uit de diepte beantwoord wordt, met de tweede helft, gevormd door het menschelijk leven: „Alleen waar vrijheid is, daar is de Geest.”

Blijkbaar is het echter niet Rijdbergs bedoeling den inwendigen strijd van Prometheus als geëindigd voor te stellen; al heeft de Messias een korte poos in zijne gevangenis vertoefd en al heeft hij hem verlaten met een woord van troost en bemoediging.

Maar, wanneer is in waarheid die strijd volstreden? Wanneer zal de geest der Hellenen — „De geest van het westen” — meer van den Messias ontvangen, dan — bij zeer lange tusschenpoozen — enkele oogenblikken van verademing in den nood?

Maar thans acht de geleerde Rijdberg het tijdstip gunstig om weder meer naar den voorgrond te treden; de dichter moet den scepter afstaan aan hem, die zich gaat verdiepen in het onderzoek van oude schrifturen, om daarna zijn werk *Undersökningar i germanisk mythologie* = Navorschingen op het gebied der Germaansche mythologie, het licht te doen zien. Toch heeft ook in dit zeer geleerde boek de dichter hier en daar achter de schermen gestaan en vooral in *Fädernas gudasaga* (De godsdienstige overleveringen onzer voorouders) laat hij zich telkens vernemen. In *Wapensmeden*, De Wapensmid, herinneringen uit den hervormingstijd, breekt Victor Rijdberg nog eens in dichterlijken vorm een schitterende lans voor de beginselen en ideeën, waaraan zijn geheele leven en werken was gewijd: voor waarheid, licht, ontwikkeling en verdraagzaamheid.

Een volgende bundel gedichten: *Barndomspoësiën* (De poëzie der kindsheid), *Grubblaren* (De denker), *Almakt och ödmjukhet* (Almacht en ootmoed), *Lukanus marterad* (Lukanus' marteling), *Cesarernas visdom* (De wijsheid der Cæsaren) werd met groote blijdschap begroet, als een tolk van het beste en edelste streven onzer dagen, in dichterlijken vorm optredende. Het glanspunt van dit werkje is onbestreden, *Den nya Grottesången*, Het lied van de Grot, een boetpredikatie tegen de sociale toestanden, die door den modernen mammondienst, in vereeniging met de ruwe aanbidding van het recht van den sterkste, op weg zijn in 't leven te worden geroepen. Dit is een merkwaardige proef van Viktor Rijdbergs helder inzicht en breede opvatting, waaraan de dichter uitdrukking wist te geven op eene wijze, die aan Dante of Aeschylus doet denken.

Nog eenige opstellen van Rijdbergs hand mogen niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan: *Om Budda återvände*, Als Boeddha eens terugkeerde, *Ting och fenomen*, Feiten en visioenen,

Kristus och Magdalena, Fantasier ur verkligheten, Fantasieën uit het werkelijke leven, Den bästa gåfvan, Het beste geschenk, e. a.

Eene ietwat zonderlinge interpellatie in de vergadering van den Rijksdag in dit jaar, gaf Viktor Rijdberg aanleiding tot een stuk: *Om nakenhet och Klädselsätt*, Over naaktheid en de wijze van kleeden, waarin de voortdurende twistvraag over vrijheid in de kunst, op eene doelmatige en tevens geestige wijze besproken wordt. Dit is de laatste brochure, die Viktor Rijdberg persoonlijk heeft uitgegeven. Eenige geschriften, opstellen en studies van zijne hand, in zijn portefeuille rustende, zullen daar zeker niet lang blijven, maar spoedig worden afgedrukt.

Viktor Rijdberg's leven en werken is ten einde. Met weemoed en bewondering slaan wij den blik op dit zoo veelomvattend bestaan; zijn leven, met de nimmer wankelende getrouwheid in den dienst van het hoogste ideaal, ligt als één geheel voor ons. De reinheid van zijn streven, de adel van zijn blik, de scherpzinnigheid in zijn talent, de geestdrift des harten, de rijke kennis van den geleerde en de bezieling van den dichter, het meesterschap over de taal van den schrijver — dit alles tezaam vereenigde er zich toe om dezen „Ridder der Orde van het Licht” te maken tot een man, die te hoog stond en te indrukwekkend was, om „populair” te kunnen zijn, maar die hoog geacht, bewonderd en bemind werd door allen die in nadere betrekking tot hem stonden, of die op het gebied van wetenschap en kunst met hem, hetzij persoonlijk, hetzij geestelijk, in aanraking kwamen.

De reden voor Viktor Rijdberg's beroemdheid is in de eerste plaats voorzeker te vinden in het feit, dat hij in zich vereenigde alles waarnaar in onze tegenwoordige beschaafde kringen met verlangen wordt gestreefd. Het is waar, slechts aan enkelen is het gegeven zulk eene hoogte te bereiken, maar toch is Viktor Rijdberg een persoonlijk bewijs voor de *mogelijkheid*, het zoover te brengen in den dienst van het schoone en goede, in het streven naar het ideaal der menschheid. Zijn veelzijdig ontwikkeld talent is eene aanmoediging voor anderen.

Telkens weer op nieuw bewonderen wij in zijne kunst-uitingen

Rijdberg's verbazend rijke, algemeene kennis. In de cultuur-geschiedenis der „oudheid" evengoed op de hoogte als in die der middeleeuwen, was hij naar aard en aanleg een geboren renaissance-man en tegelijkertijd een modern kunstenaar in zijn rusteloos trachten naar het vermeerderen van kennis niet alleen, maar in zijn pogen om die kundigheden degelijk dienstbaar te maken, velen tot nut.

Hij is de geleerde en de dichter in een eigenaardige vereniging; niet slechts in dien zin dat, om Tegnér's woorden over Wallin op hem over te brengen:

„formens hedna skönhet vörte samman
med djupet af de kristnas tro." 1.

maar dat hij ieder afzonderlijk in een zeldzaam zuiver type vertegenwoordigde. Is er een verhevener, meer classiek proza te vinden dan dat ons tegemoet treedt in *Den siste Athenaren* en *Romerska Keysare i marmor*? Schittert het niet in zijn rustige marmereen schoonheid als uit een Carrarisch blok gebeeldhouwd? En waar treft ons elders bij zangers en dichters een dieper doordachte mystiek, dan in zijne verzen: *Drömlif*, *Antinous* en anderen, met hun telkens wederkeerende vraag: „Vanwaar?" en „Waarheen?" en met het zoo scherp belicht contrast tus-schen het zich altijd gelijk blijvende leven der natuur en het haastig, driftig jagend menschenleven?

Maar noch de classieke, noch de romantische Viktor Rijdberg staart met droomend verlangen terug naar het verledene, naar het verdwenen ideaal. *Voorwaarts!* is zijne leuze; en onafgewend houdt hij zijn blik gericht op de toekomst. Deze dichter is een profeet, die van het verleden geleerd heeft het heden te verstaan; en niet alleen het heden, ook de toekomst ziet hij voor zich. Die toekomst geldt zijn arbeid, zijn onderzoek en zijn lied. Maar de onzichtbare banden die de tijden onderling aaneenschakelen, kunnen daarom toch niet eigenmachtig worden verbroken. Het is zijn streven, te leeren de geheimzinnige

1.

„Der heid'nen vormenschoonheid groeide saam
Met des christens innig, diep gelooven."

draden in het weêfſel der ſchikgodinnen te onderscheiden en, bovenal, hiertoe ook anderen op te wekken; terwijl hij er telkens weder op wijst, dat de menſchheid één ondeelbaar geheel, de voortreffelijkſte inſtelling der ſchepping is en dat er alles van afhangt hoe deze groeit en zich ontwikkelt. En in proza en in verzen, in geleerde opſtellen en in zangen, die degelijk zijn van inhoud en bekoorlijk van vorm — altijd weer spreekt de „Ziener” Rijdberg met het oog gericht op „fjårran sanningsriken och oupptåckta skånhetsland” (het verafgelegen rijk der waarheid en het nog niet ontdekte vaderland van het ſchoone) waar ten laaſte de volkomen harmonie, het ideaal der geheele ſchepping, tot levende werkelijkheid worden zal.

Tegen ſtorende machten die als hinderpalen op dien weg naar 's menſchen ideaal verrijzen is Viktor Rijdberg voortdurend gewapend. Hij ſtrijdt daartegen, niemand en niets ontziende, met gloeiende verontwaardiging en bijtenden ſpot; maar ook daar nimmer ruw of door hartſtocht vervoerd tot leelijke uitdrukkingen. In zijn boetprediking, zoowel als waar hij den blik richt op een ſchoone toekomst, waarin de menſchheid beter en daarom gelukkiger wezen zal, ſtaat Viktor Rijdberg waardig voor onze herinnering, als de verheven tolk van onze beſte gevoelens, van onze edelſte gedachten.

Zijne werken, waarin het ſchoonheidsgevoel der Hellenen zich paart aan geleerde myſtiëk en de wijsheid van het verleden de hand reikt aan de illusies der toekomst, bevatten een eeuwig-jonge bron van opwekking en voorlichting voor velen. Moge deze ſchatkamer vaak worden gezocht door jongen en ouden, door landgenoot en vreemdeling; want Viktor Rijdberg heeft zijne krachten gewijd aan *de menſchheid*.



VIRGINIE LOVELING.

VIRGINIE LOVELING.

Het is nu ruim twintig jaren geleden, sedert wijlen de hoogleeraar Heremans te Gent met eene vriendelijke inleiding de beide bundels *Novellen* en *Nieuwe Novellen* van Rosalie en Virginie Loveling aan de belangstellende lezers kwam aanbevelen. Het bleek dadelijk, dat „goede wijn geen krans behoefde”. Met waardeering werden de innige, gemoedelijke, frissche vertellingen ontvangen; en van meer dan eene zijde werd hooge ingenomenheid betuigd met de wonderlijke kunst der schrijfsters om in kleine, schetsmatige teekeningen het Vlaamsche dorpsleven zóó te treffen, dat de lezer een trouw beeld voor oogen krijgt: „geene grove, platte, smakelooze boerentaferereelen, noch valsche, opgesmukte Arcadische verhalen”, maar het leven der landlieden, „gezien met de oogen der kunst.” Niemand minder dan E. J. Potgieter toonde zijne hooge ingenomenheid met de *Novellen* en de *Gedichten* der gezusters Loveling, zoodat hij naar Nevele op reis ging voor een persoonlijk bezoek. Hij kwam te Gent en ten huize van Prof. Heremans aldaar mocht hij Rosalie en Virginie, die toevallig ook gekomen waren, ontmoeten om aan haar door handdruk en oogblik zijne hulde te betuigen. Rosalie heeft niet lang mogen genieten van de goedkeuring omtrent haar letterkundigen arbeid; zij was krank in de laatste jaren; zij was doodelijk ziek reeds, toen ze, in de oogenblikken van ver-

ademing, nog de milde geschiedenis van *Mejuffrouw Leocadie Stevens* opschreef; ze was bijna stervende, toen ze het aangrijpende verhaal *Po en Paoletto* afmaakte. Den 4den Mei 1875 overleed zij. Het is een zeer droeve tijd geweest voor de achterblijvende zuster, want van de kinderjaren afaan tot aan den dood toe van Rosalie, waren de beide zusters altijd te zamen, zoo zelfs, dat de buurlieden, wanneer ze Virginie alleen ontmoetten, gedurende de ziekte harer zuster, plachten te groeten: „dag, juffrouwen”, alsof Rosalie nog met haar was op de wandeling. Maar de letterkundige arbeid heeft de smart overwonnen, en Virginie Loveling's Vlaamsche dorps- en stadsvertellingen zijn, met den bundel *Gedichten* medegerekend, en behalve sommige kleine schetsen, in 't Leeskabinet en elders verschenen, thans reeds tot een twintigtal deeltjes aangegroeid. Hieronder volgen de titels:

Gedichten van Rosalie en Virginie.

Novellen » » » »

Nieuwe Novellen » » » »

Uit onze Vlaamsche Gewesten. Politieke Schetsen, door G. Waalner.

Het Hoofd van 't Huis en allerlei Schetsen.

Polydoor en Theodoor en andere Novellen en Schetsen.

Drie Novellen. (In: »Bibliotheek van Nederlandsche schrijfsters”.)

Sophie, twee deelen.

De Kern

Het Land der Verbeelding. } (In: »Eigen Haard”.)

Op Bovegem

Een Winter in het Zuiderland. (Een reisverhaal.)

De Troon van Engeland.

Idonia. (In: »Eigen Haard”, later afzonderlijk.)

Eene Idylle.

Een dure Eed.

Een Vonkje Genie en andere verhalen.

De Bruid des Heeren.

Mijnheer Connehaye. (In: »Eigen Haard”, later afzonderlijk.)

Een Stierengevecht en *Onze Idealen* (In: »Nederland”.)

Kinderverhalen, ruim dertig, in 12 boekdeeltjes.

* * *

Virginie Loveling werd den 17den Mei 1836 te Nevele ge-

boren. Ze was de jongste van een negental kinderen van ééne moeder. Mevrouw Loveling, van zich zelve Marie Comparé, was namelijk twee malen gehuwd; den eersten keer trouwde zij Jacques Fredericq, uit Fransche ouders in België geboren, en in tweede huwelijk kreeg zij Herman Anton Loveling, Virginie's vader, uit Papenburg in Hannover, tot echtgenoot. In het tweede huwelijk werden de kinderen in de Vlaamsche taal opgevoed; maar de vele vrienden van Virginie's halfbroeders, die ten huize van mevrouw Loveling verkeerden, toen deze in 1846, na den dood van haar tweeden echtgenoot, te Gent was komen wonen, spraken meestal Fransch, zooals de broeders Fredericq zelve, — ofschoon dezen heel goed Vlaamsch kenden — en zoo kreeg Virginie eigenlijk nog eene tweede moedertaal, wat haar echter niet belette vurig Vlaamschgezind te blijven. Mevrouw Loveling was eene zeer ontwikkelde dame, die de Fransche letterkunde uit den revolutietijd en uit de Napoleontische periode volkomen kende, die evengoed uit Voltaire en Rousseau als uit Cats citeerde; die zelfs een niet onverdienstelijk stukje Vlaamsch proza kon schrijven, en veel smaak en oordeel bezat om het werk harer dochters te critiseeren, toen dezen hare eerste verhalen aan het Vlaamsche dorpsleven ontleenden. Ze heeft het nog beleefd, dat de eerste bundels van Rosalie en Virginie gedrukt werden. Onder meer is de groote liefde der schrijfsters voor de natuur en de roerende sympathie van Virginie voor de gebrekkelijken en misdeelden onder de dorpelingen eene eigenschap naar haar moeders wenschen. De vader van Virginie heeft weinig invloed op zijne dochter kunnen hebben, want hij stierf reeds, toen ze 10 jaren oud was. Maar hij was een man van geestesgaven en liet de herinnering na van een hartstochtelijk boekenliefhebber en een buitengemeen man op het gebied van talenkennis. Het toeval heeft gewild, dat Virginie niet ter school werd gezonden. Aanvankelijk kreeg ze met hare zuster Rosalie, die twee jaren ouder was en haar ook in talent nog overtrof, privaatonderwijs in vereeniging met een paar andere oudere meisjes. Maar de meester verklaarde, dat Virginie „niet mede op kon”, en aldus werd besloten, dat

ze de lessen niet langer volgen zoude. Het kleine meisje gansch alleen les te laten geven, viel in niemands plan. Het lieve kind moest in ledigheid den dag doorbrengen, en leed in dat tijdstip door de schrikkelijkste verveling en het volle, schoon onbedeneerde besef van tijdverlies en machteloosheid tegenover het noodlot. Want er kwam nog bij, dat zuster Rosalie, met wie Virginie altoos onafscheidelijk had geleefd, nu onder de andere medescholieren hare vriendinnetjes vond, bij dezen vele malen uitgevraagd werd en de Zondagen doorbrengen ging. Kwamen de vriendinnetjes op hare beurt bij Rosalie spelen, dan was het nog erger voor de verlatene in hare smartelijke minderheid.

Als ze bij het „blindekalle” spelen vastgepakt werd door de geblinddoekte, dan riepen de anderen „kattenvleesch!” en dit beduidde „loslaten!” omdat ze nog te klein was, om mee te doen. Het was kinderverdriet, maar dat heel diep ging. Er kwam eene periode van weemoedige verlatenheid voor de kleine Virginie, die haar nameloos ongelukkig maakte. Meer dan eenmaal heeft ze zich in later jaren dien droeven tijd voor de verbeelding teruggeroepen en dan in treffende en roerende juistheid zulk kinderverdriet geteekend. Zoo b. v. voor twintig jaren in *Emiliaantje*, het kleine meisje, dat door hare beide veel oudere zusters was opgevoed in volkomen werkeloosheid en verdooving van geest, tengevolge waarvan het kind eigenlijk niet beter wist te doen dan overeenkomstig de wenschen dier oudere zusters nonnetje te worden. Gelukkig kwam er nog te goeder uren een betere tijd voor Emiliaantje, toen de nieuwe koster van het dorp, een jonge weduwnaar met één kindje, eens ter dege in de oogjes van het meisje keek en haar begeerde voor de tweede moeder van zijn klein weesje. Dat was eene ontsteltenis voor Marianne en Bertine, de oudere zusters, want ze hadden Emiliaantje's kloosterkleeren reeds gekocht en haar uitzet gereed, toen het meisje uit hare verdooving ontwaakte, tot zelfkennis kwam en aan het begijntje- worden verzaakte om de tweede vrouw van den koster te worden. Eigenaardiger nog in dit opzicht is de vertelling *Sidon*, geschreven in 1865, en waarin het kleine meisje van dien naam, na den dood harer

in armoede gestorven ouders, bij oom en tante aan huis genomen, zoo rampzalig verwaarloosd en van alle kinderbezigheid verstoken gehouden werd, dat de arme kleine in hare onmacht tegen de akelige verveling in een hoekje ging zitten treuren.

Maar Virginie Loveling heeft ook nog onlangs, in op één na haar jongst geschreven verhaal, op meesterlijke wijze geschetst, wat er in eene kinderziel kan omgaan, als zoo'n klein menschje tot ledigheid gedoemd wordt en zich verlaten gaat gevoelen. Want de kleine Pia, in *De Bruid des Heeren*, is Virginie Loveling zelve, maar in eene wat lagere maatschappelijke omgeving overgebracht dan de stand der familie Loveling. Het meisje gaat niet ter school, heeft niets dan hare pop tot gezelschap; en hare tantes, bij wie ze t'huis is, begrijpen niets van Pia's behoefte aan kameraadjes, spel en bezigheid. Het meisje verkwijnt er, ondanks alle goede zorgen van de liefhebbende vrouwen en van Onkel Stant, en dat alleen door de rampzaligheid van vervelende middagen, die haar niets te doen gaven dan uit tijdverdrijf de vliegen te vangen op de ruiten om ze dan met uitgetrokken vlerken op de tafel te laten loopen. Eindelijk vindt ze nu en dan middel, stillekens de deur uit te snappen om met de kinderen van de straat te gaan spelen; dat was dan de eenige uitkomst voor het naar den omgang met speelkameraadjes hunkerende kind. Het is met Virginie Loveling juist zoo gegaan. Toen ze geene gelegenheid vond met de meisjes van haar eigen stand omgang te hebben, te leeren en te spelen, wist ze middel te vinden om kameraadjes te krijgen onder meisjes van geringeren stand; en nu kon ze den teugel vieren aan hare ingeboren drift naar alles, wat op luidruchtig vermaak en wilde spelen geleek. Er is ook iets ten goede voor Virginie Loveling uit haar omgang met de dorpsmeisjes van geringeren stand voortgesproten. Eensdeels heeft zij door hare bekendheid met veel eigenaardigs uit de huisgezinnen der mindere menschen, zeer dikwijls ook het lagere leven der dorpsbewoners afgezien en in hare verhalen weergegeven; van den anderen kant is haar diep medegevoel voor de misdeelden en armoedigen zeker niet vreemd aan hare diepere kennis

van het zorgen en zwoegen der mindere menschen. En de omstandigheid, dat hare moeder eigenaresse was van zaai-landen, hofstedekens en kortwoonsten (woninkjes met bijbehoorend land groot genoeg om een huisgezin te voeden, en wier pachters naar de eigenaresse komen om de halfjaarlijksche huur te voldoen) heeft ook het hare gedaan. Bij zulke gelegenheid was er voor de schrijfster tijd en uur tot waarneming, en ze heeft ooren en oogen steeds goed open gehad. Vooral ook dit verstond ze meesterlijk: indrukken bewaren, frisch en onverbleekt, voor hare novellen van later tijd. Niet dat Virginie Loveling eerst sedert twintig jaren novellen is gaan schrijven; dat heeft ze reeds veel vroeger gedaan. Haar letterkundige arbeid begint in de meisjesjaren. Na den dood van Virginie's vader was hare moeder met de kinderen te Gent gaan wonen, waar haar zoon Cesar zich als arts gevestigd had. Bij dezen broeder kwam Virginie later een tijdlang inwonen en het was Cesar's echtgenoot, zelve in 't bezit van een diploma als onderwijzeres, die aan het dertienjarige meisje dagelijks uitmuntende lessen gaf. Het was sedert, dat Virginie Loveling's ontwikkeling begonnen is; eene ontwikkeling, die aanhoudend is voortgegaan en zich vooral bezighield met de studie van talen en de kennis der natuur. Veel zorg werd ook besteed aan alle mogelijke fraaie handwerken, en het is voor onze schrijfster tot op den dag van heden een groot genot gebleven het schoonste tapisseriewerk te vervaardigen. Dat Virginie Loveling behalve met het Duitsch, Fransch, Engelsch, Italiaansch en Spaansch ook met het Deensch en Zweedsch volkomen vertrouwd is, dit weet ze in hare novellen verborgen te houden; maar dat hare kennis van de planten en dieren uit hare omgeving buitengemeen is, moet iederen lezer harer werken in 't oog vallen. Den grondslag voor deze kennis legden hare oudere broeders Alexander, die haar op de wandelingen de vlinders leerde kennen en benoemen, en Cesar, die haar dagelijks medenam naar den botanischen tuin om haar de plantkunde practisch te onderwijzen. Want het moet gezegd, dat de kleine Virginie ook door de zoons uit het eerste huwelijk met groote liefde werd vertroeteld en

voortgeholpen. Reeds in de kinderjaren maakten Virginie en hare zuster Rosalie dichtjes over alles, wat in huis en op straat, in 't dorp en 't omliggende, voorviel. Van versificatie hadden de meisjes wel nooit iets geleerd, maar zij lazen in poezie, wat ze machtig konden worden uit vaders studeerkamer. Eene bloemlezing uit Tollens was haar een schat, en haar exemplaar van Ledeganck's *Bloemen mijner Lente* was letterlijk versleten van het dagelijksche lezen en van buiten leeren. Ja, die Ledeganck, dat was een man, dachten de meisjes. Wanneer iets bij haar een groot verlangen opwekte, zeiden ze tot elkander: „Wat zoudt gij liever willen, dat te krijgen, — of te mogen doen — of Ledeganck te mogen zien?” Proza schreven de meisjes eerst later, bij gelegenheid eener potsierlijke gebeurtenis in hare onmiddellijke omgeving, toen Virginie met hare zusters Rosalie en Sophie op den inval kwamen, van de zaak een verhaaltje te maken. Zoo geschiedde; maar er kwam nog niet veel bijzonders uit Virginie's pen. Evenwel, de eerste oefening was begonnen, en te elke gelegenheid werden nieuwe pogingen beproefd om iets beters te leveren. En de schrijfster is getrouw gebleven aan het beginsel om aan de gebeurtenissen in 't omliggende en uit eigen kring de stof te ontleenen voor hare verhalen. Het is juist zóó, als Aurelie van der Hawermeiren in de novelle *Eene Idylle* tot haar speelkameraad Guido Cappuyns placht te zeggen, als ze eens heel vertrouwelijk praatten; dit namelijk, dat iedereen gemakkelijk een roman kan dichten, als hij maar de gebeurtenissen van eigen ondervinding tot een grondslag voor zijn verhaal neemt. Want Aurelie van der Hawermeiren voelde waarschijnlijk het talent in zich van Virginie Loveling zelve om een neusje uit het rijk der verbeelding op het aangezicht der waarheid te zetten. Guido Cappuyns, die van zoodanig talent den aandrang in eigen binnenste niet bespeurt, kan ook moeilijk tot gelijke meening overtuigd worden.

Maar reeds zijn wij eene schrede of vier te ver gegaan op Virginie Loveling's levenspad. Het was nog maar tot aan den tijd, dat ze leerde voor hare eerste Heilige Communie, toen hare moeder na vaders dood te Gent kwam wonen. Het was

het kleine meisje diepe, heilige ernst met de geheimen der Catholieke kerkleer. Zij was eene goede leerlinge in den cathedonismus, en ging met vroom berouw over hare kleine fouten ter biecht bij den pastoor van „Heilig Kerst”, de parochiekerk der familie, te Gent. Ze was zelfs „scrupuul”, evenals Pia in *De Bruid des Heeren*, en als ze des morgens de Heilige Hostie ging ontvangen, wilde ze altijd nog eventjes opnieuw tot den priester in den biechtstoel gaan om zekerheid te erlangen, dat haar hartje van zonden rein gewasschen mocht zijn. Het is aandoenlijk te lezen, met welke vrome heilbegeerigheid de kleine Pia aan de communiebank het oogenblik mediteerend afwachtte, waarop de priester met den kelk haar naderde en haar de Hostie toediende. Den dag na hare eerste communie werd Virginie Loveling in de kerk van „Sint Baafs” door de handoplegging des Bisschops „gevormd.” Maar de onwrikbaar geloovige Pia was bestemd de twijfelende Sophie uit de novelle van dien naam te worden, en ook de tijd is gekomen, dat Virginie Loveling bij monde van Livie in *Een Winter in het Zuiderland* getuigen moest, noch omtrent het bestaan van een liefderijk God, noch ten opzichte van het geloof der menigte aan eene onsterfelijke eeuwigheid eenige zekerheid in haar hart te gevoelen. Hoe is deze ommekeer in haar gemoed ontstaan? Ten huize harer moeder hoorde ze van kind afaan de dagelijksche critiek op de kerk en de priesters, bij monde der vrienden harer studeerende of reeds als artsen en rechters gevestigde broers; de ondervinding omtrent het gedrag veler geestelijken in het Vlaamsche land was niet gunstig voor haar vertrouwen in de dienaren der kerk; de vertrouwelijke omgang met eene hoogbeschaafde dame, die een aantrekkelijk levensgedrag met een beslist ongelooft vereenigde, leerde haar het onware van de gangbare meening onder zoovelen, als zou „heidendeugd” geene zielerust schenken. Lectuur en neiging tot zielevrijheid hebben ’t overige gedaan. In *Een Winter in het Zuiderland* zegt Livie, dat het geloof eene gave Gods is; dat is ook de leer der kerk; en wie deze genadegave missen moet, dient zijn levensgeluk in iets heiligs van anderen aard te vinden dan biechtstoel en

communiebank. Hiervan mag men wel zeker zijn, dat Sophie niet zonder strijd los geworden is van de leer der kerk, en Virginie Loveling moet iets van den weemoed gevoeld hebben, die eene in de Catholieke leer opgevoede vrouw aangrijpt, als ze ontdekt, dat er in haar hart geene plaats meer is voor het geloof harer kinderjaren. Ook heeft ze in den stervenden meester Ottevaere, die met smachtend verlangen uitzag naar de bediening des priesters en de Heilige Sacramenten der Stervenden, ons het beeld geteekend van de aanhankelijkheid des harten aan het geloof der kerkelijke geheimen, ondanks tijdelijke verwijdering van eerbied voor de bedoelingen der geestelijke machten, wegens het onheilig gedrag van vele priesters zelve. Het eenige, wat nog gezegd moet worden, is dit, dat de kloof tusschen de kerkleer en de gedachtenwereld van Virginie Loveling niet gedempt kan worden, evenmin als overbrugd. Zij is lange jaren genoodzaakt geweest met twijfel in het hart „misse te hooren met goede manieren” en aan haar Paaschplicht te voldoen, en dit heeft zich gewroken door haar talent om het ironische, ook van de heilige handelingen der plechtigste kerkgebruiken, met nauwkeurige onverbiddelijkheid af te teekenen.

Het was in deze jaren vooral, dat het huis der Lovelingen te Gent een middelpunt werd van intellectueel verkeer. De vrienden van Virginie's broeders werden dagelijksche bezoekers. Zoo kwamen de hoogleeraren François Huet en Gustaaf Callier, later schepen van onderwijs, Emiel de Laveye, de beroemde staathuishoudkundige, en andere beroemde Vlamingen en Walen en Franschen, en dan werden allerlei vragen van den dag en van algemeen belang besproken. Vooral de letterkunde en de geschiedenis werden niet vergeten, en b. v. *l'Histoire des Girondins* van Lamartine overluid voorgelezen. Dit alles was eene leerschool voor Virginie, die hare ontwikkeling op velerlei gebied krachtig bevorderde.

Na eenige jaren verblijf te Gent was mevrouw Loveling weder naar Nevele teruggekeerd, waarheen Virginie eerst later volgde. Het was er goed wonen, maar omgang met de dorpe-

lingen hadden de Lovelingen niet. Slechts van een kleinen kennissenkring van vrijzinnige menschen genoten ze. Virginie, die hare liefde voor het leeren schilderen had moeten opgeven, besteedde er met Rosalie een groot deel van haren tijd aan talenstudie. Op de wandelingen en gedurende den dag spraken de dames altijd eene vreemde taal om zich te oefenen, maar des avonds veroorloofden ze zich de weelde der moederspraak. Voor 't overige vorderde het leven zijnen weg, en „gingen de jaren over hare hoofden henen, zonder dat er eene verandering plaats greep. Den tijd, die over hen henen ging, voelden zij niet; zij hadden hare kleine vreugden en haren kleinen tegenspoed, en elkander, als er iets naar haren zin niet ging”, heeft Rosalie nog verteld. Studie en lectuur in den winter; uit logeeren gaan in den zomer te Brussel en te Parijs; in later jaren verdere uitstapjes in den vreemde, ook wel eens naar Noord-Nederland.

Het huwelijksheil, ofschoon in meer dan ééne novelle als een begeerlijk goed verheerlijkt, is tot haar niet gekomen, of zij heeft, als Aurelie van der Hawermeiren, geweigerd het te aanvaarden, toen de ontrouwe Guido zijne eerste liefde verloochende. *Eene Idylle* zou de bekentenis van Virginie Loveling's eigen teleurstelling kunnen zijn. Reeds is nu de herfst des levens gekomen. Na den dood harer zuster Rosalie en van hare moeder, die tot haar ruim tachtigjarigen leeftijd toe helderheid van geest behield om met hare dochter te genieten van allerlei intellectueel genoegen, is Virginie Loveling voor goed te Gent gaan wonen. Met den herfsttijd des levens is de vruchtbaarheid der schrijfster in overeenstemming, want de meeste harer novellen zijn na 1880 geschreven, en de beste zelfs in de jaren tusschen 1885 en heden. Haar talent is nog onverzwakt, en indien het ook al niet te verwachten kan zijn, dat zij in eenig ander verhaal *Een dure Bed* zal overtreffen of zelfs evenaren, dit is toch waar, dat eene nieuwe vertelling van hare hand ook telkens opnieuw belangstelling wekt, niet het minst bij hare Noordnederlandsche lezers.

Reeds in de meisjesjaren hadden Rosalie en Virginie Loveling de gewoonte, in rijmende regels te verhalen van al hetgeen te Nevele en het onliggende belangrijks geschiedde. Van deze epische poëzie is niet veel bewaard, en misschien in 't geheel niets gedrukt. Maar ook later, toen de jonge meisjes tot den leeftijd aan gene zijde der tweede jeugd gekomen waren, dichtten ze nog wel. Zij verhaalden in kleine versjes van de indrukken, die tot haar kwamen, van de gedachten, die haar geest en gemoed beheerschten in oogenblikken van peinzend toezien bij 's levens raadselen en geheimen. Het is zeker, dat de dichtersessen met zorgvuldige zelfbeperking uit de bonte verzameling harer aldus ontstane collectie eene keuze hebben gedaan, toen zij voor eene kwarteeuw den kleinen bundel *Gedichten* uitgaven. Niet zonder weemoed en somberheid is hare poëzie. De grondtoon van bijna alle is uiting van smart en teleurstelling. Eene enkele maal slechts is er een zonnig plekje in het donkere levenstooneel. Dat de oudste der zusters kwijnde en haar lijden met een langzaam naderend sterfbed ging eindigen, moest van invloed zijn, hoe blijmoedig Rosalie in hare ziekte ook bleef. Het is ook verklaarbaar, dat de schrijfsters in weemoedige zelfbespiegeling troost vonden voor veel teleurstelling des harten omtrent allerlei, wat haar aan idealen ontweek en ontviel. Toch is bij al den weemoed een berustend gevoel in het onverbidde lijke der aardische onbestendigheid doorklinkend. En ook is de humoristische tint aanwezig, die in de prozaverhalen zoo telkens te juister tijd wordt aangebracht om te donkere tafereeltjes in natuurlijk licht terug te brengen. *De schoone Reis* heet een dichtstukje, waarin de ouders aan den haard vertellen van hunne prettige badreis voor vele jaren, toen de kinderen nog klein waren, en dwingerig aan de hand van papa voortstropmelden, want het regende en de kleinen waren moê en wilden naar huis. Maar dit alles was vergeten door de oude lieden, schoon de kinderen zelven het nog precies wisten. Het gaat wel zoo: in den levensavond verbeeldt men zich, dat de dagen uit jonger jaren één zonneshijn waren, en het leed van toen telt niet mede. *De Biecht van het Nonnetje* is zelfs nog nader aan het natuurlijke. Het ge-

sluierde meisje droomt, dat zij nog met den vriend harer ver-
 liefde dagen in 't roeibootje zit, en beschuldigt zich in den
 biechtstoel van het gevoel, dat in hare vingertoppen natrilt,
 uit den tijd, toen de jongeling haar met schitteroogen de hand
 vasthield. Natuurlijk vermaant haar de priester naar hare ge-
 lofte te leven en niet meer aan hem te denken. Welnu,

Zij boog het hoofd: „Eerwaarde”,
 Sprak zij met stille stem,
 „Ik wil aan hem niet meer denken,
 Maar 'k droom nog steeds van hem.”

Het mag wel waar zijn; in de eenzame kloostercel kunnen
 de droomen in den slaap eene voortzetting zijn van 't leven
 in de wereld, gelijk de middeleeuwsche poëzie in Beatrys zoo
 schoon heeft verhaald. En in 't leven in de wereld is de
 wetenschap, dat ons bestaan een vlugge droom gelijk is, on-
 afwijsbaar. Zie maar naar

GROOTMOEDERS PORTRET.

In grootmoeders kamer daar hangt het beeld
 Uit hare kinderjaren:
 Een lachend mondje, peerlenoog
 En bruine kroeselharen.

De kinderen stonden en staarden 't aan,
 En 't een zei aan het ander:
 „Och, waar' dat schoone kindje hier,
 Wij speelden met malkander!”

En de oude in haar leunstoel met bril en toer,
 Keek op bij deze rede:
 „Wie zou dat schoone kindje zijn? . . .
 „Gij speelt er altijd mede.”

Tusschen de kinderjaren en den leunstoel van grootmoeder
 ligt, in 't midden van den levensdroom, de blijde tijd, als
 het *Avondlichtje* in de gelukkige woning van een jong huis-
 houdentje schijnt

Een kamer warm en stille:
 Het lampken op den disch
 Brandt helder, wijl het buiten
 Zoo koud en duister is.

Zij speelde met het kindje,
 En zette 't in een hoek,
 En trok het bij zijn handje;
 Hij cijferde in een boek.

Het waggelde op zijn voetjes,
 Zij schoof zich achteruit:
 „O, 't loopt geheel alleene!”
 Riep zij zoo blij en luid.

Hij wierp zijn boek op tafel,
 Hij hief het van den grond,
 En stak het in de hoogte,
 En kuste 't op den mond.

Nu kan 't kindje gelukkig reeds op eigen beentjes vooruit. Wacht nog een oogenblikje, want met een paar wegspoedende jaren zal moeders trots nog anders en heerlijker voldoening vinden, wanneer het kleine meisje groot genoeg is om deel uit te maken van *De Inhaling van den Pastoor*, als heel het dorp versierd is, de vlaggetjes wapperen boven praalboog en jaarschrift. Dan ziet de moeder voor haar bovenvenster den woeligen drom onder zich in de verte. De klokken beginnen te luiden; de boeren te paard komen aanstuiven, en

Ginds nadert de maagdekenswagen,
 Gelijk een witte wolk....

De moeder geniet haar deel van deze plechtigheid in heerlijk geluk, maar

Zij zag niet den nieuwen pastoor,
 Noch den bisschop met mijter en staf,
 Den bisschop in 't goud en in 't purper,
 Die de benedictie gaf.

Zij wees naar den bloeienden wagen,
 Tusschen al die kinders in 't wit:
 „Och, ziet eens”, zei ze bewogen,
 „Naar ons kleintje, dat ginder zit!”

Niet in deze van blijheid bloeiende woorden staan de andere dichtstukjes van Virginie Loveling. Somber getint zijn ze en met eene diepe zwaarmoedigheid. De toekomstdroom van een jonggehuwd man aan den feestdich is verraad; met van geluk blozend gelaat spreekt hij over den dag van morgen; maar 't ongeluk nadert: hij

.... zit daar met wangen, die blaken.
 Helaas, en wellicht is het hout al gezaagd,
 Waaruit men (zijn) doodkist zal maken.

Alles in de natuur vraagt waarhenen ga ik, waarom besta ik; en in 't kloppend menschenhart klinkt dezelfde beangstigende vraag. 's *Morgens vroeg* reeds, als men de luiken „opensteekt”, is er eene lijkstatie: een soldaat, die verre van zijne familie wordt naar 't graf gedragen; al onze aardsche wetenschap laat onbevredigd; de *Avondindruk* aan het strand is die van treurigheid over het onbestendige des levens. En wat we ook van het bovenaardsche meenen te weten, wij zijn van de aarde, en zij vertelt ons de geheimen der eeuwigheid niet. Wat troost geeft, is dit, dat wie ons liefhebben onze beeltenis in hun hart bewaren, als wij zijn heengegaan. Maar toch, wij moeten alleen op reis.

HARE LAATSTE WANDELING.

Zij wandelde in de zonne,
 Het loof ruischte over 't pad,
 „Ik ben het afgevallen,
 Het vroeg verwelkte blad.

„De zwaalwen trekken henen,
 Ik staar haar na en peis:
 Ik ben een arme zwaluw,
 Ik moet alleen op reis.

Zij trekken naar het zuiden,
 Zij weten, waar zij gaan,
 Zij zullen wederkeeren
 Met loof en lenteblaân.

Het woud zal weér herleven,
 In warmen zonneschijn,
 De nachtegaal zal zingen —
 En ik, waar zal ik zijn?”

Veel toelichting hebben deze regels niet noodig. Ze zijn de laatste uit den bundel *Gedichten*. Stond er een jaartal onder, het zou wellicht blijken, dat het de afscheidsmijmering aan de weemoedige najaarsnatuur is, door Virginie uit den mond harer lijdende zuster Rosalie in haar hart ontvangen en met trouwe zorgvuldigheid in sobere regels aan het papier toevertrouwd.

De vraag aan het eind van Rosalie's hopeloozen blik naar de verre verte, waar welhaast de zonne zal ondergaan, is ook door Virginie niet beantwoord; maar in de twintig jaren, die sedert den dood harer zuster zijn voorbijgegaan, is haar veerkrachtige geest het sombere van dien droeven tijd toch te boven gekomen, en weerklinkt in hare latere prozaverhalen de toon van kalme berusting. In hare *Novellen* is telkens het lijden en het leed de grondgedachte; maar ook voor Virginie Loveling is het de wijsbegeerte des levens geworden, wat Ignatius Cocquyt, de oude opziener van het kasteel Bovegem, tot zijn jongen vriend Romuul de Somme zeide, toen deze den afgeleefden man meende te troosten door hem op een beter leven te wijzen, hier namaals: „Het moet niet beteren; wij zijn hier ook wel; het leven is eene gave van den Heer, jonge man; nu vermoogt gij het wellicht niet te schatten, maar later, als het u ontsnappen gaat, zult gij het weten te waardeeren!” Aan de omstandigheid, dat Virginie Loveling het aardse leven hoogelijk waardeert — ondanks haar twijfel aan het leven hier namaals, — danken de Nederlandsche letteren de reeks vriendelijke en van leven tintelende verhalen, die sedert tien, vijftien jaren getuigen van de steeds dieper geworden studie der schrijfster omtrent het wel en wee der menschen in Vlaanderenland.

* * *

De meening van Aurelie van der Hawermeiren, dat iedereen een roman kan schrijven, als hij slechts eigen leven en omgeving tot stof neemt van zijn epos, is door Virginie Loveling op twee plaatsen in hare novellen toegelicht en een weinig gewijzigd. In den bundel *Het Hoofd van het Huis*, en *allerlei schetsen* spreekt zij van *de waarheid in de kunst*:

„Zie”, zegt men, als gij eene gebeurde geschiedenis hebt verteld, waarin schrikkelijke, ongewone, of verwickelde toestanden voorkomen, „zie, dat zou de stof tot eenen roman of eene novelle kunnen leveren, indien een schrijver daarmede bekend wierd.” Onnoozele, onbedachte woorden! Alsof het de zending eens schrijvers ware de voorvallen der werkelijkheid weer te geven, — het ambt van gazetier, welke de rubriek van: *Misdaden*, *rampen en ongelukken* opstelt, over te nemen. Het zaad ligt in den grond en ontkiemt; de plant schiet hare worteltjes in de aarde en hare blaadjes

naar omhoog. Zij zoekt de heur noodige bestanddeelen, waar ze te vinden zijn; zij neemt de warmte van de zon, de levenskracht van de lucht, de frischheid van den dauw en den regen, de vruchtbaarheid van den bodem, en verwerkt alles tot grillige vertakkingen, tot weelderig groen, tot oogverlokkende bloemen, tot sappige vruchten. Zoo ook de geniale schrijver: hij ziet; hij hoort; hij zoekt; hij kiest; hij zift; hij bespiedt de natuur en het menschelijk hart; hij dringt door in de geheimen van het leven, van het gemoed, van den geest. Hij is verontwaardigd, opgewekt, bedroefd, verblijd, ontsteld; en al deze indrukken weet hij tot een geheel te versmelten, dat der waarheid in het algemeen getrouw blijft, maar geenszins de koude lichtteekening van wezenlijke karakters uitmaakt, of eene ware gebeurtenis voorstelt. De kleuren zijner schilderijen zijn onnaspeurlijk van alle kanten samengebracht en vermengd; zijne eigene ziel straalt er in door, en hij leent ons zijnen geest om te begrijpen, zijn hart om te voelen, zijne oogen om te zien."

Dit is zeker niet alleen eene fraaie bladzijde proza, maar ook eene eigenaardige symbolieke kunsttheorie; het is eene aanwijzing voor den lezer harer verhalen bovendien, opdat hij niet te spoedig besluite van de lichtteekening tot de lichtteekenaar, noch ook uit het oog verliese, dat de waarheid geene schade behoeft te lijden door den afdruk van geest en gemoed der schrijfster op de karakters der handelende personen. Ook in *Een Winter in het Zuiderland* wordt van de verhouding van den auteur tot zijn werk gesproken. Daar is Livie, dat is Virginie Loveling zelve, aan het woord, in een gesprek met eene Amerikaansche dame, die beweerde, dat „een schrijver zijn onderwerp kiezen en steeds het oog op zijn publiek moet gevestigd houden." Neen, zegt Livie, een schrijver moet zelf door zijn onderwerp beheerscht wezen, zijne pen moet als het ware door eene onbekende macht bestuurd worden.

„Blijft hij zelf koel, en zijne opvatting volkomen meester, hij zal den lezer ook koel laten. De vinding ontstaat in hem; hij roept ze niet in het leven door een uitwerksel van zijnen wil. Terwijl hij schrijft, vergeet hij zijn publiek, de goed- of afkeuring der menschen houdt hem niet bezig."

Met deze mededeelingen heeft Livie ons nog versterkt in de meening, dat Virginie Loveling wil en mag beoordeeld worden naar de genegenheden en den weezin van hare helden, vooral van hare heldinnen. Want dezen in de eerste plaats zijn het, die van haar getuigen. Wat Rosalie in hare kleurrijke schetsen *Jan-Oom en Belle-Trezeken* doet zien, als zij aan het ver-

standige pleegdochtertje der oude lieden meer ontkiemende wijsheid toekent (om zich te ontworstelen aan het geloof aan bovennatuurlijke, tooverkunstige middelen boven de natuurlijke der wetenschap) dan aan al de mannelijke bewoners der hofstede, dit is ook het streven van Virginie. Bij boer Tuytschaever was de veeziekte in de stallen, en de oude koehouder liet den veebelezer komen; daar verwachtte hij heil van; zoo deden ook zijne kleinzonen, Martien en Bernard. Maar Meleken, die met Martien op voet van vriendschap was, hield het in deze quaestie met den veearts. Ook in later dagen, toen Belle-Trezeken zelve van tooverij werd beschuldigd, en door hare hartkwaal een haastigen dood stierf, onvoorbereid en „onbediend”, zóó, dat zelfs Jan-Oom met den blik op de neergelaten kist der ter aarde bestelde echtgenoot een weinig twijfelde aan de onschuld der overledene, toen was het nogmaals Meleken, die niet geloofde dat Belle-Trezeken eene toovenaarster was. De meerdere beschaving in Vlaanderenland moet uitgaan van het vrouwelijk element der bevolking. In *Het Hoofd van het Huis* is Letitia van Oost het, ondanks hare koelheid, en alleen door het krachtige van haar karakter, nu en dan sympathieke meisje. In de *Politieke Schetsen* is Romanie vrijzinnig getint, en wel zoo, dat zij later als Sophie in den roman van dezen naam de ontwikkelingsgeschiedenis kan afbeelden eener jonge vrouw, die los wordt van de leer der kerk door haar weezin voor het politieke drijven der geestelijken, welke God en den mammon dienen willen. Eene buitengemeene jonge vrouw met schrandere woorden, vriendelijke toewijding, besliste zelfbeheersching en diep gemoed is Lucie Cocquyt in *Op Bovegem*. Met Livie in *Een Winter in het Zuiderland* is de kennis reeds gemaakt en zij vooral is het, die aan dit reisverhaal waarde geeft. Aurelia van der Hawermeiren is wederom een karakter van groote aantrekkelijkheid en die van niets ter wereld zooveel leed ondervindt als van het wispelturige des gemoeds in den voor 't overige voor haar zoo begeerlijken Guido. Ging het in deze wereld naar de wenschen van Mejuffrouw Van der Hawermeiren, dan zou het ook ten onzent tot eene vereeniging van jonge vrouwen moeten

komen, die van hare aanstaande echtgenooten gelijke kuische ingetogenheid verlangen als zij zelve heilig houden. Vele sporten lager op de maatschappelijke ladder dan Aurelie staat Reine, de vondelinge, maar in onwrikbare trouw aan eene eens gegeven belofte kan geen gelijke naast haar gesteld worden. En dan mevrouw Florisonne uit *Idonia*. Welk een rijk gemoed en welke kiesche deugd. Ze was niet meer zoo heel jong, toen ze burgemeester Florisonne trouwde, maar hare bloeiende schoonheid wist van geen verwelken. Onzelfzuchtig, steeds zich zelve geheel gevend, is zij het geluk van haar kring. De oude tuinman Gijelle raakt verzoend met zijn heer, en vergeet de misdaad, die deze aan zijne dochter heeft begaan vóór lange jaren, door de liefderijke behandeling der jonge huisvrouw des burgemeesters. De armen in den omtrek genieten van hare ruime gaven en van de vriendelijke woorden der goede geefster. Een neefje van haar, haar lieveling van voorlang reeds, wordt ziek en de burgemeester heeft eenen aanval van beroerte gehad. Zij is ziekenverpleegster en troosteresse, en tusschen alles en nog veel meer, vindt zij gelegenheid om *Idonia*, het weesje sedert Gijelle en zijne dochter, de moeder van het kind, stierven, te onderwijzen en lief te hebben. Nog een weinig tijds, en als de dag der ontknooping komt, zoodat de herstellende echtgenoot bekent eene dochter te hebben, wordt mevrouw Florisonne zelfs meester over haar weezin tegen de mogelijkheid, dat haar man zulk geheim op het geweten kon hebben en jaren lang zwijgen; en ook zij bekent een kind te hebben, ... een aangenomen kind natuurlijk, mijnheer Florisonne, want de goede zeden en de vlekkelooze deugd eener vrouw zijn immers de eerste eisch, ook in 't oog van den man, die zelve in zijne eigene jeugd vrijen teugel heeft gelaten aan den zinnenlust. Het blijkt dan, dat *Idonia* reeds lang de gunsteling van mevrouw was vóór de burgemeester er iets van had bespeurd. Zij zal weldra genieten van het geluk der opvoedeling, als deze door den jongen neef, die gelukkig van zijne ernstige ziekte is hersteld, wordt bemind; en geen vooroordeel beletten zal, dat de onechte dochter der Gijelle's de vrouw wordt van burgemeesters aan-

gehuwden neef. Met dit geluk is haar zielevrede voldaan, vindt Laura al de voldoening, waaraan haar hart behoefte heeft.

In hare soort is ook Lucette, de dochter van rechter Slock uit *Mijnheer Connehaye*, de draagster van de waarheid, dat de vrouw gelukkig maakt en het geluk des mans nader aan de volkomenheid brengt. Lucette is veel jonger dan haar echtgenoot, en er is een heel boekdeel uiteenlopende en samenlopende omstandigheden noodig geweest voor de blijde huwelijksplechtigheden konden voltrokken worden. Mijnheer Connehaye is een edel mensch en een gelukkig echtgenoot, die met stralenden blik zijn mooie vrouwtje schijnt te omvâdemen. Slechts is hij wat „bijhoudend” van aard, en dit door de omstandigheden vóór zijn huwelijk nog meer geworden. Doch Lucette zorgt wel, dat mijnheer Connehaye, haar echtgenoot, geen vermoeden heeft van haar verdriet over zijne overdreven spaarzaamheid en wel eens kleingeestige vrekzucht. In de oprechtheid van haar eigen eeredienst voor hem vond zij den weg en de middelen om mijnheer Connehaye zijn karakter te doen wijzigen, en hem de machtige strooming harer sympathie blijvend waardig te maken. Zoo is het bij Virginie Loveling te allen tijde: in verstandelijk en zedelijk opzicht is het de kracht in de vrouw, die heerscht en ten goede wordt aangewend om aller geluk te verhoogen. Voor logische kracht bij de vrouw heeft ze in die mate sympathie, dat eene harer heldinnen zelfs onze goedkeuring wegdraagt tegen de eigenlijke bedoelingen der schrijfster in. Als Jozef Monteine's vrouw aan vlagen van krankzinnigheid lijdt, komt daar een nonnetje om 't huishouden te doen, of eigenlijk om voor de lijderesse te zorgen. Maar Monteine was liberaal en in oppositie met de geestelijke wenschen van de priesters op het dorp in hun strijd tegen de staatsschool; Monteine las een liberaal blad en placht niet heel milddadig te zijn voor de collecteerende zelatrices der vele congregatiën. Nochtans komt zuster Blondine uit Gent om ten zijnent hare taak te aanvaarden. Onderweg is al haar aandacht voor de nieuwe kloosters in den omtrek; zij is in die mate geestelijke zuster en voelt zich zoozeer in alles één met de welvaart der kerkelijke

instellingen, dat niets haar ontgaat van hetgeen de belangen der kerk dient of ze weerstreeft. Bij Jozef Monteine aan huis wordt hare overwinning volkomen en ten slotte heeft de lezer veel neiging om voor zuster Blondine partij te kiezen. Kracht heerscht.

* * *

Virginie Loveling's novellen zijn in hooge mate merkwaardig, ook omdat de schrijfster zoo onomwonden en toch met zooveel kieschheid de geheimste begeerten van het vrouwelijke hart heeft blootgelegd. Haar ideaal loopt verre uit de richting van zuster Blondine. Zij is vóór den gehuwden staat: het wederopbloeiende kloosterleven in Vlaanderen heeft hare sympathie in geen deele. Zij gelooft, dat het hoogste geluk voor de vrouw van den man komt, en niets heeft haar weerhouden van deze meening vele malen te getuigen. Emiliaantje had hare kloosterkleeren reeds pasklaar in huis gehad, maar de nieuwe koster wilde haar zoo gaarne voor zijne tweede vrouw, en zij stemde toe op zijne vragen. Letitia van Oost had haar vader beloofd voor hem en de andere kinderen te leven, en met krachtige hand leidt zij de kleinen en de grooten, haar eigen vader mede. Zij kende geen zelfbehagen, geene begeerten dan om te heerschen en den welstand van allen te bevorderen. Doch als ten einde van vele jaren nog een late minnaar komt, de weduwnaar Algoed, dan is Letitia in een ommezien van heerscheresse in vriendelijke dienaarssse veranderd, en alleen de onverbiddelijkheid van haren vader tegen haar huwelijk houdt haar terug van eene verloving, die zij zelve gaarne gewild had en slechts met diepe smart prijsgeven kan. Sophie Overmeire is een spiegelbeeld van Virginie Loveling zelve. Hare eerste genegenheid was voor Eduard Tingels; maar de onwaardige knaap maakte het haar onmogelijk zijn naam met sympathie te blijven noemen. Toch is het haar eene langdurige foltering van hem afstand te doen en haar begeerend hart het zwijgen op te leggen. In *Het Land der Verbeelding* is het Ursula, die bij de rijke tante Clemens wordt opgevoed, maar eigenlijk een boeren-dochtertje uit den arbeidersstand is, van wie de liefdesgeschie-

denis wordt verhaald. Het meisje hunkert naar de liefde van Servaas de Blije, die haar een beetje het hof heeft gemaakt, maar haar sedert hij te Brussel woont gaat vergeten en het meisje grieft door zijne cynische koelheid. Ursula wordt ziek en kwijnt weg. Niemand vermoedt, of heeft ooit vermoed, dat Servaas haar in de zinnen speelt, en als het meisje gestorven is, hoort men maar ééne meening, nl. deze, dat Ursula ook zoo geheel van alle wereldsche liefde is vrijgebleven. Scholasticatje in *Drie Novellen* is ook een landmeisje, die zich buiten het huwelijk wil houden. Zij is in den derden regel van den H. Franciscus, ten teeken waarvan ze een zilveren ring aan den vierden vinger van hare rechterhand draagt. Ze is twintig jaren en reeds huishoudster bij Onkel Stien, die met zijn eenig overgebleven zoon Ivo op 't dorp het beroep van stoeldraaiër naarstiglijk uitoefent. Weldra is Ivo voor Scholasticatje het heiligje harer zinnen, en nu is haar heele bestaan, al haar doen en laten, een rond jaar lang, eene aaneenschakeling van pogingen om den jongeling van andere meisjes af en in hare onmiddellijke nabijheid te houden, terwijl ze zich zelve wijs maakt, dat zij eene heilige dochter is met den gewijden zilveren ring aan haren vierden vinger; den ring, die immers het onderpand is van hare hemelsche in stede van *anderer* wereldsche neigingen. Straks, als Ivo haar eindelijk vraagt, stemt zij toe: „weigeren ware tegen God opstaan geweest”, en het blijkt haar, „dat zij voor den huwelijksstaat geboren was.” Met Pia in *De Bruid des Heeren* heeft de zaak een nog veel eigenaardiger verloop. Ook dit meisje zal nonnetje worden, maar bij het kunstenaarsgild, dat op de dorpen voorstellingen geeft van de „Passie onzes Heeren”, is één der helden in de rol van den Verlosser opgetreden, en Pia heeft in alle vroomheid de vertooning met tante Monica bijgewoond. Het eind der voorstellingen is, dat „de bruid des Heeren” in dezen lijdensheld (Johannes heet hij in zijne hoedanigheid van gewoon menschenkind) haren minnaar vereert en zijne vrouw wordt. In *Mijnheer Connehaye* en *Eene Idylle* is ook alles gezegd, wat in het gemoed der vrouw geleden en gestreden wordt, als haar ideaal,

als de man, voor wien zij leven wil, verre blijft of zij afstand van hem doen moet. Lucette, die zoovele jaren jonger is dan mijnheer Connehaye, schrikt er eerst van op, als het blijkt, dat Connehaye's bezoeken haar gelden. Zelfs had ze in 't diepst van haar hart een ander beeld dan het zijne. Maar de bevoorrechte harer droomen bleek een onwaardige, die van zijne hofmakerijen een spelletje maakte, en als nu mijnheer Connehaye, na eene vriendelijke en diepgaande verliefdheid, ten slotte Lucette tot bruid ontvingt, is deze bruid zelve ten toppunt van haar geluk.

Evenals Lucette Slock is ook Victorine Cocquyt, die met hare zuster Lucie bij hare grootouders op „Bovegem" woont, een meisje van beschaving, geen dorpskind meer, onwetend en dwaas. Zij is zich bewust van hare genegenheid voor Louis, een jong architect, die in haar grootouders huis gaarne gezien werd. Helaas, zij heeft eene korte periode van behaagziekte voor mijnheer Romuul, een onverwachten gast op het kasteel en dien zij voor den baron zelf houdt. Dat is oorzaak geworden van Louis' dwazen stap, als hij, om haar te vergeten, het dorpje ontvlucht en soldaat geworden is. Thans is het de beurt van Victorine om zich verlaten te gevoelen, want het blijkt, dat mijnheer Romuul's liefde niet haar, maar hare zuster Lucie geldt. Zij is naar het bosch gegaan, dat bij het kasteel behoort, en verwijlt daar, in zelfkwelling over haar verloren geluk mijmerende. Het is alsof heel de natuur om haar henen drang harer zinnen symboliseert.

„De zevenzanger snapte en schetterde in 't lage struikgewas, opgewekt, en zoo kunstig, als bejverde hij zich om op den kortsten tijd zooveel verschillende wijzen mogelijk uit te vinden; het zwartkopje zong bezadigd en met zelfbeperking zijne zoete melodie; de meerle deed haar dragen orgeltoon hooren; de mees en het wipstaartje hun blij, eentonig deuntje; van uit de verte galmde een luide, frissche spotklank: de weduwael; en boven haar hoofd het heldere, alles overheerschende lied van den nachtegaal: dien zang alleen herkende zij... Eene schichtige landjuffer met blauwe, gazen vleugels vloog haar recht voorbij en keerde met hoekige wendingen terug; een ander soortgelijk insect volgde deze in speelsche vlucht; twee witte vlinders fladderden om Victorine heen, nu zich wat van elkaar verwijderend en dan weer malkander om-dwarrelend. Haar oog viel op de geruchten nevens den weg: draaitorretjes zweefden lustig met snelle bewegingen in hoopen op de oppervlakte van het

water; zij schopte in 't voorbijgaan bij toeval een hoopje samengewaaid, verdroogd beukenloover van den vorigen herfst uiteen, en daaruit ook stooft een nachtvindertje op: bruingevekt en onsierlijk was het, zonder iets om het oog te streelen. Het scheen als verbijsterd voor het daglicht en verschool zich zoo spoedig als zijne dwalende, onzekere vlucht toeliet onder een donker takje. *En zie, ook dit diertje zelf was niet alleen, want een tweede kleurloos nachtkapelletje vloog ook uit het verstrooide stapeltje bladeren en zocht eene wijkplaats onder hetzelfde boomstronkje. Overal dus leven, aantrekkings, vreugd, gezelligheid. En Victorine was alleen en somber gestemd, en verlaten!...*"

Wat is er meer noodig om deze fraaie bladzijde te voltooiën dan de onverholen bekentenis van Victorine, dat zij met ziel en zinnen behoefte heeft aan den jongen man, dien ze liefheeft uit kracht der natuur? Behoeft ze er wel bij te voegen, dat niet ten huwelijk te gaan in haar oog een levensfailliet is?

Oneindig dieper van gemoed is Reine, de vondelinge, in *Een dure Eed*.¹ Ze is als dienstbode de rechterhand der boerin, „eene uit duizenden”, zegt deze. Het leven is haar één innig geluk sedert ze door den kloeken, hartelijken boerenzoon Philip wordt onderscheiden. Ze weet niet, wie ze is; hare ouders hebben haar te vondeling gelegd. Misschien was hare moeder wel eene verlatene door wie haar meest had behooren te beschermen. Als meisje was ze met andere vondelingen groot gebracht bij eene dorpsweduwe, die van het schamel sommetje, dat voor de meisjes besteed werd, nog mede moest bestaan. Harden arbeid voor ternauwernood voldoende voedsel legde men aan de meisjes op. Nergens liefde, nergens genegenheid, nergens en bij niemand iets anders dan toespelingen op het genadebrood, dat ze eten moest. Maar nu was het anders, en ontloek hare hartstochtelijke deugd van zich geheel te geven in wederliefde aan wie haar onderscheidde. In de diepste diepte harer ziel wortelde de trouwste aanhankelijkheid voor Philip. Op den vooravond van des jongelings kortstondig vertrek naar Frankrijk (want Philip moest er ter begrafenis van zijn grootvader henen, hij en zijn broeder Marcellien) had zij den jaloerschen minnaar

¹ *Een dure Eed* werd den 25sten September 1895 bekroond met den grooten prijs der Nederlandsche letterkunde, door het Belgisch staatsbestuur uitgeschreven: tijdvak 1889-'94. Deze prijs bestaat uit eene geldsom van 5000 franken en eene gouden medaille van 300 franken.

trouw beloofd „in leven en dood”, en hare belofte was haar een plechtige eed. Helaas, zij zou Philip nooit wederzien. De jongelingen werden in Frankrijk als achterblijvers der loting herkend en moesten het soldatenpak aantrekken. Philip was spoedig daarop ziek geworden en in 't hospitaal overleden. Als de tijding van deze vreeselijke ramp aan Reine bekend wordt, is het meisje er door tot wanhoop gebracht, en van nu afaan is het leven haar een lang aangehouden verdriet. „Philip is dood!” daarmede doodde ze zelve in haar gemoed iedere verdere levensvreugde. Maar zij begroef het leed in haar hart, en haar gefolterd gemoed vond slechts in de eenzaamheid van haar kamertje bij het verbleekende portret van Philip de droeve uiting. En alles, alles in de wereld bestaat slechts om haar diep te doen gevoelen, wat ze heeft verloren. Lieven van den molen is de eerste, die het waagt tot haar te komen met den troost zijner eigene liefde. De jongeling was braaf en haar sympathiek, maar „de eerste liefde is de beste”, zeide Reine, „uit de oogen is niet bij een ieder uit de harten.” En tehuis gekomen op haar kamertje herhaalde zij den eed aan Philip. Veria, eene medevondeling en die ze zuster noemde, handelde heel anders; zij vergat haren verloofde, haren Marcellien, en trouwde met baas Leo uit *de Klokke*, een weduwnaar reeds op jaren, maar die van 't leven nog wat anders verlangde dan een kinderloos huwelijk, zooals hij met zijne eerste vrouw had doorleefd. En Veria was zoo gelukkig met haar ouden Leo, en er werd reeds in 't eerste huwelijksjaar een kind geboren; baas Leo was de wereld te rijk en Reine was gekomen om den jonggeborene als meter ten doop te geleiden. Er kwam nog meer aanleiding voor het meisje om aan haar smartelijk verlies terug te denken, want het gebeurde, dat ze bij de grootouders zelve van Philip en Marcellien ging wonen. In haar kamertje had weleer de jongeling harer trouwe liefde gewoond. Zoo ging het leven nog wat voort. Nu en dan sprak de natuur tot haar van leven en voortplanten en in stand houden harer schepselen: het broed-zieke hennetje, „onze rosse, die op de kolen zit te broeien”, toen ze van het nest was opgejaagd. Reine haalde nu eieren

in *de Klokke*, en het hennetje mocht broeden en kreeg eene gansche bende kiekens. Te dezer gelegenheid had ze nog eens het kindje van Veria gezien, zij kon er de blikken niet afhouden: „het had zijn bussel losgesparteld en de mollige rozenkleurige voetjes keken tusschen de blanke windsels uit; frischheid bloeide op zijne koontjes; zijne donkere oogjes waren dof, zonder diepte, zooals de oogen der nieuwgeborenen zijn, die bruin zullen worden; maar wat was het gezond, wat was het schoon.” Baas Leo kwam ook aangelopen: „Alzoo eene roos van een vrouw-mensch!” riep hij met grappige overdrijving uit, „zeg, wanneer noodt gij ons naar de bruiloft?” — „Nooit”, sprak Reine, en haar gelaat versomberde. Het was geen voordeelige zomer voor boerken Voncke, Reine's meester. De biggetjes stierven aan het St. Antoniusvuur, en nu was de ziekte ook onder de jonge konijntjes gekomen. Reine had een heel nest vol:

„het was mooi om te zien hoe de grauwe diertjes met de kopjes overeen in het warme dons, half door stroohalmpjes bedekt, wellustig nederlagen. Heel het nest bewoog zich regelmatig als in eene rustige, groote ademhaling. Weldra groeiden zij er uit en kropen, nog half blind, achter de moeder; zij lagen soms alle op den rug onder haar; men zag niets van hen, dan de uitgestrekte, spartelende achterpootjes.”

Maar nu hadden ze de ziekte; de stuipen, hoe jammer:

„Zij stierven, en op zulke zonderlinge, onbegrijpelijke wijze: terwijl zij wakker en vroolijk rondom hun hokje huppelden of lustig aten, kwam hen in eens eene soort van onrust op; zij sloegen met het kopje, hieven een schel gepiep aan en vielen weldra met geweldige schokken op de eene zijde neder; zij strekten de pootjes uit, de oogjes vielen toe, eenige rillingen doorliepen hunne huid, en warm en slap, met glimmend haar, dat van gezondheid te getuigen scheen, lagen zij roerloos en dood.”

O, dat was een verdriet voor Reine.

In dienzelfden zomer greep echter nog eene heel andere gebeurtenis plaats. Marcellien was wedergekeerd naar zijn lang verlaten dorpje en hij vond de oude lieden nog in leven. Veria was getrouwd geweest; zij was thans weduwe met drie kinderen; hij had haar geheel onverwachts dadelijk ontmoet. Maar tehuis bij grootvader en grootmoeder was Reine, die Philip niet had vergeten. Van 't eerste oogenblik afaan zijner thuiskomst begint thans de strijd voor 't meisje tusschen den vrien-

delijken Marcellien, die haar tot vrouw begeert, en hare trouw aan den overleden minnaar. Het geheele leven, dag aan dag opnieuw, wordt thans een strijd tegen iedere genegenheid in haar hart voor Marcellien, en toch die genegenheid wordt onafwijsbaar. Als de jongeling haar ten slotte zijne liefde betuigt, heeft ze nog de kracht om hem af te wijzen. Maar, wat is het? Aan hare jaloersche vrees voor Veria's macht om Marcellien nogmaals voor zich te winnen, voelt zij het maar al te duidelijk, dat de jongeling haar in de zinnen speelt. Er gebeurt nog allerlei, voordat Reine het besef krijgt, dat zij Marcellien toch toebehooren wil. Maar de natuur overwint. Hij was opnieuw tot haar gekomen:

„Reine!” had hij op stillen toon gezegd. En overwonnen liet zij haar hoofd op zijnen schouder zinken. Hij legde zijne wang op hare wang; zij voelde er de zenuwen van trillen. Hij kustte haar niet; hij zou het niet gewaagd hebben, evenals hij zich niet onderstond den arm, die om hare heup leunde, hooger om hare lendes te slaan, en haar aan zijn hart te drukken: die overgave was zoo nieuw, zoo vreemd, dat het ontzag voor haar hem zelfs in dit volzalig oogenblik overheerschte. „Reine, het is de liefde!” fluisterde hij. En een gejubel ontstond in het hart van Reine: zij ook, zij ook! aan haar evenals aan elke andere de toekomst met al haren vermoeden, maar nog ongenoten wellust. „Zij gaf gehoor aan het dubbel gebod der natuur zelve, door het Evangelie nader bevestigd: *de vrouw zal vader en moeder verlaten om den man te volgen*, en het andere: *gaat en vermenigvuldigt u!*”

De jubel van Reine weerklinkt in Virginie Loveling's hart.

* * *

Er is in vele der vertellingen van Virginie Loveling een en ander, dat zijne kleur ontleent aan de plechtigheden en Sacramenten der Catholieke kerk. Hare priesters, nonnetjes en begijntjes spelen mede in meer dan ééne novelle. Van de ceremoniën, binnen en buiten het kerkgebouw onder de Roomschen gebruikelijk, heeft de schrijfster er vele in hare verhalen beschreven. Met uitzondering der heilige priesterwijding, der toediening van het vormsel, en van enkele andere meer intieme plechtigheden der kerk, als ik ze zoo eens noemen mag, kan men bij haar alles en allerlei ontmoeten, dat uitsluitend onder de Catholieken voorkomt. En dit is wel zeer natuurlijk, als men weet, dat heel Virginie Loveling's novellenschat aan het platte-

landsleven rondom Gent, of aan gebeurtenissen in deze stad zelve, haar oorsprong dankt. Eerder verwondert men er zich over, dat desniettemin sommige dier vertellingen in 't geheel niets ten beste geven omtrent het kerkelijk leven harer helden en heldinnen, dan dat het verdedigd zou moeten worden, indien in vele andere verhalen de Roomsche godsdienstplechtigheden menige eigenaardige teekening aan de hand doen. Wie meer dan oppervlakkig met het leven eener Catholieke plattelandsbevolking bekend is, weet immers wel, dat priester en kerkleer heel het leven der geloovigen beheerschen. Reeds bij den eersten levenskreet van eenen jonggeborene, wordt voor hem de doopvont geopend, en na eenige uren ontvangt de gelukkige vader den zegenwensch des priesters met... „den gedoopten christen”. Zeer vroeg worden de kinderen aangenomen, en nog vroeger mede in den biechtstoel gelefd. Kinderen van zeven jaren moeten reeds „te biechten komen”, en bevinden weldra, dat de goede coadjutor zoo vriendelijk is bij het leiden der jonge hartjes; hij, die over de eerste met schroom gebiechte, kleine ondeugden der jongens en meisjes de absolutie uitspreekt en aan beiden vergiffenis schenkt, maar niet zonder de penitentie er bij, dat zij allen morgenochtend nog een „Onze vadertje” extra zullen bidden. Na de eerste H. Communie komen de congregatiën, en de onderrichtingen voor het Vormsel, dat de bisschop toedient; en de biechten op de vooravonden der hoogdagen; straks de generale biecht voor men „staat aanvaardt”, d. i. in het huwelijk treedt, en de priesterlijke inlichtingen aan bruid en bruidegom, die morgen door den geestelijken leidsman tot wettige echtelieden zullen bevorderd worden. Volgt het huwelijk zelf. Van nu af aan is er voortdurend eene soort van geestelijke voeling tusschen de belangen der kerk, die van de jonggetrouwden hare nieuwe leden verwacht en ontvangt, en de belangen van ouders en jonggeborenen, wier geestelijk en tijdelijk heil voor een groot deel door de priesterlijke tusschenkomst wordt geschonken. De priester deelt mede in de vreugden des gezins; en als de treurnis komt door ziekte en dood, dan is de „berechting” door zijne handen redmiddel, „als 't den zieke zalig is”, of ten minste

teerspijze op den weg naar de eeuwigheid. En nog na den dood, door „uitvaart” en „maandstond” en „jaargetijde”, is de parochiegeestelijke de tusschenpersoon en uitdeeler der kerkelijke genademiddelen. Is het dan niet natuurlijk, dat een schrijver, die zijne verhalen kiest onder de Catholieken, onder het Roomsche landvolk vooral, eigenlijk geene schrede kan doen zonder den priester te ontmoeten of de kerkklok te hooren? Virginie Loveling heeft eene maand vóór haar elfden verjaardag te Gent hare eerste H. Communie gedaan; ze werd den volgenden dag reeds in de kerk van Sint Baafs „gevormd”. Ze was toen een zeer godvruchtig meisje met een levendig geloof in de heilige geheimen van de mis en de bisschoppelijke zalving, en de twijfel was haar gemoed nog niet binnengeslopen. Diepe en onuitwischbare indrukken door de plechtige handelingen der Communie en der vele andere ceremoniën heeft ze verkregen. Toen later de twijfel kwam en het ongeloof aan vele leerstukken der kerk; toen zij door den omgang met de vrijzinnige vrienden harer broeders en met de dagelijksche onkerksche bezoekers van haar moeders huis, los werd van de sacramenten der kerk, en straks zelfs, door velerlei gesprekken met eene vrijdenkende Duitsche vriendin, — als type in *Vreemde Invloed* geteekend, — haar geloof aan de goddelijkheid van welk dogma ook voor altijd ondermijnd werd, heeft zij toch niet dadelijk hare plaats in het kerkgebouw voorgoed verlaten of terstond haren paaschplicht verzuimd. Ze is blijven „misse hooren met goede manieren”, en kwam ter biecht nog vele jaren. Maar in de laatste vijftien, zestien jaren telt ze niet meer onder de communicanten van Heilig Kerst en gaat ze nog alleen ter hoogmis, als ze te Nevele of te Vosselaere bij familie of vrienden vertoeft. Het geloof is henen en de sacramenten laten haar hart koud. Wel wordt ze getroffen, nog altijd, door de grootschheid der Roomsche ceremoniën; ze ontroeren haar diep; maar... enkel als tooneelvertooning.

Juffrouw Mandé werd begraven, de vrouw van den olieslager te Zoutrode; het was een plechtige dienst, en „er was brood op het lijk”, d. i. de armen van het dorp, die mede ter uit-

vaartsmissie gingen, kregen een brood aan den „disch”, eene soort van plank of tafel van achteren in de kerk.

„De klokken begonnen te luiden. Er kwam beweging in de havelooze groep voor de woning: men verdrong elkaar, de doodvanen naderden wuivend; het zilveren kruis blonk in de zon en drie priesters in zware fluweelen kleederen en koorknappen in vurig rood met groote koperen kandelaren traden de woning binnen. — Elk stak het hoofd vooruit; het duurde niet lang: eene schoone kist met vergulde sieraden — het laatste prachtkleed der te vroeg gestorven huismoeder, werd buiten gebracht en op de berrie gesteld, en de drie priesters traden zingend en omziende, of de stoet volgde, vooraan.”

In dezen eenen trek teekent Virginie Loveling het tooneelmatige der lijkplechtigheid: de drie zingende priesters in zwart fluweel, die omzien of de stoet wel naar behooren volgt. Goed opgemerkt, en goed weergegeven. Maar het teekent ook de schrijfster zelve, dat ze dadelijk het theatergebed onderscheidt of meent te zien. Ze gelooft niet aan de geestelijke waarde der heilige handeling, maar vindt die toch mooi; en natuurlijk ziet ze scherp om er het onernstige, om niet te zeggen het comische, van te treffen. Geloofde ze aan de kracht ter zaligheid van den uitvaartdienst, ze zou vergoelijken. Ze zou weten, dat zulk eene kleine afdwaling der omziende biddend-zingende priesters, die onder 't gebed bezorgd blijven voor den geregelden gang der plechtigheid, geen schade behoeft te doen aan hunne heilige welmeenendheid omtrent den ganschen lijkdienst. Het wordt er niet beter op, als de schrijfster niet enkel teekent, maar ook hare meening zegt over zulke priesterlijke tooneelmatigheden. Mijnheer Polydoor, een dwergachtig jongmensch van tusschen 30 en 40 jaren, was ziek en zou bediend worden. Hij wilde

„de ceremonie zoo plechtig mogelijk ingericht hebben: de arme dwerg had nooit een tooneel gehad, waarop hij kon schitteren; thans was hij de voornaamste personage der aanstaande gebeurtenis en hij scheen al het belangrijke zijner rol te voelen. Hij zat recht in zijn bed tegen sneeuw witte kussens geleund met eenen paternoster tusschen zijne kleine, vermagerde handjes en een kerkboek, dat open voor hem lag. Twee waslichten brandden op de vierkante, met een blank ammelaken overdekte tafel. Een kruisbeeld stond in het midden, een wijwatervat met een palmtakje er voor, en eene teljoor, waarop vijf gelijke balletjes watte lagen, door juffer Lucia (dat was de zuster van den overleden onderpastoor, en de vriendin des huizes) bereid voor het toedienen van het

Heilig Oliesel.... De pastoor kwam met den kelk in de handen eerst boven, gevolgd van koster, kerkbaljuw en koorknapen en een aantal broeders van deilde der berechting met hunne brandende, tulpenvormige lantaarnen. Zij schaarden zich in eenen wijden kring in de ruime kamer, terwijl de priester de benedictie gaf en toebereidselen maakte om den zieke de Heilige Hostie te bedienen."

Toen het zoo verre was, verzocht Polydoor eenige woorden te mogen spreken. Hij krijgt daartoe verlof en houdt eene kunstige, smartelijke afscheidsrede; hij verzoekt al de aanwezigen om hunne vergiffenis. Er stroomden tranen van zieken en gezonden en

"...vergiffenis, vergiffenis, smeekte de dwerg met *theatrale overdrijving*. De pastoor *scheen dit tooneel zeer te billijken en knikte bijval toe, ofschoon hij zelf, wellicht zooals velen, welke het ambt van priester uitoefenen, voor alle persoonlijke aandoening verstokt bleek te zijn.*" Als de bedaardheid onder de aanwezigen is teruggedraaid, vervolgt de geestelijke zijne heilige handeling: „de priester diende den lijder de Heilige Communie toe en gaf hem daarenboven, *als een blijk zijner hooge waardeering, nog de Algemeene Absolutie.* De kerkbaljuw trok omzichtig naar beneden met de balletjes watte, welke tot het toedienen van het Heilig Oliesel waren gebruikt, hief het deksel der stove op en wierp ze in het vuur, opdat zij, al eer door aanraking met iets ongewijds ontheiligt te worden, zouden vernietigd zijn geweest: *naïf bewijs van eerbied, overblijfsel uit eenen tijd van onwetendheid.* De dienstmeid bereidde *aldrá hare spijzen over dit vuur.* In het dorp handelde men des avonds over niets anders dan de stichtende aanspraak van Mijnheer Polydoor. Hij heeft heilig geleefd, zei men, en zal heilig sterven. „*Hij zal recht naar den hemel gaan,*“ had de pastoor *tehuis gekomen aan de meid toevertrouwd,* „hij heeft eene generale biecht gesproken en voor zijne dagelijksche zonden verleent Onze Lieve Heer hem een schoon beddeken van penitencie."

Heel dit tooneel van theatraal berouw en priesterlijke koudheid is waarschijnlijk naar het leven; en die generale absolutie *als blijk van hooge waardeering* op de manier van eene wereldsche gunst aan een lieven zieke, is karakteristiek. Het eenige, wat men zou wenschen, is, dat de schrijfster zelve zwijgend bleef toezien, zonder critiek harerzijds. Soms kan men het echter begrijpen, dat zij de heerschappij over haar lyrisch talent verliest en te midden der vertelling aan haar weerzin lucht geeft.

Bernardine Tingels was eene teringlijderes in het laatste stadium der ziekte; mijnheer Teeuwis, de onderpastoor van Zompegem, kwam haar bezoeken:

„Bezie mijne hand eens,” zei de arme zieke. *Er bestond geen gevaar, dat die aanblik den levenslustigen man ontroeren zou.* „Het water,” maakte hij even de bemerking. — Bernardine wist het zoo goed als hij, en echter scheen die uitgesproken bevestiging haar te treffen: „o, nu heb ik den moed opgegeven, ik wenschte wel, dat ik dood en van al mijne rampen ontslagen ware,” zei ze terneergedrukt. — „Dat is geen christelijke wensch,” berispte haar de geestelijke, „naar den dood moogt gij verlangen, niet om van uwe aardsche kwellingen los, maar om in den hemel te zijn.” En dan wordt het meisje gerustgesteld wegens hare generale biecht en de heilige teerspijze. Toch is de zieke nog bevreesd; immers voor het vagevuur. Onderpastoor Teeuwis is echter op zijn post bij deze welgestelde zieke; „gij toondet mij daar zoeven uwe hand,” sprak hij, en ik dacht „dat is eene waarschuwing van onze Lieve-Vrouw door gebeden, goede werken, kerkelijke diensten, verkrijgt men aflaten, en aflaten koopen ons vrij voor de pijnigingen van het vagevuur.” Het gesprek is thans in de goede richting, en weldra komt het spaargeld van Bernardine voor den dag, over de 900 franken. Het was te veel, zei de kranke. „Stel uwe zinnen op God,” antwoordde mijnheer Teeuwis bedaard, „zoudt gij te gierig zijn om uwe eigene ziel uit het vagevuur te redden.” Het zij zoo, dan mag mijnheer Teeuwis van die 900 franken de heilige diensten bekostigen, als hij maar belooft het overblijvende geld aan Bernardine's broeder ter hand te stellen. „Belooft gij het?” zei het meisje, toen de priester met het geld wilde henen gaan. „Ik belooft het u . . . niet!” antwoordde mijnheer Teeuwis op trouwhartigen toon, het laatste onhoorbaar uitsprekend. „Op die wijze kan ik nog andere verdienstelijke werken doen, indien het mij goeiddunkt,” zei hij bij zich zelve, aldus zijn eerlijg gegeven woord en zijn geweten overeenbrengend.”

Als men de schrijfster ondervraagt over haar politieken roman *Sophie*, zegt zij, dat in dit boek alles waar is, en veel nog beneden de waarheid; en toch heeft men moeite aan een onderpastoor van het lage gehalte des heeren Teeuwis te denken. Welk een ellendige, koudbloedige gelddief is deze gewijde man. En welken weerzin moet zoo iemand opwekken in het gemoed van de edeldenkende, en bovendien ongeloofige Virginie. Toch blijft het om den wil der onpartijdigheid jammer, dat onze auteur in geen harer verhalen eens gelegenheid vond den heiligenden invloed van eene plechtige bediening te doen waardeeren.

Van het sterfbed naar de doopvont, van den dood naar het leven. Want alles begint en eindigt met kerkelijke medewerking. Baas Leo te Meidale had een zoon, eindelijk. Hij was zoo blijde, nu het kind zou gedoopt worden, maar hij ging toch niet mede naar de kerk:

„een vader, die bij het doopsel van zijn kind tegenwoordig ware, zou bespot worden ter streke; maar hij stond op zijn drempel en zag den triomftocht na en verdwijnen achter de stammen der hooge boomen van den dries: Reine, recht en groot, met haar zwarten, wuivenden kapmantel aan; Jan-Cies, mager, een weinig gebogen, met spits gesneden rokspanden en zijn hoogen feesthoed op; de baker ook in kapmantel, waaronder zij het kind droeg, wier witte ophang uit de spleet kwam loeren, gezet en klein, als ging zij in eene diepe vore, tusschen die twee groote menschen.” Reine en Jan-Cies waren meter en peter. „De onderpastoor en de koster kwamen aldra uit de Sacristy. De marmereen vont stond achter een traliehek onder het orgel in de middenbeuk. De koster ontsloot de deur en de groep schaarde zich voor de vont. De baker sloeg de panden van haar hinderenden mantel over hare schouders achteruit; overhang en sarge werden van het kleine aangezichtje verwijderd en het hoofdje van het kind zelf ontbloot. De roode huid schitterde door het sijne pikzwarte haar; het ronde kopje viel aan het dunne halsje machteloos voorover, terwijl de kleine heiden, nog niet in staat om al de voordeelen van het hem toebestemde sacrament naar waarde te schatten, een wederspanning noodgeschrei aanhief. Met eene soort van angst volgde Reine die kerkelijke toebereidselen: zij steunde het hoofdje op hare hand, stelde zich beschermend er voor, beangstigd omziende of geen tocht uit deur of vensters woei. De koster stak haar geruststellend eene pan met water onder het oog, waaruit damp opsteeg; hij had de voorzorg gehad het water te warmen. „Wat begeert gij?” vroeg de onderpastoor, zich beurtelings tot peter en meter wendend. En de koster gaf hen fluisterend op, wat zij luid nazeiden. „Het doopsel.” — „Verzaakt gij aan den duivel en zijne pomperijen?” — „Wij verzaken,” bevestigden zij. „Peter en meter, houdt de kaars vast.” En elk hunner stak de hand aan de kaars, welke de koster voorruithield en waarvan het hoogbrandend lichtje in de dagklaarte oranjegeel opflikkerde. De misnoegde doopeling, met het aangezichtje naar omlaag, protesteerde verontwaardigd tegen het hem aangedane leed: „kowek, kowek,” galmde het luider en luider onder de gewelven.”

En thans heeft er eene kleine vertraging plaats, want noch Reine, noch Jan-Cies had over den naam des doopelings gedacht, die in zulke gewichtige ure desniettemin aan den priester moet opgegeven worden. Reine herstelde zich en deed den kleine Philip noemen; heel goed:

„Het kleine kopje werd driemaal met het intusschen verkoud water overspreid in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, waarna den genoemden Philippus een greintje zout op de tong werd gelegd, ten einde hem van nu af te gewinnen aan 's levens bitterheid. — De plechtigheid was afgelopen; pastoor en koster hadden hunne fooi ingepalmd en de doopeling, als Roomsche-Catholieke Christen ingeschreven op het register der kerk, werd vervolgens in het gemeentehuis, waarheen peter en meter en de baker zich begaven, onder het drinken van eene kom limonade als Belgisch burger geboekt.”

Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze fraaie bladzijde nog gewonnen zoude hebben, indien de schrijfster zich geheel had schuil gehouden; maar het is haar niet mogelijk bij des duivels „pomperijen” den glimlach te onderdrukken, die om hare lippen komt spelen. Natuurlijk hoort ze ook den zilverklank der foaien voor kosters en onderpastors. Het is te hopen, dat christen Philip voorspoedig opgroeit, dan wordt hij welhaast ten catechismus verwacht. Of zelfs op straat, bij iedere gelegenheid, zal de priester middel vinden om aan de beginnende christene menschjes het credo te leeren. Zie toe slechts. Hier zijn de drie kinderen van Jozef Monteine aan 't spelen, en juist komt coadjutor Angelman het erf op:

„de komst van eenen geestelijke verwekt overal eene zekere opschudding en als een zelfbesef van onwaardigheid bij alle rechtzinnige Catholieken, of de gedachte aan gevaar bij hen, die het niet zijn. De coadjutor riep de kinderen; hij klopte op den schouder van het krombeenig ventje: „hoe heet gij?” vroeg hij, zich naar hem buigend. „Louis Monteine,” antwoordde de knaap. — „Hoeveel goden zijn er?” vroeg hij weder; want zoodra een geestelijke een kind ziet, begint hij uit gewoonte of ambtsplicht vragen uit den catechismus te stellen. — „Drie,” zei de kleine. — „O!” — „Vier,” verbeterde hij, schalk en eenigszins verlegen glimlachend. Zoo gaat het nog een poosje voort. „Wat is de mensch?” vroeg de priester. En als twee papegaaien, ras, onduidelijk, zonder klemtoon, antwoordden beiden tegelijk: „een redelijk schepsel Gods, hebbende eene onsterfelijke ziel en een sterfelijk lichaam.” — „Spreekt trager,” zei de geestelijke. „Tot wat einde is de mensch geschapen?” De zustertjes openden weder gelijktijdig den mond, doch hij deed eene beweging met de hand om Valentine het zwijgen te gebieden, „gij alleen,” beval hij aan Emilie, den vinger naar haar uitstekend. Verward en snel te zamen opzeggen moest het gemakkelijkst zijn, want het meisje scheen verbijsterd of beschaamd; toch kwam zij tot een goed einde: om in dit leven God te dienen en hem na maals eeuwiglijk te aanschouwen. — „Zeer wel geantwoord,” zei de geestelijke ondervrager, en de kinderen kregen een santje tot loon van hunne dogmatische wijsheid.

Het lijkt geen twijfel, of zulke bladzijden tintelen van waarheid en leven. Ze zijn dermate naar de natuur, dat iedere Catholieke lezer er eene of andere herinnering uit zijne eigene kinderjaren in meent te vinden. In *De Bruid des Heeren* gaat de schrijfster nog een beetje verder op het pad der intieme verhoudingen tusschen den priester en zijne discipelen. In dit verhaal is Pia, de kleine boetelinge van 10, 12 jaren, op doodonschuldige wijze in de noodzakelijkheid gekomen op onverwachten tijde hare

biecht te gaan spreken bij den nieuwen pastoor van Diependale. Pia is, zooals reeds is opgemerkt, Virginie Loveling zelve, in een wat nederiger stand overgebracht. Het is de schrijfster te doen geweest om, min of meer onomwonden, te vertellen, hoe een jong meisje door de vragen, mededeelingen en zinspelingen des priesters op de gedachten van de geheimen der geslachten komt, en hoe ze wellicht door de dubbelzinnigheden in de gebeden van haar kerkboekje verder ontwaakt. Leder der zake kundig lezer zal moeten erkennen, dat de waarheid en die alleen in de bedoelde bladzijden hare pen bestuurt. Er is niets overdreven. Toch is ook op meer dan eene plaats in Virginie Loveling's verhalen met billijke waardeering van de Roomsche kerkleer gesproken en van de geestelijken een en ander goeds gezegd. Pia's tante zou er niet aan gedacht hebben het meisje naar school te zenden, maar op aanraden van den dorpspastoor geschiedt het. In *De Troon van Engeland* komt eene zondares uit den biechtstoel rechtstreeks naar hare buurvijandin toe om schuld te bekennen en haar uit te noodigen allen twist bij te leggen. In de *Politieke Schetsen* is de oude pastoor van Crocke een toonbeeld van een edel mensch, en coadjutor Angelman uit *Sophie* kan voor eene soort van model-geestelijke doorgaan. En in *Een dure Bed* is de oude Meetje na de „volle berechting” op haar sterfbed zoo weinig bevreesd voor den dood, dat ze den voorlaatsten nacht nog met volle kennis van hare vrijerij met Peetje ophaalt tegen Reine, wien ze 't huwelijk met haar kleinzoon Marcellien wil doen beloven. Nochtans zijn dit uitzonderingen, en Virginie Loveling heeft geen sympathie voor de Vlaamsche priesters. Als ze op hare reizen *In het Zuiderland* in den trein een pastoor ontmoet, een Franschman, die een beetje schappelijk is en met leeken-menschen over doodgewone en ook wel over heel ernstige wereldsche en wereldlijke zaken een gesprek voert, dan is ze in de wolken, en slaakt eene verzuchting over de tekortkomingen harer Vlaamsche pastoors en onderpastoors. Aan vriendelijke hoogachting voor geestelijke zusters ontbreekt het de schrijfster niet, en zij is overtuigd, dat de vrede der ziel, die een mensch uit de oogen kijken en uit zijn wezen spreken

kan, meer dan ergens ter wereld in een begijnhof te vinden is.

Zeer goed geslaagd zijn verder de teekeningen en schetsen van naief geloof en schuldig bijgeloof. Voor allerlei ziekten en kwalen zijn heilige genezingsplaatsen. Bedevaarten naar hier en bedevaarten naar elders. Offerkaarsen en gebedsoefeningen in den vorm van novenen doen dienst als redmiddelen tegen allerlei kwaad. Somwijlen wordt de onwetendheid der menigte dan weer eene reden tot ergernis en moeten wij het zien, hoe het toegaat in de Lourdesgrotten, nagemaakt en ingericht overeenkomstig de grot Lourdes zelve. Scholasticatje, een niet onverstandig huishoudstertje bij haren onkel Stien, wiens oudste zoon overleden is en des nachts komt spoken, zal naar Oostakker de bedevaart doen, dan zal het wel beter worden. Ze ging er henen met Prudence en Tecla, twee godvruchtige maar gebrekkelijke meisjes.

„Prudence wiesch met haren zakdoek hare oogen uit in de kom, terwijl Tecla ook, zoodra zij er aan kon, eenige druppelen op haren (rhumatieken) schouder vallen liet. Een arme man stak een been met eene schrikkelijke wonde, die mij ijzen deed, er in, terwijl eene welgekleede jonge moeder met een glas het water er nevens uitschepte en aan haar ziekelijk jongetje te drinken gaf. Ik had ook een fleschje medegebracht, met het inzicht het te vullen en er alle dagen een druppeltje van, tot welvaart van het gezin, in ons eten te doen. Ik moet echter bekennen, dat ik mijn afkeer voor het gebruik van dat miraculeus water niet overwinnen kon, na hetgeen ik gezien had. Ik ben van jongs af aan zoo een vies ding geweest: mijn vader zei het maar al te dikwijls.”

Er is reden om het met Scholasticatje eens te zijn in afkeer van het heilige water, en wellicht is er geene goedgeloovigheid op den duur tegen zulk walgelijk bedrijf bestand. Doch er is ook onschuldiger bijgeloof. Bij voorbeeld het paardenwijden te Vosselaere, waarvan Virginie Loveling in het *Tijdschrift voor Volkskunde* verhaalt. Ieder jaar, op den 29sten Juli, geschiedt het. Dan komt de priester met de reliquie van Sinte-Leu, den heiligen Eloy, patroon der smeden en der hoefsmeden in 't bijzonder, buiten de kerkdeur en de geloovige ruiters in feestdos, met de burgemeesterse van 't dorp, zij ook te paard, voorop, haasten zich ieder op de beurt den zilveren hamer te kussen, dien de pastoor omhooghoudt en waarin, achter een glaasje, de reliquie des heiligen bewaard blijft tot aan het einde der eeuwen.

Hoort nu de schrijfster, die zich dezen keer voor het behoud der aandoenlijke plechtigheid verklaart: „als eene naïeve uitdrukking van het volksgeloof ter streke,” zegt ze.

„Ik zou ze willen bewaard en in eere gehouden zien, die eeuwenoude, overgeleverde gebruiken; ik beklaag het, gene paarden te hebben, om het getal ruiters te kunnen vermeerderen; maar ik doe, wat ik kan, en bepredik mijne verwanten en vrienden, wier paarden op stal zijn blijven staan, opdat zij die toch om Godswil! een volgend jaar ook naar Vosselaere, naar de wijding van Sint-Eloy zouden zenden.” Het is maar goed, dat de pastoor van Vosselaere den glimlach niet heeft gezien, waarvan zulke vrome wenschen bij Virginie Loveling vergezeld gaan; hij zou maar half aardig vinden, dat de zegening met zijn machtigen hamer aldus wordt wereldkundig gemaakt.

* * *

Niets kenmerkt meer de verhalen van onze schrijfster dan het groote aandeel, dat er de kinderen in hebben. Sedert in het begin dezer eeuw het kind in de letterkunde werd ontdekt, is bij meer dan één Nederlandsch auteur hier en elders eene bladzijde te vinden, die hare waarde ontleent aan de teekening van het kindergemoed; maar bij niemand, gelijk bij Virginie Loveling, eene zoo volkomen kennis van de kinderwereld. Vandaar ook hare groote liefde voor Andersen, den sprookjesdichter. Bij hare zuster Rosalie is dezelfde kinderkennis en kinderliefde aanwijsbaar, en bijv. in *Mijnheer Daman en zijne erfgenamen*, eene van Rosalie's laatste kostelijke vertel-linkjes, vindt men al de naïeve leukheid, waarvan kleine meisjes en knapen bij hunne eerste ontwaking omtrent de politiek der groote-menschensamenleving blijf kunnen geven. Maar voor Virginie is het schier eene behoefte in elke harer novellen aan het jonge volkje recht te doen. Hare eigene kinderjaren leveren de stof, en gelijk ieder mensch bij het toenemen van zijn leeftijd met grooter helderheid de indrukken der jeugd in zijn hart kan te voorschijn denken en mijmeren, zoo is het ook duidelijk, dat bijv. in eene der laatste verhalen van onze schrijfster, in *De Bruid des Heeren* met name, de kleine heldin der geschie-

denis, de langen tijd „vereenzaamde” Pia, eene photographie is van Virginie Loveling zelve, van den dag af, dat ze heel alleen zonder spel en leertijd werd gelaten, tot op den tijd, na hare eerste H. Communie, toen zachtjesaan de twijfel haar hart binnensloop, de twijfel aan godsdienstige leerstellingen. Doch, gelijk reeds werd gezegd, *al* hare verhalen doen recht aan de kinderwereld. In *Octavie en Estelle* is het de kleine Rik Buzard, die van zijne belangstelling getuigt. Hij was voor 't eerst in de stad gekomen bij zijne pronkzieke tante, en hij mocht zijn voetje uitsteken, opdat tante zijne mooie bottientjes beter zou kunnen zien.

„Hij had blijkbaar nog nooit aan zijne bottientjes gedacht; hij had over de brug een troep soldaten zien komen, vertelde hij; er was een heele groote bij met eene haren muts en een opgeheven stok in de hand, die voorop ging. — „De tamboer-majoor,” sprak Octavie, die hem bij tante gebracht had. — „Er waren ook trommelaars en trompetters,” zei Rik. Hij had op de kaai twee honden zien vechten. Hij vertelde later ook, dat een groote groene wagen voor hun huis stond, waaruit de meubelen gehaald werden; dat de tafels in de poort met de pikfels omhoog lagen; dat er hooi rond gebonden was, en dat de kachel op het hof stond en niet brandde.” — „En wat zegt Mama daarvan?” vroeg Tante. — „Mama is heel kwaad,” antwoordde Rik. — „Waarom?” — „Omdat hare psyché gebroken is. Mama zegt, dat het Papa's schuld is, en Papa zegt, dat het de arbeiders zijn.”

Aldus het nog geheel naieve kind, onbekend met de wijsheid, dat de mensch zijne indrukken door de zeef der voorzichtigheid moet weergeven. In *Het Hoofd van het Huis* is het eene heele bende, al die kinderen uit twee talrijke gezinnen, want heel de kleine familie van Van Oost uit Gent was te logeeren op het dorp bij Oom Mande, den olieslager, waar ook zeven kinderen waren, allen nog in de jaren van ondeugende zondeloosheid. Ziedaar, de Van Oosten maken kennis met de kleine Mandes:

„Wat is dat?” vroeg Valeer naar de groene doos wijzend, welke Richard op zijnen rug droeg. „Mijne botaniseerdoos,” zei deze fier, „Ik heb er ook eene gehad,” pochte de kleine Herbert met het oog op het vlindernetje, dat Valentin in de hand hield, „maar het ligt gebroken; 's avonds komen er groote vlieders naar onze schoone-bij-nachte, ginder aan den muur.” — „*Cornes de bœuf*” zei Valentin, die dat in zijne boeken gelezen had, en zijne oogen fonkelden verlangend. „Ik heb eenen boschuil gevangen, hij zit in eene mand in de schuur,” zei Hilaire tegen Louis, „het is nog maar een jong, ik ga hem tam kweeken.” —

„Willen wij eens naar den Otterput gaan, terwijl gij hier zijt?” vroeg Omer geestdriftig aan de twee oudsten; „jongens, er zitten snoeken in van zóó lang,” en hij wees het hun. — „Als wij ze maar kunnen pakken”, bemerkte Richard, die het praktische voor oogen had. „Dat we eens in het bosch van het Kasteel konden geraken,” zei Herbert, „wij zouden er fasanten vangen.”

Zoo bespreken kinderen hunne ondernemingen en hunne belangen, zoo is het rijke leven van de zorgelooze jeugd. Het leed komt vroeg genoeg. Groote menschen weten dat zoo niet. Papa Van Oost kon het ook wel vergeten zijn. Sedert den dood zijner vrouw had Letitia het huisbestuur; zij was wat streng voor de zusjes en broertjes. Nu weer had ze het zoo geschikt, dat Florence eene jurk zou krijgen van eene japon harer moeder, een kleed met zonderlinge groote bloemen en ranken. Maar Florence zei het dadelijk, dat ze het niet wilde dragen en het niet aandoen zou. „Dat zullen wij zien”, zegde Letitia. Toen het verstellde kleed der moeder werd uitgehaald, weigerde Florence weder het aan te doen; dat kind bezat geene buigzaamheid van karakter en kon niet gehoorzamen. Maar nu trof het juist, dat Florence met papa uit zou gaan, naar het buiten van mijnheer Sierens.

„Gij zult met *dit* kleed gaan, of gij blijft tehuis,” zei hare zuster. Ondanks het smeeken des vaders en de schoone woorden van Celina, wilde Florence niet toegeven en Mijnheer Van Oost was gedwongen met zijn jongste dochtertje alleen naar de spoor te trekken. . . . Hij was te vroeg in het station als naar gewoonte en kocht eene gazet; maar terwijl hij nu zat te lezen, zag hij ineens de glazen deur van de wachtzaal openen en Letitia met Florence binnenkomen; deze laatste was roodbekreten, doch had het kleed der moeder aan.”

Dat was eene opluchting voor papa Van Oost; maar wie zal zeggen hoe diep de vernedering Florence grieven moest? Het leed van Pia was dieper nog dan eene voorbijgaande vernedering. Zij was niet meer in eigen ouderlijk huis; ze was nu bij tante Monica; het was er zooveel anders dan bij moeder:

„ze moest vóór de anderen naar bed. Ze was aan zoo iets niet gewend; ook sliep ze nog niet, toen de huisgenooten boven kwamen. Alles was hier vreemd; de uren sloegen zoo ras en luid op het hanghorloge in de keuken, die de luidere kloppen van den kerktoren voorafgingen; daarbuiten was niet het minste gerucht te vernemen; en de duisternis om haar heen, met de herinnering aan den eenzamen, afgelegden weg en het bewustzijn van den gerekten winternacht, gaven haar een gevoel van volkomen afzondering en

eindelooze leemte. Vermoeid legde zij haar hoofdje neder, met het onbewust verlangen om nooit weer te ontwaken; haar slaap was diep en zwaar als een doodslaap. Niets smartelijker dan het kleppend klokje, dat haar uit de verdooving trok, met al het lichamenlijk verzet tegen den dwang van het ontijdig opstaan, de bij voorbaat geleden kou, die haar in de kerk wachtte en het nog ontmoedigender vooruitzicht van een langen, ledigen dag."

En al dit lijden, en al deze wanhopige verlatenheid blijft voor de tantes een geheim. Naast het kinderverdriet, dat onder alle standen kan voorkomen, komt dan nog het folterend leed voor de kleinen in de kringen der armoede. Idonia's verdriet, toen ze in het weeshuis was opgenomen, na den wreeden dood harer aan eene kwijnziekte gestorven moeder, omdat haar zineloos geworden grootvader zelf in een gesticht moest worden opgenomen. Reine's leed, in de dagen, toen ze met de andere „Hospicie-kinderen" bij eene bejaarde vrouw ten platten lande werd verpleegd en er ternauwernood goed genoeg gevoed werd om het leven te kunnen onderhouden. Want de oude dochter kreeg zelve zoo weinig voor verplegingskosten, dat ze 't niet helpen kon, indien de zwakkeren onder al die kleinen wegkwijnnden en stierven. Maar Reine, die er de kinderen sterven zag, die ze grafwaarts moest helpen dragen, die griezelde in het oogeblik, dat de overleden rampgenoot in het ondiepe kuiltje werd neergezet en het kistje met aarde overstrooid; Reine, die diep nadacht en zulke ernstige vragen in haar jong gemoed voelde opkomen over leven en sterven, worden en vergaan. Al vroeg moesten deze kleinen ten arbeid, nog vóór hunne eerste communie. Ze moesten naar de steenbakkerij, om drie uur of half vier, als de dag nog nauwelijks kriede. Reine kon niet wakker worden zoo vroeg, maar dan sloeg meesteres een natten doek op haar aangezicht of gaf haar een klets op de wang.

„De kleigrond werd door de groote menschen als deeg voor steenen bewerkt, in houten vormen gelegd, en de kinderen moesten deze voorzichtig gaan uitschuiven op de „dennen", waar zij te drogen lagen; daarna ze in het „vlakhuis" — een langs alle kanten open, overdekt stel — dragen, waar de vochtigheid er uittrok, tot ze geschikt waren om de vuurproef te onderstaan. In Mei kan het, des morgens vooral, nog zeer koud zijn; de wind zoefde door hun dun rokje en opdat de nog weeke voorwerpen door hunne klompkens bij het neerleggen niet zouden geschonden worden, zoo moesten

zij bestendig blootsvoets over den natten, glibberigen grond loopen. Maar van de zon en van de warmte van het vuur ook leden zij; de taak viel namelijk aan de kleinen te beurt, de steenen op den oventas zelf te dragen; de gloed kwam van onderen op; aan hunne voetjes, langs hunne beentjes, want de lagen, waarop zij stonden, waren zeer heet, zóó heet, dat hunne klompkens verschroeiden. Omtrent den avond kwamen zij zoo vermoeid naar huis, dat de koorde, waarin zij vroeger dansten, niet meer te voorschijn werd gehaald en zij geen lust tot spelen meer gevoelden."

Somwijlen gebeurt het, dat in één dezer arme kleinen „een vonkje genie" sluimert, zooals in Jeroentje van den wildstrooper Muishond Meesters. De knaap hielp vader in het gevaarlijk bedrijf der wilddieverij, en als vader bij het „hazen pakken" door zijne „natuurlijke vijanden", de jachtopzieners en boschbazen, gegrepen en naar „het kot", d. i. de gevangenis werd gebracht, moest Jeroentje gaan bedelen, want anders hadden moeder en de broertjes en zusjes niet te eten. Zoo was het kind bij mijnheer en mevrouw Cortvriendt gekomen, welhebbende en meelijdende menschen. Zij hadden 't kind gekleed en gevoed, en hun neef Herman, die zelf schilder was, had het talent voor teekenen van den knaap bespeurd; nu zou hij den kleinen Jeroen lessen geven. Eenmaal ging het goed, maar ach, hij vergat den knaap, en als 't kind door regen en storm van heel verre gekomen om zijne teekenles kwam, was mijnheer Herman niet thuis.

„Hebt gij in den regen geloopen?" vroeg juffrouw Cortvriendt 's anderen daags aan Jeroentje, want zijne kleederen waren nog niet droog, toen hij in het achterkeukentje stond en zijnen maaltijd nutte, „gij moogt dat niet meer doen, en moet aan moeder zeggen u tehuis te houden, als het zulk slecht weer is..." Het knaapje boog het hoofd en bloosde tot achter de ooren: het schaamde zich over zijne mislukte teekenlessen en vreesde niets meer dan deswege beschimpt te worden."

Het zou niet lang meer duren met de illusiën van den knaap; vader was in „'t gevang" gestorven, en nu moest Jeroen koeier worden om moeder wat in te brengen; aldra werd hij boerenknecht. Ten laatste verkwijnde zijn teekenlust en zien wij hem bij boer Winters, zijn baas, aan de kaarttafel zijn leed vergeten en gaat zijn vonkje genie vervluchtigen. Gelukkig echter is er voor de arme kinderen nu en dan vreugde, die wellicht nog heerlijker genoten wordt dan het dagelijksche geluk der

gegoede jeugd. Reine, de karnemelkspap roerende, *dat rook zoo goed*; en dan deed de meesteres een appel in den ketel, een „groening”, en de kleine lekkerbekken zagen de appels tusſchen het witte schuim bobbelend verſchijnen en verdwijnen. En Zaterdagſ, als er masteluin gebakken was, en Mauries „ovenkoeken” medehad, warm en geurig, o dan ſcheen hij hun als eene ſoort van Sinte Nicolaas en zij omringden hem allen te gelijk, jubelend en grijpend naar de lekkernij, die toch niets anders dan nieuwbakken brood was.” Ja, dat geluk van de arme kinderen. Jeroentje kende het ook. Als hij met vader op ſtrooptocht was uitgeweeſt en hij in list en behendigheid had uitgeblonken, zoodat vader hem op den ſchouder klopte en hem prees, maar hem om zijne uitgelatenheid — want er had een konijn in den ſtrik gezeten — weder temperen moeſt, o welk geluk. En later, toen hij 39 centen beſpaard had van de zondagsgiften van mijnheer Cortvriendt, om eene verſdoos te koopen, zoodra hij eenen frank bijeen zou hebben, en deze 39 centen aan moeder gaf; want moeder was in nood en zijne broertjes hadden honger! En nog later, toen hij bij boer Winters koeier was, maar Zondagsmiddags naar huis mocht en dan zoo welkom was in de arme familie, goede hemel, wat geluk! Zóó, en op honderd andere manieren en gelegenheden, heeft Virginie Loveling der kinderwereld recht gedaan, onder rijken en armen, in leed en geluk. Het kind heeft haar al zijne geheimen geopenbaard, en het is haar eene voortdurende bron van genot heel het kinderleven in al zijne uitingen te beſpieden, te overdenken, te ontleden, naar de natuur weer te geven. Zonder overdrijving mag men zeggen, dat ze in dit opzicht haar gelijke niet heeft. Licht te begrijpen, dat hare *Kinderverhalen* het leven der jeugd op de daad betrappen, en den kleinen lezers groot genot verſchaffen. ¹

* * *

Naast de groote genegenheid van Virginie Loveling voor de kinderwereld ſtaat hare ſympathieke liefde voor de natuur,

¹ De eerste reeks van Virginie Loveling's *Kinderverhalen* werd door de Koninklijke Academie van België bekroond met den prijs *De Keyn*.

voor het Vlaamsche landschap. In hare meisjesjaren gevoelde zij groote neiging voor de schilderkunst, maar in haar ouders huis waren aan de vrijzinnigheid toch in zooverre grenzen gesteld, dat Virginie van haar lust om schilderes te worden maar niet moest spreken; en zoo komt het, dat het haar in zekeren zin gegaan is als Jeroentje van Muishond Meesters; „het vonkje genie” is verdoofd onder de asch der tegenwerkende omstandigheden. Nochtans is haar talent voor het teekenen naar de natuur onmiskienbaar en in elke harer novellen aan den dag getreden. Al hare verhalen, met uitzondering van *De Kern*, *Vreemde Invloed*, *Mijnheer Connehaye* en enkele andere schetsen, die aan het stadsleven te Gent zijn ontleend, spelen ten platten lande in Oost-Vlaanderen. Daar „ter streke”, te Meidale en Diependale, Muilem en Zompelgem, Crocke en Wittem, Zoutrode en Weidelaere, Bieze en Vroden, wonen de goede lieden, die aan Virginie Loveling de stof schonken voor hare vertellingen. Zij heeft hun leed en hunne vreugde, hun kerkelijk en wereldlijk leven medegeleefd; zij kent hunne behoeften en wenschen, hun gedachtenkring en horizon. Zij kent ook hunne spraak, en ofschoon ze hare eenvoudigste landlieden in beschaafd Nederlandsch spreken laat, treft desniettemin de locale kleur van de taal dier menschen ons telkens opnieuw. Van Virginie Loveling is ook te leeren, dat het kunstig weergeven van de eigenaardigheden der streekspraak niet medebrengt in spelling en vormenloosheid het dagelijksch patois der menschen te moeten nabootsen. Wel „houdt zij er aan” in de eigenaardigheden der beeldspraak en zegswijzen de kleur der Vlaamsche plattelandstaal weer te geven. Ten platten lande hebben ook de dieren persoonsnamen: Sterreken en Roos en Blesse, dat zijn de koeien, die langs den kattewegel grazen. Wie zijne eigendommen te koop aanbiedt zal ze „in kerkgebod leggen”. „Als in huis één een pot breekt, moeten de anderen de scherven oprapen”. Want ook: „zulk een tronk, zulk een jonk”. „Vette keuken geeft magere erfenis”, en zelfs in Oost-Vlaanderen lukt het niet met „vogelbeen loopen”, dat is met niets doen aan den kost te komen. Als vader „den lepel weg-

legt", d. i. sterft, moeten de kinderen moeder gehoorzamen. „Iemand den penning jonnen" is bij hem in den winkel gaan. De menschen spreken altijd van hetgeen hun „oppers ligt"; lang uitblijven is „een hond zien spinnen"; wie iets haastig doet, doet het in een „fietenakt". Wie „vies gezind" is, verkeert in slechte luim. Jonge kinderen zijn „boorlingskens"; „onder kerkerechten liggen" is bediend zijn. „Bij iemand gaan" doet een meisje, als ze „een verkeer" heeft met een jonkman; maar dan moet ze „haar staart niet te hoog heffen", want dan zou ze „van de werke weggaan", d. i. haar doel misloopen kunnen. Een jong meisje kan zich verantwoorden, als ze trouwlustig is door te zeggen, dat „onze Heer voor elken stand zijn getal moet hebben"; doet ze een goed huwelijk, dan „valt ze met de palmen in 't vet", en heeft reden om te zeggen, dat „onze Lieve Heer" te haren behoefte „uit zijn vensterken gekoken heeft." Menige arme „duts" = stakkerd „is het geboodschapt", d. i. hij heeft er een voorgevoel van, dat hij spoedig sterven zal, en dan „wat met aarde gedekt is, is gauw vergeten". Een rijke oude weduwnaar trouwt nog wel gaarne eene jonge dochter en heeft deze geen zin in den oude, dan moet ze maar denken, dat de dag komt waarop ze „met zijne beenen nog noten zal kunnen knuppelen", d. i. hem overleven om „met den ouden pot een nieuwen te koopen". Want bij eene goede weduwe trachten de minnaars nog „elkander den verste te maken", d. i. elkaar de loef af te steken. Toch trouwen, zegt de oude weduwnaar, dat is althans beter, dan op zijn ouden dag „bij iemand over den haard te zitten", dat is „voor schade en bate ergens verblijven". Wie gegoed is, doet wel, aan trouwe dienstboden bij testament „een bezet" te geven, en gedurende zijn leven „het op geene hagen en struiken te hangen." Van menschen op leeftijd is het zeer natuurlijk, dat „zij het hek aan den ouden stijl laten hangen" en een beetje „bijhoudend" zijn. Als eene jongere zuster vóór de andere in 't huwelijk treedt, dan „wordt de tas ondertrokken", maar een huisvader, die vele dochters heeft en zulk een huwelijk zou willen beletten, zou „op zijne eigene troepen schieten." Niet

trouwen is beter dan ongelukkig worden door 't huwelijk; maar erger nog is het, wanneer een meisje het in 't klooster moede wordt, want wie „de kap over de haag werpt”, wordt veracht om hare aardsche „aangekleefdheden”, helaas! Een „rechtzinnig” mensch is een „oprecht” mensch, niet een „orthodoxe” dito, zooals bij ons in Noord-Nederland.

Met al dit eigenaardige der taalkleur vereenigt de schrijfster zeer gaarne de klanknabootsing om de geluiden van de dieren en de menschelijke handelingen na te doen, evenals Onkel Stant in *De Bruid des Heeren* deed, als Pia bij hem zat, terwijl hij aan 't „posturen maken” was, d. i. beeldjes snijden in hout. Het geluid van den doopeling, Philip Hanebalk, kennen wij reeds; maar ook hoe de geelvink zijn gefluit laat hooren, of hoe de schel weerklinkt door de dorpsstraat, als de priester met de Hostie naar den zieke gaat, heeft zooveel eigenaardigs, dat de schrijfster klanken trachtte te vinden in hare woorden om al die indrukken weer te geven. Het heerlijkst toont zich nochtans haar talent, als zij de natuur van het Vlaamsche landschap onder woorden weet te brengen. Herfst- en zomermorgen, een gure stormdag, zonsopgang en zonsondergang, het bedauwde land en de wazige lucht, al de stemmingen daar buiten, al de geluiden en kleuren en kleurschakeeringen heeft ze bespied en beluisterd, tot zij ze kon weergeven, en evenals Jeroentje ziet ze nauwkeurig toe hoe de winde om de braamrank kronkelt. Meestal is er overeenstemming tusschen de stemming harer personen en de natuur om hen henen, en gaarne symboliseert zij. Bij allerlei menschelijke handelingen, begeerten en hartstochten is het de natuur, die vergelijkingen en beeldspraak aan de hand doet om de algemeene waarheden, die de schrijfster uit de ontleding en vereeniging der afzonderlijke feiten afleidt, te symboliseeren. Het zou geene moeite kosten de voorbeelden hiervan bij tientallen aan te wijzen; ze komen op elke bladzijde der novellen voor, in ieder verhaal; want deze manier van doen is de schrijfster eene tweede natuur, en het is, waarschijnlijk zonder dat ze het zelve vermoedt, de Catholieke ader, die door hare kunst stroomt. Gelijk de Roomsche kerkleer alles symbo-

liseert, wat zij den menschen te gelooven en te beminnen voorstelt, zoo vindt Virginie Loveling voor al hare gevoelens, opmerkingen, ontdekkingen onder de menschen, hunne wenschen en begeerten, voor alle feiten des levens, een natuursymbool. Één voorbeeld om voor velen te dienen. Er wordt verhaald van het landmeisje Kaatje, die in hare jonge jaren, terwijl anderen beminden, trouwden, verouderden of stierven, hare dagen eentonig en onveranderd zag henen vlieten; terwijl andere harten klopten, had het hare stil gesluimerd; zij had niets gehoopt, naar niets verlangd, op niets gerekend. Zij was reeds 39 jaren, toen Domien Bultinck haar ten huwelijk vraagde. Van een oud meisje werd zij eene jonge vrouw:

„Er zijn bloemen, voorloopsters der lente, in overhaasting kiemend, dol naar leven en genot: het sneeuwkllokje, het leverkruid, de pyrrhusboom. Zij bloeien vóór alle andere; zij sterven en vergaan, eer nog het groen der hagen spruit. Er zijn er tegenovergestelde, welke noch de meizon noch de zomerhitte in bloesem kan krijgen; zij staan en wachten: traag ontwikkelt zich de bot, nauw zichtbaar tusschen den top der donkere bladen. September komt en gaat heen, October verschijnt; de rozen verwelken; het gele loover dwarrelt uit de boomen; de winter nadert, November is daar — en heerlijk bloeit de najaarsaster met hare duizenden bloemenkronen!”

In eenigszins anderen zin dan den hier bedoelden is het beeld op Virginie Loveling zelve mede van toepassing; op Virginie Loveling als schrijfster. Onder de bloemen van haar talent zijn slechts weinig voorjaarsbloemen. *Moeders Kruisken* schreef ze als 15jarig meisje; enkele gedichtjes op dienzelfden leeftijd, en haar eerste novellen dagteekenen van haar twintigste jaar. Maar niet voor haar veertigste jaar heeft ze als schrijfster blijvenden naam verworven, en hare fraaiste novellen zijn van nog ruim tien jaren later gedagteekend. Om het even: geur en kleur, gezondheid en levenskracht, jeugdige zin en onverwelkbare frisheid, kenmerken hare latere verhalen in nog veel hogere mate dan hare eerste novellen. *Een dure Bed* en *Mijnkeer Connehaye* zijn zeker bloemen uit den hof eener schrijfster van rijpe levenservaring; maar bloemen, die in lელიe-blanke reinheid en lieflijken geur van onverwelkbare frisheid getuigen en hare open kelken naar het zonnelicht wenden.

Want ja, ook dit is het eigenaardige van Virginie Loveling's novellen, dat zij van onverwelkbare frischheid het merk hebben. Er zijn er onder, die men herhaaldelijk lezen kan, en met telkens nieuw genot. Eigenlijk schenkt eene tweede, eene derde lezing nog hooger voldoening dan de eerste. Is het de gelukkige vinding in vele verhalen, die de belangstelling des lezers gaande houdt; de logische ontwikkeling der gebeurtenissen, waardoor we in hare natuurlijkheid gelooven; de ingehouden kracht door soberheid, die den meester toont; het medeleven der schrijfster met hare geesteskinderen, waardoor de sympathie meermalen wint en maar zelden verliest; de diepe menschenkennis, op aanhoudende waarneming gegrond, die vastheid schenkt aan de groepeerings der personen, aan het voortschrijden der handeling zonder hiaat en zonder overlading? Het is dit alles; maar het is ook nog iets anders. Wat is dat andere?

„Het is bijna met een gevoel van erkentelijkheid, dat men lieden verlaat, die ons een beter denkbeeld van de menschheid hebben gegeven”, zegt Livie in *Een Winter in het Zwiderland*. Het is billijk, deze woorden op Livie's ander ik, op Virginie Loveling zelve toe te passen. Uit vele aanhalingen in deze biographie bleek het wel, dat de schrijfster een gezond realisme huldigt, en dit leidt tot een gematigd pessimisme. In deze onvolkomen wereld kan niemand met een fotografischen toestel rondgaan om gezichten te nemen van stad en land, van menschen en toestanden, of hij vindt het gemeene evengoed als het verhevene, het platte als het buitengemeene, het onreine als het heilige. Heeft hij bovendien het talent onzer schrijfster, die met de X-stralen het menschelijk hart doorschouwt, dan wordt telkens het huichelachtige naast het oprechte zichtbaar; het verborgen schuldige zoowel als het ontoerekenbare. Juffrouw Loveling weet wel, dat de dronkenschap ook haar volk ontzenuwt, en dat het niet zonder reden is, indien de eerste lof-rede, die de menschen voor iemand weten, deze is: hij is geen dronkaard en geen vloeker. Basiel de Lange, Eduard Tingles en baas Lambrecht waren dronkaards, zoowel als de brouwer Mande en Karel Start. En het is de drank niet alleen, die men-

schenharten bezoedelt. De harteloosheid, de domme bijgeloovigheid, de dweepzieke onverdraagzaamheid, de ontrouw, de winzucht, en alle andere hoofdzonden, zijn ook in Oost-Vlaanderen thuis. Geen kleinzieliger egoïsten dan de koster Leander de Knuyt of de rijke Estelle, die mevrouw Dal op haar doodbed hare juweelen afhandig maakte. Welke wreedheid van hart bij mevrouw De Lange ten opzichte van haar arme nichtje Sidon. Welke pedante wezens, die juffrouwen Eugenie en Henriette in *Vreemde Invloed*, welk een bloedbederf bij Madeleine, het pleegdochttertje van mijnheer en mevrouw Vonk, hoe ruw en gemeen is Remi van Aarde en hoeveel leed veroorzaken de menschen den armen krommen Cies, den braven schoenmaker. Reeds zijn wij nu aan het leed, dat den mensch niet uit schuld van zich zelve, maar van natuurswege kan overkomen. Kromme Cies, de wanschapene; mijnheer Polydoor, de naar geest en lichaam misdeelde; juffrouw Monteine, die krankzinnig wordt; Sidon's grootvader, de ongelukkige blinde, de eenen als de anderen maken wel uitzondering op de leer, dat deze aarde een paradijs is en dat de menschen de volmaaktste wezens zijn in dat paradijs. Maar met dat al en ondanks deze droeve waarnemingen, behoeven de lezers van Virginie Loveling's verhalen nog niet in troosteloos pessimisme te vervallen. Het is er wel verre af. Want vele zijn de zonnige tooneeltjes in de novellen, en eene reeks van de edelste menschen laten den indruk van hun mooi karakter in onze herinnering achter. Octavie, de nicht van Estelle, is een toonbeeld van edele zelfverloochening evenals mevrouw Florisonne, Romanie en Reine. Aurelie van der Hawermeiren en Sophie Overmeire zijn kostelijke vrouwenfiguren. De oude tuinman Gijelle in *Idonia* en meester Ottevere in *Sophie* zijn brave lieden tot in het merg van hun gebeente. Mijnheer Connehaye verwerft onze sympathie in hooger mate, naarmate wij hem beter leeren kennen. Doch het is niet deze reeks van beste menschen alleen, die het kenmerk van Virginie Loveling's goede gedachten omtrent de personen, binnen haren king van waarneming vallende, vertolken. Het is veel meer de eigenaardigheid, dat in

al hare verhalen het goede het booze overtreft en overheerscht. De nobele lieden in hare novellen zijn dieper doorgrond, en met vaster hand geteekend of geëst dan de boozen. Zij is de leer toegedaan, dat „niemand zijn struik kan loochenen”, en de opvoeding van het pleegkind Madeleine in *De Kern* kan niet beletten, dat dit meisje, uit het schuim der samenleving opgenomen, tot het schuim wederkeert: „zulk een tronk, zulk een jonk”. Maar ook in *Een dure Eed* is het Reine, de vondelinge, die de draagster blijft van de verheffendste zelfbeheersching te midden eener egoïstische omgeving. Eilieve, wie zal het zeggen, van welk bloed Reine is voortgekomen? Is ook niet Idonia, de onechte dochter van mijnheer Florisonne, ondanks eene volkomen verwaarloosde jeugd, binnen weinige zomermaanden een eindweegs op het pad der ontwikkeling gebracht?

Het is waar, dat in *Het Hoofd van het Huis* door den zegen eener goede opvoeding al de kinderen bij Van Oost gelukken, en door de heilloosheid eener nalatige opvoeding die bij Mandes in het verderf loopen. Maar de Van Oosten zijn ordelijk bij geboorte als hun vader, en de Mandes slordig en onnadenkend gelijk hun dronken vader zelf. Nochtans mag herhaald worden: in al de novellen van Virginie Loveling is het goede vertegenwoordigd en dikwijls heerscht het. In geen enkele der verhalen echter in die mate als in de idyllische novelle *Op Bovegem*. De oude kasteelopziener Ignatius Cocquyt is aan 't einde zijner dagen; hij loopt reeds aan een kant naar de aarde gebukt, maar hij heeft het leven lief, het leven, de natuur, de menschen; hij is de vergroeide goedheid van hart. Zijne oude huisvrouw is reeds een beetje verlamd, en niet meer helder altoos van hoofd, maar bidden kan ze nog in 't uur der nachtwaak, en zij bidt om nog wat te mogen blijven bij hare dierbaren; het leven is zoo schoon. Lucie en Victorine zijn hare kleindochters, mooie, beschaafde meisjes; Victorine een beetje ijdel en luchthartig, maar na een weinig levenservaring een lief, ernstig kind; Lucie het toonbeeld van eene heerlijke jonge vrouw met de heiligste liefde voor de grootouders en de reinste liefde voor „mijnheer Romuul”, al verbergt zij deze genegenheid

in haar diep gemoed. Bellemie is de oude keukenprinses, een type van zelfopofferende zelfgenoegzaamheid, in de afzondering des kasteels gelukkig boven wenschen. Volgt boer Kwakkels, plattelandscriticus met veel gezond verstand, overmoedige zeggvrijheid en altijd sprekend met onomwonden verwijtzingen, maar steeds in leuke beeldspraak. Hij beduimelt alles door eene groote mate van scepticisme, doch als de dag komt, dat de Cocquyts in nood geraken, is de criticus alle beknibbeling van het goede in de menschen vergeten, en blijkt hij zelf de trouwe vriend, die in het leed komt troosten en afdoende hulp verschaffen. Eindelijk nog Mijnheer Romuul, die in opdracht heeft het kasteel te zuiveren van de bloedzuigers (dat zijn de Cocquyts, gelijk men aan den eigenaar van Bovegem heeft wijs gemaakt); maar die, als hij door de ondervinding op het kasteel heeft geleerd, dat Ignatius en de zijnen de kostelijkste menschen van de wereld zijn, eindigt met zelve te wijken, of liever en beter, den baron nader in te lichten, om te verkrijgen, dat de familie Cocquyt in de ondergewelven van Bovegem mag blijven wonen. Hij zelf, mijnheer Romuul, trouwt met Lucie, en aller geluk is volkomen. Deze aarde is een paradijs.

In den laatsten tijd is er een beetje verandering gekomen in de beoordeeling van het Vlaamsche plattelandsleven, en wel voornamelijk door de novellen *Het Recht van den Sterkste* en *Sursum Corda*. Maar is het dan waar, dat de Vlamingen van lageren stand, het volk des arbeids, zoo menschonteerd gemeen, zoo dierlijk ongebonden zijn, als de ellendelingen in *Het Recht van den Sterkste*? En is de welvarende middelstand zoo hopeloos leeg van hoofd en dor van hart als *Sursum Corda* wil doen gelooven? Maar neen, Virginie Loveling is eene te scherpzinnige waarneemster, eene te nauwlettende ontledster van het menschelijk hart om in hare innige liefde voor de Vlamingen in die mate te dwalen, dat de diermenschen uit *Het Recht van den Sterkste* eigenlijk nader aan de waarheid staan zouden dan de braven uit *Op Bovegem*.

Hoe dit nu ook moge wezen, het lijdt geen twijfel, of Virginie Loveling, die in het scheppen en afbeelden van zooveel

heerlijks in haren kring en onder de menschen, die haar levensweg kruisten, eene voortdurend opwellende bron van genot gevonden heeft, is gelukkiger dan de kunstenaar van het wreede en bestiale pessimisme. Zij is gelukkiger en maakt gelukkiger. Zij getuigt van wat haar het levenslot geschonken heeft en van wat zij anderen zag ten deel vallen. Zij heeft het verheffende in menschenharten verheerlijkt, ook omdat er zooveel heerlijks bloeit in haar eigen gemoed. Hare kunst is waar en rijk, bij allen eenvoud. Zij was zich zelve, en heeft eene eigene plaats. Hare kunst is plaatselijk, maar in het plaatselijke leeft het algemeen menschelijke.



SALISBURY.

LORD SALISBURY.

Zes jaren geleden noemde Gladstone het een geluk voor Engeland, dat aan het hoofd van het ministerie een man stond, wiens voorouders, tien geslachten vroeger, eene dergelijke hooge betrekking hadden bekleed. „De band der afstamming” — zeide de liberale staatsman, van zijn conservatieven tegenstander en mededinger sprekende, — „is een schakel, die hem bindt aan eer en burgerdeugd.”

De stichter van den tak der Cecils, tot welken de tegenwoordige markies van Salisbury behoort, was de tweede zoon van Sir William Cecil, Lord Burleigh, die onder de regeering van koningin Elizabeth kanselier der schatkist was, en wien Schiller in zijn *Maria Stuart* eene niet zeer sympathieke rol laat vervullen. Intusschen is ook in dit drama William Cecil, al wordt hij voorgesteld als een verbitterd vijand van de ongelukkige Maria Stuart, een man aan wiens eerlijke overtuiging niet te twijfelen valt, die zich in zijne toewijding aan de belangen van zijn land en zijne koningin niet door persoonlijke overwegingen laat weerhouden, maar recht op zijn doel afgaat; een man uit één stuk, die als zoodanig zedelijk veel hooger staat dan de eerzuchtige, intrigeerende en verraderlijke Leicester.

Robert Cecil, de tweede zoon van Lord Burleigh, was staatssecretaris onder James I. Zijn langdurige diensten werden be-

loond door den titel van *earl*. Hij was zijn leven lang een hard werker, een man die met onverflauwden ijver zijn moeilijke en dikwijls ondankbare taak vervulde, en die door over-groote inspanning zijn dood heeft verhaast. Karakteristiek zijn de woorden, die hij kort voor het einde zijner in de oogen van velen zoo voorspoedige en gelukkige loopbaan schreef aan zijn vriend, den dichter Sir James Harington. „Good knight, rest content, and give heed to one that has sorrowed in the bright lustre of a Court, and gone heavily on even the best seeming fair ground. 't Is a great task to prove one's honesty and not mar one's fortune. You have tasted a little thereof in our blessed Queen's time, who was more than a man, and, in truth, sometimes less than a woman. I wish I waited now in your presence chamber, with ease at my food and rest in my bed.”

Aan deze beide Cecils heeft Gladstone gedacht, toen hij Engeland gelukkig prees om het bezit van een staatsman, wiens voorouders zich op politiek terrein zoo groote verdiensten hadden verworven. Doch Lord Salisbury heeft de roemrijke erfenis van zijn voorgeslacht niet rechtstreeks kunnen aanvaarden: in zijne jeugd heeft hij zich zeer moeten inspannen om eene positie te veroveren, en al was hij door de fortuin boven velen begunstigd, in de politiek kan hij zich met recht een *selfmade man* noemen.

Robert Arthur Talbot Gascoyne Cecil werd op 3 Februari 1830 geboren als tweede zoon van den markies van Salisbury. De oudste zoon van den markies, die den titel van Lord Cranborne voerde, was natuurlijk bestemd om den titel en het vermogen van zijn vader te erven; de jongere zoon, Lord Robert Cecil, kreeg eene goede opvoeding, maar moest verder zijn eigen weg trachten te vinden. Hij bezocht eerst de groote *public school* te Eton en studeerde vervolgens aan de universiteit te Oxford. Men zag daar in hem een jongmensch van veel aanleg, maar betwijfelde of hij het wel ver zou brengen, daar hij zich weinig inspande voor het verkrijgen der zoo begeerde academische onderscheidingen. Daarentegen was hij een zeer

ijverig lid van de *debatingclub*, waar zijne redevoeringen de aandacht trokken door haar agressief karakter en haar bijtend sarcasme en door de ongewone mate van zelfvertrouwen, welke de staatsman in den dop bleek te bezitten. Van 1851 tot 1853 besteedde Lord Robert Cecil zijn tijd aan reizen; niet slechts werd de gebruikelijke *grand tour* gemaakt naar de hoofdsteden van Europa, maar ook het Oosten en een deel der Engelsche koloniën werden bezocht; zelfs tot Nieuw-Zeeland strekte de reis zich uit. Al was de kennismaking uit den aard der zaak oppervlakkig, toch is het voor den jeugdigen aristocraat van groot nut geweest, dat hij door persoonlijke aanschouwing eenige bekendheid verwierf met de meer afgelegen deelen van het onmetelijke rijk, tot welks bestuur hij later zou worden geroepen. In 1853 stelde Lord Robert Cecil zich candidaat voor het Parlement te Stamford; dank zij den invloed zijner familie werd hij daar zonder oppositie verkozen, en bij alle volgende verkiezingen, tot 1868, herkozen.

De *maidenspeech* van het jonge parlamentslid was in twee opzichten merkwaardig. Als volbloed conservatief bestreed hij een voorstel om de fondsen van enkele vrijwel overbodige akademische instellingen te Oxford voor nuttiger en algemeener doeleinden te gebruiken. Men moet, zoo betoogde hij, den wil des stichters van die instellingen eerbiedigen; deed men dit niet, dan moesten die fondsen weder terugkeeren tot de natuurlijke erfgenenamen en rechthebbenden van den stichter. Het is zeker opmerkelijk, dat de *fellowships*, welke door Lord Robert Cecil, — zelf een *fellow* van All Souls' College — zoo warm werden verdedigd, later door hem als Lord Salisbury werden bestreden. Een man van zijn werkkraft en werklust moest op den duur wel tot het inzicht komen, hoe dwaas het is, dat aan vele Engelsche universiteiten het succes voor een jong man niet leidt tot vermeerderden arbeid met verhoogde verantwoordelijkheid, maar tot eene sinecure, die geen enkelen plicht oplegt en geen enkelen eisch stelt. „Eene som van £ 250 of £ 300 — zeide Lord Salisbury — „is verbonden aan *Fellowships* waaraan geen verplichtingen zijn vastgeknoopt, en de man die

zoo'n onderscheiding verkrijgt, kan, als hij het verkiest, zijn leven lang werkeloos blijven. Als die instellingen niet bestonden, zou niemand er aan denken, ze thans voor te stellen. Niet alleen staan zij in geenerlei verhouding tot de diensten, voor welke zij eene belooning zijn, maar zij wijken ook te eenenmale af van de regelen, die men in alle andere levensomstandigheden toepast. Indien iemand succes heeft bij het leger, dan bevordert men hem, en geeft hem tegelijk een meer verantwoordelijk commando; indien hij zich in de kerk verdienstelijk toont, maakt men hem een bisschop en geeft hem daardoor tienmaal meer werk; is hij in den burgerlijken dienst, dan geeft men hem een hooger traktement, maar tevens een post van meer vertrouwen. Alleen bij deze *Fellowships*, aan welke geen plichten zijn verbonden, beloont men verdiensten door volstreckte werkeloosheid." Het is van belang op deze tegenstelling te wijzen, omdat daaruit blijkt, dat Lord Salisbury, ofschoon hem als conservatief de eerbied voor de *time-honoured customs* in het bloed zit, toch niet aarzelt zulke gewoonten te bestrijden, als hij tot de overtuiging is gekomen, dat zij verkeerd zijn.

In een tweede opzicht was deze parlementaire rede opmerkelijk, omdat zij een vleidend compliment uitlokte van den heer Gladstone, die trouwens toen nog met één voet in het conservatieve kamp stond. In zijn bloemrijken stijl sprak Gladstone van het jonge lid „wiens eerste pogingen, rijk aan beloften voor de toekomst, aantoonen dat nog steeds uit den moederlijken boezem der universiteit mannen voortkomen, die in de eerste dagen hunner loopbaan ernstige blijken geven van het geen zij later voor hun volk zullen kunnen tot stand brengen."

Dat intusschen Lord Robert Cecil zich in die dagen onder zijne partijgenooten vele vrienden verwierf, kan niet worden beweerd. Integendeel, men vond zijne niets en niemand ontziende critiek voor een zoo jong man zeer ongepast; men laakte het, dat iemand van zijn afkomst en zijne relatiën een harts-tocht scheen te hebben voor onafhankelijkheid, in plaats van zich verstandig te voegen naar hetgeen de wereld, *zijne wereld*

namelijk, nuttig en noodig oordeelde. Zijn aristocratische familie nam het hem zeer kwalijk, dat hij in de *Saturday Review* bijtende artikelen schreef en aan den *Standard* medewerkte, met eene vrijmoedigheid en een gemis aan eerbied voor de gestelde machten, welke de politieke Mrs. Grundy onmogelijk kon goedkeuren. Inderdaad waren de artikelen uit die eerste periode tamelijk ruw en plomp, en Lord Robert Cecil heeft veel zelfbeheersching en eene geduldige onderwerping aan de verstandige leiding van den toenmaligen hoofdredacteur der *Saturday Review* noodig gehad, om de eigenschappen van voortreffelijk essayist te verkrijgen, welke hem thans niemand zal betwisten.

Voor den redenaar was die zelfbeheersching natuurlijk nog veel moeilijker te verkrijgen. Elke rede van het jonge lid voor Stamford, om het even of zij vriend of vijand gold, was uitdagend van toon en cynisch in haar spot, zoodat Disraeli — veel later nog — hem *a master of jibes and jeers* noemde. En zelfs nu nog, meer dan zes-en-zestig jaren oud en herhaaldelijk geroepen tot de hoogste en meest verantwoordelijke waardigheid in het rijk, kan Lord Salisbury eene aardigheid, een sarcasme, eene snedige invallende gedachte, kortom wat de Engelschen noemen „*a good thing*” niet binnen houden, al is zij kwetsend, onjuist, of, wat voor een politiek man nog het ergste is, onverstandig en dus gevaarlijk. In November 1895 houdt de Britsche Premier, bij het feestmaal in de Guildhall, de wel bekende „concert-rede”, waarin hij den Sultan van Turkije dood eenvoudig met afzetting dreigt, indien de door Engeland voorgeschreven hervormingen niet worden ingevoerd. De Sultan, en hij alleen, is volgens Lord Salisbury verantwoordelijk voor het wanbestuur in zijn rijk. „Het is” — zoo hooren wij den Premier *ex cathedra* verklaren — „voor den Sultan zeer wel mogelijk, al zijne onderdanen rechtvaardig en in vrede te regeeren, en hij is evenmin als eenig ander potentaat ontrokken aan de wet, dat onrechtvaardigheid de hoogsten der aarde ten val brengt.” Dat was duidelijk genoeg; maar — de hervormingen bleven uit.

Wat zegt nu Lord Salisbury een half jaar later, toen hem

door de oppositie bij monde van zijn voorganger, Lord Rosebery, werd verweten, dat hij door deze bedreigingen, waaraan geen gevolg was gegeven, Engeland belachelijk had gemaakt en de zaak voor de ongelukkige Armeniërs had verergerd? „Er zijn twee manieren om op de Turksche regeering te werken. De eene is, haar de vereenigde stemmen te doen hooren van die Europeesche mogendheden, welke in staat zijn aan hare woorden kracht bij te zetten; de tweede bestaat in vermaning (*exhortation*). Gedurende mijn geheele politieke loopbaan heb ik nooit kunnen bemerken, dat vermaningen, tot vreemde regeeringen gericht, veel uitwerking hadden. Intusschen werden zij met de meeste vrijgevigheid tot de Turksche regeering gericht (*gelach*), maar in den loop der jaren, voor zoover ik kan nagaan, met steeds geringer resultaat (*vernieuwd gelach*), misschien wel omdat de Turksche regeering er achter gekomen is, dat de gevolgen van het in den wind slaan eener vermaning niet zeer verschrikkelijk zijn. Toen ik in Juli aan de regeering kwam, bleek het mij, dat mijne voorgangers zich hadden verbonden om op de Turksche regeering door vermaningen sterke pressie uit te oefenen, maar dat zij verzuimd hadden zich te vergewissen, of de andere natiën van Europa met hen zouden medegaan. Het gevolg was, dat ik, toen ik als minister optrad, geen ander wapen in handen had dan dat der vermaning. (*Gelach en toejuichingen*.) Ik heb dat wapen gebruikt zoo goed als ik kon. (*Hernieuwd gelach*.) Men heeft er mij een verwijt van gemaakt, dat ik het te kras had gebruikt, maar ik had niets anders!” Lord Salisbury verklaart dan verder, dat het eenige resultaat dier vermaningen is geweest, den rassenhaat en de woeste hartstochten in Turkije aan te wakkeren, en eindigt al weer met een grapje: „Een minister, die de politiek van zijn voorgangers voortzet, is in de positie van iemand die een renpaard koopt met al de daarop aangegane verbintenissen. 't Kan meevallen, maar 't kan ook tegenvallen.”

En weer lachen en juichen de getrouwen van de *Primrose League*, aan wie Lord Salisbury deze verklaring en verontschuldiging van zijne politiek ten beste geeft. Wij voor ons ont-

zeggen den Britschen premier zeker het recht niet om met zich zelf en zijne hoorders een loopje te nemen. Doch waar de mislukking eener politiek, door hem reeds bij voorbaat veroordeeld, maar toch met gróot vertoon en ongewonen nadruk toegepast, zulke jammerlijke en noodlottige gevolgen heeft gehad, komen ons deze aardigheden geheel misplaatst voor. Even misplaatst was Lord Salisbury's raad aan de regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek om voor het Rand-district een *Home Rule* in te voeren. De gedachte, dat die raad werd gegeven door den zelfden staatsman, die zich steeds met hand en tand tegen het verleenen van *Home Rule* aan Ierland heeft verzet, heeft waarschijnlijk voor Lord Salisbury iets onweerstaanbaar grappigs gehad. Maar het zou verstandiger en zeker waardiger zijn geweest, als hij ook bij deze gelegenheid een wacht voor zijne lippen had gezet en de deuren zijns monds had behoed.

Het zou onbillijk zijn, niet te erkennen, dat deze minder aangename zijde van Lord Salisbury's oratorisch en polemisch talent gepaard gaat met eene dikwijls bewonderenswaardige slagvaardigheid in het debat, met eene doorgaans gezonde, onverbiddelijke logica, met een ongeëvenaarden speurzín voor „*les défauts de la cuirasse*”. Menigen Achab heeft deze strijdbare held met zijne pijlen geveld, hem treffende „tusschen de gesp en het pantsier”, — maar niet, zooals de boogschutter van wien de kroniekschrijver gewaagd, den pijl afschietend „in zijn eenvoudigheid”. Geen wonder, dat de Tories begonnen in te zien, hoe wenschelijk het voor hen was, rekening te houden met den jongen staatsman, die in 1856, door zijn vinnige aanvallen in de *Quarterly Review*, de vorming van een ministerie onder Lord Derby en Disraeli had verhinderd en den weg had bereid voor Lord Palmerston en de Whigs. Zijn onafhankelijkheid echter gaf Lord Robert Cecil, tot wien wij thans terugkeeren, onder geen beding prijs. Zoo betoogde hij in 1858 de wenschelijkheid der vereeniging van de Donau-vorstendommen Moldavië en Wallachije (het latere koninkrijk Roemenië), een eisch waaraan men bij den vrede van Parijs (1856) niet had durven toegeven. De diplomaten der oude school lieten

zich terughouden door de vrees voor de schending der integriteit van het Turksche Rijk; Lord Robert Cecil toonde toen reeds aan, dat de vereeniging en de versterking der vorstendommen tot een zelfstandigen staat voor Turkije een uitmuntend bolwerk zou vormen tegen een nieuwen Russischen aanval. Twintig jaren later herhaalde Lord Salisbury, als collega van Lord Beaconsfield op het congres te Berlijn, dezelfde argumenten ten gunste van de emancipatie van Bulgarije en Oost-Roemelië.

In hetzelfde jaar (1858) schreef Lord Robert Cecil in de *Oxford Essays* een artikel over de uitbreiding van het kiesrecht. Hij toonde zich bereid, aan het volk achter de (toenmalige) kiezers een aandeel in de vertegenwoordiging te geven, mits daardoor niet de „masses” geheel het overwicht over de „classes” zouden verkrijgen. Hij wilde desnoods algemeen stemrecht invoeren, mits „getemperd en gecorrigeerd”, zooals thans bij onze Belgische naburen, door dubbele, drie- en meervoudige stemmen voor de bezittende klassen. Dat de geheele quaestie kon worden opgelost, door eenvoudig het stemrecht te geven aan hen die het nog niet bezaten, kon hij niet toegeven. „Politieke rechtvaardigheid voor de ééne zijde en niet voor de andere” — zoo schreef hij — „is erger dan een compromis van onrechtvaardigheid aan beide zijden; politieke symmetrie op verkeerden grondslag is erger dan een chaos. Veel beter zou het dan zijn, het geheel te reconstrueeren; maar nóg veel beter, hetgeen tot dusver goed heeft gewerkt te laten doorwerken. Doch welken weg men ook moge inslaan, het is onze plicht in het stelsel van vertegenwoordiging de voorwaarde te handhaven, desnoods ten koste van beperkingen en anomalieën, dat het intellectueele peil der wetgevende macht niet worde verlaagd, en dat een behoorlijk gewicht, hetzij direct of indirect, worde toegekend aan het bezit, om dit voor de mogelijkheid van aanrandingen te vrijwaren.” De hier aangegeven beginselen werden grootendeels belichaamd in het door Disraeli in 1859 ingediende ontwerp, dat natuurlijk door Lord Robert Cecil met warmte werd verdedigd, maar dat in Juni 1859 met eene meerderheid van 13 stemmen werd verworpen, ofschoon eene

Parlementsontbinding, na het eerste ongunstige votum, aan de Conservatieven eene aanwinst van 29 zetels had bezorgd. De democratische strooming was toen reeds te machtig, en acht jaren later zagen ook de conservatieven in, dat zij daarmede rekening moesten houden.

Met het optreden van het tweede ministerie-Palmerston kwam Lord Robert Cecil natuurlijk in de oppositie. Bij elke belangrijke quaestie vinden wij hem op de bres, maar slechts enkele van zijne in het Parlement afgelegde verklaringen kunnen hier in herinnering worden gebracht. In 1860 verzette hij zich tegen de afschaffing van het dagbladzegel, en hij had den ook bij zijn partijgenooten zeldzamen moed, dit niet te doen op opportunistischen, maar op principieelen grond. Zijne geheele oppositie laat zich samenvatten in de dubbele, door hem gestelde vraag: „Kan men volhouden, dat iemand van eenige opvoeding iets kan leeren uit een *penny-paper*? Men zegt, dat het volk te weten zou komen, wat in het Parlement wordt behandeld: welnu, zou dit iets bijdragen tot de opvoeding van het volk?” Wij voegen hier een derde vraag aan toe, waarop het antwoord wel voor niemand twijfelachtig zal zijn: „Welk antwoord zou Lord Salisbury *thans* geven op de in 1860 door Lord Robert Cecil gestelde vragen?”

Vermakelijk was het excuus, door den vinnigen debater aangeboden, toen hem bij de behandeling der begrooting verweten werd, dat zijne uitdrukking: „deze voorstellen zijn meer een notaris dan een staatsman waardig” in hooge mate ongepast was. Met een uitgestreken gezicht verklaarde hij in een volgende zitting, dat men niet ten onrechte deze woorden te scherp had genoemd, en dat het de plicht van een spreker was, al te krasse uitdrukkingen, die hem in de hitte van het debat waren ontvallen, terugtenemen of daarvoor zijn verontschuldiging aan te bieden. Daarom erkende hij gaarne, dat hij zeer onbillijk was geweest tegenover... de notarissen, die over 't algemeen hoogst verdienstelijke en fatsoenlijke menschen waren en zich zeker niet schuldig zouden maken aan de chicanes, welke hij der regeering had ten laste gelegd. Disraeli, door

Gladstone, die toen kanselier der schatkist was, uitgenoodigd om Lord Robert Cecil op de vingers te tikken, antwoordde met een gelukwensch aan den boosdoener over de uitwerking, die zijne goed gekozen uitdrukkingen hadden gehad. „Ik beken,” — zeide hij — „dat ik zoowel gisteren als heden met groot genoegen naar den edelen Lord heb geluisterd en het kwam mij voor, dat ik nooit meer constitutioneele meeningen in juister bewoordingen heb hooren uitdrukken.” Het grenst aan majesteitsschennis, te onderstellen, dat de heer Gladstone wel eens op zijn neus heeft gekeken; indien hem ooit zoo iets overkomen is, zal het misschien bij deze gelegenheid zijn geweest.

Eene andere uitdrukking uit die dagen zou men wellicht op het regeeringsbeleid van den tegenwoordigen Lord Salisbury als minister van buitenlandsche zaken kunnen toepassen: naar aanleiding van den hoogen toon, door Lord Russell in een conflict met Brazilië aangenomen, verweet de afgevaardigde voor Stamford hem, dat hij in zijne correspondentie met buitenlandsche regeeringen een „tarief van onbeschaamdheid” gebruikte!

Lord Robert Cecil was in 1857 in het huwelijk getreden met de dochter van den beroemden rechtsgeleerde Sir Edmund Hall Anderson. Volgens een Fransch reporter, die Lord Salisbury dezer dagen aan de Riviera interviewde, had de echtgenoot van den Engelschen staatsman vroeger óók voor couranten en tijdschriften geschreven. Tot ons leedwezen kunnen wij niets naders omtrent de pennevruchten van deze dame mededeelen.

In 1865 overleed Lord Robert Cecil's oudste broeder; ten gevolge van dit sterfgeval verkreeg Lord Robert den titel van Lord Cranborne, werd hij erfgenaam van den rang en het aanzienlijk vermogen van zijn vader, en begonnen de Tories hem, meer dan vroeger, als een der meest belovende jongere staatslieden van hunne partij te beschouwen. Maar ook op hemzelf bleef deze verandering in zijne vooruitzichten niet zonder invloed: de waarschijnlijkheid, dat zijn hooge rang mede zou werken

om hem voor eene verantwoordelijke positie aan te wijzen, deed hem inzien, dat de excentrieke *condottiere*-rol, die hij tot dusver in de politiek had vervuld, minder goed met die van een toekomstig partijleider was te vereenigen. In het jaar 1867 nam Lord Derby hem als staatssecretaris voor Indië op in het ministerie. Waarschijnlijk hebben Lord Derby en de heer Disraeli verwacht, dat de omvangrijke werkzaamheden van dit departement Lord Cranborne geheel in beslag zouden nemen en het een voordeel geacht, dat zijn militante natuur eenigszins in bewang zou worden gehouden, terwijl zij toch van zijn krachtigen en onwaardeerbaren steun verzekerd bleven. Die berekening is verkeerd uitgekomen. Lord Derby en Lord Cranborne hadden te zamen en eendrachtiglijk de *Reformbill* van het liberale kabinet bestreden, doch al spoedig bleek het, dat Lord Derby als Premier den wind uit de zeilen van zijn politieke tegenstanders wilde nemen, door eene kiesrecht-uitbreiding voor te stellen, die in vele opzichten nog verder ging dan de door de liberale ministers ontworpenen. Lord Cranborne wilde niet medeplichtig zijn aan deze *volte-face*, die uit een oogpunt van taktiek zeker te verdedigen was, doch die hij als een verraad aan de goede zaak beschouwde. Hij nam daarom zijn ontslag als lid van het kabinet, en zijn voorbeeld werd door Lord Carnarvon en generaal Peel gevolgd. De houding van Lord Cranborne werd destijds zelfs door zijne liberale tegenstanders geprezen, en verdiende dien lof, als een daad van zedelijken moed.

In het volgende jaar (1868) stierf de markies van Salisbury. Lord Cranborne erfde diens titel en waardigheden, maar was daardoor tevens gedwongen, zijn zetel in het Lagerhuis op te geven om als pair van het koninkrijk zitting te nemen in het Hoogerhuis. Zulk eene „promotie” is in den regel uit een politiek oogpunt even bedenkelijk en gevaarlijk, als zij uit een maatschappelijk en — in dit geval ook financieel oogpunt begerd is. Wanneer bejaarde staatslieden lastig beginnen te worden, hetzij omdat zij wat uit den tijd zijn geraakt, hetzij omdat hun aanspraken niet meer in overeenstemming worden

geacht met hun verdiensten en hun bekwaamheden, laat de regeering hen door de Kroon benoemen tot *pairs*, en in den volksmond noemt men dit: „being shelved”, hetgeen wij zouden kunnen vertalen met „in de kast” of beter nog „in den doofpot gestopt worden”. De zoon van een pair staat, volgens den natuurlijken loop der dingen, te allen tijde bloot aan het ondergaan dezer operatie, en het is nog onlangs uitgemaakt, dat het hem niet vrijstaat, den erfelijken zetel in Hoogerhuis te weigeren om den zetel in het Lagerhuis te kunnen behouden. Lord Salisbury behoort tot de weinigen, die deze operatie met goed gevolg hebben doorstaan; men kan zelfs zeggen, dat zijn prestige en zijn invloed eerst nadat hij lid van het Hoogerhuis is geworden hun vollen omvang hebben bereikt. Hij heeft daarenboven het zeldzame genoeg gehad, bij zijn leven een aantal op hem uitgesproken politieke lijkredenen te kunnen lezen, die, al zijn zij gebleken ontijdig te zijn geweest, goed bedoeld en bijna zonder uitzondering zeer waardeerend waren.

Als erfelijk lid van het Hoogerhuis is Lord Salisbury niet langer aan de meer of minder onzekere kansen eener verkiezing onderworpen. Men kan dus verzekerd zijn, hem daar bij de behandeling van alle belangrijke vraagstukken op zijn post te zullen vinden, en als redenaar is hij er in zijne meer kalme en deftige omgeving sedert 1868 bepaald op vooruit gegaan. „Als spreker” — zoo werd dezer dagen door bevoegde hand in *The Woman at Home* geschreven — „is Lord Salisbury kalm en onbewegelijk. Zie maar eens, hoe hij in het Huis der Lords eene groote redevoering houdt. Met het gelaat gewend naar de galerij voor de pers en met de hand of den elleboog op de tafel steunend, blijft hij in onveranderlijke houding staan, geenerlei gebaren makend. Zijne woorden stroomden gemakkelijk en regelmatig in onberispelijke zinnen, terwijl zijne oogen gericht zijn op eenig denkbeeldig visioen. Hij maakt geen gebruik van aantekeningen, ook niet voor de meest ingewikkelde onderwerpen. Indien hij eene aanhaling noodig heeft, leest hij die voor van een verfrommeld stukje papier, dat hij uit zijn vestzak haalt. Als redenaar wordt hij overtroffen door

den hertog van Argyll en zijne stem is niet zoo welluidend als die van Lord Rosebery, maar toch is hij de beste spreker van het Huis der Lords. Koud, scherp, onverbiddelijk in zijn logica, keurig in zijn gedrongen en helderen stijl, weet hij de geheime springveer te treffen, die hunne Lordships in beweging brengt. Niet slechts zijn de pairs trotsch op Lord Salisbury, maar ook de leden van het Lagerhuis komen dikwijls en gaarne naar hem luisteren."

Een der eerste belangrijke vraagstukken, welke Lord Salisbury in het Hoogerhuis besprak, was de afschaffing der Iersche (Protestantsche) Staatskerk. Hij bestreed die afschaffing, óók op grond van de omstandigheid, dat de quaestie bij de laatste algemeene verkiezingen niet was ter sprake gekomen en dat dus de kiezers daarover hunne meening niet hadden kunnen uitspreken. Deze wel een weinig verrassende eerbied voor het oordeel van het door de laatste *Reformbill* zoo aanmerkelijk uitgebreide kiezerspersoneel had voor Lord Salisbury eene eigenaardige en waarschijnlijk minder aangename consequentie. Hij had aan de Lords hunne positie en hunne bevoegdheid duidelijk gemaakt op eene wijze, die ook thans nog zeer de aandacht verdient. „Wanneer de meening uwer landslieden zich heeft uitgesproken" — zoo verklaarde hij — „en wanneer gij ziet, dat hunne overtuigingen, — hunne vaste, wel overwogen, volgehouden overtuigingen, — ten gunste zijn van eene bepaalde richting, dan ontken ik geen oogenblik, dat het uw plicht is, toe te geven. Het is mogelijk geen aangename oplossing; het zal mogelijk enkelen van u doen wenschen, dat eene andere schikking mogelijk ware; maar het is volkomen duidelijk, dat terwijl een lid van de regeering kan aftreden, als men hem vraagt iets te doen dat tegen zijne overtuiging strijdt, en terwijl een lid van het Lagerhuis zijn zetel kan opgeven als men hem den eisch stelt een maatregel te steunen, waarmede hij zich niet vereenigen kan, voor u, als leden van het Huis der Lords, zulk een uitweg niet openstaat. Ik betwijfel daarom niet, dat in de zeldzame en gewichtige gevallen, waarin de nationale wil zich duidelijk heeft uitgesproken, uwe

Lordships zullen toegeven aan de meening van het land; anders zou het voortwerken der regeerings-machinerie niet mogelijk zijn. Doch er is een ontzaglijk groot onderscheid tusschen deze opvatting en het zich verklaren tot niets meer dan een echo van het Huis der Gemeenten."

Na de Parlementsontbinding van November 1869 hebben de kiezers in deze zaak eene uitspraak gedaan, die aan duidelijkheid niets te wenschen overliet. Lord Salisbury heeft op de meest loyale wijze de consequentie van die uitspraak aanvaard, en in het Hoogerhuis de aanneming bepleit van hetzelfde wetsontwerp, dat hij eerst had bestreden. Dat het votum mede werd uitgebracht door de nieuwe kiezers, welke hij niet had gewenscht, mocht hem, als constitutioneel staatsman, niet weerhouden zijn plicht te vervullen, al moest hij daarbij zijne persoonlijke sympathieën ten offer brengen.

De verkiezingen van 1874 verzekerden aan de conservatieven weder eene belangrijke meerderheid. Disraeli werd met de samenstelling van een kabinet belast. Oude veeten werden vergeeten, en Lord Salisbury trad weder op als staatssecretaris voor Indië, terwijl Lord Carnarvon weder tot staatssecretaris voor de koloniën werd benoemd. Maar de „minister voor Indië" bleek al zeer spoedig lust en geschiktheid te hebben voor belangrijker en omvangrijker werkkring. In 1877 vertegenwoordigde hij de Engelsche regeering op de conferentie te Constantinopel, waar hij de Porte trachtte te overreden tot het invoeren van binnenlandsche hervormingen, welker noodzakelijkheid door alle mogendheden was erkend. Natuurlijk wilde de Porte van *die* hervormingen niets weten, maar zij stelde er andere voor, en verlangde den noodigen tijd voor de invoering. Daarvan wilde Rusland weder niets hooren, en zoo liep de geheele conferentie op niets uit. De benoeming van Lord Salisbury tot minister van buitenlandsche zaken was een afdoend bewijs, dat de Engelsche regeering hem niet verantwoordelijk achtte voor het mislukken der conferentie. Die benoeming had echter eerst plaats in April 1878, toen de kansen voor Turkije wanhopig waren geworden en eene Engelsche vloot naar de Dardanellen was gezonden.

In den loop van het jaar 1877, na het uitbreken van den oorlog tusschen Rusland en Turkije (24 April), had Lord Salisbury herhaaldelijk gelegenheid zich uit te laten over de buitenlandsche vraagstukken, met welke zijne zending naar Constantinopel hem in aanraking had gebracht. In Mei van dit jaar had de toenmalige minister van buitenlandsche zaken, Lord Derby, aan vorst Gortschakoff officieel medegeedeeld, onder welke voorwaarden de Engelsche regeering zich tot inachtneming eener strikte onzijdigheid verbond. Vooreerst mocht niets geschieden, wat de veiligheid van het Suez-kanaal kon bedreigen; evenmin mocht Egypte worden aangevallen of zelfs tijdelijk worden bezet. Verder moest Constantinopel in elk geval Turksch blijven en moesten de bestaande bepalingen omtrent de vaart door de Dardanellen en den Bosporus worden gehandhaafd.

Vorst Gortschakoff had geantwoord, dat Rusland tegen deze voorwaarden geen bezwaren maakte, maar toch was de openbare meening in Engeland allesbehalve gerust, en werd met het succes der Russische wapenen het vertrouwen in het kabinet minder, terwijl de heldhaftige verdediging van Plevna door Osman Pacha de sympathie voor Turkije vermeerderde. Lord Salisbury gaf zich veel moeite om de alarmisten gerust te stellen, of — juister gezegd — om hunne vrees belachelijk te maken. Toen Lord de Mauley in het Hoogerhuis had gewezen op de gevaren van Rusland's voortdringen in Centraal Azië, merkte Lord Salisbury op, dat die verontrustende voorstellingen voor een goed deel waren toetschrijven aan het gebruik van kaarten op te kleine schaal. „Met zulke kaarten kunt ge uw vinger op Rusland en uw duim op Indië zetten, en dan denken sommige lieden dadelijk, dat er onraad is en dat er iets moet worden gedaan om Indië te beschermen. Als de edele Lord maar een grooter kaart wilde gebruiken, bijvoorbeeld op de schaal van onze stafkaart, zou hij bemerken, dat het meten met vinger en duim niet meer gelukt. Er zijn tusschen Rusland en Britsch Indië woestijnen en bergketenen van duizenden en duizenden mijlen, en dit zijn ernstige beletselen voor een opmarsch van Rusland, hoe wêlvoorbereid zulk een marsch ook moge wezen.”

De *Times*, stemmig en deftig als gewoonlijk, nam de grap van Lord Salisbury in vollen ernst op, en raadde Lord de Mauley plechtig, de aardrijkskunde van Centraal Azië te bestudeeren op zulk eene kaart, — op een kaart dus, waarop de afstand tusschen Askabad en Peshawoer ongeveer zeventig voet zou zijn geweest. Lord Salisbury had weer de lachers op zijn hand, maar de ondervinding van latere jaren heeft geleerd, dat de vrees van Lord de Mauley allesbehalve ongegrond was, en de velen, die deze vrees deelden, vinden het natuurlijk minder aangenaam, door Lord Salisbury — zij het dan ook in gezelschap met een pair van het koninkrijk, als ontoerekenbare ezels te worden voorgesteld.

Op den 10^{den} December 1877 viel Plevna; Osman Pacha werd met dertigduizend soldaten krijgsgevangen gemaakt en de weg over de Balkans stond voor Rusland open. Weinige weken later waren de Russen te Adrianopel, en het was te verwachten, dat zij door zouden trekken naar de Dardanellen om deze voor de Europeesche vloten te sluiten, terwijl hun leger naar Constantinopel voortrukte. Het ministerie was door den loop der gebeurtenissen verrast, en het bleek al spoedig, dat er onder de ministers over de te nemen maatregelen groote verdeeldheid bestond. Van Russische zijde werd de verzekering herhaald, dat de in de aangehaalde dépêche opgesomde Britsche belangen zouden worden geëerbiedigd, en dat alleen bij onvermijdelijk gebleken militaire noodzakelijkheid tot de bezetting van Constantinopel zou worden overgegaan, ten einde den Sultan in zijn eigen hoofdstad de vredesvoorwaarden voor te schrijven. De vredespartij in het ministerie beriep zich op de herhaalde geruststellende verzekeringen van Rusland; de oorlogspartij merkte op, dat „militaire noodzakelijkheid” een bijzonder rekbaar begrip was, en dat Rusland slechts onmogelijke voorwaarden voor een wapenstilstand had te stellen, om het voorwendsel te hebben voor de bezetting der Turksche hoofdstad. De Engelsche regeering had hare goede diensten aangeboden om een wapenstilstand tusschen de oorlogvoerende partijen tot stand te brengen; doch Rusland had geantwoord, dat Turkije

eerst een bewijs van onderwerping moest geven door den Russischen opperbevelhebber te velde om een wapenstilstand te vragen. Van Russische zijde was dit antwoord zeer verklaarbaar, maar in Engeland verbeterde het de stemming niet; men maakte er uit op, dat de militaire partij in Rusland niet voornemens was, zich aan de vroeger gedane toezeggingen der diplomatie te storen. In het ministerie vertegenwoordigde Lord Carnarvon de optimistische opvatting; hij waarschuwde uitdrukkelijk voor eene herhaling der roekeloosheid, waarmede men zich in den Krim-oorlog had gestort. De Premier zag den toestand veel donkerder in en dreef op 23 Januari in den ministerraad het besluit door, dat de vloot naar Constantinopel zou worden gezonden en dat aan het Parlement een crediet van £ 6.000.000 zou worden gevraagd. Lord Carnarvon en Lord Derby namen daarop hun ontslag als ministers van koloniën en van buitenlandsche zaken. De laatste kwam op zijn besluit terug, toen het bekend werd, dat tusschen Rusland en Turkije een wapenstilstand was gesloten, en begon met de groote mogendheden onderhandelingen aan te knopen over een congres, waarop de vredesvoorwaarden zouden worden geregeld. De Russen trachtten echter dadelijk de vruchten van hunne inspanning te plukken en sloten met de Porte het traktaat van San Stefano, waarvan de inhoud in het laatst van Maart werd publiek gemaakt. Tevens gaf de Russische regeering aan de groote mogendheden te verstaan, dat het dezen vrijstond op een congres allerlei vraagstukken aan de orde te stellen, doch dat Rusland zich het recht voorbeheld, de discussie over deze quaestiën al of niet aan te nemen. Onder zulke omstandigheden zou een congres natuurlijk niets beteekenen en eigenlijk alleen bijeenkomen om zijne sanctie te verleen en aan Rusland's verst gaande eischen. Met algemeene stemmen op eene na — die van Lord Derby — besloot de ministerraad, de onderhandelingen over een congres af te breken en de reserve onder de wapenen te roepen. Lord Derby trad dientengevolge definitief af, en in zijne plaats trad op 1 April Lord Salisbury op als minister van buitenlandsche zaken. Reeds den volgenden dag verzond

de nieuwe minister eene circulaire aan de groote mogendheden, waarin Engeland's standpunt ten opzichte van de Oostersche quaestie werd toegelicht en bepleit. Dit zeer belangrijke staatsstuk verdient wel, dat wij er eenigszins uitvoerig bij stilstaan.

Lord Salisbury begon met aan Rusland het recht te betwisten om uit te maken, welke bepalingen van het traktaat van San Stefano al of niet aan de goedkeuring der mogendheden zouden worden onderworpen. Engeland kon geen genoegen nemen met eenige afwijking van het traktaat van Parijs (1856), tenzij daarbij gevolg werd gegeven aan de duidelijke voorschriften van het protocol der conferentie van 1871. In dit protocol toch was het als een essentieel beginsel van het internationaal recht aangenomen, dat geen mogendheid zich kan onttrekken aan de verbintenissen van een traktaat of de bepalingen daarvan kan wijzigen, tenzij dit geschiede bij minnelijke schikking en met toestemming der contracteerende mogendheden. En niemand, ook Rusland niet, kon ontkennen, dat het traktaat van San Stefano niet slechts aanmerkelijk afweek van dat van 1856, maar dat het dit laatste eigenlijk geheel omverwierp.

Het traktaat van San Stefano beoogde de vorming van een Groot-Bulgarije, dat zich zou uitstrekken van de Zwarte Zee tot de Aegaeische Zee, dat een scheidsmuur zou wezen tusschen de oostelijke en de westelijke provinciën van het Turksche rijk in Europa en dat aan den sultan in dat deel van zijn gebied slechts een schijn van macht zou overlaten. „Door de artikelen, die een nieuw Bulgarije betreffen, — zoo schreef Lord Salisbury — „zal een krachtige Slavische staat in het leven worden geroepen onder de bescherming en het toezicht van Rusland, een staat, die belangrijke havens zal bezitten aan de kusten van de Zwarte Zee en van den Archipel; daardoor zal aan Rusland een overwegende invloed worden gegeven over de politieke en de commercieele betrekkingen in deze streken. Die staat zal zoo zijn samengesteld, dat door de overheerschende Slavische meerderheid eene aanzienlijke minderheid, die Grieksch is door afkomst en sympathie, wordt verzwolgen.... De bepalingen, volgens welke de beheerscher van dezen nieuwen staat feitelijk

door Rusland zal worden gekozen, terwijl de administratie zal worden geregeld door een Russischen commissaris en de werking der nieuwe instellingen voorloopig zal worden gecontrôleerd door een Russisch bezettingsleger, — dit alles toont voldoende aan, met welk politiek stelsel men hier te doen heeft.”

Dat de bevolkingen van Thessalië en Epirus constitutioneele instellingen zouden verkrijgen, onder toezicht van de Russische regeering, zou, zooals Lord Salisbury wel moest erkennen, voor deze onderdanen van den sultan ongetwijfeld eene verbetering zijn, maar noch de mogendheden in 't algemeen, noch Griekenland in 't bijzonder, zouden zich met het denkbeeld eener Russische contrôle kunnen vereenigen. Dat enkele Grieksche, Slavische en Albanische provinciën onder het bestuur van den sultan zouden blijven, maar door Groot-Bulgarije van Constantinopel zouden zijn gescheiden, zou, zooals reeds boven werd aangestipt, voor de Porte slechts aanleiding geven tot verwarring in het beheer en tot politieke zwakheid, en voor de bevolkingen dier provinciën tot eene hoogst bedenkelijke anarchie. De afscheiding van Bessarabië van Roemenië; de uitbreiding van Bulgarije tot de kusten van de Zwarte Zee, welke hoofdzakelijk door Muzelmannen en Grieken worden bewoond; de afstand aan Rusland der belangrijke haven van Batoem en van een aantal vestingen en versterkte plaatsen in Armenië, — tegen dat alles maakte Lord Salisbury bezwaar, omdat daardoor het grootste deel van het Balkanschiereiland en bijna het geheele kustgebied van de Zwarte Zee aan de willekeur van Rusland zou worden prijsgegeven. Aan het slot van zijne critiek doet Lord Salisbury nogmaals uitkomen, dat de Engelsche regeering gaarne bereid zou zijn geweest tot deelneming aan een congres, waarop de bedoelde bepalingen in haar geheel en in verband met de bestaande traktaten werden onderzocht, en waarbij rekening werd gehouden met de erkende rechten van Groot-Brittannië en van andere mogendheden, en met de nuttige doeleinden, waarop het gemeenschappelijk optreden van Europa steeds was gericht geweest. „Maar noch aan de belangen, voor welke Harer Majesteit's regeering verplicht is op te komen,

noch aan het welzijn der landstreken, van welke in het traktaat sprake is, zou een dienst worden bewezen door de bijeenkomst van een congres, welks beraadslagingen beperkt zouden zijn door het voorbehoud, dat vorst Gortschakoff in zijne laatste mededeelingen heeft geformuleerd."

De circulaire, die als *veto* tegenover Rusland's in het traktaat van San Stefano neergelegde eischen niets aan duidelijkheid te wenschen overliet, bracht in de houding van Rusland een geheel ommekeer te weeg. Vorst Gortschakoff trachtte natuurlijk in eene zijnerzijds verzonden circulaire de bezwaren van den Engelschen minister van buitenlandsche zaken te weerleggen, maar hij merkte tevens op: „De markies van Salisbury zegt ons, wat de Engelsche regeering *niet* wenscht, maar van wat zij *wel* wenscht zegt hij geen woord. Het komt ons voor, dat het wenschelijk zou zijn, indien Zijn Lordschap omtrent dit laatste punt iets wilde mededeelen, ten einde eene goede verstandhouding mogelijk te maken." In die woorden lag reeds eene groote concessie: de weg tot het congres was er door gebaad. En inderdaad kwam het congres op 13 Juni te Berlijn bijeen, en eene maand later had het zijne werkzaamheden geëindigd.

Intusschen had Lord Salisbury den tijd van voorbereiding, die hem over bleef, niet ongebruikt gelaten. Met den Russischen gezant te Londen, graaf Schouwaloff, had hij eene overeenkomst gesloten, waarin de voornaamste wijzigingen, welke het traktaat van San Stefano moest ondergaan, tusschen Engeland en Rusland waren vastgesteld. Die overeenkomst was bestemd om eerst na de opening van het congres te worden openbaar gemaakt, doch door de indiscretie van een ondergeschikt ambtenaar was er eene ontijdige ruchtbaarheid aan gegeven. Dit gaf aanleiding tot eenige lastige vragen in het Engelsche Parlement. In het Hoogerhuis antwoordde Lord Salisbury, op eene vraag van Lord Grey: „De mededeeling, waarop de edele graaf doelt, en andere mededeelingen, die ik heb gezien, zijn geheel onauthentiek en verdienen niet het vertrouwen van het Huis." Het eerste deel van deze bewering was waar, het tweede volkomen onwaar. Men heeft er Lord Salisbury een ernstig

verwijt van gemaakt, dat hij bij deze gelegenheid de Ver-
tegenwoordiging bedrogen heeft. Maar het moet tot zijne ver-
ontschuldiging worden erkend, dat hij zich in een zeer moeielijk
geval bevond: de concessies, die hij van Rusland had ver-
kregen, waren zeer aanzienlijk, al konden zij de Turcophilen
niet bevredigen, maar de schijn moest worden bewaard, dat
het congres in zijne beraadslagingen en beslissingen door geenerlei
overeenkomst gebonden was. Daarbij zou het zwijgen van Lord
Salisbury of zelfs het geven van een ontwijkend antwoord op
de hem door Lord Grey gestelde vraag ongetwijfeld als een
bevestigend antwoord zijn opgevat. Niet onaardig heeft een
vriend van Lord Salisbury, naar aanleiding van dezen leugen
om bestwil, gezegd: „Een staatsman, die in zulke omstandig-
heden zich bereid toonde om hetgeen hem het hoogste belang
van den staat scheen aan zijne particuliere nauwgezetheid op
te offeren, zou verdienen, dat men hem eerst een krans op
het hoofd zette wegens trouw aan zijn geweten, en hem daarna
het hoofd afsloeg wegens landverraad.”

Het is langzamerhand eene zekere traditie geworden, dat
het vorst Bismarck is geweest die, op het congres te Berlijn,
Rusland heeft verhinderd de vruchten te plukken van zijne
overwinningen in den bloedigen strijd met Turkije. Niets is
onjuister dan deze opvatting. De groote rede, welke Bismarck
op 19 Februari 1878 in den Duitschen Rijksdag hield, was
een doorlopend pleidooi voor Rusland. De heer Von Bennigsen
had in de toelichting zijner interpellatie doen uitkomen, dat
de Rijksdag den Rijkskanselier bij eene vredelievende en ge-
matigde buitenlandsche politiek gaarne zou ondersteunen, maar
dat Duitschland mede zou worden getroffen door eene ver-
zwakking van Oostenrijk. Het was, volgens den interpellant,
te vreezen dat Rusland, na zijn schitterend succes, misbruik
zou maken van de binnenlandsche moeielijkheden, met welke
Oostenrijk-Hongarije te worstelen had, en van de geïsoleerde
positie van Engeland, en dat het eischen zou stellen, waar-
door de gewettigde belangen van andere mogendheden gevaar
liepen. Duitschland, dat geen vermeerdering van macht en van

grondgebied zocht; nu het de plaats had verworven waarop het aanspraak mocht maken, was het in de eerste plaats geroepen, om bij de onderhandelingen over den vrede zijne belangelooze stem te doen hooren. Vorst Bismarck deed uitkomen, dat door het traktaat van San Stefano geenerlei Duitsche belangen worden geschaad. De rol van Europeesch scheidsrechter of van Europeesch schoolmeester, die Napoleon III had trachten te spelen, had voor Duitschland niets aantrekkelijks en zelfs veel gevaarlijks. Het eenige wat men van Duitschland mocht vergen was, dat het als „eerlijk makelaar” optrad tusschen Rusland eenerzijds, en Engeland en Oostenrijk aan de andere zijde, en het kon dit doen, omdat het het vertrouwen van beide partijen genoot. Zelfs in Rusland werd destijds deze goede bedoeling volkomen erkend. Tijdens het congres schreef de bekende publicist Katkoff, een aartsvijand van Duitschland, in zijn blad, de *Moskowskija Wjedomosti*: „Wij treden te Berlijn op met een uitgewerkt programma, en dat programma is te Londen vastgesteld. Al onze concessiën werden gedaan ter wille van Engeland en niet van Duitschland. Daarentegen heeft zich vorst Bismarck in alle nog onbesliste vraagstukken aan onze zijde geschaard. Katkoff stelde dus aan de lezers van zijn blad vorst Bismarck voor als den makelaar, die de zaken van zijn Russischen principaal met bijzondere voorliefde behartigt.

Ongetwijfeld is het congres te Berlijn een triomf geweest voor de Engelsche diplomatie, die daar door Lord Beaconsfield en Lord Salisbury werd vertegenwoordigd. Het traktaat van San Stefano werd in vele opzichten gewijzigd. Het zuidelijk deel van Bulgarije bleef Turksch, maar enkele deelen van Thessalië en Epirus kwamen aan Griekenland, en Oostenrijk kreeg verlof om Bosnië en de Herzegowina te bezetten. Bij geheim traktaat liet Engeland zich door den sultan nog het eiland Cyprus toedeelen, als loon voor de bij deze onderhandelingen bewezen diensten. John Bull blijft altijd koopman! Maar over dit zaakje werd aanvankelijk niet veel gesproken, en onder de fraaie leuze „peace with honour” keerden de beide ministers naar Londen terug.

Daar wachtten hen al zeer spoedig nieuwe moeilijkheden, die tot de campagne in Afghanistan leidden, welke voor Engeland geen ongunstig verloop had. En in het volgend jaar begon eene campagne van gansch anderen aard: Gladstone's *Midlothian Campaign*, die de voorhoede was van den val van het conservatieve ministerie. De eeuwig jeugdige leider der oppositie hield wekelijks dozijnen redevoeringen; hij sprak zijn vrienden toe uit zijn coupé in den trein, al was hem door den onverbidde-lijken reiswijzer slechts een minuut tijd gegund, en hij hield hen uren lang bezig in vergaderingen, die door duizenden werden bezocht. Elke rede, lang of kort, was een requisitoir tegen het Tory-ministerie, een critiek van zijn financieel beleid, een scherpé veroordeeling van de wijze, waarop de belangen der naar zelfstandigheid strevende nationaliteiten in het Oosten waren opgeofferd aan de eischen der hoogere politiek. Als men de redevoeringen van den heer Gladstone uit die dagen leest, krijgt men den indruk, dat men niet dankbaar genoeg kon zijn aan den man, die een einde trachtte te maken aan een régime van zooveel ongerechtigheden. Maar als men vraagt, door welke daden de heer Gladstone later bewezen heeft, dat de vervanging van een Tory-ministerie door een regeering, waarin hij den toon aangaf, ingrijpende veranderingen heeft gebracht in Engeland's binnenlandsche en buitenlandsche staatkunde, dan moet men zich voorbereiden op het ontvangen van een zeer weinig bevredigend antwoord. Ongetwijfeld heeft de heer Gladstone in enkele gevallen den moed zijner overtuiging gehad en heeft hij, daardoor gesteund, maatregelen genomen of bepleit, die hem de sympathie van een goed deel zijner landgenooten deden verliezen, maar die hij niet meende te mogen opgeven onder den druk eener eenzijdig voorgelichte, en daardoor bekrompen en onrechtvaardige openbare meening. Wij wijzen hier op de erkenning van de onafhankelijkheid der Zuid-Afrikaansche Republiek (1881), nadat onder de Tory-regeering de misdadige annexatie had plaats gehad, eene erkenning, die van den Engelschen staatsman eene des te grooter zelfverloochening eischte, omdat de tegen-

spoel der Engelsche wapenen in den strijd met de Boeren den oppervlakkigen beschouwer in deze eerlijke bekentenis van ongelijk eene vernederende zwakheid deed zien. Wij wijzen ook op den langdurigen strijd, door Gladstone gevoerd voor de invoering van *Home Rule* in Ierland, een strijd, waaraan tactische overwegingen en noodzakelijkheden wellicht niet vreemd zijn geweest, maar die toch van een juist en gezond beginsel uitging. Doch wat de buitenlandsche staatkunde betreft, maakt het afwisselen der partijregeeringen al zeer weinig verschil. Die staatkunde wordt geheel beheerscht door eene strooming, aan welke geen der opvolgende premiers zich kan onttrekken. Zij verkreeg onder Beaconsfield soms een eenigszins romantisch, onder Gladstone een eenigszins idealistisch tintje; zij werd onder Salisbury zeker niet beminnelijker, maar wel meer practisch en consequent, maar zij behield haar eigenaardig karakter van insulair egoïsme, dat iedere gedachte aan alliantien, zelfs aan blijvende samenwerking, geheel buitensluit.

De verkiezingen, die in het voorjaar van 1880 werden gehouden, verzekerden aan de liberale partij eene groote meerderheid en noodzaakten Lord Beaconsfield plaats te maken voor den heer Gladstone. Meer dan vroeger begon de Iersche quaestie op den voorgrond te komen. Het onhoudbare der agrarische toestanden in Ierland was niet meer te loochenen; ook de conservatieve regeering had een wet „tot leniging van ellende” (*Relief of Distress Act*) doen indienen, maar deze maatregel kwam bijna geheel ten goede aan de grondeigenaars. Om namelijk de *landlords* in staat te stellen, hun pachters werk te verschaffen en dezen daardoor voor hongersnood te behoeden, werd door de regeering ruim een millioen pond sterling beschikbaar gesteld, waarvoor gedurende twee jaren geen interest zou worden betaald, en in de volgende jaren één percent. Met zulk eene hulp, waarvan zij zelven weinig of niets genoten, waren de Iersche nationalistien niet gediend. Geen wonder, dat van de 103 leden, welke Ierland naar het Parlement te Westminster afvaardigde, 68 *Home Rulers* waren. En toen bij de opening van het Parlement in de troonrede

wel gesproken werd over Turkije, over Afghanistan, over Indië en over Zuid-Afrika, maar niet over de zoo dringende Iersche landquaestie, stelden de Iersche leden op het adres van antwoord het volgende amendement voor: „Wij verzekeren Hare Majesteit nederig, dat het belangrijke en dringende vraagstuk der gebruikers en bebouwers van den grond in Ierland de meest ernstige en onmiddellijke aandacht van Harer Majesteits regeering eischt, ten einde eene wetgeving in te voeren, die aan deze klassen het genot der rechtmatige vruchten van haren arbeid verzekert”. Zoo als te verwachten was, werd het amendement verworpen, doch in de geschiedenis der betrekkingen tusschen Engeland en Ierland heeft het eene nieuwe periode geopend: die, waarin de Home-Rulers, gebruik makende van het dikwijls zeer gering verschil in getalsterkte van de beide groote partijen, den politieken toestand beheerschten door hun steun, afgescheiden van alle andere staatkundige overwegingen, toe te zeggen aan die partij, welke zich het meest bereid toonde om hunne nationale wenschen te vervullen.

De heer Gladstone heeft eerlijk zijn best gedaan, om zich tegenover Ierland en de Iersche grieven tegelijk streng en welwillend te toonen, om de misdadige agitatie te onderdrukken en de gegronde bezwaren zooveel mogelijk weg te nemen. Het eerste deed hij door zijne „Dwangwet” van Februari 1881; het tweede door zijne in Maart van hetzelfde jaar ingediende Landwet. In October van het vorige jaar had Lord Salisbury deze quaestie, in eene te Taunton gehouden redevoering, besproken op eene voor de regeering van den heer Gladstone bijzonder onwelwillende wijze. „Misdaden en buitensporigheden” — zeide hij — „hebben, al zijn zij hoogst onaangenaam voor de personen, die eraan zijn blootgesteld, eene zekere parlementaire waarde. Eene landwet, vooral eene zoodanige waarin bepalingen omtrent confiscatie voorkomen, zou niet de minste kans op aanneming hebben, indien er geen rustverstoringen in Ierland voorkwamen. Hoe langer die rustverstoringen duren, des te ernstiger worden zij, en des te meer reden zal er in de volgende zitting van het Parlement schijnen te zijn voor

eene uitzonderingswetgeving. Indien er, zooals ik vermoed, leden van de regeering zijn, die het een of andere lievelingsplan willen doordrijven, dan zullen zij met ingenomenheid een toestand begroeten, die hun de beste argumenten kan opleveren tot staving van hunne theorieën. Aan den anderen kant mag men hopen, dat de *Landlords*, als zij gedurende den winter overgeleverd worden aan de genade van de *Landliga*, in het voorjaar handelbaarder zullen zijn en hun vachten gewilliger zullen aanbieden aan den scheerder, die hen wenscht te scheren. Met andere woorden: de tegenwoordige toestand van Ierland, al de anarchie, die in dat land voorkomt, en al de misdrijven die er plaats hebben, zijn even zoo vele argumenten voor eene toekomstige wetgeving. Ieder persoon die wordt doodgeschoten, of uit huis en hof gezet, of geboycot, of mishandeld, draagt er toe bij, de revolutionaire beginselen, voor zoover het Ierland betreft, te brengen binnen het bereik der praktische staatkunde. Zijn voorbeeld zal, evenals de dynamiet-aanslag te Clerkenwell, zijne uitwerking hebben op den geest van den heer Gladstone."

De hier door Lord Salisbury uitgesproken insinuatie is zeker zeer bedenkelijk; zij is echter eenigszins te verontschuldigen, wanneer men in aanmerking neemt, dat de heer Gladstone destijds, ten opzichte van het Iersche vraagstuk, zich nog niet had losgemaakt van het hinken op twee gedachten, dat, voor den minder welwillenden beoordeelaar, eene bedriegelijke gelijkenis vertoonde met totale beginselloosheid.

Op 19 April 1881 overleed Lord Beaconsfield, die in de laatste jaren de erkende leider was geweest van de conservatieve partij. Zijne plaats werd niet dadelijk weder vervuld. Wel werd de leiding der Tories in het Hoogerhuis opgedragen aan Lord Salisbury, maar in het Lagerhuis konden de aanspraken, die Sir Stafford Northcote door langdurige en trouwe diensten had verworven, niet over het hoofd worden gezien. Zoo stonden van 1881 tot 1885 twee mannen, in plaats van één, aan het hoofd der partij, en het bleek maar al te duidelijk, dat van zulk eene verdeelde leiding weinig kracht kon uitgaan. Sir

Stafford Northcote was geen strijdlustige persoonlijkheid en liet het agressief optreden over aan Lord Randolph Churchill en diens enkele volgelingen. Dit kleine groepje was ondernemend en rumoerig genoeg, maar het duurde langen tijd, eer men in het Parlement met *the fourth party*, zooals Lord Randolph en zijne vrienden spottend werden genoemd, eenigszins ernstig rekening begon te houden.

Langdurige onderhandelingen werden tusschen de beide groote politieke partijen gevoerd over eene nieuwe uitbreiding van het kiesrecht. Tegen het beginsel zelf van de uitbreiding werd door de conservatieven, die in Engeland bij uitnemendheid de kunst verstaan om de bakens te verzetten voordat het getij verloopt, geen serieuze oppositie gevoerd; doch de weigering der liberale regeering om tegelijk met den hoofdinhoud van de voorgestelde kieswet ook de ontworpen nieuwe indeeling der kiesdistricten bekend te maken, gaf den conservatieven aanleiding tot heftige aanvallen. In het najaar echter kwam het tot een compromis, en in het begin van 1885 waren al de op de kiesrechtuitbreiding betrekking hebbende wetsontwerpen door de beide Huizen van het Parlement aangenomen.

Minder voorspoedig ging het den heer Gladstone met zijne Egyptische politiek. Sedert Frankrijk geweigerd had deel te nemen aan het bombardement van Alexandrië en dientengevolge de Engelsche regeering feitelijk de volle verantwoordelijkheid droeg voor de gebeurtenissen in Egypte, waren de door Charles Gordon onder geregeld bestuur gebrachte en voor de beschaving geopende zuidelijke provinciën van het rijk van den Khedive in een toestand van volkomen anarchie geraakt. Na langdurige aarzeling besloot de regeering van den heer Gladstone, Gordon wederom naar Soedan te zenden, waar hij beproeven moest, de door de volgelingen van den Mahdi bedreigde en voor een deel reeds ingesloten garnizoenen te bevrijden. Gordon kwam te Khartoem aan, maar al zijne voorstellen en verzoeken, van daar tot de Engelsche regeering gericht, werden door haar met eene weigering beantwoord. Elf maanden bleef Gordon, bijna van alle hulpmiddelen verstoken, omgeven door eene deels

vijandige, deels onbetrouwbare bevolking, te Khartoem opgesloten. Van alle zijden werd bij het ministerie aangedrongen op het zenden van hulp aan den wakkeren generaal, en toen eindelijk de heer Gladstone aan dezen drang toegaf, bleek het te laat te zijn. Vóór nog de voorhoede van het expeditie-leger Khartoem kon bereiken, was de stad in handen van den Mahdi gevallen en Charles Gordon vermoord.

In Februari 1885 stelde Lord Salisbury, naar aanleiding van deze feiten, in het Hoogerhuis een votum van afkeuring voor, dat met 169 tegen 68 stemmen werd aangenomen. Doch in het Lagerhuis, waar een dergelijk votum was voorgesteld door Sir Stafford Northcote, werd het met eene meerderheid van 14 stemmen verworpen. Zoo kon het ministerie nog aanblijven, maar enkele maanden later (8 Juni 1885) werd het in het Lagerhuis in de minderheid gebracht, omdat het eene kleine verhooging van den accijns op bier en sterken drank had voorgesteld.

De vraag, wie thans als leider der conservatieve partij zou optreden, nu deze weder regeeringspartij zou worden, werd door de koningin zelve beslist, daar zij Lord Salisbury met de samenstelling van een ministerie belastte. Sir Stafford Northcote verkreeg met den titel Lord Iddesleigh een zetel in het Hoogerhuis, en zijne plaats in het Lagerhuis werd door Sir Michael Hicks-Beach ingenomen. Ook de „vierde partij” kreeg haar aandeel: Lord Randolph Churchill werd minister voor Indië en zijn vrienden werden, tot heimelijke ergernis van de conservatieven van den ouden stempel, eveneens met meer of minder belangrijke posten bedacht. Dit eerste ministerie-Salisbury was echter slechts van korten duur. In November hadden de algemeene verkiezingen plaats, waaraan voor het eerst de nieuwe kiezers deel namen. De heer Gladstone had zijne volgelingen tot verdubbelde inspanning aangespoord en er op gewezen, hoe noodig eene samenwerking was van alle liberale elementen, ten einde eene partij te vormen, die niet langer afhankelijk was van de willekeur der Iersche nationalisten. Lord Salisbury had zich in zijn manifest lijnrecht tegen-

over de *Home Rulers* gesteld, en daarenboven een warm pleidooi gehouden voor de handhaving der Engelsche staatskerk. Geen van beide staatslieden werd door den uitslag der verkiezingen bevredigd: gekozen werden 333 liberalen, 249 conservatieven, 86 Parnellisten (*Iersche Home Rulers*) en 2 „onafhankelijken”. De liberalen konden dus de Parnellisten niet missen. In Januari 1886 stelde de heer Gladstone in het Lagerhuis, bij de discussie over het adres van antwoord op de troonrede, eene paragraaf voor, waarin het Huis zijn leedwezen uitsprak over het ontbreken van toezeggingen tot verbetering van den toestand der landbouwende klassen. De bedoeling van dit voorstel was duidelijk en zij werd volkomen bereikt: bij de stemming verkreeg de oppositie eene meerderheid van 79 stemmen, en werd dus de regeering tot aftreding gedwongen. Op 6 Februari trad een nieuw Kabinet-Gladstone op, en het was een publiek geheim, dat deze regeering de groote quaestie van *Home Rule* voor Ierland zou ter hand nemen.

Twee maanden later werd het *Home Rule*-ontwerp ingediend, doch vóór dien tijd hadden reeds een paar ministers, de heer Chamberlain en Sir George Trevelyan, die zich met de plannen van den premier niet konden vereenigen, hun ontslag genomen. En spoedig zou de heer Gladstone bemerken, dat hij, om de Ieren tevreden te stellen, in zijn eigen partij eene hopeloze verdeeldheid had doen ontstaan. Gladstone had zijn persoonlijke invloed overschat, toen hij aannam, dat de partij hem ook nu door dik en dun zou volgen. De indiening van het *Home Rule*-ontwerp werd door weinig liberalen met volkomen instemming begroet en door velen als een noodzakelijk kwaad beschouwd. Maar een aantal hunner wilden zelfs de noodzakelijkheid van dat kwaad niet erkennen en scheidden zich, als liberaal-unionisten, van de Gladstonianen af, die nu met hun Parnellistische vrienden in de minderheid bleven. Op 7 Juni werd het ontwerp met 341 tegen 311 stemmen verworpen, op 26 Juni werd het Parlement ontbonden en onmiddellijk daarop hadden wederom algemeene verkiezingen plaats, die aan de unionisten, conservatieven en liberalen te zamen,

eene meerderheid van 118 stemmen verzekerden, zoodat de aftreding van het ministerie Gladstone niet kon uitblijven.

Op nieuw werd Lord Salisbury door de koningin belast met de samenstelling van een ministerie. Hij wendde zich echter eerst tot Lord Hartington, die jaren lang tot de leiders der liberale partij had behoord, maar zich naar aanleiding van de Iersche quaestie van den heer Gladstone had afgescheiden. Lord Hartington nam het aanbod niet aan, en zoo kwam wederom een conservatief ministerie tot stand; doch reeds in December van hetzelfde jaar werd daarin, na het aftreden van Lord Randolph Churchill, toch een liberaal unionist, de heer Goschen, opgenomen. In zijn tweede ministerie behield Lord Salisbury voor zich de portefeuille van buitenlandsche zaken. Wie de beknopte schets, welke wij hier van zijne politieke loopbaan gaven, gevolgd heeft, zal zich over deze voorliefde van den premier niet verwonderen, want Lord Salisbury's werkzaamheid als diplomaat is dikwijls met succes, enkele malen zelfs met schitterend succes be kroond. Maar ook de bij het klimmen der jaren meer koel en gereserveerd geworden persoonlijkheid van Lord Salisbury brengt het mede, dat voor hem dat deel der regeeringstaak de meeste aantrekkelijkheid heeft, waardoor hij het minst in aanraking komt met het groote publiek. De diplomaat voelt zich beter tehuis in het deftig salon of achter de rustige schrijftafel, dan op de parlementaire tribune of in eene drukke volksvergadering, en Lord Salisbury deelt die sympathie en die antipathie. Hij bezit daarenboven zelfvertrouwen genoeg om geen behoefte te gevoelen aan voortdurende aanraking met de kiezers. Liefst spreekt hij de menschen onder vier oogen. „In het persoonlijk verkeer” — zoo schreef dezer dagen Henry Norman in de *Cosmopolis* — „verstaat Lord Salisbury uitstekend de kunst van vragen te stellen. Hij spreekt nooit zonder een bepaald doel. Hij stelt geen belang in de velerlei kleinigheden, waarmede men dikwijls een gesprek begint. Hij is een meester in het uitvragen, zonder daarbij te verraden wat in hem zelf omgaat of waarom de gevraagde inlichtingen voor hem gewenscht

zijn. Als hij alles heeft vernomen, wat hij wilde te weten komen, of als het hem duidelijk is geworden, dat zijn bezoeker niets van belang meer te zeggen heeft, dan gaat hij over tot een ander onderwerp met eene aardigheid, die zoo pikant is, dat zij weldra van mond tot mond wordt overgebracht. Er is geen onderwerp ter wereld, waarop Lord Salisbury niet dadelijk een epigram kan maken. Daarom is een onderhoud met hem een groot genot. Maar hij lacht ook hartelijk, wanneer een ander eene goede aardigheid zegt. De diplomaten, welke door Lord Salisbury worden ontvangen, zullen zelden weten, welken indruk hunne argumenten op hem hebben gemaakt, maar in nog zeldzamer gevallen zullen zij hem verlaten, zonder van de machtige persoonlijkheid en de hoogst innemende manieren van den Britschen premier een verkwikkenden indruk te hebben verkregen."

In Augustus 1892 wendde de politieke fortuin zich weder van Lord Salisbury af en werd de heer Gladstone in de gelegenheid gesteld, een nieuwe poging te wagen om een *Home-Rule*-ontwerp door de vertegenwoordiging te doen aannemen. Met veel moeite werd dit doel in het Lagerhuis bereikt, maar in het Hoogerhuis stuitte het ontwerp op het oude verzet. De hoog bejaarde Gladstone, die in dien tijd ook nog door een ooglijden werd gekweld, voelde zich niet sterk genoeg om den strijd tegen het Hoogerhuis te aanvaarden en droeg die taak op aan zijn geestverwant Lord Rosebery. Deze laatste heeft in geen enkel opzicht aan de van hem gekoesterde verwachtingen voldaan; hij toonde zich zwak en weifelend, zoowel in zijne binnenlandsche als in zijne buitenlandsche politiek. Slechts eene enkele maal weerde hij in het Hoogerhuis de oppositie van Lord Salisbury krachtig af, toen namelijk deze laatste, met het oog op dreigende gevaren van anarchistische zijde, voorstelde, de immigratie in Engeland door wettelijke bepalingen te beperken. Wel nam het Hoogerhuis het wetsontwerp in eerste en tweede lezing aan, maar het kostte den minister Asquith niet veel moeite, de meerderheid van het Lagerhuis te overtuigen, dat hier de bestaande wetten volkomen voldoende

waren en dat men tot geen uitzonderingsmaatregelen de toevlucht behoefde te nemen.

De strijd tegen het Hoogerhuis, die met de *Home Rule*-plannen het hoofddeel van Gladstone's politieke nalatenschap vormde, werd door Lord Rosebery spoedig opgegeven. Wat zou de Premier ook kunnen beginnen met eene meerderheid, die aanvankelijk niet meer dan 33 stemmen had bedragen, maar die door den afval van vroegere getrouwen en door de ongunstige resultaten van sommige aanvullingsverkiezingen langzamerhand tot enkele stemmen was samengesmolten? Het was waarlijk geen kunst, dat wankelende ministerie omver te werpen; toch geschiedde dit nog tamelijk onverwacht, door een votum van wantrouwen tegen den minister van oorlog Campbell-Bannerman, die zich kon troosten met de gedachte, dat de onverdiende slagen, welke op zijn rug neerkwamen, voor een ander waren bestemd.

Voor de derde maal werd nu aan Lord Salisbury door de koningin de samenstelling van een ministerie opgedragen. Nog vóór dit gereed was, deelde hij in het Hoogerhuis mede, dat hij voorloopig geen politiek programma wenschte te ontvouwen, maar zoo spoedig mogelijk een besluit tot kamerontbinding zou uitlokken. Het opstellen van een programma zou trouwens niet zeer gemakkelijk zijn geweest, want de reeds vroeger beproefde coalitie tusschen conservatieven en liberaal-unionisten kwam thans *in optima forma* tot stand. De afvallige Gladstonianen zijn in het kabinet vertegenwoordigd door den hertog van Devonshire (vroeger Lord Hartington), Sir Henry James, den heer Goschen en den heer Chamberlain. Van de conservatieve leden van het ministerie is ongetwijfeld de heer Arthur Balfour de interessantste persoonlijkheid. Reeds in het vorige kabinet-Salisbury stond de heer Balfour den premier (die tevens zijn oom is) krachtig en met groot talent terzijde als secretaris voor Ierland, en thans bewijst hij uitnemende diensten als leider der regeeringspartij in het Lagerhuis.

De minst sympathieke figuur in het ministerie is zeker de minister van koloniën, Joseph Chamberlain, een ex-radicaal

en een *ex-Home Ruler*, die zijne vroegere goden heeft afgezworen. Englands buitenlandsche politiek is in verreweg de meeste gevallen eene politiek van koloniale quaesties, en men zou dus moeten onderstellen, dat Lord Salisbury als minister van koloniën iemand zou hebben gekozen, die niet slechts zijne inzichten volkomen deelde, maar ook zijne methode nauwgezet toepaste. Gaat men nu de *faits et gestes* van den tegenwoordigen minister van koloniën na — men denke slechts aan diens houding tegenover de *Chartered Company* en de Zuid-Afrikaansche Republiek! — dan komt men bijna in de verzoeking om aan te nemen, dat Lord Salisbury behoefte heeft gevoeld aan iemand die het vuile werk voor hem deed. Ongelukkig geven de enkele uitlatingen van den premier weinig grond voor de hoop, dat hij zijn minister van koloniën vroeger of later zal desavoueren. Zoolang de groote meerderheid, welke de regeering in het Lagerhuis bezit, de pleidooien voor internationale rechtvaardigheid en betamelijkheid met een minachtend schouderophalen beantwoordt of als partij-manoevres voorstelt; zoolang de invloedrijke Rhodes-côterie zich gesteund voelt door de openbare meening, — zoolang is er zeker niet op te rekenen, dat de regeering openlijk en krachtig optreedt tegen intriges, aan welke zij wel niet officieel hare goedkeuring kan hechten, doch welker doel in volkomen overeenstemming is met hare geheime wenschen.

* * *

Toen in Augustus 1894 te Oxford het congres werd gehouden van de Britsche Vereeniging tot bevordering der Wetenschap, hield Lord Salisbury als voorzitter de openingsrede.

Het behoort zeker tot de uitzonderingen, dat een staatsman geroepen wordt tot den voorzitterszetel bij een congres van de grootste geleerden en natuuronderzoekers der natie. Doch Lord Salisbury is een veelzijdig man, en als de politiek hem niet geheel in beslag neemt, of de zorg voor zijne gezondheid hem geen kortstondige rust doet zoeken op zijne bezittingen in Frankrijk, aan de oevers van den Atlantischen Oceaen of de Middellandsche Zee, houdt hij zich met groote voorliefde

in het laboratorium, dat hij op zijn voorvaderlijk slot Hatfield heeft laten inrichten, bezig met scheikundige onderzoekingen. Toen hij in den aanvang zijner rede opmerkte: „In de tegenwoordigheid van de hoogepriesters der wetenschap ben ik slechts een leek, en al de bekwaamheid van de scheikundigen, die de *Association* onder hare leden telt, is niet bij machte, van een leek een kostbaarder soort van metaal te maken”; was de bescheidenheid mogelijk wat al te ver gedreven. Want de voortreffelijke rede van dezen „dilettant” bewijst, dat hij diep is doorgedrongen in de ernstigste vraagstukken der hedendaagsche wetenschap. Wij veroorloven ons hier slechts eene enkele aanhaling, waarin Lord Salisbury wijst op het onvoldoende der Darwinistische hypothese van eene natuurlijke teeltkeus.

„Het schijnt zonderling, dat een wijsgeer van professor Weissmann's scherpzinnigheid een hypothetisch proces aanneemt, waarvan men het bestaan niet kan aantoonen en de werking zelfs niet kan voorstellen. De reden, die hij opgeeft, schijnt mij zeer leerzaam te zijn met betrekking tot het groote gevaar, waaraan wetenschappelijk onderzoek thans bloot staat: dat het de voorkeur geeft aan het aannemen van louter gissingen als wetenschap, boven de gulle bekentenis, dat men iets niet zeker weet. „Wij nemen de natuurlijke teeltkeus aan”, — zegt hij — „omdat wij er toe genoodzaakt zijn, omdat het de eenig mogelijke verklaring is, die ons denkbaar voorkomt.” Als staatsman ken ik dit argument zeer goed. In het staatkundig debat wordt van een voorstel soms beweerd, dat het „het veld behoudt”, dat het moet worden aangenomen, omdat er geen andere mogelijkheid is aangevoerd. In de staatkunde is er nu en dan aan het argument eene zekere waarde te hechten, omdat het somtijds gebeurt, dat men den een of anderen kant uit *moet*, ook al is geen van beide wegen vrij van bedenking. Maar zulk eene richting van redeneeren is in de wetenschap geheel misplaatst. Wij staan geenszins onder de verplichting om eene theorie te vinden, als de feiten er ons geen aannemelijke verschaffen. Op de raadselen, die de natuur ons voorlegt, moet de betuiging van onwetendheid voortdurend ons eenig

redelijk antwoord zijn. Een nevel van ondoordringbare geheimzinnigheid hangt over de ontwikkeling van het leven en in nog sterker mate over den oorsprong ervan. Indien wij onze oogen dwingen, dezen nevel te doorboren, van te voren besloten dat er eene oplossing is en dat deze moet te vinden zijn, dan zullen wij alleen het verdichtsel van onze eigen verbeelding voor ontdekkingen aanzien."

Onze lezers zullen begrijpen, dat het ons met deze aanhaling geenszins te doen was om instemming te betuigen met Lord Salisbury's denkbeelden over de theorie van Darwin, van welken geleerde hij trouwens, bij alle verschil van inzicht, met de grootste achting en waardeering spreekt. Wat ons in het aangehaalde aantrok, was de kleine excursie op politiek gebied. In de staatkunde, zoo erkent Lord Salisbury, moet men soms den eenen of anderen kant uit, ook al is geen der beide wegen vrij van bedenking. Dat is de opportunistische geloofsbelijdenis van een verlicht, van een vrijzinnig conservatief.

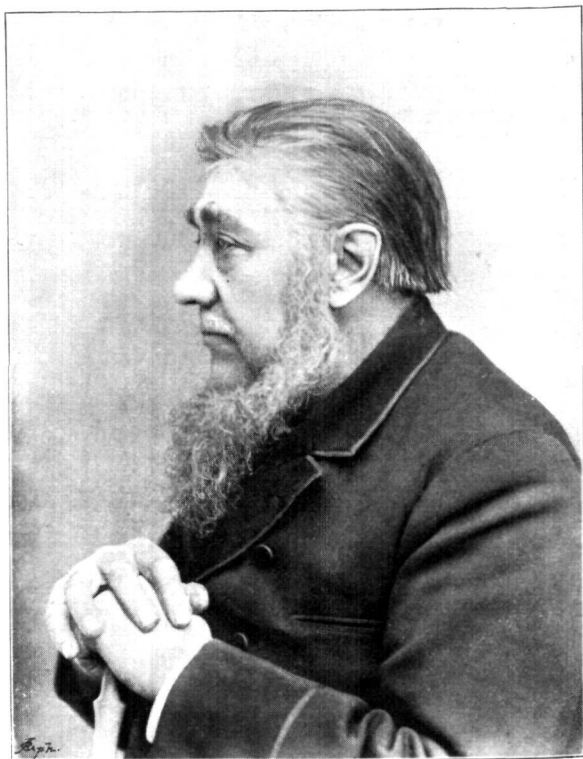
Lord Salisbury is conservatief door afkomst, door traditie, door persoonlijke neiging, niet het minst door zijn critischen geest, die hem de fouten zijner tegenstanders in het meest scherpe en meedogenlooze licht doet zien. Maar hij let op de teekenen des tijds en hij zou het bekrompen achten, als staatsman te volharden in een eigenzinnig verzet tegen eene strooming, welker uitgebreidheid en diepte hij heeft gepeild.

Die staatsmanseigenschap heeft niets gemeen met hetgeen indertijd door Matthew Arnold zoo typisch is genoemd: „*the cult of the jumping cat*”, de vereering van het tijdelijke stokpaardje. Integendeel. Meer dan dertig jaren geleden zeide Lord Salisbury in het Lagerhuis: „Het Parlement heeft nooit in vroegere tijden, toen koningen nog machtig waren, hen slaafs gediend. Het heeft zich altijd verzet tegen hunne onrechtmatige aanspraken; het heeft altijd geweigerd, door hovelingen-instinct in zich te laten onderdrukken de zorg voor de vrijheid van de ingezetenen des lands, welke vrijheid het zijn roeping was te beschermen. Ik zou het zeer betreuren, wanneer, in een tijd

waarin wij, naar men beweert, feitelijk van souverein zullen veranderen en waarin volgens sommigen nieuwe machten over het volk zullen heerschen, een andere geest het Huis der Gemeenten zou moeten influenceeren en bezielen. Niets zou meer gevaarlijk zijn voor den goeden naam van het Huis, niets noodlottiger voor zijn gezag, dan wanneer het kon verdacht worden van kruiperij voor eenige macht, hetzij van boven of van beneden, die kans heeft om in den staat overheerschend te worden."

Al staan wij op een gansch ander standpunt dan Lord Salisbury, het zou eene groote dwaasheid en eene groote onbillijkheid zijn; er hem een verwijt van te maken, dat hij zich niet bereid verklaart, „de democratie te dienen met volle toewijding." Juist dat hij dit niet doet, stempelt hem tot eerlijk conservatief. Tory-democraten hebben voor ons altijd iets verdachts gehad.

Wij vermeldden in den aanvang van dit opstel den lof, door den heer Gladstone toegekend aan den drager van een ouden en aanzienlijken naam, in wiens geslacht de toewijding aan de belangen van land en volk reeds voor drie eeuwen was gebleken. Op de fouten van Lord Salisbury hebben wij, naar wij hopen met onpartijdigheid, gewezen; zij zijn ten deele een uitvloeisel van zijne persoonlijkheid, ten deele van de traditiën der partij tot welke hij behoort. Maar zij zullen hem niet beletten, in de lange en schitterende rij der Engelsche staatslieden eene welverdiende eereplaats in te nemen.



J. J. Schinger

O O M P A U L.

De heer Cecil Rhodes is een innig godsdienstig man.

Het is waar, men behoeft eenig nadenken om tot die overtuiging te komen. Het is waar, vroom in den eigenlijken zin kan men hem met den besten wil niet noemen. Het is waar, de middelen zijn hem onverschillig zoo hij er slechts zijn doel mee kan bereiken. Hij heeft verklaard nooit een man te hebben ontmoet, dien hij niet kon koopen; en dat iedere man zijn prijs heeft. Doch men achte dit niet onzedelijk, *want* het is genoegzaam bekend dat geld middellijk of onmiddellijk een belangrijke rol speelt in de staatkunde van Engeland; wordt er buitendien niet jaarlijks op kiesche wijze omgekocht met kruisen, kronen en titels? Toen Rhodes kaapsche parlementsleden en staatkundige personen bij gelederen kocht, deed hij niets meer dan de Engelschen, die voor nog korten tijd zonder gemoedsbezwaren de stemmen van hun kiezers betaalden. Doch dit alles is slechts de uiting van een diep godsdienstig gemoed; en hij, die het bepaaldelijk godsdienstige van Rhodes' wereldbeschouwing niet inziet begrijpt den man niet. Want al zijn handelingen zijn gericht op de verspreiding over de geheele wereld van de groote beginselen van vrede, recht en vrijheid, van welke het anglo-saksische ras de standaarddrager is van den Almachtigen God. Overal zijn er onmiskenbare teekenen

van de meerderheid van hun keizerlijk geslacht. Even duidelijk als de bestemming van onze planeet blijkt uit de steeds voortgaande veroveringen door engelsch-sprekers, even duidelijk wordt ons geopenbaard, niet op steenen tafelen maar in de levende bladzijden der tegenwoordige geschiedenis, dat onder alle natiën de engelsch sprekende de eenige is, die het geheim bezit van de zaligmaking der wereld. De Engelschen zijn het uitverkoren ras, de Godsgeroepenen, voorbeschikte beheerschers der wereld. Indien er een God is, die regeert over de menschenrassen en die het lot der stervelingen bepaalt, dan is het onmogelijk Hem beter te dienen dan door een zoo groot mogelijk deel der wereldkaart Engelsch, rood, te kleuren, te verzekeren the survival of the fittest (natuurlijk de Anglo-Saksers) en alle anderen uit te roeien die zich tegen dezen uitgesproken wil van God durven verzetten. — Zal men nu nog vragen of een man, die zijn geheele leven aldus gewijd heeft aan de volvoering van den Goddelijken wil, een innig godsdienstig man is?

Op deze wijze, met dezelfde woorden, bepleit in de *Review of Reviews* van 15 Februari 1896 de bekwame redacteur W. T. Stead ernstig niet alleen Rhodes' optreden en opvatting, maar geeft hij tegelijk uitdrukking aan de innige, zij het ook veelal onuitsproken overtuiging van het britsche volk omtrent eigen roeping en voorbeschikking.

Hier hebben wij tevens den sleutel tot de gedragslijn, van zijn prille jeugd af, van den man wiens naam aan het hoofd van dit opstel is geplaatst: verzet tegen de toepassing dezer leer op Zuid-Afrika.

Beweert men dat de Heilige Schrift voert zoowel naar Rome als naar Dordt, hier wordt in interpretatie van den Goddelijken wil aan de ééne zijde door Kruger de kracht gevonden tot het volgen eener waarlijk edele staatkunde en tot het behoud der transvaalsche onafhankelijkheid, — en aan den anderen kant door Engelschen de rechtvaardiging gezocht van ongebreidelde hebzucht en van het streven om aan die onafhankelijkheid een eind te maken.

Wanneer Kruger in zijn diepe, ernstige vroomheid, nu

zijn volk opnieuw bewaard is voor den ondergang, nadenkt en peinst over de geschiedenis van zijn leven, die tegelijk is de geschiedenis van zijn volk, dan valt het hem evenmin moeilijk daarin de hand van God te herkennen, als den Engelschen om Gods vinger te zien in de voortduring hunner veroveringen.

Inderdaad, zijn leven, zooals dat van velen onverwachter en ongewoner dan de stoutmoedige fantasie van menigen romanschrijver zou kunnen uitdenken, geeft hem daartoe alle aanleiding.

* * *

25 October 1825 verscheen Kruger op de wereld, in het kaapsche district Colesberg, dicht bij de grenzen van den huidige Oranje-Vrijstaat. Tegenwoordig ligt dit te midden van europeesche steden en dorpen; men geniet er verreweg de meeste zegeningen der christelijke beschaving; tal van dagreizen is men er verwijderd van de onherbergzame negerlanden. Toen echter was Colesberg nog een buitendistrict van de Kaapkolonie, een uiterste post der Europeanen, vooruitgeschoven in het Kafferland. Steden en europeesche nederzettingen van eenige beteekenis vond men toen nog alleen in den zuidwestelijken hoek van het groote afrikaansche continent, in de nabijheid van de oude Kaapstad. Sedert meer dan een eeuw waren van daar uit, als langs de vingers van een uitgespreide hand, veeteelende burgers het binnenland ingetrokken, steeds verder uit elkaar naarmate zij zich van de Kaapstad verwijderden; zij zochten ruimte voor hun vee en trachtten te ontsnappen aan het hinderlijke bestuur, eerst van meer dan één ambtenaar der Oost-Indische Compagnie, toen van de Engelschen. Op die buitenposten lieten de autoriteiten zich nauwelijks aan hen gelegen liggen. De uitgeputte Oost-Indische Compagnie had noch den wensch noch de middelen gehad tot zoo groote uitbreiding van haar zuid-afrikaansch gebied; en de Engelschen, pas sedert weinige jaren voorgoed in het bezit der Kaapkolonie bevestigd, waren nog niet begonnen met hun stelselmatige verove-

ringen en inbezitnemingen. Scholen ontbraken onder deze buitenlieden. Voor een kerkgang werden vele dagreizen vereischt. Zelfen moesten zij zich beschermen tegen de stroop- en moordtochten der inboorlingen. En zij ondervonden wel de nadeelen maar genoten niet de zegeningen eener europeesche regeering.

Onderwijs heeft Kruger dientengevolge nauwelijks gehad; men behoeft zijn tegenwoordige handteekening slechts te zien om te erkennen, dat in het voeren van de pen niet zijn kracht ligt. Lang schijnt het ook geduurd te hebben voor zich een gelegenheid voordeed hem te laten doopen; want dit geschiedde eerst drie jaren voor den grooten trek.¹ Zijn ouders noemden hem Stephanus Johannes Paulus, naar drie hoofdpersonen uit den bijbel, den grootsten schat der Boeren, die alleen hen behoed heeft voor verwildering en zonder welken zij niet zouden zijn wat zij zijn.

Met weerzin droegen de boeren het engelsche juk, onwilliger nog dan dat der Compagnie. Ofschoon telkens in bloed gesmoord, hield hun verzet niet op. Al hun grieven hier uiteen te zetten, laat het kader van deze reeks levensbeschrijvingen niet toe; men raadplege ook over dit onderwerp o. a. den doorwrochten arbeid van G. M. Theal.² Hier zij er slechts op gewezen, hoe in hoofdzaak den Engelschen verweten werd, dat zij meer de belangen der inboorlingen dan die der hollandsche boeren behartigden; dat zij deze niet beschermden tegen de inboorlingen en zich zelfs verzetten wanneer de boeren zelf hun verdediging ter hand namen; dat zij bij de vrijverklaring der slaven (waartegen de boeren op zichzelf geen bezwaar hadden) dezen een geheel onvoldoende schadeloosstelling toekenden, enz.

Niet verwekelijkt door weelde, begonnen de boeren het land te verlaten, eerst in kleine groepen, tot in 1836 de bekende groote trek plaats vond van duizenden hunner.

Paul Kruger bevond zich met zijn vader Caspar onder een

1. *Review of Reviews* 1896, blz. 206.

2. *History of South-Africa*. Aangezien men zichzelf ongaarne herhaalt, moet de schrijver van dit opstel aangaande dit punt en vele andere, o. a. het karakter en de levenswijze der Boeren, verwijzen naar zijn *Zuid-Afrika*, Leiden 1889.

der eerste groepen. Gedurende de eerstvolgende jaren was de groote trekwagen zijn woning. Hij moest de meegenomen kudden weiden, het geweer in de hand. Van onderricht uit boeken kon daar nauwelijks sprake zijn, hoogstens van een weinig lezen leeren, maar des te meer van onderwijs in de school des levens.

Kruger behoorde tot het deel der landverhuizers, dat over de Drakensbergen trok en de grondslagen heeft gelegd van de kolonie Natal. En hij was tegenwoordig bij verschillende aanvallen die zij van de Kaffers te verduren hebben gehad.

Handelden deze uit billijken tegenweer? Verdedigden zij hun land tegen vreemde indringers, zooals de Boeren in 1881 en in het begin van dit jaar? Geenszins! De trekboeren vonden bij verre het grootste gedeelte van het doorreisde land onbewoond en sloten met de Kaffer-vorsten verdragen van vriendschap, waarbij hun het recht werd toegekend zich in het land te vestigen, tegen betaling, welke steeds heeft plaats gehad, tegen hulp in het opsporen van door andere stammen gestolen vee, en tegen bescherming. De Kaffer-hoofden gaven dit verlot te gereeder, omdat hun macht geen territoriale maar een tributare is, een gevolg van hun nomadenleven.

De verwachting der trekkers, zich nu in vrede te kunnen vestigen, werd echter door de Kaffers trouweloos vernietigd. Tal van aanvallen hebben de Boeren moeten afslaan, honderden hunner mannen zoowel als vrouwen en kinderen zien ombrengen, meestal bij overval en arglistig verraad.

De kleine Paul was slechts 12 jaar oud, toen hij zich in het *lager* (kring van door riemen en doornstruiken aan elkaar verbonden reiswagens) te Vechtkop bevond, en binnen die eigenaardige maar doeltreffende versterking de geweldige overmacht der Zulu door een handvol Boeren zag afslaan. Hij zag de vrouwen de ouderwetsche geweren der mannen laden en volgde, dertien jaren oud, het *commando* (leger) dat, de *impi's* van den verraderlijken Dingaen bij Bloedrivier vernietigde. Zoo leerde Kruger reeds als knaap de praktijk van den oorlog en van het *voer*.

Kruger sloot zich aan bij hen, die Natal verlieten voordat Engeland er, in 1842, de hand op legde, naar den tegenwoordigen Vrijstaat gingen, en zich in 1839 in Transvaal bevonden. Zij troffen er een „klompje” landgenooten, die kort te voren Mozelekatse na zijn aanval hadden verslagen en verdreven en er zich hadden gevestigd.

Ofschoon eerst 14 jaar oud, was Paul toen reeds sterk als een buffel, vlug als een ree en nam hij als volledig krijgsman deel aan den strijd met de Kaffers. Twee jaren later benoemden zijn makkers hem reeds tot assistent-veldcornet, tot een hunner officieren.

Transvaal was nu zijn thuis en is het sedert gebleven. Hij liet zich, op zijn 17de jaar, in het district Rustenburg neder, waarvan de bewoners hem nu nog na aan het hart schijnen te liggen; te Pretoria woonde hij niet voordat hij op rijpen leeftijd werd geroepen om mede het bestuur van den staat te voeren. Het trekken had voor hem een einde genomen. Hij vestigde zich en trouwde.

Zijn eerste vrouw, een juffrouw Duplessis, schonk hem een zoon die slechts 3 maanden leefde, en stierf zelve 13 maanden na haar huwelijk. Eerst 21 jaar oud hertrouwde Kruger met een nicht van haar, met Gesina Susanna Frederika Wilhelmina Duplessis, bij wie hij 9 zonen en 7 dochters heeft; van zijn kleinkinderen zijn er op het oogenblik ongeveer 50 in leven.

Eigen Haard van 1882 gaf een afbeelding zijner woning, gelegen aan den voet van een groenen heuvelrug, wit, zonder eenige versiering of veranda, een eenvoudig transvaalsch boerenhuis. Hij heeft er zijn bedrijf, het boeren, zien gedijen. En lang voordat hij hooge staatsbetrekkingen en daarmee tot groote sommen aanwassende inkomsten verkreeg — tegenwoordig ongeveer honderdduizend gulden per jaar — was hij reeds een zeer welgesteld man geworden.

Onafgebroken bleef hij openbare betrekkingen bekleeden. Wij zien hem in 1843 bevorderd tot veldcornet, een half militaire, half burgerlijke betrekking, in 1848 tot commandant, in 1852

tot luitenant-generaal; van 1862 tot 1874¹ is hij commandant-generaal, hoofdaanvoerder der Transvalers geweest. Al zou men het aan het tegenwoordige uiterlijk van den staatspresident niet vermoeden, in vroeger jaren is hij een voortreffelijk krijgsman geweest. Er bestaat een oud portret van hem, opgenomen in *Eigen Haard* van 1882, dat dit iets minder onwaarschijnlijk maakt; hij heeft er de harde, moedige trekken van den krijgsknecht; (de bovenlip is er niet kaal geschoren, zijn geliefd kort pijpje houdt hij tusschen de lippen). Inderdaad bezat Kruger al de eigenschappen voor legeraanvoerder. Bedachtzaam en getrouw, gematigd, vroom en rechtvaardig, „vrij, onverveert”, kende hij noch vrees voor den dood noch vrees voor pijn, dat erkennen zelfs zijn bitterste tegenstanders. Op een tocht in 1845 naar Ohrigstad werd, bij het schieten op een „renoster”,² het bovenste lid van zijn duim door het barsten van het geweer gekwetst; koud vuur willende voorkomen, sneed Kruger zich toen eigenhandig met zijn zakmes het lid af. De voortrekkers waren niet bang voor „seer in hulle pensies”.

Terwijl Kruger rijpte tot den leider van zijn volk, eerst in den oorlog, daarna in de staatkunde, doorleefde Transvaal de onstuimige jaren harer prille jeugd, de eerste periode in haar geschiedenis, afgesloten met het optreden in 1864 van Martinus Wessel Pretorius als staatspresident, met Kruger als commandant-generaal (1863).

Wij kennen hem niet uit dezen tijd.³ Doch wij kunnen zijn ontwikkeling opmaken uit wat wij weten van die zijner tijdgenooten, zooals de geschiedenis die aanduidt.

1. *De Transvaalsche Ontlusten in 1896*, Rotterdam 1896.

2. Dr. Jonkman, *Dayblad voor Nederland*, 1—5 Maart 1884.

3. Wenschelijk ware het ongetwijfeld, dat iemand uit zijn voormalige omgeving hem ons schilderde, of, geschiedt dit niet, dan een persoon, die later veel in aanraking met hem is gekomen en zijn herinneringen uit zijn mond heeft opgeschreven. Beweert men, dat schrijver dezes niet de aangeezene man is om Kruger te schetsen, dan is hij de eerste om dit volmondig toe te geven. Deze schets is dan ook niet uit eigen initiatief en wil ontstaan. Verontschuldiging moge zij vinden in het ontbreken van dergelijken arbeid door bevoegdere personen.

Ten tijde dat de kleine Kruger in Transvaal kwam, vormde de nederzetting aldaar nog geen afzonderlijken staat. Men hield zich aan „de Besluiten van het Volk te Pietermaritzburg”, welke ons in handschrift bewaard zijn gebleven (1 April 1840 tot 16 Juli 1845). Te Potchefstroom kwam in die dagen een Adjunct-Raad te zamen, die in den aanvang onderworpen was aan den Raad te Pietermaritzburg.

Toen Natal britsch was geworden, werd de Potchefstroomsche vergadering geenszins de eenige autoriteit. De Boeren zagen geen bezwaar in „een stuk of wat extra regeeringen in het land”.¹ Te Ohrigstad zetelde een raad, wiens besluiten, loopende van Juli 1845 tot 7 Mei 1849, ons eveneens in handschrift zijn bewaard gebleven. Op den 23^{sten} Mei 1849 kwam het tot eenheid, die echter niet lang zou duren, en besloten de afgevaardigden, saamgekomen te Derde Poort, „om een vereenigden bond te vormen van de geheele *maatschappij* aan deze zijde van Vaalrivier.”

Deze Volksraad van 1849 nam een aantal besluiten, gezamenlijk bekend als de drie-en-dertig artikelen, die door de Transvalers als hun grondwet werden beschouwd. Het is een curieuse samenvoeging van geheel ongelijksoortige bepalingen en geeft een beeld van de ontwikkeling en het karakter der wetgevers. Naast artikelen waarin hoogst belangrijke beginselen zijn neergelegd, staan andere die salarissen regelen enz. De „on geleerdheid der Boeren”, zocals Kruger zich voor eenige jaren uitdrukte, wel te onderscheiden van domheid, blijkt nergens duidelijker uit dan uit het geschrijf van den eenoog, dien deze blinden tot hun secretaris hadden benoemd. Het was H. T. Bührmann, de eerste van de lange reeks Nederlanders, die in de Boeren-republieken de betrekking van staatssecretaris en andere hooge en belangrijke ambten hebben vervuld en daardoor tot den opbouw van den staat hebben meegewerkt. Wel zijn de besluiten van den Volksraad opgeschreven in ons nederlandsch, daar de Boeren hun eigen dialect niet deftig en

1. Dr. Hillier, *Johannisburg Star* 24 Dec. 1895.

plechtig genoeg achten voor godsdienstoefening en staatszaken. Maar stijl en spelling zijn onder Bührmann's secretariaat niet veel beter dan bij ons die van een dienstbode, en de wetsbepalingen doen somtijds denken aan de statuten die schoolkinderen ontwerpen voor hun clubjes.

Ziethier eenige voorbeelden.

In 1853 werd „verboden geen dienstboden als een bandiet in ijzer of boeijen te slaan.”¹ Men besloot toen tevens eenige gronden aan Kaffers tot woonplaats af te staan, en nam in deze wet een bepaling op als volgt: „Bij ongehoorzaamheid zou dit kunnen vervallen, en het zoude altijd zodoende slechts eene leeningsplaats blijven kunnen en de voorwaarden of huurprijs zouden kunnen bestaan in de woorden: goed oppassen of gehoorzaamheid.” De jacht op olifanten enz. regelende (wet van 22 Sept. 1858), bepaalde men in art. 6: „dat Michael Buijs van deze bepalingen niet uitgesloten is.” De wet op het duel werd aldus in woord gebracht (23 Juli 1863): „Nademaal eenige inwoners zich verstout hebben om hunne medeburgers op een duel uit te dagen, zoo zijn alle duellen ten strengste verboden.”

Langzamerhand verbetert de taal, vooral na Bührmann. De grondwet van 1858, ofschoon schrikkelijk uitvoerig en zelfs de belastingen in onderdeelen regelende, is kennelijk van een bekwame pen; haar taal is zelfs kernachtig en hier en daar welsprekend. Doch de besluiten zijn soms ontzettend omslachtig (bijv. de telkens geheel vernieuwde wet op minderjarigen, voorgedij enz. die 25 dicht ineengedrukte bladzijden beslaat;) en zonderlingheden blijven voorkomen. Soms moet men naar de bedoeling raden: „Niemand zal het recht hebben om hout of houten, blok of blokken te kappen of af te zagen en zulke houten of blokken langer dan vijftien dagen onbewerkt te laten liggen.” (13 Nov. 1866). „Niemand mag een blok hout van zes voet en daarboven in de gouvernements-bosschen laten liggen, maar moet opgezaagd worden” (19 Mei 1870).

1. Zie *De locale wetten der Zuid-Afrikaansche Republiek*, Pretoria 1887, een bijbeldikke, volledige, officieele verzameling, bladz. 21, Art. 77.

Een wandeling door den wetgevenden arbeid der Transvalers geeft echter lang niet alleen curiosa te zien. Zij leert ons tevens het karakter en de opvattingen kennen der mannen, van welke Kruger wel een der hoogst staande is, maar waarmede hij toch in hoofdzaak alle eigenschappen gemeen heeft. Laat ons daarom die wetgeving in enkele hoofdpunten een oogenblik beschouwen.

Evenals al de eigenschappen der Boeren draagt ook hun wetgeving een sterk nederlandsch karakter. En het is alleen in de jaren toen de staat bezig was naar engelsch grondgebied om te kantelen, dat men in de wetten uitdrukkingen leest als „privaten” (voor het engelsche *privates*) en andere onnoodige anglicismen; zij zijn gevloeid uit de pen van N. I. Swart, een Nederlander die tijdens Burgers' presidium en een deel van het engelsche tijdvak staatssecretaris is geweest en als zoodanig geen onvermengd gunstige herinneringen heeft achtergelaten. In alle gevallen waarin de wet mocht te kort schieten, heet het reeds in de Drie-en-dertig Artikelen, zal de hollandsche wet tot basis strekken, b. v. aangaande dieverij. Negentien Sept. 1859 besloot de Volksraad, dat het „wetboek van Van der Linden” van kracht zal blijven voor zoover het niet strijdt met de grondwet en andere wetten, en dat het voor zoover noodig zal worden aangevuld door het „wetboek van Simon van Leeuwen en de Inleiding van Hugo de Groot.” Natuurlijk is de nabijheid der engelsche koloniën niet zonder invloed gebleven. Doch desniettemin herkent men, zelfs in de pas aangenomen wetten en besluiten, het hollandsch model.

Met betrekking tot den godsdienst, gelijk in tal van andere opzichten, toonen de Boeren zich vaderlanders uit den tachtigjarigen oorlog. Zij zijn een bolwerk van het protestantisme. „De nederduitsch hervormde kerk”, bepaalt de grondwet van 1858, „zal de kerk van den staat zijn, volgens de besluiten van de Dordtsche synode in 1618—1619. Het volk verkiest geen roomsche kerken toe te laten” noch andere protestantsche dan die „dezelfde hoofdsom van christelijk geloof leeren als opgegeven in den Heidelbergschen catechismus.” Dit verbod ontnam veel beteekenis aan de bepaling in dezelfde wet: „het grondgebied

staat voor iederen vreemdeling open die zich aan de wetten dezer republiek onderwerpt", en kon toen de staat zich ontwikkelde niet standhouden. 1 Juli 1870 bewilligde de Volksraad dientengevolge vrijheid van godsdienst en bevestigde dit later in de conventie van Londen. Predikanten misten zij in den aanvang en zelven moesten zij hun godsdienstoefeningen leiden. Een Nederlander, Ds. van der Hoff, was de eerste die aan hun dringende roepstem gevolg gaf. Hij ontwierp als praeses en scriba een zeer uitvoerige kerkwet, die 28 Mei 1858 door den Volksraad werd aangenomen. De bepalingen kenschetsen weder de gemeenteleden en den ontwerper. „De vergadering begint precies op een te bepalen uur.” „Niemand zal zich uit de vergadering kunnen verwijderen zonder verlof van den voorzitter.” „Men zal zich moeten onthouden van beleedigende, hatelijke of onbehoorlijke uitdrukkingen.” „Geen gouvernement heeft eenige macht in de kerk maar wel om de kerk; het gouvernement beschermt de kerk en bezoldigt hare leeraren.” En midden onder de andere bepalingen verscholen, bevinden zich de groote woorden: „Het onderwijs der jeugd staat onder het toezicht der kerk.”

Dit beginsel omtrent het onderwijs is echter niet gehandhaafd. Verschillende stelsels maken voor elkaar plaats, nooit geheel uitgevoerd en onder welke het onderwijs voortdurend haast alles te wenschen overlaat. De schoolwet die president Burgers deed aannemen, 23 October 1874, berustte op lijnrecht het tegenovergestelde beginsel van Van der Hoff's kerkwet en bootste onze neutrale school na; toen de Nederlander W. J. van Gorkum superintendent-generaal van onderwijs was geworden, 15 Febr. 1876, werd deze doctrinaire, voor de bevolking ongeschikte wet in werking gesteld, doch reeds in 1880, bijkans niet uitgevoerd, herroepen. Zelfen zoo weinig geleerd hebbende, dat zij in het Waterbergsche een riviertje Nijlstrom noemden, meenende zich aan die bijbelsche rivier te bevinden¹, hebben de trekboeren de noodzakelijkheid van onderwijs, be-

1. Theal.

halve dat in lezen, schrijven en den godsdienst, nooit erkend. Eerst in de laatste jaren beginnen de Transvalers te toonen in te zien, dat zij zonder betere opleiding altijd van vreemden afhankelijk zullen blijven. Kruger beseft dit ten volle en wees er eenige jaren geleden op, dat nu de ouderen in 1881 hadden bewezen geen laffe Boeren te zijn, de jongeren moesten zorgen dat men hen evenmin meer domme Boeren zou kunnen noemen.

Met betrekking tot de inboorlingen houden de Boeren vast aan het beginsel: „het volk wil geen gelijkstelling van gekleurde met blanke ingezetenen, noch in kerk noch in staat” (grondwet van 1858). Ondervonden hebbende dat vermenging van het negerbloed wel het hoofd maar niet het karakter verbetert

(Bon Dieu a fait lait,
Bon Dieu a fait café.
Bon Dieu n'a pas fait
Café
Au lait.

zeggen de negers op Haïti), bepaalde men reeds in de drieën-dertig artikelen van 1849 § 6: „Geen bastaarden zullen in onze vergaderingen als lid of rechter mogen zitten tot het tiende gelid,” en in 1855 zelfs dat alle kleurlingen van het burgerrecht zijn uitgesloten. De voortdurende aanvallen der Kaffers maakten het noodzakelijk hun rondzwerven zooveel mogelijk te beperken door reispassen verplichtend te stellen. De inboorlingen, die hen dienen, behandelen de Boeren uitstekend; zij voeden hen op en maken er bruikbare menschen van. Doch met onderwijs en bekeering der onder hun eigen hoofden levende Kaffers houden zij zich niet op, en het bestuur over dezen laten zij overeenkomstig het nederlandsch-indische regeeringsbeginsel geheel aan de hoofden over. Wel hebben zij vreemde zendelingen toegelaten. Doch toen deze voortgingen met, gelijk vóór den trek, in Europa valsche berichten omtrent de Boeren te verspreiden en de belangen der Boeren te behandelen als ondergeschikt aan die der Kaffers, besloot de Volksraad, 8 Oct. 1860, tot het nemen van „maatregelen van voorzorg tegen

bedrog en misleiding bij het uitbreiden van het evangelium onder de heidenen," en bepaalde o. a. dat geen zendeling voortaan zou worden toegelaten dan op verzoek der heidenen aan de regeering en dat deze zelve de zendingen uitkiezen zou.

Ook de oud-hollandsche waarden deden met de Boeren hun intocht in Transvaal. In de drie-en-dertig artikelen worden alle bedragen, boeten enz. uitgedrukt in rijksdaalders. In 1852 spreekt de Volksraad van ponden sterling, doch drie jaar later weer van kaapsche rijksdaalders. Daar de handel uitsluitend met Engelschen plaats vond, kon het niet anders of het pond sterling moest op den duur de bovenhand behouden. ¹ Met de maten en gewichten is het evenzoo gegaan. Art. 66 der wet van 1853 bepaalde dat „de oude hollandsche maten, gewichten en ellen” gebruikt zouden worden, doch 14 Oct. 1874 werd besloten de engelsche maten en gewichten officieel in te voeren.

Het nationaal embleem, de vlag, hebben de Boeren ook al, met zoo weinig mogelijk verandering, een groene baan dwars langs de driekleur, van ons overgenomen (Volksraads-besluit van 13 Febr. 1858). En verschillende benamingen en instellingen van onze vaders, die bij ons zijn gewijzigd of verloren gegaan, zooals die van heemraden en landdrost, vindt men nog heden bij hen terug.

Ook het pastorale karakter van het leven der Boeren spreekt uit hun wetgeving. De bepaling van 1853: „elke plaats (wordt) bepaalt groot zijnde (= op) een uur gaans overkruis”, wordt gevolgd door een lange reeks van telkens veranderde regelingen aangaande plaatsen en opmetingen; ook de grenzen der districten worden onophoudelijk gewijzigd.

Met betrekking tot delfstoffen dagteekent de eerste wettelijke regeling van 31 Oct. 1866; toen werd een „ordonnantie” aangenomen, welke echter alleen omtrent onedele metalen nadere regelingen bevat en met betrekking tot de edele slechts kennisgeving aan de regeering verplicht stelt. 14 Juni 1870 werd de mijnwet uitgebreid over goud, zilver, diamanten en andere

1. Tegenwoordig heeft de republiek haar eigen sovereigns, die echter in waarde met het engelsche pond sterling overeenkomen.

edelgesteenten, en sedert vindt men telkens nieuwe of veranderde bepalingen omtrent het mijnwezen.

Gaan wij nu de lotgevallen der jonge volkplanting na, voor zoover Kruger er een rol in heeft gespeeld of zij belang hebben met betrekking tot zijn geschiedenis.

Transvaal treedt op in de rij der onafhankelijke staten in 1852, toen zij door Engeland bij de Zandrivier-conventie eindelijk erkend werd. Doch daarmee zagen de Boeren slechts één hunner vijanden ter zijde treden. Afgerekend moest nog worden met twee andere: de inboorlingen en eigen oneenigheid.

De Kaffers hebben den Transvalers veel strijd gekost. Telkens deden zij aanvallen op kleine nederzettingen der Boeren, vermoordden vrouwen en kinderen en stalen hun vee. Kleine veldtochten der Boeren werden daardoor noodzakelijk. In 1852 zien wij Kruger met een commando optrekken tegen den hoofdman Setyeli, het volgende jaar tegen Montsiwa, en in 1854 deelnemen aan een veldtocht tegen stammen in het district Zoutpansberg. Een jaar later neemt hij, door storm te loopen, Mapela's sterkte en onderdrukt diens verzet. Een expeditie in 1858 tegen de Batlapin wordt door hem aangevoerd. Geheel opgehouden heeft de kamp met de Kaffers ook heden nog niet. En het is ook bijna zeker dat vijandelijkheden nog langen tijd zullen blijven voorkomen, zoolang de Kaffers in Transvaal de Europeanen in aantal nog zoo belangrijk te boven gaan en in afgezonderde groote groepen onder eigen hoofden hun oorspronkelijk bestaan voortzetten. Doch nooit heeft de Zuid-Afrikaansche Republiek gevaar geloopt te worden vernietigd door een overmachtigen inlandschen vijand, gelijk de Oranje-Vrijstaat in 1865.

De derde vijand der Transvalers, hun oneenigheid, is hun van allen het gevaarlijkst geweest; ook in dezen strijd zien wij Kruger optreden. Misdaden of vergripen tegen het gemeene recht kwamen onder de Boeren niet voor. Politie ontbrak en was ook niet noodig. En toch zien wij de politieke strijd zoo hoog loopen, dat meer dan eens de Boeren elkaar verwonden en zelfs doodden. Verschillende omstandigheden waren daarvan

de oorzaak. Allereerst de jeugd van de nieuwe nederzettingen. Dan het oud-hollandsche karakter der Boeren, mannen uit den tijd van den grooten Zwijger. De ontzettende moeielijkheden van den grooten trek hadden de karakters niet gemakkelijker gemaakt en meer dan één grooten leider gevormd, die niet voor elkander wilden onderdoen en waarvan ieder zijn partij-gangers had. „Ce qui divise les hommes, c'est bien moins la dissemblance de leurs idées que la ressemblance de leurs prétentions.”

Na de conventie van 1852 met Engeland scheen het, dat de Transvalers één eenigen staat zouden gaan opbouwen uit de talrijke, min of meer op zich zelf staande groepen waarin de Boeren als echte Nederlanders zich tot kort te voren, zooals wij zagen, hadden verdeeld. Wij zien den Volksraad zelfs een gemeenschappelijken naam voor het geheele gemeenebest aannemen (19 Sept. 1853), dien van „de Zuid-Afrikaansche Republiek”, waaraan men 21 Nov. deszelfden jaars de in een titel zonderlinge, trouwens spoedig weder losgelaten woorden toevoegde: „benoorden de Vaalrivier”. Doch een minderheid, in het Lijdenburgsche, voornamelijk bestaande uit oude voortrekkers, kon zich niet vereenigen met de voorgestelde grondwet en benoemingen. Zij wenschte, zoo werd beweerd, de anderen te overheerschen en toen dezen zich niet wilden onderwerpen aan haar wenschen, scheidde zij zich af en stichtte 16 Dec. 1856 de Republiek Lijdenburg. Zij had haar eigen Uitvoerenden Raad en Volksraad, van welken de besluiten in handschrift bewaard zijn gebleven. (1 April 1858 tot 30 Maart 1860).

De burgers der Zuid-Afrikaansche Republiek wendden na deze afscheiding de oogen naar den Oranje-Vrijstaat en zonden in Febr. 1857 hun staatspresident, Martinus Wessel Pretorius, naar Bloemfontein om in stilte een vereeniging met die republiek te bewerken. Daar zou men in het algemeen dit plan gaarne hebben zien gelukken. Immers Engeland, dat ook over

den Vrijstaat zijn gekromde vingers had uitgestoken gehad, had daar zooveel moeielijkheden en strijd met den machtigen, uitstekend bewapenden Basuto-staat van Moshesh ondervonden, dat het den Vrijstaters hun onafhankelijkheid had teruggegeven, die zich nu maar zelf moesten redden van den ondergang waarmede de Basuto hen bedreigden, en orde moesten brengen in den door Engeland ontstanen en achtergelaten chaos. Doch M. W. Pretorius maakte aanspraken van heerschappij in den Vrijstaat, als zoon van den ouden aanvoerder Andries, en dat kon niet worden toegegeven. Niet alleen mislukte het vereenigingsplan, maar het dreigde zelfs een oogenblik tot strijd met de wapens aanleiding te zullen geven, toen een commando Transvalers onder Kruger in den Vrijstaat viel; toen de twee legertjes tegenover elkaar stonden viel er echter geen schot, men bedacht en verzoende zich. Het plan werd echter niet opgegeven. In het volgende jaar ondervonden de Vrijstaters de overmacht der Basuto. Velen hunner zagen in vereeniging met de Zuid-Afrikaansche Republiek het eenige redmiddel, en 1454 Vrijstaters teekenden een verzoekschrift waarin daarop werd aangedrongen. Die gevoelens werden gedeeld in Transvaal. En toen in hetzelfde jaar de Vrijstaatsche president Boshof de hulp der Zuid-Afrikaansche Republiek voor den oorlog inriep, gaf de Volksraad daaraan gehoor en meende thans de gelegenheid gunstig om de twee republieken tot één saam te smelten. Doch dit strookte niet met de plannen der engelsche regeering, in elk geval niet met die van den toenmaligen gouverneur der Kaap, George Grey, die den Vrijstaat weder wilde annexeeren, zoodra de Boeren er de macht der inboorlingen zouden hebben gebroken. Hij schreef naar Bloemfontein, dat indien de vereeniging tot stand kwam de conventies van 1852 en 1854, waarbij de onafhankelijkheid der republieken was erkend, door Engeland als vervallen zouden worden beschouwd. Opnieuw moest dus het plan wijken. Doch men gaf den moed niet op. Altijd met hetzelfde doel voor oogen, koos men in December 1859 in den Vrijstaat tot president der republiek M. W. Pretorius, die deze zelfde betrekking in de Zuid-Afrikaansche Republiek be-

kleedde. Daags na de aanvaarding door Pretorius van zijn nieuw ambt verklaarden 1076 Vrijstaters zich vóór en slechts 104 tegen de vereeniging. Ook de Zuid-Afrikaansche en zelfs de Republiek Lijdenburg wenschte de samensmelting der drie staten.

Met betrekking tot de beide laatste gelukte zij (28 Febr. tot 23 Nov. 1859), ditmaal „uiteindelijk” (voor goed); alleen werd toegestaan, dat Lijdenburg een zekere mate van zelfbestuur zou behouden. 4 April 1860 kwam de vereenigde volksraad voor de geheele Transvaal te Pretoria bijeen, waar op twee „plaatsen” van den toenmaligen commandant-generaal M. W. Pretorius bij volksraad-besluit van 16 Nov. 1855 een dorp verzezen was, naar dezen genoemd, en waar de Volksraad, na eerst telkens in andere vlekken saamgekomen te zijn, gewoonlijk zitting gehouden had en heeft sedert de afscheiding van Lijdenburg in 1856.

Doch tegen de samensmelting met den Vrijstaat verzette Engeland zich opnieuw. Twee zwakke republieken dienden zijn belangen beter dan één sterke. Grey verklaarde, dat Engeland niet alleen bleef bij zijn besluit omtrent het verscheuren der onafhankelijkheids-traktaten, maar waarschijnlijk ook geen nieuwe conventie met den vereenigden staat zou willen aangaan, zich niet zou willen verbinden om dezen, gelijk tot nog toe, gelegenheid te geven zich van wapens te voorzien, noch tegenover de nieuwe republiek zou willen blijven beloven zich van bemoeiing met de inboorlingen in haar gebied te zullen onthouden. Natuurlijk was deze prijs den Boeren te duur en opnieuw moest men van samensmelting afzien.

Doch als de nood aan den man was heeft men elkander meer dan eens geholpen. In 1865 dreigde de Vrijstaat in den grooten Basuto-oorlog ten onder te gaan; de gouverneur Wodehouse verbood toen ieder britsch onderdaan den Boeren bij te staan. Doch president Pretorius riep zijn burgers te zamen en een transvaalsch commando onder Kruger kwam den Vrijstaters te hulp. Omgekeerd is de steun van den Vrijstaat voor de Zuid-Afrikaansche Republiek van het grootste nut geweest, zoowel

in 1881, als bij het complot van Rhodes en de Johannesburgers om Transvaal britsch te kleuren.

Na de vereeniging met de Republiek Lijdenburg hebben de Transvalers nog een grooten onderlingen strijd gekend. Pretorius was, na zijn benoeming tot hoofd van den Vrijstaat, door Engeland's zooveen besproken verklaring gedwongen geweest, te kiezen tusschen zijn vrijstaatsch en zijn transvaalsch presidium en had dientengevolge het laatste neergelegd (Sept. 1860); dit had tot anarchie onder de transvaalsche leiders aanleiding gegeven. Kruger besloot daaraan een einde te maken. Hij was toen reeds zoo geacht, dat de commandant-generaal van Pretoria, Teunis Snijman, en die van Lijdenburg, Josef van Dijk, vrijwillig aanboden om onder hem te dienen. Het is tot bloedvergieten gekomen. Kruger verdreef in October 1862 Stephanus Schoeman, een der hoofden van de noordelijke Transvalers, van Pretoria en Potchefstroom en leverde in de beide volgende jaren bloedige gevechten tegen zijn medeburger Jan Viljoen en diens lieden, waarbij zelfs dooden (zeven) vielen en veertig gewond werden. De vrede werd eerst hersteld toen Pretorius in 1864 naar Transvaal terugkeerde en er zijn vroeger ambt weder aanvaardde.

Voor de Zuid-Afrikaansche Republiek brak nu een tijdperk van rust aan, onder het bestuur van Pretorius met zijn tact en talent om menschen te verzoenen, en van den nieuwen, algemeen geëerbiedigden commandant-generaal Paul Kruger; die als zoodanig *de jure* was opgetreden in den Uitvoerenden Raad (1863).

's Lands toestand was in financieel opzicht ongunstig en is dat gebleven tot de schatten van den Witwatersrand sedert 1886 ook de beurs van den staat zijn gaan vullen. Bezat deze in 1852, bij de onafhankelijkheidsverklaring, nauwelijks eenige inkomsten, die trouwens niet zoo onontbeerlijk waren waar de ambtenaren weinig meer dan een twintigste van hun tegenwoordige bezoldiging genoten, — nu moest de Volksraad verklaren (10 Mei 1864): „het land is door de verdeeldheden in zware schulden gewikkeld.” 23 Nov. 1868 besloot deze, „aan-

gezien de inkomsten van den staat niet voldoende zijn om de uitgaven te dekken, het salaris van de predikanten af te nemen" en de zorg daarvoor aan de gemeentelieden over te laten, een besluit intusschen, dat de kerk 19 Juni 1869 wist te doen intrekken. En toen 20 Juli 1870 de Volksraad bepaalde dat de z.g. noten, staatsschuld-bekentenissen, zouden worden omgezet in muntbiljetten, moest hij verklaren dat de vlottende schuld gestegen was tot £ 73.826,5/6.

Toen nu de diamantvelden werden ontdekt, was er kans dat dit tekort in een oogwenk voor een belangrijk overschot zou plaats maken. Kwam het grootste deel der velden reehtens ongetwijfeld of aan den Vrijstaat, of aan het Grikwa-hoofd Nicolaas Waterboer toe, Transvaal kon op een klein gedeelte aanspraken doen gelden, welke ongetwijfeld niet van kracht of grond ontbloot waren, ook al zag men af van de conventie, die 24 Juli 1852 te Bloemfontein door C. M. Owen als britsch *assistent-commissioner* en Andries Pretorius als commandant-generaal der Transvalers was geteekend en waarbij met betrekking tot de zuidelijke grens van hun gebied was vastgesteld, dat deze „shall be from where the Vaalriver joins the Orange-river down along the said river to the sea, the british government having no authority north of the said Orange-river." Dit traktaat toch behoefde uitdrukkelijk de goedkeuring van den *high commissioner* te Kaapstad en is dezen nooit daartoe voorgelegd. Doch ook de betere gronden die de Transvalers konden aanvoeren, wisten de President M. W. Pretorius en zijn raadslieden, — verwikkeld en moeielijk als het geheele vraagstuk, wien de diamant-velden werkelijk reehtens toekwamen, was — niet voldoende te bepleiten, laat staan ingang te doen vinden. Engeland, dat zelf hoegenaamd geen aanspraken kon doen gelden, beslechtte het pleit tus-schen Klaas Waterboer aan de ééne en den Vrijstaat en de Transvalers aan de andere zijde, door zelf in vollen vrede met den buit te gaan strijken, een der brutaalste stukken van roof waaraan zelfs „Gods Engelschen" (Milton) zich ooit hebben schuldig gemaakt. Het was in het jaar 1871.

Dit fiasco deed Pretorius besluiten zijn ambt neer te leggen. Zijn burgers beseften nu, geleerd door deze ondervinding, dat zonder mannen van studie onder hun leiders, de staat niet opgewassen zou zijn tegen den vreemde, een overtuiging die Kruger sedert bewezen heeft te deelen; zij wenschten een „geleerder” opvolger voor Pretorius. Weder wilde men in Transvaal vereeniging met den Vrijstaat, waar een rechtsgeleerde, Mr. J. H. Brand, aan het hoofd stond, liefst onder één grondwet, doch indien dat niet mogelijk was, dan als twee afzonderlijke staten onder een gezamenlijken president. De Vrijstaters sloten zich bij dezen wensch aan. Doch Brand zag in dit plan een aanleiding tot vernieuwden kamp met Engeland en achtte vrede in het belang der Boeren. Hij weigerde daarom en wist zijn Vrijstaters te overtuigen.

Toen moesten de Transvalers hun oogen elders heen wenden. Zij kozen een protestantsch predikant, in de Kaapkolonie geboren en woonachtig, van wien zij konden verwachten dat hij met de engelsche gouverneurs als gelijke in opvoeding zou kunnen onderhandelen. In Juli 1872 trad Dr. Thomas François Burgers als staatspresident op.

Hij was een geletterd man, energiek en in hooge mate wel-sprekend. Opgevoed aan nederlandsche en engelsche hoogeschoolen, wenschte hij zijn staat in weinig jaren op te voeren tot een beschaving als hij in Europa had gekend, en hij zag zich in den aanvang gedwee gevolgd door zijn Uitvoerenden Raad en zijn Volksraad, die niets liever verlangden dan dat hun de weg werd gewezen, indien het maar bleek dat die de goede was.

Burgers plaatste terecht boven aan zijn programma het verkrijgen van een verbinding met de Delagoa-baai. Dit streven is de kern van zijn bestuur geweest. Met alle krachten heeft hij dit doel nagejaagd en hij is ook daardoor te gronde gegaan. Nieuw was het den Boeren geenszins. Zonen der lage landen die aan de zee zijn ontruikt, hebben zij van den beginne den arm uitgestrekt naar den oceaan; ofschoon zelve nooit een droppel zout water gezien hebbende, bewaarden zij in hun taal

een geheele reeks van zeemanswoorden en -uitdrukkingen. Reeds in de eerste jaren van hun uittocht uit de Kaapkolonie zien wij een „klomp” hunner den weg naar zee zoeken en inderdaad uitkomen aan de Delagoa-baai. Op hetzelfde doel hebben de Boeren sedert onafgebroken het oog gericht gehouden, en ook in de toekomst zal het de politiek der republiek blijven beheerschen.

Een blik op de kaart toont reeds aan, dat de afstand van de zee, over welke Transvaal een groot deel zijner goederen ontvangen moet, verreweg het kortste is aan haar oostelijken kant. De Delagoa-baai nu is niet alleen de beste haven van geheel Oost-Afrika, maar ook het dichtst bij gelegen. Inhambane biedt wel is waar ook een goede havenplaats aan en ligt eveneens oostelijk van Transvaal, doch het is er van gescheiden door een zeer langen weg en een dor, woest, ongezond gebied dat door de oorlogzuchtige Gaza wordt versperd. Andere havens heeft de natuur niet gevormd, noch aan het portugeesche, noch aan het britsche deel der kust; zij zouden ten koste van ontzaglijke sommen moeten worden aangelegd. Doch de weg naar zee over het portugeesche gebied heeft nog belangrijker dan geographische voordeelen; hij beteekent niets minder dan onafhankelijkheid van Engeland. Zonder hem zou Engeland, dat de geheele overige, in aanmerking komende kust beheerscht, den Boeren de gelegenheid kunnen afsnijden, zich van wapens en ammunitie te voorzien. Het zou de geldelijke krachten des lands kunnen uitputten door ontzettende tollën te eischen van de goederen die de Boeren uit Europa behoeven, gelijk jaren lang heeft plaats gehad voor de Delagoa-plannen hun verwezenlijking naderden.

Aan Burgers komt de eer toe, dit alles niet alleen te hebben ingezien, doch de eerste te zijn geweest die den bouw van een spoorweg naar de Delagoa-baai ter hand heeft genomen. Hij wist zijn Volksraad tot zijn inzichten over te halen en den tegenzin voor dergelijke nieuwigheden te overwinnen, die op den duur een einde moeten maken aan hun aartsvaderlijk, pastoraal bestaan en aan hun oude zeden, waaraan zij even

gehecht zijn als aan hun bijbel. Burgers vond Kruger aan zijn zijde. 29 Juli 1872 besloot de Volksraad vijfhonderd plaatsen te willen afstaan voor een spoor over de Lobombo-bergen in verband met het „memorandum” (verzoekschrift) van G. P. Moodie. Dit hielp niet. Toen besloot de Volksraad 5 Juli 1875 den president naar Portugal af te vaardigen om er een spoorweg-concessie te verkrijgen, en tot dekking eener eventueele spoorwegleening een jaarlijksche belasting in te stellen van £ 1 per burger. Burgers trok naar Europa, sloot traktaten met België en Nederland, die 5 Mei 1876 door den Volksraad werden goed gekeurd, verkreeg van de portugeesche regeering de belofte dat zij voor den spoorweg over haar gebied zou zorgen en een gunstig doorvoer-tarief van inkomende rechten van hoogstens 3 pct. *ad valorem* zou toepassen, en nam dadelijk maatregelen tot den bouw van den spoorweg over het transvaalsch gebied, door den staat zelf. Te Amsterdam plaatste hij een klein deel der leening die voor den spoorweg noodig was en kocht daarvoor al vast eenig materieel, dat jaren lang bij de hollandsche factorij te Lourenço-Marques heeft liggen te verworpen.

Dat dit plan niet deugde, werd dadelijk aan Burgers duidelijk gemaakt door niemand anders dan de rotterdamsche grootheid dier dagen, den ver zienden L. Pincoffs. Heftig verweet hij Burgers, niet te hebben ingezien dat in den politieken toestand der republiek niet de staat doch een maatschappij den den weg moest aanleggen en beheeren. Terecht! Haar zouden de slagen der politiek treffen, niet den staat. Een maatschappij kon zonder *casus belli* uit te lokken besluiten nemen, voor den staat onmogelijk; en in geval van nood zouden die altijd door de regeering kunnen worden gedésavouéerd. Een bezitting der republiek kon Engeland zich desnoods toeëigenen, nooit den eigendom eener vennootschap, vooral niet van een vreemde. Het bezit van deze spoor door den staat alleen reeds, kon Engeland tot inlijving der republiek doen besluiten. Daarenboven zou het verkrijgen der noodige geldmiddelen veel eer gelukken aan een maatschappij, met vertrouwde mannen aan

haar hoofd, dan aan de regeering eener nog bijna onbekende, zwakke republiek, met een leege beurs, bestuurd door een onkundigen, oppermachtigen Volksraad. Waarschijnlijk heeft Kruger nooit van het gesprek met den heer Pincoffs, zelfs niet van diens naam gehoord; maar toch heeft hij blijken gegeven diens inzicht geheel te deelen. En nu nog zien wij hem verstandiglijk weerstand bieden met alle kracht aan den aandrang van uitlanders en najverige Boeren om de concessie der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij in te trekken ten behoeve van den staat, en zulks ofschoon haar aandeelhouders dit na eenige jaren genereus mogelijk hebben gemaakt. „De onafhankelijkheid van den staat verzet zich tegen de overname van de spoor”, zeide hij in den Volksraad.¹

Den burgers verdroot het natuurlijk, arm als zij waren, belasting op te brengen voor een spoor die met het handjevol geleende geld niet kon gebouwd worden. Dan waren zij niet gesteld op de veel te moderne schoolwet, hiervoren besproken, die uitging van het beginsel van „eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen”, het onderwijs verdeelde in lager, meer uitgebreid lager en hooger (het laatste te geven door twee gymnasia), bepaalde dat geen godsdienstonderwijs in de schooluren zou worden gegeven, en naast het hollandsch ook het engelsch als medium van onderwijs toeliet. Verder konden de Boeren het niet vinden met vele der door Burgers meegebrachte vreemdelingen, voornamelijk Nederlanders, die verschillende staatsbetrekkingen bekleedden en inderdaad niet alle van de bovenste plank waren. Men achtte Burgers terecht te „finnig”, d. w. z. te heet gebakerd, zijn plannen misschien goed op den duur, doch nog niet rijp ter uitvoering en verweet hem gebrek aan staatsmansbeleid.

Hij verloor zijn invloed. Oneenigheid openbaarde zich opnieuw. Overal heerschte ontevredenheid. Oorlog brak uit met Sekokuni, een groot Kafferhoofd in het Lijdenburgsche, die wel niet zoo gevaarlijk was als de Engelschen beweerd hebben ten einde

1. *Blue-book C. 7933*, Febr. 1896, bladz. 65.

hun tusschenkomst te rechtvaardigen, maar in welken de burgers toch niet hun oude kracht ten toon spreidden; in onvoldoenden getale trokken zij tegen hem op, zoodat 20 Sept. 1876 de Volksraad besluiten moest een bezoldigd legertje, grootendeels vreemdelingen, samen te stellen. De goudnijverheid was wel wettelijk geregeld, maar eer tegen dan in de hand gewerkt geworden; en zoo was deze bron van inkomsten de berooide staatskas nog niet komen vullen. Het land zat diep in de schulden, en 1 Maart 1877 moest de Volksraad verklaren: „de belastingen zijn voor het grootste gedeelte niet betaald”; zelfs volksraadleden behoorden tot de achterstalligen. Zoo viel het Engeland in 1877 gemakkelijk de Vierkleur voor de Union Jack te doen wijken.

Hoe is onder Burgers' bewind Paul Kruger's houding geweest? Commandant-generaal, lid van den Uitvoerenden Raad, behoorde hij tot hen die Burgers in het land riepen en aanvankelijk steunden. In 1874 liet hij zich zijn verkiezing tot vice-president der republiek welgevallen, waardoor hij aftrad als commandant-generaal en zich geheel aan het burgerlijk bestuur wijdde. Langzamerhand week zijn vertrouwen in Burgers' beleid. Niet, zooals wel is beweerd, om redenen van godsdienst. Wel behoorde Burgers tot een andere sekte van het protestantisme dan het meerendeel der Transvalers en kon dit op den duur dezen niet behagen. Doch Kruger zelf, hoe gehecht aan de leer zijner „dopper”-(afgescheiden) gemeente, is volstrekt niet onverdraagzaam. Onlangs opende hij zelfs een synagoge te Johannesburg, zij het ook met de eenigszins verwondering wekkende, luid uitgesproken slotwoorden: „in den naam van Jesus Christus verklaar ik deze synagoge geopend.” Neen, de reden van zijn oppositie lag daarin, dat hij het land van Burgers' verlichte staatkunde wel de naam maar niet de voordeelen zag ondervinden. Hij werd nu wat hij sedert is gebleven: de voornameste leider der Boeren, de man in wien zij hun grootste vertrouwen stelden. In hem zagen zij terecht de beginselen van den grooten trek verpersoonlijkt¹, aan welke zij wenschten

1. Ds. Lion Cachet, *Worstelstrijd der Transvalers*, blz. 458.

trouw te blijven en die wij uit hun wetgeving hebben leeren kennen. Tegen Juli 1877 moest Burgers periodiek aftreden. Kruger werd candidaat gesteld voor zijn zetel. En ongetwijfeld zou hij daarvoor ook zijn gekozen, indien niet juist te voren aan de zelfstandigheid van den staat een einde was gemaakt.

„Lofty and magnanimous” waren Engeland's beweegredenen, „want het wilde de Boeren redden van de Znlu-legers!”¹ „De republiek neemt toe in zwakte, de naturellen (inboorlingen) groeien in vermetelheid, de handel is vernietigd, de staat insolvent” verklaarde Sir Theophilus Shepstone in zijn proclamatie. „En nademaal de verwoesting van een naburigen, vriendelijken (aldus wordt het woord „friendly” door een keurige nederlandsche pen vertaald in de voor de Boeren bestemde kennisgeving) staat door wilde stammen niet door Harer Majesteits regeering zonder de ernstigste en pijnlijkste bekommering kan overdacht worden”, en aangezien „hij *gepetitioneerd* is om inlijving door een groot deel der inwoners”, zoo zag hij zich genoodzaakt Transvaal tot britsch grondgebied te verklaren.

Ging het land werkelijk onder Engeland een betere toekomst tegemoet, zooals men hoorde beweren? Ziedaar een open vraag. Onder de Boeren en onder de Nederlanders vindt geen uitroeiing van inboorlingen-rassen plaats, zooals in Amerika en Australië geschiedde. Zij hebben niet een tiende van het bloed der inlanders doen vloeien, dat de britsche koloniale akkers voor europeesche beschaving heeft vruchtbaar gemaakt. Koning Khama's vrees, dat zijn volk onder britsche „bescherming” tot den drank zou gebracht worden, waarvan hij het tot nog toe heeft weten vrij te houden, geeft te denken. De inboorlingen spreken wel hollandsch maar nauwelijks engelsch; de Hottentotten hebben zelfs hun eigen taal voor de onze prijsgegeven en dragen allen hollandsche namen. In de Kaapkolonie heeft de corruptie onder de parlamentsleden² reusachtige afmetingen aangenomen en is o. a. het onderwijs der boeren ellendig. En zoo zijn er meer omstandigheden.

1. *Review of Reviews*, 1896, blz. 214.

2. O. a. volgens Olive Schreiner en W. T. Stead.

Doch Kruger en zijn landslieden hielden zich met de oplossing van dit vraagstuk heelemaal niet bezig. Darwinische wetten, die spreken van „uiteindelijk” opgaan van den kleine en zwakke in den groote en sterke, zouden, indien al door hen gekend, hen koud gelaten hebben. Zij gevoelden dat een volk, om werkelijk gelukkig te zijn, meer behoeft dan materieele welvaart; dat er een individualiteit is van volken zoo goed als van personen, waarvan de vrije ontwikkeling onontbeerlijk is voor het geluk; en dat zij door berustend, hun onafhankelijkheid in te ruilen tegen verhoogd stoffelijk welzijn, het voorbeeld zouden volgen „van den overouden herdervorst in het bijbelverhaal, die zijn eerstgeboorterecht verkocht voor een schotel linzen.”¹

Eerst wilde men beproeven wat overreding zou vermogen. 9 April 1877 besloot de Volksraad Kruger naar Engeland te zenden onder begeleiding van een man van wetenschap, den staatsprocureur Dr. Jorissen. Zij moesten in Engeland een protest gaan overhandigen en bepleiten en, baatte dit niet, elders hulp zoeken. Met het oog hierop dienden de Transvalers, vermaande Burgers 12 April, zich van vijandelijkheden te onthouden. Het hielp niet. 21 Juni 1877 keurde de koningin in rade de inlijving goed en de minister van koloniën, Lord Carnarvon, verklaarde dat de inlijving onherroepelijk was. Kruger gaf de hoop niet op. Ofschoon Carnarvon beslist een volksstemming onder de Boeren geweigerd had, sprak Kruger in een samenkomst der burgers zijn hoop uit, dat indien deze minister slechts werd overtuigd van den wensch der meerderheid der Boeren, hij wel op zijn verklaringen zou terugkomen. In elk geval zou Gladstone, die waarschijnlijk spoedig aan de regeering zou komen, de Boeren helpen, want de inlijving werd door hem in een aantal redevoeringen scherp afgekeurd. Kruger ried dus te wachten en intusschen de Engelschen niet bij te staan in het bewind. Door Shepstone aangezocht om met een Boeren-commando tegen de Zulus te komen helpen, wei-

1. Dr. A. J. Polak, feuilleton *N. Rott. Ct.* Jan. 1886.

gerde Kruger zoolang de inlijving niet zou zijn herroepen.¹ Kruger's raad werd opgevolgd. Toen Gladstone in 1880 inderdaad aan het hoofd der regeering was gekomen, zonden de Boeren opnieuw een protest naar Engeland, doch met even weinig succes. De tegenwoordige opperbevelhebber van het britsche leger, lord Wolseley, verklaarde zelfs met nadruk, dat de Transvaal nooit kon noch zou worden teruggegeven zoolang zon en maan bleven schijnen.

Nu was het woord aan het geweer.

De brand werd aangestoken door een klein vonkje. Een groot aantal Boeren betaalden de belasting alleen onder protest, aangezien die niet door de wettige overheid, hun eigen regeering, werd ingevorderd. Toen nu britsche ambtenaren, dit moede, van een zekeren Bezuidenhout te Potchefstroom betaling zonder protest vorderden en, na weigering, beslag wilden leggen op zijn wagen (11 Nov. 1880), kwam een klompje Boeren onder P. Cronjé (dezelfde naam dien wij door een der hoofdaanvoerders te Krugersdorp op 1 Januari jl. zien dragen), tusschen beiden en verdreef de Engelschen van Potchefstroom. Kruger nam de politieke leiding van den opstand op zich. Hij riep den ouden Volksraad in buitengewone zitting tegen 13 Dec. bij Paardenkraal te zamen en spoorde hen in zijn openingsrede in schoone, krachtige taal aan, te volharden in den strijd en sterk in hun goed recht te vertrouwen op God.²

Het verloop van den oorlog is te zeer bekend, dan dat het hier behoeft te worden uiteengezet; trouwens onze hoofdpersoon heeft er niet in meegevochten.

De Boeren bewezen opnieuw de waarheid der woorden van den grooten geschiedschrijver: „When driven to extremities and with enormous odds against them, the stubborn batavian race has over and over again proved its right to rank with the best and the bravest of the nations of Europe.”³ Na de beslissende gevechten op den Amajuba-berg en den Langen

1. John Nixon, *The complete story of the Transvaal*, London 1885.

2. Deze rede is opgenomen in Cachet's aangehaald werk.

3. G. M. Theal, *History of South-Africa 1854—1872*, blad. 161.

Nek (eigenlijk Laing's Nek, een bergzadel bij de plaats van zekeren Laing), werd 23—25 Maart 1881 de vrede gesloten. De koningin bleef suzerain; zelfbestuur werd toegestaan maar niet met betrekking tot het buitenland noch tot de inboorlingen; de engelsche uitgaven ten behoeve der Transvaal gedurende de occupatie, £ 265.000, kwamen ten laste der republiek; Swaziland, voorheen transvaalsch, werd onafhankelijk (conventie van 3 Augustus 1881).

Bevredigd was hierdoor zoomin de Volksraad als het driemanschap, dat „den staatspresident vertegenwoordigende”, als voorloopig bestuur was opgetreden en bestond uit den vice-president der oude republiek Kruger, den oud-president Martinus Wessel Pretorius en den commandant-generaal Piet Joubert. De Volksraad, na den oorlog te Heidelberg saamgekomen, werd desniettemin door Kruger, die de zitting opende, aangemaand tot verzoening en gematigdheid en hij wist de leden over te halen zich voorloopig bij de schikking neer te leggen. „De Volksraad wil nog eens en nog eens het voorbeeld geven van lijdzaamheid en geduld.” Men zou trachten betere voorwaarden te bedingen. Inderdaad is dit Kruger in 1884 te Londen gelukt, met de hulp van zijn metgezellen, den dezer dagen overleden generaal Nicolaas Smit, vice-president der republiek, den gewezen predikant uit de Kaapkolonie Du Toit, toen superintendent van onderwijs in de republiek, en Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland. De afhankelijkheid van Engeland werd beperkt tot een recht van veto op traktaten met het buitenland, met uitzondering van den Oranje-Vrijstaat, en met betrekking tot de inboorlingen herkreeg de republiek haar vrijheid. 8 Augustus 1884 is deze conventie door den Volksraad aangenomen geworden en sedert van kracht gebleven.

Nadat het land was vrijgevochten, begon de vice-president Kruger met in het bestuur twee Nederlanders aan zijn zijde te roepen, wier hulp bij de leiding van den opstand en het voeren der onderhandelingen den Boeren van groot nut was geweest en die eigen veiligheid bereidwillig hadden in de waagschaal gesteld: de vroegere moderne predikant Jorissen uit

Groningen trad op als staatsprocureur, als zoodanig belast met de leiding van justitie en buitenlandsche zaken, terwijl de heer W. Eduard Bok, gewezen oliemakelaar te Amsterdam, als staatssecretaris hoofdambtenaar werd voor het binnenlandsch bestuur. In de wetgeving herkent men telkens de hand van deze beide mannen, gelijk tegenwoordig die van mr. Leyds. Kruger heeft het uitwerken der beginselen van wetgeving niet zelf verricht; doch zonder zijn goedkeuring zijn na de wedergeboorte der republiek geen maatregelen van eenig belang genomen geworden.

De rust onder de engelsche tusschenregeering had de welvaart in de republiek doen toenemen; met betrekking tot de wetgeving echter was er stilstand geweest. Nadat gedurende twee jaren nauwelijks iets daarin veranderd was geworden, was 2 Oct. 1879 door Sir Garnet Wolseley, gouverneur van het transvaalsch grondgebied, een uitvoerende raad ingesteld, die alleen zou kunnen raad geven en waaraan de koningin 8 Nov. van hetzelfde jaar nog een wetgevendend raad had toegevoegd; in beide hadden alleen ambtenaren en door den gouverneur benoemde leden zitting; de Volksraad was verdwenen. De voornaamste arbeid van deze lichamen was geweest de wet van 28 Mei 1880 op de telegrafien, een veranderde, op engelsche leest geschoeide onderwijswet van 28 Aug. 1880, en een op insolvente boedels van 2 Juni 1880, een meesterstuk van omslachtheid, 54 bladzijden groot.

De nieuwe Volksraad begon met de veiligheid binnenslands beter te verzekeren; 7 Oct. 1881 nam zij een wet op „landloopers en geboefte” aan; tien dagen later besloot zij een bezoldigd artilleriecorps op te richten, en 2—3 Nov. 1881 een corps bereden politie. Toen kwam weder eens verandering van de onderwijswet aan de beurt: het gesukkel daarmee hadden de ambtenaren uit Nederland overgebracht, en nog steeds blijft verandering op het programma staan. Ditmaal werd door den Volksraad een wet aangenomen, 4 Mei 1882, „uitgaande van het beginsel dat het de taak der ouders is voor het onderwijs te zorgen” en dat dit moet worden gegeven in de nederlandsche taal.

Daarna vervulde de Raad twee plichten der dankbaarheid. Den zestienden December had hij reeds op 3 Juni 1865 tot een algemeen dankdag verheven, ter herinnering „dat de emigranten zich van onder het juk van Dingaen vrij gevochten hebben.” Hieraan werd nu, 31 Mei 1882, een tweede dankdag toegevoegd, de 27ste Febr., datum van de overwinning op den Majuba-berg. Erkentelijkheid tegenover den hoogleeraar Harting, onder wiens aanvoering in Nederland veel steun aan de Transvalers was gegeven in den vrijheidsoorlog, deed den Volksraad voorts 11 Dec. 1882 besluiten om het nieuw te stichten dorp in het distrikt Waterberg naar hem Hartingsburg te noemen.

Dat de oude gestrengheid in den godsdienst nog onverzwakt was gebleven, bewees de Volksraad in deze zitting, door als zijn meening uit te spreken, „dat het zeer aanstootelijk is dat kerk en markt op één plein zouden vereenigd zijn.”

In het volgende jaar werd eindelijk overgegaan tot de verkiezing van een staatspresident door het volk; sedert de inlijving was dit ambt niet meer bekleed geworden. Kruger, feitelijk reeds het hoofd van den staat, was de aangewezen man.

Geen vernaajerij
Sal hom ooit verlij.
Goed sal hij regeer,
Godsdienst sal hij eer.
Dan kom na die druk
Voorspoed en geluk,

zong een transvaalsch dichter. Inderdaad werd hij met overweldigende meerderheid gekozen.

Kruger's reis naar Europa in het volgende jaar, zoeven besproken, heeft grooten invloed geoeffend op zijn volgende staatkunde.

Allereerst kon het niet anders, of hij, die nauwelijks iets van de wereld had gezien, moest den invloed ondergaan van het vele ongekende, dat Europa hem vertoonde.

Dan leerde hij in Holland in wetenschappelijke kringen mannen kennen, die bezield waren met edelmoedige geestdrift voor zijn volk en hem zonder eenige eigenbaat krachtige hulp verleenden. Als men later Kruger den Hollanders de hand boven

het hoofd ziet houden, dan mag dit gerust voor een goed deel worden toegeschreven aan de ondervinding die hij had van mannen als de hoogleeraren Harting, de Vries, Spruyt, Moltzer, Pierson enz.

Verder heeft hij in Holland zijn rechterhand gevonden. Dr. Jorissen had het niet goed kunnen vinden met de Volksraad-leden en deze hadden 4 Juni 1883 verklaard, dat de staats-procureur een gepromoveerd rechtsgeleerde moest zijn en derhalve de tegenwoordige titularis moest worden vervangen. Eerst trachtte Kruger een der ouderen, die hem in Holland omringden, te bewegen dit ambt te komen vervullen. Dit gelukte niet. Doch zoo groot vertrouwen boezemden zij hem in, dat op hun aanbeveling een twee-en-twintigjarig, nog niet gepromoveerd rechtsgeleerde door hem werd benoemd. De gekozene, Mr. Leyds, heeft de verwachtingen niet beschaamd. Vriend en vijand roemen zijn „*eminent ability*”.¹ Hij is een nieuw bewijs voor de stelling van den wereldwijzen Beaconsfield, dat den jongeren veel meer toegang tot de groote posten in de maatschappij moet worden gegeven en dat het hun versche kracht is die de wereld vooruit brengt. Ook voor Holland, waar bedachtzaamheid eerste vereischte is en de rijpheid eerst geacht wordt te komen met de grijze haren, geeft de carrière van Mr. Leyds te denken. Buitendien wijst zij op nog iets anders: „*transplanting is wanted*”; ware Mr. Leyds hier gebleven, hij zou waarschijnlijk jarenlang adjunct-commies aan een ministerie zijn geweest of als advokaat zich geruimen tijd met prodeanen hebben moeten tevreden stellen.

Eindelijk vond Kruger op deze reis twee schatten voor zijn land: zijn spoor en de steun van Duitschland.

Te Amsterdam ontmoette hij mannen, die zich bereid verklaarden, den spoorwegbouw van Pretoria naar de portugeesche grens te ondernemen. Dadelijk verleende hij hun een concessie op voor beide partijen billijke voorwaarden. 23 Augustus 1884 keurde de Volksraad haar goed. Met het oog op deze lijn werd

1. *Review of Reviews*, 1896, blad. 128.

in 1884 een aanvullingstraktaat met Portugal gesloten, dat 14 Juli van hetzelfde jaar door den Volksraad werd bekrachtigd, tegelijk met Burgers' traktaat met dit rijk van 1875, dat was blijven liggen; en 17 November 1884 besloot de Volksraad, dat „alle goederen, te Lourenço-Marques ingeklaard en niet van portugeeschen oorsprong, in transitio door de Zuid-Afrikaansche Republiek zullen worden vervoerd tegen een recht van 3 pct. ad valorem.” Daarmede was de zaak één stap verder, doch ook niet meer; een ware lijdensgeschiedenis had zij te doorleven voor zij tot stand was gekomen. Eerst boden de economische toestand der republiek en haar schatkist ongenoegzame waarborgen om het publiek de gevraagde vijftien millioen gulden te doen bijeenbrengen. Toen de opluikende goudnijverheid en de hulp van duitsche bankiers dit bezwaar hadden uit den weg geruimd, kon weder niet met den bouw worden aangevangen omdat Mac-Murdo te Londen, de amerikaansche kolonel die den spoorweg van Lourenço-Marques tot dicht aan de transvaalsche grens had laten bouwen, ruïneuse prijzen eischte voor het vervoer van het nederlandsche materieel, en vooral omdat hij weigerde een billijke tariefregeling voor het toekomstige vervoer met de nederlandsche maatschappij te sluiten. Zonder zulk een regeling zou het haar in de toekomst onmogelijk zijn te concurreeren tegen de kaapsche en de natalische lijn, die eveneens in de gelegenheid zouden wezen de europeesche goederen de republiek binnen te voeren. Het zijn bange dagen geweest voor de maatschappij en voor Kruger. Beiden waren het volkomen eens, dat men niet kon beginnen te bouwen, vóór dit punt geregeld was. Doch steeds heftiger werd de transvaalsche regeering bestookt door najverige Engelschen en verkeerdelijk ingelichte Volksraadsleden, om de spoorweg-concessie in te trekken, nu zij maar steeds niet werd uitgevoerd. Men had de zaak kunnen schikken door het plan van den bekenden reeder Donald Curry in te willigen, die vroeger voor de rechten der Boeren was in de bres gesprongen, nu de belangen van Engeland en de zijne met die van Transvaal wilde doen samengaan en voorstelde dat de nederlandsche maatschappij het bezit en bestuur van haar lijn met zijn groep zou deelen. Toen daarop

van deze zijde het voorstel was geopperd om deze regeling ook op het portugeesche gedeelte van den spoorweg toe te passen en dit was geweigerd, moest de nederlandsche directie, veel te fier om op zulk een wijze tot oplossing der bezwaren te geraken, opnieuw een afwachtende houding aannemen. Onversaagd zette Kruger intusschen zijn spoorweg-politiek voort en verbood en bleef steeds verbieden, hoe ook bestormd, dat de natalische en kaapsche lijnen op transvaalsch grondgebied zouden worden voortgezet, voordat de Delagoa-lijn tot stand gekomen, althans verzekerd zou wezen. Deze voortzettingen toch zouden den Delagoa-spoorweg voor de inwoners der Transvaal, inzonderheid voor de goudnijverheid, minder noodzakelijk hebben gemaakt, terwijl hij nu hun tegenstand althans temperde, daar voor hen de lijn naar de oostkust altijd nog verkieslijk was boven in het geheel geen spoorweg; dat hij de Kapenaars, die door de voortzetting der Kaap-lijn hun landbouwproducten voordeelijker aan de republiek zouden verkopen, door deze politiek tegen zich in het harnas joeg, kon hij zich laten aanleunen, nu dit slechts voorbijgaand zou zijn. De omstandigheden hebben Kruger ook hierin gesteund. In Portugal, waar men hevig ontstemd was tegenover Engeland wegens den roof van Mashona- en Matabili-land, vond hij medewerking tegen Mac Murdo. Toen deze steeds in gebreke bleef het laatste, kostbaarste eind van zijn lijntje af te maken, trok de portugeesche regeering zijn concessie in en naastte den spoorweg tegen een vergoeding die door Zwitserland als scheidsrechter zou worden bepaald en nog steeds niet is vastgesteld. Kort daarna stierf Mac Murdo. De nederlandsche maatschappij trof nu haar tariefregeling met den portugeeschen staat. Dadelijk begon zij met den bouw, zette dien met kracht voort, en verleden jaar is die, zooals men weet, voltooid. In het voorbijgaan zij hier aangetekend, tegenover de bewering, telkens geuit, als zou de republiek hebben „spent millions in constructing a line to Delagoa-bay”,¹ dat integendeel Transvaal geen cent betaald

1. *Review of Reviews*, 1896, bladz. 130.

heeft voor dit kostbare hulpmiddel tot haar ontwikkeling en instandhouding; tevens dat deze lijn niet is gebouwd door Duitschers en door duitsch kapitaal, twee eveneens telkens herhaalde beweringen, doch integendeel geheel door Nederlanders met slechts voor een deel duitsch geld, welke hulp betaald is door alle materieel, dat niet in Holland kon worden vervaardigd, in Duitschland aan te koopen.

Waar is echter, dat zoowel de maatschappij als de transvaalsche regeering in belangrijke mate gebaat zijn geworden door Duitschlands moreelen steun, die een gevolg is geweest van het samenwerken met duitsche kapitalisten en industrieelen in deze onderneming. Zoo blijkt het ten slotte een geluk te zijn geweest dat het aandeelen-kapitaal niet dadelijk in Nederland is volteekend geworden. De wetenschap, dat hij in het vervolg op dien steun zou mogen rekenen, is de vijfde aanwinst die Kruger aan dezelfde reis naar Europa dankt; het bleek hem bij de sympathieke ontvangst die den transvaalschen afgevaardigden te Berlijn ten deel viel. Sedert zien wij Kruger Duitschland tegenover Engeland uitspelen, partij trekkend van den najver tusschen die twee, en gevoelt de republiek zich sterker, in de wetenschap dat haar strijd om onafhankelijkheid door een machtig rijk met welgevallen wordt aanschouwd.

Na zijn terugkeer uit Europa zien wij Kruger met zijn regeering krachtig de hand slaan aan de ontwikkeling der republiek, wel met vasthouding aan de oude beginselen, doch tevens met behartiging van de eischen die de beschaving stelt aan een staat van Europeanen. 30 Oct. 1884 geeft de Volksraad zijn toestemming voor de omvangrijke onderneming om de geheele republiek trigonometrisch op te meten en de noodige plaatsbepalingen astronomisch te verrichten. 5 Nov. van hetzelfde jaar neemt de Raad een nieuw reglement op den telegraafdienst aan. In het volgend jaar ontstaat een wetgeving op „koelies, Arabieren en andere Aziaten,” die reeds vroeger voor de landbouwondernemingen Natal waren binnengevoerd en nu door de goudmijnen naar de republiek worden getrokken. De Volksraad beslist (1 Juni 1885), dat zij geen burgers kunnen worden noch

vast goed bezitten en in bepaalde buurten en locaties moeten wonen; 30 Juni verder, dat zij met het ontginnen der goudvelden zich niet anders mogen inlaten dan in dienst van blanken. Inenting zien wij 2 Aug. 1886 verplichtend gesteld en een regeling getroffen tot wering der verdere voortschrijding van melaatschheid en andere aanstekelijke ziekten. 18 Juni 1886 wordt een examen-commissie ingesteld voor „letteren en wetenschap”, en 5 Augustus 1886 bepaald dat heelmeeesters hun beroep alleen zullen kunnen uitoefenen als zij voorzien zijn van een „licentie”, uit te reiken door een geneeskundige commissie, die zich te voren door diploma of examens van de bekwaamheid moet overtuigen. Inziende dat het doorwaden der rivieren te groote bezwaren aan het verkeer in den weg legt, stelt de Raad 23 Mei 1887 districtsraden in, die voor bruggen zullen moeten zorgen, evenals voor behoorlijke wegen. Denzelfden dag gaat de Volksraad zoover dat hij, ofschoon in het land op letterkundig gebied bijna niets van waarde verschijnt, een wet op het auteursrecht aanneemt. In denzelfden geest keurt hij 1 Juni daaraanvolgende een ontwerp-octrooiwet goed. De goudnijverheid wordt in de hand gewerkt; het is geen geringe eer voor de transvaalsche regeering, dat, ofschoon het een ingewikkelde, voor haar nieuwe aangelegenheid betrof, de wetgeving de ontwikkeling dezer nijverheid niet heeft tegengehouden en tegelijk gezorgd heeft dat de staat een billijk aandeel kreeg van de schatten die, uitsluitend door vreemdelingen, uit zijn bodem werden te voorschijn gebracht.

Doch met alle kracht heeft Kruger er tegen gewaakt, dat door de mijnbevolking veranderingen zouden worden gebracht in de beginselen van den staat. Zoo liet hij door den staatssecretaris Bok 16 Juli 1888 proclameeren: dat het hollandsch de officieele taal des lands is en dat het niet alleen zal moeten worden gebruikt in alle officieele stukken doch eveneens in alle hoven van den staat, ook in de pleidooien. Op grond der lessen zijner ervaring heeft Kruger begrepen weerstand te moeten bieden aan den eisch der bij duizenden binnenstroomende engelsche onderdanen om spoedig deel te kunnen nemen aan

's lands bestuur, d. w. z. dit in handen te krijgen. De zijn staat goed gezinde Engelschen wilde hij toelaten, verklaarde hij; hij was niet partijdig en droeg altijd een ring, dien een rechtschapen Engelschman hem had geschonken. Doch hij moest eerst bewijzen eischen dier gezindheid. De uitlanders, die het stemrecht vragen vergelijkt hij met den man die tot den wagendrijver zegt: „geef mij de zweep en de teugels, want mijn eigendom, mijn belangen en mijn woning zijn ook in de kar;” aan dezen man moest hij antwoorden: „ja, dat is waar. Maar waarheen gaat gij mij rijden en hoe kan ik weten dat gij niet van plan zijt mijn kar omver te gooien?” — „Burgers en broeders! Hebt gij uw land lief? Hebt gij uw regeering lief? Hebt gij mij lief? Nu dan, wat is deze onredelijke eisch der uitlanders? Zij zeggen dat zij een hoop geld in het land brengen. Waarvoor? Uit liefdadigheid? Of als een geschenk? Neen, zij brengen een hoop om een hoop weg te halen.” En zoo zien wij Kruger, terwijl in Europa de deuren van het kiesrecht steeds wijder worden open gezet, zijn Volksraad keer op keer tot maatregelen bewegen die den toegang al meer versperren; mannen als Kruger volgen niet den stroom des tijds maar leiden dien.

Zonder tegenstand, ook van zijn volk, zijn Kruger en zijn regeering geenszins gebleven. De heer Bok trad af als staatssecretaris, opgevolgd eerst door den Kapenaar Esselen, toen door Mr. Leyds. Kruger zelf kreeg bij zijn periodieke aftreding in Jan. 1893 slechts een kleine meerderheid; de tegenstemmers vonden zijn bestuur te liberaal.¹ Niet altijd ook zijn de regeeringsontwerpen door den Volksraad aangenomen geworden. Toen b.v. voorgesteld werd om, voornamelijk ten einde beleefdheden van het buitenland te kunnen reciprocieren, een ridderorde in te stellen, die van den transvaalschen adelaar (naar den vogel die het wapen der republiek beschermt) verklaarde de Volksraad terecht dit plan strijdig met de zeden des volks en wilde er niets van weten.

1. Volgens Felix Abraham, *Die Süd-Afrikanische Republik*. Berlijn 1896, stemden toen 7881 op hem en 7009 op anderen.

Doch in belangrijke zaken heeft Kruger den Volksraad en zijn burgers in zijn hand. In tegenstelling met de hoofden van het uitvoerend gezag in bijna alle staten der wereld, woont hij geregeld de zittingen van den Volksraad bij, en zoodra de beraadslaging een verkeerde richting dreigt te nemen, treedt hij tusschen beide; soms wordt er wel gemord dat de staatspresident voortdurend aan het woord is. Elke paar uur wordt pauze gehouden, men steekt de pijpen op en drinkt koffie, en in die oogenblikken bewerkt hij de leden, altijd met goed gevolg; de Transvalers hebben ondervonden dat zij onder Kruger's leiding veilig zijn. Kruger, die door zijn Volksraad gevolgd wordt als een getrouw vader door zijn kinderen, toont ons de verwezenlijking van het ideaal dergenen die moe geworden zijn van de werking van het vertegenwoordigend stelsel: een verlicht despotisme door overtuiging.

Zijn er geen fouten door hem gemaakt? Waarschijnlijk wel. Het in den zomer van 1889 genomen besluit b.v. om een hoogeschool te stichten te Pretoria, toen het daartoe voorbereidende onderwijs nog grootendeels ontbrak, en dat hij aanbeval met ongeveer deze weinige woorden: „ik ben er voor, want dan hoeven onze kinderen niet meer het land uit”, doet denken aan de negers der westkust die een hoogen hoed dragen maar jas noch broek; het besluit is trouwens niet uitgevoerd kunnen worden en men is wijselijk begonnen met een gymnasium op te richten. Dan ontbeert men tot nog toe ongaarne een behoorlijke rekenkamer en een contrôle op de financieele handelingen van het uitvoerend bewind. Een ernstige fout schijnt het voorts, dat hij geen gebruik heeft gemaakt van de gelegenheid, door de Swaziland-conventie geopend, om een eigen spoorweg aan te leggen door Tongaland naar den Indischen Oceaan, een plan dat nu onmogelijk is gemaakt doordat de britsche regeering Tongaland verleden jaar onverwacht heeft geannexeerd. Doch de geographische en politieke toestand van dit land en van zijn kust leggen bezwaren in den weg, die misschien onoverkomelijk zijn; de geheele kwestie is uiterst ingewikkeld en

moeielijk.¹ En dan, schrijver dezès zal zich wel hoeden om van een ernstige politieke fout een staatsman te beschuldigen, die bewezen heeft voor zijn ambt zoo gansch buitengemeene bekwaamheid te bezitten. Een der eerste staatsdienaren der republiek, een man van onbetwiste politieke ervaring, verhaalde onlangs dat hij in den aanvang somtijds Kruger's instructiën verkeerd achtte en er zijn stem tegen liet hooren, doch dat de ondervinding Kruger steeds in het gelijk heeft gesteld, zoodat hij nu altijd eenvoudig diens bevelen uitvoert en daardoor geregeld slaagt.

Kruger's bestuur is inderdaad Transvaal ten zegen geweest. Het bevestigt weder de woorden van den ouden Beaconsfield: „Indomitable will governs all things. A human being with a settled purpose must accomplish it. And nothing can resist a will that will even stake existence for its fulfillment”.² Gestadig is het land toegenomen, zoowel in onafhankelijkheid als in beschaving. De welvaart is in zulk een mate gegroeid, dat men de Transvaal van vijftien jaar geleden niet meer herkennen zou. De ledige, met schulden bezwaarde schatkist van Burgers is nu boordevol. Voor 120 millioen gulden (£9.816 304.—/—) werd verleden jaar aan goederen Transvaal binnengevoerd. Kopergeld wordt niet gebruikt; de kleinste muntsoort is het driestuiverstuk. De twintig jaren geleden nauwelijks bekende republiek is nu zoo geëerd, dat wij haren minister Leyds op zijn europeesche reis in de laatste maanden hebben zien huldigen, zooals onze ministers het niet beter zouden kunnen wenschen in den vreemde.

Dezen eerbied voor de republiek dankt zij aan de vastberadenheid en den moed harer burgers en aan het bekwame, edelmoedige beleid van haar hoofd, welke opnieuw aan den dag zijn getreden in de laatste gebeurtenis van belang in de geschiedenis van Kruger en zijn staat. Volledigheidshalve dient zij hier kortelijk te worden besproken.

1. Zie aangaande de Swaziland-conventie: *Afrikanders en Nederlanders* door C. B. Spruyt, Amst. 1896, bl. 58.

2. *Endymion*.

Vruchteloos hadden de Engelschen, bijna allen werkzaam bij de goudmijnen aan den Witwatersrand, beproefd in de republiek het stemrecht en het heft in handen te krijgen. Toen besloten zij geweld te gebruiken; immers Zuid-Afrika tot aan de Zambesi was hun „natural heritage”, en de „pear seemed almost ripe for picking.” Een complot werd te Johannesburg gesmeed, wijd vertakt naar de Kaapkolonie, Natal en Rhodesia, en waarvan ook in Engeland ongetwijfeld kennis werd gedragen; vier engelsche illustraties en groote bladen toch zonden teekenaars-correspondenten naar Transvaal, om verslag te geven van de te verwachten gebeurtenissen, en openlijk vertelden engelsche officieren aan boord, reeds vóór den aanslag, dat zij manschappen kwamen drillen te Pretoria, want als de boot in Kaapstad zou zijn aangekomen zou Pretoria niet meer in handen der Zuid-Afrikaansche Republiek zijn. Geweren, kanonnen en ammunitie werden op groote schaal in de engelsche zuidafrikaansche koloniën aangekocht zonder dat de overheid er zich tegen verzette en werden met behulp der kaapsche spoorwegbeambten Johannesburg binnen gesmokkeld. Dicht bij de transvaalsche grens, te Mafeking, de noordelijkste vestiging der Kaapkolonie, trok de administrateur van Rhodesia, Jameson, eveneens ongehinderd een legertje van een 600 man bijeen, waaronder een aantal officieren in actieven dienst bij het engelsche leger, sommige zelfs uit de hoogste klassen der maatschappij. Daar ontving hij het parool; hij werd aangezocht door het Johannesburgsche hervormingscomité om met zijn troepen de republiek binnen te trekken ten einde de levens der vrouwen en kinderen te beschermen, alsof deze gevaar zouden loopen en niet de Engelschen doch de Boeren een oorlog wilden beginnen. Aan dit verzoek gaf hij gevolg.

Toen deze inval te Pretoria bekend werd spoedden zich de voornaamste inwoners der stad, hevig ontsteld, als bij intuïtie naar Kruger's woning. Hem vonden zij echter kalm als altijd. Te voren had hij reeds gezegd: „moet de storm komen, hij kome”, en, den dreigenden opstand vergelijkende bij een schildpad, er op gewezen dat die eerst kon worden vermorzeld als

zij den kop uitstak. Nu het onweer loeide en de kop zichtbaar was, zou hij opnieuw zijn vastberaden karakter toonen. De burgers werden saamgeroepen en kwamen op hun kleine paardjes van heinde en verre in steeds aangroeiende groepen Jameson tegemoet. De oude namen der voortrekkers ontmoet men weder onder hen: Potgieter, Trichart, Cronjé enz. Een der Boeren was zoo haastig vertrokken dat hij zijn vest had vergeten. Een ander, met een gebrek aan zijn been, had behalve zijn geweer zijn kruk op den rug; gevraagd of hij niet beter thuis zou blijven, antwoordde hij: „nee, ik wil net nou één rooinek nog skiet.” Een derde kwam met vijf zoons aanzetten; den zesden, dertien jaar oud, had hij ook willen meenemen, maar zijn vrouw had gezegd: „die ééne zeuntje is maar te jong”.¹

Toen ons nieuwejaar wou hou'
 Wordt dit alles verbrou'
 Deur Jameson en zijn troep.
 Toe wordt ons opgeroep
 Om Jameson te gaan keer
 Met zijn Maxims en Lee-Metfort-geweer.

Ons het toe dadelijk opgezaal;
 Want hij was reeds ver in Transvaal.
 Hij wou naar Johannesburg toe kom
 Met zijn Maxims en bom.
 Maar dit het hom alles niks gebaat,
 Want die Boeren was te kwaad.

Bij Doornkop het ons hom gekeer
 Met onze Martinie geweer.
 Zijn Maxims en Lee-Metforts maak niks;
 Maar onze Martinies was fiks.
 Jameson en zijn heele lot
 Was toen allemaal kapot.

Het Boeren-commando ontmoette Jameson en de zijnen te Doornkop, dicht bij Krugersdorp, sloot hen in, deed een groot aantal hunner vallen door hun nooit missend schot, en zag

1. Deze bijzonderheden zijn ontleend aan de belangrijke correspondentie der *Nieuwe Rotterd. Courant* uit Pretoria.

ten slotte de Engelschen de witte vlag hijschen. ¹ De Engelschen gaven zich over en werden naar Pretoria gevoerd, waar zij in de gevangenis bijkans als logés werden behandeld; „mijn zoon werd even teeder opgepast als hij het thuis zou zijn geworden,” schreef lord Coventry 5 Maart aan Kruger.

De Volksraad kwam in korte zitting bijeen en deed slechts eenige dringende zaken af. Toen herdacht hij de gebeurtenissen der jongste dagen, niet met smalen op den vijand, niet met zelfverheffing, maar in hooggehouden toon, met innigen dank aan God, die hen opnieuw had gered.

De burgers hadden nu het hunne gedaan, het geweer had uitgesproken. Thans kwam de staatkunde aan het woord en begon voor Kruger de moeielijkheid eerst recht. Zijn taak was het nu, voor het gebeurde voldoening te erlangen en binnen- en buitenlandsche maatregelen te treffen die voortaan de onafhankelijkheid en de welvaart van de republiek beschermen zouden. Op dit oogenblik zijn de onderhandelingen nog in vol- len gang, en er zoude hier dus niet over behoeven te worden gesproken, indien niet Kruger hierin weder getoond had hoe- zeer hij afwijkt van het gewone. Geheel anders toch heeft hij gehandeld dan verwacht werd.

Zelden heeft een staat meer reden gehad tot ergernis tegen- over zijn buurman. Toen in de laatste dagen van 1895 de duitsche regeering, gewaarschuwd door haar consul te Pretoria voor Jameson's dreigenden inval, aan de engelsche om inlich-

1. Voor vredesvlag moesten zij zich met den witten lendendoek van een kaffervrouw behelpen. Daarom zegt een inzender in de *Express*: „Ons meen tog, omdat ons nou in zoo'n tijd van oneensgezindheid (ons meen Jemmison ze tijd) leef, het goed zou wees als die vrouwens van nou af witkousen kon dra, want als die vijand misschien skierlijk op hulle afkom en daar geen ander raad is, lat hulle dan sommer op hulle koppe gaan staan om vrede te vraag.” Toen men een der Transvalers, die hier meegevochten hadden, eenige dagen later sprak over de kleuren der britsche vlag, welke, zooals bekend is, verandert naarmate het de land- of de zeemacht, een koninklijk jacht, een koopvaardijship of weder eenig ander soort van vaartuig geldt, beweerde hij in gemoede — zoo luidt het verhaal — dat die kleur eenvoudig wit was; hij had het zelf gezien, eerst aan de Bronkhorst-spruit, toen aan Laings Nek en op den Majababerg, en nu weder te Doornkop.

ting aangaande dit bericht had gevraagd, had de minister van koloniën Chamberlain 29 Dec. een dubbelzinnig telegram aan sir Hercules Robinson, Harer Majesteits hoogen commissaris voor Zuid-Afrika, gezonden, ¹ dat den minister de gelegenheid gaf den inval te verloochenen bij mislukking en er zich bij neer te leggen in geval die slaagde. Het was klaar als de dag dat de kaapsche eerste minister Rhodes, tevens stichter en leider der Geotrooieerde Britsche Zuid-Afrika-Maatschappij en als zoodanig de patroon van Jameson, van diens plannen minst genomen had afgeweten; dat erkenden zelfs zijn eigen vrienden ²; Jameson was intiem met Rhodes bevriend en was veertien dagen vóór den inval nog bij dezen te gast geweest. Toch waren er geen maatregelen genomen om Rhodes gevangen te zetten, en had men de ambtenaren te Mafeking, die Jameson hadden laten doortrekken, op vrije voeten gelaten. Op het slagveld waren ontplofbare en expansieve kogels gevonden, waarvan het gebruik hoogstens op jacht wordt geduld, maar door het volkenrecht zelfs tegenover barbaren streng wordt verboden. Het was gebleken dat verschillende Kafferstammen met behulp van britsche zendelingen waren opgezet om tegen de republiek vijandelijkheden te beginnen. ³ Niettegenstaande dit alles werden Rhodes, Jameson en de zijnen in Engeland uitbundig en algemeen toegejuicht. „Een andermaal zal het beter gaan”, schreef men in Engeland, en de bekende opruier, de predikant Drew, dorst er zelfs van den kansel te Johannesburg op wijzen dat de begane fouten een les waren, die een volgend maal in het oog gehouden moest worden.

Dit alles zou hebben doen verwachten, dat Kruger nu aller-eerst gebruik zou maken van de algemeene verontwaardiging in de wereld, van de gevangenschap der aanvallers en van den benarden toestand der Johannesburgers, (Judasburgers genoemd nadat zij Jameson niet waren ter hulp gesneld), om door

1. Zie het hier reeds aangehaalde *Bluebook*, blad. 2, en de te Pretoria verschijnende *Volksstem*.

2. *Review of Reviews* 1896, blz. 133.

3. Correspondentie der *Nieuwe Rotterd. Courant*.

een voorbeeldige straf de lust tot verdere aanvallen te benemen, een reusachtige schadevergoeding en boete te ontwringen aan de Chartered Company en niets toe te geven vóór Engeland zijn restje heerschappij over de republiek had losgelaten en haar een uitgang naar de zee had bewilligd.

Kruger echter handelt geheel anders. Men ziet het uit zijn telegrafische correspondentie. Ernstig verwijtend seint hij 4 Jan. aan Chamberlain: „ik heb geen bevelen gegeven om de vrijbuiters die gevangen zijn genomen te laten dood schieten; in scherpe tegenstelling met de ongehoorde handelingen dezer vrijbuiters zullen zij geen straf ontvangen, die niet in overeenstemming is met de wet. In Engeland worden zelfs door de invloedrijkste bladen zooveel leugenachtige berichten verspreid, dat ik hieraan wensch toe te voegen dat de gevangenen door onze burgers met de grootste onderscheiding zijn behandeld, niettegenstaande deze meer dan eens genoodzaakt geworden zijn om de wapens op te nemen ter verdediging van de duur gekochte onafhankelijkheid onzer republiek”. Deze woorden worden door Chamberlain beantwoord met de vriendelijke waarschuwing dat Engeland in geen wijziging der conventie van 1884 zal willen treden. Wij zien Kruger op dit punt, althans voorloopig, niet ingaan en zich bepalen tot het verwijt: „wat betreft de conventie, de regeering had gehoopt dat zij nooit zou worden geschonden” (7 Jan.), en intusschen een edelmoedigheid betoonen die Hercules Robinson als een schoolmeester naar Londen deed seinen: „Kruger heeft zich zeer goed gedragen”. „Hij staakte”, gaat Robinson 8 Jan. voort, „de vijandelijkheden tot ik zou zijn aangekomen, terwijl Johannesburg aan zijn genade was overgeleverd. En niettegenstaande het algemeen gevoelen van den Uitvoerenden Raad en van de burgers, die Jameson's leven eischten, is hij besloten om dezen en de andere gevangenen uit te leveren. Zonder dit besluit zou Jameson ongetwijfeld zijn dood geschoten en misschien ook eenige zijner lieden.” Vóór alles schijnt Kruger, uit een staatkundig en zeker ook uit een godsdienstig oogpunt, bloedvergieten te hebben willen voorkomen en tot verzoening geraken; daarom had

hij reeds vóór den aanval aan Jameson door zijn kleinzoon vergiffenis en straffeloosheid doen aanbieden, indien de invallers zich terugtrokken. Met Jameson's uitlevering moest dus ten minste herstel der rust te Johannesburg en uitlevering der wapens worden gekocht. In dien zin antwoordt hij dan ook 9 Januari aan Chamberlain, dat hij gevoelig is voor de erkentelijkheid der koningin, dat hij inderdaad plan heeft aldus met Jameson en diens lieden te handelen en dat hij dienaangaande een beslissing zal nemen nadat te Johannesburg de rust zal zijn hersteld. Vreesachtig voor het leven der invallers en voor het hunne, zagen de Johannesburgers inderdaad van tegenstand af. Hoewel zij slechts een zeer klein deel der gesmokkelde wapens uitleverden; hoewel, gelijk Robinson in zijn telegram van 16 Januari erkent, aan de Johannesburgers geen enkele belofte was gedaan om hen de wapens te doen neerleggen, ook niet met betrekking tot de uitlevering der gevangenen; hoewel aan Kruger was te kennen gegeven dat de gevangen soldaten in Engeland dadelijk vrij zouden worden gelaten en den officieren hoogstens een geringe straf wachtte; hoewel in 1815 in de Kaapkolonie een Kruger en vijf andere hollandsche boeren door de engelsche overheid, niet eens wegens opstand, slechts op grond van verzet, waren opgehangen, eerst zonder dat zij stierven en toen een tweede maal, — niettegenstaande dit alles leverde Kruger Jameson en zijn mannen uit. Onder luid gejuich deden zij hun intocht in Londen.

Beantwoordt de Engelsche regeering deze edelmoedigheid, deze voorbeeldeloze gematigdheid door, althans eenigszins, aan de wenschen der republiek te gemoet te komen en aldus ook harerzijds mede te werken tot verzoening? Juist het tegenovergestelde. Toen de transvaalsche regeering de hoofdleiders van den opstand te Johannesburg gevangen heeft genomen, durft Chamberlain te seinen dat daardoor de mijnontginning aan den Rand zal lijden. En dan vraagt hij, voordat ook slechts sprake is geweest van genoegdoening voor de republiek, immers reeds 13 Januari, van Kruger tegemoetkoming aan de voornaamste eischen der britsche mijnbevolking.

Zij eischen het stemrecht op grond der volkomen onware bewering dat zij zouden zijn „the vast majority in this state”.¹ Zij zijn met Chamberlain verontwaardigd, dat in Mei 1894 een verzoekschrift om hun het stemrecht te verleen en met gelach door den Volksraad werd afgewezen, en herinneren zich daarbij niet, dat dezelfde Johannesburgers in 1890 de transvaalsche vlag en den staatspresident doodelijk beleedigden, zonder dat daar straf op is gevolgd en zonder dat vijandelijke betoogingen tegen de beschuldigten gedurende het verhoor plaats vonden, wat zeker niet kan gezegd worden van het Jameson-proces te Londen. Ofschoon erkennende dat het Hooge Gerechtshof „has done its work ably,” beklagen zij zich over de afwezigheid van „het groote bolwerk der vrijheid”, het recht om door huns gelijken te worden geoordeeld, daar alleen burgers deel van de jury's mogen uitmaken; zij vergeten dat dit beginsel nergens ter wereld, ook niet in Engeland, wordt uitgebreid tot het recht, om alleen door eigen landgenooten te

1. De laatste volkstelling, die van 1891, geeft voor de blanke bevolking der Zuid-Afrikaansche Republiek de volgende cijfers:

Geboren in de Zuid-Afrikaansche Republiek . . .	59.500	
" " den Oranje-Vrijstaat	11.500	
dus Boeren uit de republieken . . .		71.000
" " Natal	4.000	
" " de Kaapkolonie	29.500	
" " andere Zuid-Afrikaansche staten . . .	500	
dus andere Afrikaners		34.000
dus Afrikaners		105.000
" " Groot-Brittannië	9.000	
" " Duitschland	2.000	
" " Nederland	1.500	
" " andere Europeesche staten, Amerika en Australië	2.000	
dus Europeanen		14.500
Totaal der blanken		<u>119.500</u>

Sedert is dit cijfer belangrijk toegenomen, dat der Nederlanders o. a. veel meer dan verdubbeld. In zijn telegram aan de *New-York World*, waarin hij den steun der Amerikanen tracht te verkrijgen, noemt Rhodes het getal der Boeren: 14000!

worden geoordeeld.¹ Zij verlangen een aandeel in het bestuur over de transvaalsche spoorwegen, op grond dat deze op hun crediet zouden zijn gebouwd, terwijl dit integendeel is geschied door het goed vertrouwen der aandeelhouders in den transvaalschen staat en den transvaalschen bodem. Ofschoon het goud hun in de zakken vloeit, jammeren zij over de hooge prijzen die voor sommige artikelen uit de concessies voortvloeien. En ten slotte beschuldigen zij nu Transvaal van een complot met Duitschland om Engeland in Zuid-Afrika aan te vallen, op grond dat Duitschland aan de Delagoa-baai een leger wilde ontschepen, hetwelk blijkens de telegrammen tusschen Berlijn en Lissabon zou hebben bedragen..... 50 man! Sincerum est nisi vas, quodcumque infundis accessit.

Onder al deze klachten en de vroeger aangegevene² is er één, die, meer dan alle andere, onderzoek door de transvaalsche regeering noodzakelijk maakt en evenzeer maatregelen, hetzij van vervolging wegens laster, hetzij van verbetering in den toestand. Het is de klacht over corruptie onder de dienaren van den staat. Met man en paard worden door de vijandelijke pers, ook in genoemd *Bluebook* op blz. 68, gevallen daarvan aangewezen zonder dat die zijn wederlegd. Het is waar, nog nooit heeft het ontstaan van groote gouddeilverijen gunstig op de zeden gewerkt; de Kapenaars, bij verre de meerderheid der vreemdelingen en der ambtenaren, zijn er onder het engelsche bestuur en het allerdroevigste onderwijs dat dit hun geeft niet op vooruit gegaan, vooral niet in betrouwbaarheid; warme klimaten blijken overal een verslappenden invloed te oefenen op de beginselvastheid der menschen; het zijn zonder uitzondering uitlanders die beschuldigd worden het initiatief tot omkopen te hebben genomen. Doch Transvaal staat te hoog, dan dat zij zelfs de beschuldiging van corruptie, laat staan deze zelve een oogenblik zou kunnen toelaten; het volk, dat zich door

1. Grootmoedig is de transvaalsche regeering in het hoogverraad-proces van April 1896 den Engelschen hierin ter wille geweest, door een aantal hunner landgenooten als jury-leden op te roepen.

2. Zie opstel van denzelfden schrijver in de *Vragen des Tijds*, Febr. 1896.

zijn vlaamsche broeders heeft zien „groeten met blooten hoofde, samen met de Hollanders, als de waardigsten van onzen stam”, het volk dat onze trots is, mag zelfs niet den schijn van een smet op zich laten kleven. Met vertrouwen mag van den staatspresident worden verwacht, dat hij ook dit zal „recht maak”. Hij toch behoort tot de mannen die door moeielijkheden zonder tal en door het klimmen hunner jaren niet afdoch toenemen in geestkracht. „L'age renforce les caractères de pur sang au lieu de les affaiblir”.¹

Ook lichamelijk is Kruger, trots zijn 71 jaren, een buitengewoon krasse man gebleven. Het dikke, borstelige, grijs geworden haar groeit nog over den geheelen schedel, omkranst het voorhoofd als bij een knaap, en hangt lang, recht afgesneden, in den nek; zijn baard, geschoren aan lippen en kin, is dun en schaarsch als bij een jongeling. Als kinderen stellen wij ons voor, dat buitengewone eigenschappen samengaan met een buitengewoon uiterlijk, dat opgedraaide snorren duiden op fierheid, schitterende oogen op moed, hooge voorhoofden op verstand enz. Reeds de oude Van Lennep echter vertelde ons in *Onze Voorouders*, dat de geschiedenis een andere uitspraak doet en dat groote mannen in den regel een doodgewoon uiterlijk hebben, waarin slechts de menschenkenner aan een onderdeel het buitengewone van het innerlijk weet te ontdekken. Kruger is daarvan een nieuw voorbeeld. Niemand zou den staatsman, die zonder opleiding, zonder universitair en anderen titel zich minstens den gelijke heeft getoond der europeesche diplomaten en staatslieden, zoeken achter dit boerachtige uiterlijk, vooral niet wie hem slechts kent uit zijn portretten. Eén van deze echter, opgenomen in het onbelangrijke prentenboekje *The golden Transvaal*, is op een gunstig oogenblik genomen en geeft den aandachtigen beschouwer den indruk van groote slimheid. Kruger heeft er een „air moqueur”, iets guitigs en zelfbewusts, als dacht hij: ik ben jelui toch de baas. Eén oog is er door het ooglid meer bedekt dan het andere. Gewoonlijk heeft hij de

1. Edmond Picard, *Paradoxe sur l'avocat*.

oogen in nadenken half gesloten en is zijn blik onbestemd; doch nu en dan vestigt zich deze helder en doordringend op wie tot hem spreekt. De uitdrukking van zijn vierkant, weinig gedistingeerd gelaat, dat niet leelijk maar nog minder schoon kan genoemd worden, is boven alles ernstig doch geenszins onvriendelijk. De jaren hebben hem in omvang doen toenemen, de schouders afgerond en den rug wat gebogen. Toch is zijn gestalte groot gebleven, zijn tred veerkrachtig.

Even eenvoudig als zijn uiterlijk is Kruger's levenswijze. Hij rookt zijn pijp waaraan hij in oogenblikken van opwinding haastig en onophoudelijk trekt en waarvoor hij de tabak los in den zak draagt. Hij drinkt behalve de geliefkoosde koffie der Boeren slechts water of melk, waarmede wij hem in Holland zelfs aan groote feestgelagen hebben zien klinken. „Ou Sanne”, zijn ietwat op hem lijkende gade, ook al een typische hollandsche burgerjuffrouw in uiterlijk en levenswijze, zorgt zelve voor haar huishouden in alle bijzonderheden, en een onverwacht bezoeker verhaalde onlangs haar met de handen vol deeg te hebben gezien. Hun woning lijkt een eenvoudig Velsch optrekje; alleen door den soldaat der staatsartillerie aan de deur onderscheidt men haar van de huizen der gezeten Boeren te Pretoria. Uiterlijk vertoon vermijdt Kruger angstvallig; hij spreidt alleen praal ten toon, wanneer hij zich in zijn rijtuig, omstuwde door bereden artilleristen in hun op de hollandsche gelijkende uniformen, naar de zitting van den Volksraad begeeft. Om half negen des avonds gaat hij ter ruste, en reeds om zes uur in den morgen kan ieder hem komen spreken.

De Rustenburgsche dagen, toen hij zich als een profeet in godsdienstig gepeins van alle menschen terugtrok, zijn voorbij. Doch onveranderd is zijn godsdienstzin gebleven. Meer dan eens is hij als prediker opgetreden voor zijn „doppers”, en dag aan dag gaat hij, gelijk elke Boer, zijn gezin voor in gezamenlijk, overluid gebed, psalmgezing en bijbellezing. De bijbel is met de hollandsche vertaling van *Pilgrim's Progress* en de geschiedenis van de vrijvechting der Nederlanden zijn standaardlectuur, de eenige die tot zijn vorming heeft bijgedragen.

Eenvoudig is zijn taal. Hij spreekt gemakkelijk, in korte zinnen, in weinig verzorgden stijl; verheven is zijn rede zelden, duidelijk altijd. Te Krugersdorp sprak hij Boeren en uitlanders aldus aan: „Vrienden! Gij zijt niet allen vrienden hier. Sommige van u zijn moordenaars en dieven. Toch zal ik tot u spreken. Dus: „Vrienden, moordenaars en dieven!” . . . — Zijn betoogen grondt hij liefst op vergelijkingen en kiest daarvoor, zooals wij zagen, als een echte boer gewoonlijk beelden uit het landleven. Toen de Engelschen hem van de zee hadden afgesneden, zeide hij: „Gij hebt mij opgesloten in een kraal.” Over de Swaziland-conventie oordeelde hij: „het stinkt verschrikkelijk, maar het is niet heelemaal verrot.”

Somtijds spreekt ook uit zijn taal de aartsvader. En wanneer wij hem de Transvalers, die wij zoo onhandelbaar en weerbarstig zagen onder haast al zijn voorgangers, hooren noemen: „mijn burgers”, dan voelen wij ons, niet zonder ontroering, terug gevoerd naar de oude herdervorsten der Heilige Schrift.

Zien wij de engelsche pers pogen zulk een man af te breken door mededeelingen, als dat hij spuwt op den grond, dat hij zijn mouw voor zakdoek gebruikt en dat zijn kleederen slecht zitten, dan bewijst dit alleen dat de schrijvers niet hoog genoeg staan om dezen man in zijn grootheid te waardeeren. Teleurgesteld dat Kruger nauwelijks antwoordde op zijn beteekeningslooze vragen, vertelt ons de gedachtenlezer Stuart Cumberland in zijn waardeloos, bescheidenlijk „What I think of the Transvaal” getiteld boekje, dat Oom Paul een weinig onderhoudend en tevens de slechtst gekleede man der wereld is. Inderdaad, Kruger heeft geen oog voor de hooge verdiensten van Poole, den koning-kleermaker, en zijn vrouw bestelt haar japonnen niet bij Worth. Snijders bevonden zich niet onder de oude voortrekkers.

Dat Kruger's vijanden uitsluitend in zulke aanmerkingen hun heil moeten zoeken, is juist een teeken dat geen ernstige blaam hem kan treffen. Vijand en vriend ziet zich inderdaad genoodzaakt hulde te brengen aan zijn bekwaamheden, aan zijn karakter, aan zijn edelmoedigheid, aan zijn voorbeeldelooze

zelfbeheersching die ook in de jongste gebeurtenissen weder het zwijgen oplegde aan zijn „natural exasperation”.¹

Hij, die den ernst des levens kent en geen vreemdeling is in de verdiensten van de vorsten der wereld, zal erkennen, dat hij voor weinige hunner heeft gestaan, die hem zooveel ontzag inboezemden als dit eenvoudige hoofd van nog geen honderdduizend boeren. Niet de kleeren zijn het die indruk maken. Geen ware eerbied is het die zich baseert op fraaie vormen, op hooge positie, op groote kennis zelfs. Neen, het is het besef van zedelijke grootheid, dat ons het hoofd doet buigen in ontzag.

Die heeft Kruger getoond. Maar behalve tot eerbied dwingt hij tot dankbaarheid al wat behoort tot den nederlandschen stam. En hij, die het vaandel van den grooten Zwijger heeft opgenomen en gestoken hoog in de lucht, hij heeft tevens het recht verdiend om diens titel te voeren, den hoogsten dien een staatsman verwerven kan: hij is de Vader des Vaderlands.

Den Haag, Maart—April 1896.

1. *Bluebook*, blz. 87.



SAINT-SAËNS.

CAMILLE SAINT-SAËNS.

Er zijn groote toonkunstenaars die zich onderscheiden door hunne persoonlijkheid, door iets „aparts”, waaruit men hen dadelijk herkent, die ons nieuwe wegen aanwijzen; er zijn er ook die, zich geheel ingewerkt hebbende in hetgeen hunne voorgangers gaven, daarop hebben voortgebouwd en de vormen die dezen hadden vastgesteld tot hooger of tot de hoogste ontwikkeling hebben gebracht.

Doch onder de groote toonkunstenaars van dezen tijd is er éen die zich weer door iets anders onderscheidt; op wien het nageslacht niet zal wijzen als op een hervormer; die zich meer in alle bekende stijlen heeft bewogen zonder nieuwe wegen aan te wijzen, doch die ervaren is in zijne kunst als geen zijner landgenooten en die mede de spreuk tot waarheid maakt: *La musique n'est pas seulement un art, c'est une science*, die ervaren is niet alleen in de muziek, doch ook met hart en ziel litterator en dichter is.

Begaafd met een zeer scherp verstand en veel neiging tot satyre, heeft hij, naast zijne talrijke toonscheppingen, met groot talent de pen gehanteerd om zijne — nog al eens veranderlijke — meeningen over kunstwerken in het licht te stellen.

Die man is Charles Camille Saint-Saëns.

Een fransch schrijver heeft gezegd: „Il y a du gamin de Paris dans Saint-Saëns.”

Er is juistheid in dit gezegde, omdat zijn satyrieke geest, die soms iets cynisch heeft, zich niet lang gelukkig kan gevoelen bij het eerste enthousiasme dat zich van hem meester maakte, telkens wanneer hij een nieuw kunstwerk had leeren kennen, en hij het maar heel slecht kan velen wanneer men hem enthousiasme voor een kunstwerk wil opdringen.

Imbert zegt: „Het is voldoende tegenover hem met opgewondenheid over het Quintet van Schumann te spreken om hem er toe te brengen een scherpe, vernietigende kritiek over dit werk te geven. En toch heeft hij er jaren lang mede gedweept. Dat erkent hij zelf. Thans kan hij die muziek niet goed meer uitstaan en verlangt hij dat iedereen zijne opinie zal deelen.”

Zoo ging het ook met Wagner's werken. Hij was reeds een vurig voorstander van diens muziek, toen zijne vrienden nog slechts enkele schoonheden er van wisten te waardeeren. De culte van die vrienden nam toe, doch de belangstelling van Saint-Saëns nam sterk af. *Inde irée.*

De misschien te exclusieve bewondering van die vrienden ging hem tegenstaan. Doch al is hij in zijne muziek door en door Franschman, hij blijft de trouwe leerling van de nieuwere duitsche school.¹

Men zou hem kunnen noemen: „le Wagnérien sans le savoir.” Dit bewijst ook een kritiek van Reyer, die ik over zijne opera *Proserpine* las. Reyer zegt daarin: „Waartoe dienen die typische frasen, die zoo dikwijls en zoo handig zijn aangebracht

1. Hij schrijft echter in *Harmonie et Melodie*: „Jeunes musiciens si vous voulez être quelque-chose, restez français. Soyez vous mêmes, de votre temps et de votre pays. Ce qu'on vous montre comme l'avenir, c'est déjà le passé, l'avenir est à vous. Malheureusement, comme je le disais, il n'y a pas d'art sans public et le public vous échappe. On lui a tant chanté depuis un demi-siècle les louanges de l'art italien et de l'art allemand, qu'il ne croit pas à l'art français.” Verder zegt hij nog dat die Franschen, welke altijd hun vaderlandsliefde voorop stellen en toch de Fransche kunst met wantrouwen aanzien, gelijk staan met de onderdanen van Priamus, die het paard van Troje met gejuich binnenhaalden.

en de symphonische ontwikkeling aan het orkest gegeven; waarom laat hij de handeling steeds doorgaan inplaats van de afgesloten vormen te gebruiken, waarom kiest hij dien consequent-volgehouden vorm van dialoog, waarom toont hij dat parti-pris om te breken met de oude gebruiken en oude formules, indien het waar is dat de schrijver van *Proserpine* zijn vroeger geloof heeft afgezworen en den dienst heeft verlaten van hem dien zijne discipelen den waren God noemen?"

"Wij zijn allen eenigszins door Wagnerisme aangetast, ieder op zijne manier, doch wij moeten er toch voor zorgen er onze persoonlijkheid niet in te verdrinken."

Die kritiek is m. i. volkomen juist. Doch wanneer wij een blik slaan op de latere werken van dezen meester, bespeuren wij dat Saint-Saëns evenmin overtuigd Wagneriaan was als iets anders en hiervoor meen ik de volgende verklaring te kunnen geven.

Saint-Saëns was buitengewoon muzikaal begaafd en toonde reeds van kind af aan een bijzonder gehoor te bezitten. Hij onderscheidde de toonhoogte van alle geluiden, die hij tehuis en daar buiten hoorde, al vroeg zeer nauwkeurig. Ook voor rhythmiek had hij bijzonder veel gevoel.

Als kind speelde hij eens in eene kamer, toen een bezoeker in den daaraangrenzenden salon werd gelaten. De jonge knaap hoorde den bezoeker, die een oogenblik wachten moest, heen en weer loopen en zeide tot zijne moeder:

Die mijnheer loopt met een kwart en een achtste.

Het bleek werkelijk dat het iemand was die mank liep.

Alle gaven om muziek te leeren waren dus op zeldzame wijze in hem vereenigd, en niet alleen voor muziek, doch ook voor de wetenschap was hij zoo gelukkig mogelijk begaafd.

Doch als scheppend kunstenaar is hem iets onthouden. Daardoor kon hij met zijne gaven niet worden: een *hervormer*.

Zijne scheppingsgave is wel niet alledaagsch, doch staat m. i. lager dan zijne kennis en groote ontwikkeling.

Vaak moet zijne wetenschap de inspiratie te hulp komen. Daarom zocht hij steeds naar surrogaten en men moet zich

verbazen hoeveel hulpmiddelen hem hiervoor ten dienste stonden.

Zijne bewonderenswaardige opmerkingsgave geeft hem steeds nieuwe stof voor zijne scheppingen. Zijn afluisteren van de stemmen der natuur heeft hem dikwijls het motief geleverd voor een schoon geslaagd toonwerk. Daarom ook heeft de beschrijvende muziek voor hem zooveel aantrekkelijks.

De studie van de meest ingewikkelde partituren, de studie van de polyphone kunstvormen volbracht hij zonder veel inspanning. Hij heeft zulk eene gemakkelijheid van schrijven verkregen dat, wanneer een werk eenmaal in schets gereed is, hij — onder het instrumenteeren — kan praten met zijne vrienden.

Hij is altijd gewoon staande te werken. In zijn studeerkamer te Parijs, waar zijn manuscript op een standaard geplaatst is, volbrengt hij zijne instrumentatie, terwijl er om hem heen en met hem gepraat wordt. En het zijn juist de bewerking en de instrumentatie, die er zooveel toe bijbrengen, den glans aan zijne werken te verleenen.

In zijne vier *Poèmes Symphoniques* (o. a. in *Phaëton* en *La jeunesse d'Hercule*) blijkt dit even sterk als in vele gedeelten zijner opera's. En dan vindt men in die werken het nieuwe en oude zoo bont door elkander, dat men zich wel eens afvraagt: Heeft die man eene richting, eene overtuiging?

Zoo herinner ik mij in de opera *Ascanio*, waarvan een zeer groote lijst van leidmotieven te geven is, dat de componist soms zijn toevlucht neemt tot zulke zoete ouderwetsche Fransche opera-effecten en tot zulke traditioneele Italiaansche begeleidingen, dat men niet begrijpt hoe hij daarmede zelf vrede kan hebben.

Als zoodanig citeer ik de solo van Benvenuto Cellini, wanneer hij bemerkt dat Colombe, die hij bemint, meer van zijn leerling Ascanio houdt. De jonge gelieven willen dit Cellini mededeelen, doch Ascanio zegt: „Non, qui peut lutter contre Cellini?” waarop Cellini, die geluisterd heeft, tusschenbeiden komt en met theatraal gebaar zegt: „lui-même.”

En dan zingt hij zoo ouderwetsch zoet: „Enfanfs je *ne* (sterk accent op *ne*) vous en veux pas, ce n'est pas votre faute, hélas! allez, *ai* — mez vous.

Op *ai* komt dan de lang uitgehouden point-d'orgue, die de abonnés van de groote Opera steeds in verrukking bracht en den zanger Lasalle de eer verschafte het nog eens te mogen zingen.

Doch bij de bespreking van de voornaamste opera's kom ik nog op *Ascanio* terug. Thans wil ik eerst iets van het leven van Saint-Saëns verhalen.

* * *

Saint-Saëns werd den 9^{en} October 1835 in de Rue Jardinot, in het hartje van het Quartier Latin, geboren.

Reeds op 3jarigen leeftijd kreeg hij pianoles van zijne moeder op eene oude piano, die zijne oud-tante voor hem in orde had laten maken, en op 7jarigen leeftijd kwam hij onder leiding van Stamaty¹ voor piano en van Maleden voor compositie.

Hij maakte zeer snelle vorderingen en zijn verbazend geheugen werkte er zeer toe mede, dat hij later met gemak de meest ingewikkelde partities leerde kennen en onthouden.

Als kind verloor hij reeds vroeg zijn vader, die eene administratieve betrekking bekleedde; toen werd hij opgevoed door zijne moeder en oud-tante, welke laatste hij altijd *bonne-maman* noemde.

Hij verhaalt zelf in een zijner werkjes² welke proeven er met zijn gehoor werden genomen, waardoor hij zoo spoedig de toonhoogte leerde onderscheiden; hoe hij daardoor gewoon werd op alle geluiden in de natuur te letten en hoe hij daarvan bij zijne beschrijvende muziek partij wist te trekken.

De storm, het suizen van het woud, dat alles bestudeerde hij. Toen hij tien jaar oud was (in 1846) noodigde zijne moeder

1. Stamaty was een leerling van Kalkbrenner en studeerde ook onder leiding van Mendelssohn en Schumann. Zijne compositiën zijn meest van didactischen aard, zooals: *Le Rhythme des Doigts* enz.

2. *Harmonie et Mélodie*.

eenige vrienden en kunstenaars in haar salon om den jongen knaap te hooren spelen. Zijn meester Stamaty hielp hem toen door de tweede klavierpartij van een sonate voor 2 piano's van Mozart te spelen en door het dubbel strijkkwartet te dirigeren, toen hij een concert van Hummel en het Es-dur concert van Beethoven voordroeg. Verder vertolkte de knaap verschillende fuga's van Bach op buitengewone wijze.

Het succes was zoo groot, dat men die auditie voor het publiek herhaalde in de Salle Pleyel. Dit concert maakte zooveel sensatie, dat men er overal over sprak. De *Illustration* gaf zijn portret.

Reeds jong kwam hij als leerling aan het Conservatoire, waar hij voor orgel in de klasse van Benoist (César Franck's voorganger) en voor compositie in de klasse van Halévy kwam.

Zijn grooten aanleg voor de exacte wetenschappen bracht er ook veel toe bij, zijne theoretische studiën te vergemakkelijken.

Voor orgelspel verkreeg hij in 1849 den tweeden prijs en in 1851 den eersten.

In dien tijd werd aan de leerlingen der compositieklassen geen gelegenheid gegeven de repetitiën van de concerten van het Conservatoire bij te wonen.¹ „Daardoor waren wij”, zegt Saint-Saëns, „van het eenige middel verstoken om datgene te leeren, wat zoo hoog noodig is en zoo dicht onder ons bereik lag.

„Ik kon de verzoeking echter niet weerstaan, wist door de couloirs te sluipen en in een der donkere loges te komen en slaagde er aldus in hier en daar een brokje muziek op te vangen. Ik bracht daardoor in de lessen een geurtje van Beethoven en Mozart mede, dat sterk naar den mutsaard riekte.

„Toen, terwijl ik nog niets geschreven had, kreeg ik reeds de reputatie van een gevaarlijk componist, die ik nooit meer kwijt zal raken, doch waarvan ik mij niets aantrek.

1. Deze concerten staan onder den titel *Société des Concerts* bekend. De vereeniging bestaat uit musici, meest oud-leerlingen van het Conservatoire, die uit hun midden een directeur kiezen en des winters om de veertien dagen een nieuw programma geven op Zondagmiddag, welk programma den volgende Zondag herhaald wordt. Op het oogenblik is de beroemde fluitist Taffanel directeur van dat orkest.

„Ten onrechte zeide men dat de muziek der toekomst mij bedorven had; doch toen was ik al lang bedorven. Ik had van de verboden vrucht geproefd en de *Société des Concerts* had als eene moderne Eva mij den appel voorgehouden.”

In 1852 dong Saint-Saëns naar den „Prix de Rome” mede, doch zonder succes. In datzelfde jaar zond hij zijne eerste *Symphonie* — zonder dat hij zijn naam bekend maakte — aan de *Société de Sainte-Cécile*, door Seghers (den voorganger van Padeloup) gedirigeerd, welk werk aldaar met enthousiasme werd ontvangen.

De componist kon het echter niet laten met een woordspeling zijn naam binnen te smokkelen, van welk voorbeeld door anderen later gretig gebruik is gemaakt.

Hij schreef aan den directeur: „Comme cette symphonie n'est pas facile a exécuter et qu'elle nécessitera quelque répétitions supplémentaires ci joint un billet de cinq cents.”

Het ging met dit werk als met *l'Enfance du Christ* van Berlioz, dat eerst onder den naam van Duoré was bekend gemaakt.

Toen men wist dat de *Symphonie* van den jongen Saint-Saëns was, daalde de belangstelling aanmerkelijk.

De *Gazette Musicale* oordeelde aldus: „Bij gebrek aan hooge inspiratie of vonken van het genie, zou men wenschen dat de jonge componist wat meer hartstocht, wat meer temperament ontwikkelde, al gaf hij ook van die uitersten waaruit de begeerte van den componist blijkt iets persoonlijks te willen geven. De *jeugd* ontbreekt aan dit werk.”

Saint-Saëns heeft na twaalf jaar (1864) weer mede gedongen naar den Prix de Rome. Hij was toen 29 jaar oud en zijn talent was veel rijper geworden. Wel werd hij „en loge” toegelaten en hoopte hij dus met eenig recht thans te zullen slagen. Doch toen het werk gereed was kwam de jury op eens op de gedachte, dat hij al te ver gevorderd was en dat het dus niet billijk zou zijn hem te bekronen. Een ander, die veel minder begaafd en minder ontwikkeld was (Victor Sieg) kreeg den prijs.

De jury bestond in dien tijd uit schilders, beeldhouwers, architecten, waaronder men ook wel een paar musici wilde dulden. Geen wonder dus dat men iemand voortrok, die meer gewone muziek schreef. Berlioz heeft, door de jury eens ter dege beet te nemen, wel bewezen hoe onbetrouwbaar dat lichaam toen was.

Vóór 1860 had Saint-Saëns reeds kunstreizen in het buitenland gemaakt, waar hij groot succes behaalde; men rangschikte hem dadelijk onder de grootste pianisten, hoewel sommigen in zijn spel wat te veel berekening, te veel reserve vonden. Ook als componist vond hij reeds veel waardeering, hoewel men eerst den pianist ver boven den componist stelde.

Aan de school van Niedermeyer heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt door de werken van de duitsche meesters en die van Chopin aan zijne leerlingen bekend te maken.

Als organist van de Madeleine¹ verwierf hij groot succes. Imbert herinnert er aan, dat zijn liefde voor het orgel van grooten invloed was op zijne compositiën; en dat hij in zijne werken voor kamermuziek en orkest wel eens te veel muziek gegeven heeft die blijkbaar voor orgel gedacht was.

In 1867 werd door de gemeente Parijs een concours uitgeschreven voor de compositie van eene cantate, die uitgevoerd moest worden bij de opening der tentoonstelling aldaar. Saint-Saëns werk: *Les Noces de Prométhée* werd door de jury met algemeene stemmen bekroond. Hij had zelf zoo weinig vertrouwen in de onpartijdigheid van de jury, dat hij het werk van Londen uit naar de commissie van beoordeeling zond.

Hij had volgens den *Moniteur* van 12 Juni 1867, die den uitslag bekend maakte, tweehonderd mededingers. Berlioz spreekt

1. Toen Lefebure-Wély in 1858 aftrad werd Saint-Saëns tot dezen post geroepen, dien hij tot 1877 bekleedde.

Na dien tijd heeft hij zich bijna uitsluitend met zijne compositiën bezig gehouden en was hij soms maanden lang op reis.

Wanneer de componist later eens een boek over zijne zwerftochten in de warmere luchtstroken mocht schrijven, valt er niet aan te twijfelen dat dit boek menig pikant verhaal zal bevatten.

van vierhonderd in een brief aan Humbert Ferrand van den volgenden inhoud:

„Ik schrijf u deze regelen van uit het Conservatoire waar de jury, waarvan ik deel uitmaak, zich moest vereenigen.

„Men komt mij roepen om zitting te nemen en den prijs toe te kennen.

„Wij hebben de vorige dagen 400 cantates gehoord en met veel genoegten heb ik den prijs met algemeene stemmen zien toekennen aan mijn jongen vriend Saint-Saëns, een der grootste kunstenaars van onzen tijd.

„Ik ben geheel ontroerd van deze zitting.

„Wat zal St.-Saëns gelukkig zijn. Ik ben hem dadelijk den uitslag gaan mededeelen. Dat is nu eens een goede daad in onze muzikwereld. Dat heeft mij weer moed gegeven.

HECTOR BERLIOZ.”

Men heeft toen verhaald dat de juryleden in de stellige verwachting waren den naam van Sir Julius Benedict te zien te voorschijn komen en dat het de meesten niet weinig tegenviel dat Saint-Saëns bekroond werd, zoodat deze list geen *Précaution inutile* was.

In 1870 deed Saint-Saëns zijn dienst als landsverdediger en werd hij meestal op de voorposten te Montrouge gezonden. In die dagen gaf hij ten voordeele van de gekwetsten menig concert, waarbij vele zijner collega's in uniform tegenwoordig waren.

Doch toen de commune werd uitgeroepen ging hij eenigen tijd naar Londen.

Saint-Saëns' uiterlijk en persoonlijkheid nemen bij eene eerste ontmoeting niet in. Hij ziet er koud en droog uit. Het eenigzins nasale spreekgeluid en de scheeve mond werken er niet toe mede een gunstigen indruk te krijgen. Eerst later ontwaart men, ondanks die koele trekken en sarcastische gelaatsuitdrukking, dat Saint-Saëns vol geest en leven kan zijn en dat hij warm en levendig gevoelt.

Doch zijn zucht tot tegenspraak heeft hem heel wat vijanden bezorgd en heel wat inconsequenties doen begaan; jonge musici, die hem wat komen voorspelen of voorzingen, weet

hij zeer kort af te schepen wanneer hij niet erg ingenomen is met wat zij presteeren.

Voor een 15- of 16tal jaren kwam iemand uit Nederland, die zich te Parijs had gevestigd, den meester bezoeken en verzocht hem iets te mogen voorzien. Zeer welwillend stelde hij zich daarvoor beschikbaar. De zanger, die zijn best had gedaan de geheimen van de Fransche uitspraak goed machtig te worden en meende daarin al goed geslaagd te zijn, wilde eenige liederen van Saint-Saëns zingen.

Na het eerste lied keert de componist zich om en vraagt: „Dans quel langage avez-vous chanté?”

„Wel in het Fransch!” zeide de zanger verbluft.

„Par exemple!” zeide Saint-Saëns opstaande, „je n'y ai rien compris.” En hiermede was de audiëntie afgelopen. Later, toen hij dezelfde persoon op een concert hoorde zingen en er zeer tevreden over was, maakte hij dit weer goed, door den zanger aan te spreken en zijne ingenomenheid op warme wijze te uiten.

Als componist is Saint-Saëns ontzettend vruchtbaar geweest. Na de bekroonde cantate die in 1878, bij gelegenheid van de volgende tentoonstelling, ten tweede male ter inwijding van het Trocadéro-gebouw werd gegeven en waarvoor hij in 1867 reeds tot ridder van het legioen van eer was benoemd, componeerde hij eene tweede cantate bij gelegenheid van het eeuwfeest van generaal Hoche, op woorden van Emile Deschamps.

Doch evenals de meeste Fransche componisten, trok het tooneel hem aan en als eerste proeve gaf hij: *La Princesse jaune*, een stuk in eene acte, dat in de Opéra-Comique werd opgevoerd, dat zeer scherp gecritiseerd werd en slechts weinige opvoeringen beleefde. Ook een ander werk: *Le Timbre d'argent*, dat in 1867 aan Carvalho was aangeboden en pas in 1877 voor het eerst in het Théâtre lyrique werd opgevoerd, kon zich niet staande houden. Bizet zeide van dit werk: „C'est de l'Auber de la comète.”

Over deze opera werden spoedig aardigheden gemaakt. De titel werd door het publiek veranderd in *Le timbre au nez d'argent* en daar de heldin van dit stuk, evenals in Auber's *Muette*

de Portici, eene stomme danseres is, sprak men van eene danseuse à laquelle il manque un des *cing sens*. (Saint-Saëns). Na dit werk werd *Etienne Marcel* in Februari 1879 te Lyon en den 22^{en} October 1884 in het Théâtre lyrique te Parijs opgevoerd.

In deze opera moet reeds veel vooruitgang te bespeuren zijn, doch ook daarvan wordt gezegd dat hoewel de beschrijvende muziek hoogst gelukkig is, de componist daar waar climax moet worden verkregen, nog al eens te kort schiet.

Het is dikwijls — en waarlijk niet geheel ten onrechte — gezegd dat Saint-Saëns te vaak zijn wetenschap moet te hulp roepen waar de inspiratie te kort schiet, doch er zijn altijd gedeelten waar die inspiratie blijkt in ruime mate aanwezig te zijn en in latere werken is de expositie zoo schitterend en in zijne werken voor kamermuziek geeft hij stukken van zoo schoonen bouw en vorm, dat de meesterlijke bewerking en de schoone kleur vaak doen vergeten, hoe de gedachte er soms verre beneden staat.

Na *Etienne Marcel* heeft de componist zijne opera *Samson et Dalila* te Weimar laten opvoeren.

Liszt had hem te Parijs leeren kennen en schatte hem bijzonder hoog. Dit kan men ook bespeuren uit de brieven van Liszt, door La Mara uitgegeven, waarin hij Saint-Saëns verscheidene malen noemt en hem roemt als den geleerdsten en grootsten musicus van Frankrijk.

Er was reden voor die sympathie, want er was analogie in beider zienswijze en voorliefde voor de beschrijvende (programma) muziek.

In *Samson et Dalila* zijn gedeelten die een sterken indruk maken, vooral de orkestschildering, en de koren in de eerste acte.

Waar Saint-Saëns melodist is, is hij het met hart en ziel, en toch schuilt daar voor hem wel eens een gevaar, want dan vervalt hij soms in iets traditioneels dat niet rijmt met zijne „tendences musicales.”

Als melodie maakt echter de groote solo van *Dalila* in de 2^{de} acte een schoonen indruk en dit nummer, dat het geliefde repertoire-stuk is geworden van zoovele mezzo-sopraan- en alt-

zangeressen op concerten, geeft van Saint-Saëns' inspiratie een goede getuigenis.

Alvorens wij de latere opera's wat uitvoeriger bespreken, zij eerst de aandacht gevestigd op de instrumentale werken van dezen componist.

De vier *Poèmes symphoniques*: a. *Danse Macabre*, b. *Le Rouet d'Omphale*, c. *La jeunesse d'Hercule* en d. *Phaëton*, worden in onze concertzalen zoo dikwijls gespeeld, dat het niet noodig is er lang bij stil te staan, al zijn zij ook, vooral het eerstgenoemde, onder de belangrijkste te rangschikken, omdat de componist hierin het meest *zichzelf* is.

Vele Amsterdammers zullen zich nog wel herinneren dat voor een 16- of 17tal jaren Saint-Saëns *La jeunesse d'Hercule* in de Parkzaal heeft gedirigeerd, op denzelfden avond dat hij onder leiding van Verhulst zijn vierde klavierconcert en na de pauze zijne bewerking over een thema uit *Alceste* van Gluck voordroeg.

Toen had men ook ten onzent nog meer op met den virtuosoos dan met den componist, en toen zag men velen glimlachen om de gewaagde klankeffecten in *La jeunesse d'Hercule*.

Doch nu denkt men er anders over en is men juist zeer ingenomen met werken in dien geest.

Zeer hoog staan ook zijne klavierconcerten, vooral het derde en vierde.

Het vierde is het meest onder de aandacht gebleven. Behalve door den componist, hoorde ik dit concert meermalen te Parijs door Paderewski spelen.

Eenmaal heb ik aldaar de vier concerten achter elkander hooren voordragen door de pianiste: mevrouw Jaëll, die er wel van hield door zulke „tours de force” hare kunstzusters te ecraseeren, wat haar door het artistieke van haar spel niet zoo recht wilde gelukken.

Mevrouw Jaëll toch hecht veel aan groot vertoon van kracht, waardoor wel eens ruwheid ontstaat en waardoor de duidelijkheid nog al eens te wenschen overlaat.

Iedereen in de zaal was dien avond geneigd grappen te

maken over dit proefstuk. Een mijner bureu vroeg mij met het ernstigste gezicht van de wereld of ik ook wist in welke straat het „Institut Pasteur” gelegen was, omdat hij bang was dat hem iets zou overkomen. Een ander zeide: „C'est une dompteuse de piano”, en zoo ging het voort. Vóór het vierde concert was de Salle Pleyel reeds voor drie vierden leeg, zoodat mevr. Jaëll dezen tour de force maar niet meer herhaald heeft.

Behalve de groote werken moeten uit die periode bijzonder gereleveerd worden: drie concerten voor viool en een *Morceau de Concert* voor viool en orkest; voorts een *Septuor* voor trompet, twee violen, alt, violoncel, contrabas en piano. Deze laatste combinatie lijkt heel vreemd, doch het werk is gecomponeerd voor de société „la Trompette”, die een eigenaardige plaats in het Parijsche muziekleven inneemt en waarvoor Saint-Saëns zich vroeger eenigen tijd heeft geïnteresseerd. De eenigszins zonderlinge combinatie is echter op de gelukkigste wijze tot een harmonisch geheel bewerkt. Verder drie symphonieën (de reeds genoemde medegerekend eigenlijk vier) waarvan de laatste met orgel en klavier voor vier handen de meest uitgebreide is; twee *suites* voor orkest, n.l. de eerste: *Prélude, Sarabande, Gavotte, Romance et Finale* en *Suite Algérienne: Prélude, Rapsodie Mauresque, Réverie du soir, Marche militaire française; Marche Héroïque* voor orkest, *Ouverture Spartacus*, bekroond te Bordeaux enz. enz.

Voor kamermuziek zij genoemd: een *kwintet* voor piano en vier strijkinstrumenten; een *piano-kwartet*, een *sonate* voor piano en violoncel, een *trio* voor piano, viool en violoncel, eene *tarantelle* voor fluit, clarinet en orkest en verschillende kleinere stukken voor viool of violoncel en piano.

Een zeer curieus werk is: *Le Carnaval des animaux*, grande fantaisie zoölogique. In dit werk komt de „esprit de gamin” van Saint-Saëns zeer sterk uit. Het werk is geschreven voor twee piano's, twee violen, alt, violoncel, contrabas, fluit, clarinet, celesta en xylophon en bevat veertien korte nummers met de volgende titels: 1. *Introduction et marche royale du Lion* (style persan) waarin de majesteit van den koning door zware ernstige

accoorden van de piano en het strijkkwartet wordt geschilderd; 2. *Poules et coqs*, waarin het geklok en gekakel, benevens de intieme discoursen, zeer komisch zijn weergegeven; 3. *Hémione, animaux véloces* met snelle gamma's en arpeggio's voor de piano; 4. *Tortues*, een contrast met het vorig nummer door dezelfde instrumenten; 5. *Eléphant*, een zeer komisch nummer, waarin de contrabas een hoofdrol speelt, welk instrument daarna op de meest poëtische manier — de *Danse des Sylphes* van Berlioz moet uitvoeren; 6. *Danse des Kanguroos* op de piano vertoond; 7. *Aquarium*, een muzikale zamenspraak tusschen de piano en de celesta begeleid door violen en fluiten; 8. *Personnages à longues oreilles*, afstammelingen van Sancho Pansa's grauwteje; het balken door alle strijkinstrumenten maakt een schitterend effect; 9. *Coucou au fond des bois*, door de clarinet met begeleiding van de piano, die nachtegaaltrillers imiteert; 10. *Volière*, geeft een verward geruisch van allerlei vogels, waarbij de violen en fluiten alles overstemmen; 11. *Pianistes*, dieren in natura, voorgesteld door twee artisten, wier bekwaamheid niet te groot kan zijn, in aanmerking nemende de zeer délicate en zeer moeilijke taak waarmede zij belast zijn; 12. *Fossiles*, die door middel van den xylophon uit hun langen slaap ontwaken en een soort potpourri laten hooren op bekende wijzen, begeleid door strijkinstrumenten, clarinet en piano; 13. *Le Cygne*, wiens soepele hals en majestueuse (?) gang door een prachtige violoncelsolo worden uitgedrukt, zeer edel en grootsch van stijl en 14. *Finale*, waarin alle dieren (pianistes compris) samenwerken in eene sarabande, waarin allen zingen, schreeuwen, springen, huilen in een dol ensemble tot, op een oogenblik wanneer men er niet op verdacht is alles stil wordt en het stuk tot verbazing der toehoorders uit is.

Het is niet uitgegeven, omdat de componist — hoewel deze compositie iederen keer dat zij werd uitgevoerd een verbazend succes had — dit werk, dat ontzettend veel van de uitvoerders eischt, niet aan vereenigingen wilde toevertrouwen die niet in staat waren het goed uit te voeren, daar het dan volkomen onverstaanbaar zou worden.

Onder de klaviercomposities moeten nog genoemd worden: *Africa*, een toonwerk voor piano en orkest dat de componist te Algiers schreef en aan de parijsche pianiste Mevr. Roger-Miclos opdroeg en het *Scherzo* voor twee piano's, zoo brillant voor het eerst uitgevoerd door de pianisten Louis Diemer en Risler.

Thans heeft Saint-Saëns een vijfde klavierconcert gereed dat den 2^{en} Juni 11. door hem is ten gehoor gebracht in de Salle Pleyel. Toen heeft hij ook eene nieuwe vioolsonate met Sarasate gespeeld.¹

Het is niet noodig alle instrumentale werken op te noemen, toch zij nog genoemd eene *Suite* voor piano en violoncel, *Six duos* voor piano en harmonium, *Trois Rapsodies sur des cantiques bretons* voor orgel, *Occident et Orient* voor piano (4 handen), *Élévation ou Communion* voor orgel, *Introduction et rondo* voor viool en orkest, *Sonate* voor piano en violoncel, *Concert* voor violoncel, benevens verschillende kleinere stukken voor violoncel en piano.

De grootere vocale werken nemen een groote plaats onder Saint-Saëns' scheppingen in. De kerkmuziek is vertegenwoordigd door een *Messe à quatre voix* voor soli, koor, orkest en orgel. *Tantum ergo* (achtstemmig). *Psaume XVIII* voor soli, koor en orkest. *Le Déluge*², poëme biblique voor soli, koor en orkest. *Messe de Requiem*, *Oratorium de Noël* voor soli, koor en orgel. *Ave verum*, voor twee stemmen. *Salutaris* voor mezzo-sopraan. Drie *Ave Maria's*, enz.

Wat de meer wereldlijke zangmuziek betreft, zijn Saint-Saëns' zangen niet zoo gewichtig om er lang bij stil te staan; zij worden betrekkelijk weinig gezongen. Het zij dus voldoende te vermelden, dat van zijne hand verschillende *Mélodies*, waaronder de *Mélodies Persanes* moeten vermeld worden, in het licht verschenen zijn.

* * *

1. Op dien avond was het juist vijftig jaar geleden dat hij aldus voor het eerst optrad en heeft hij hetzelfde concert van Mozart uitgevoerd dat hij toen speelde.

2. Vroeger te Amsterdam door de Zangvereniging van Toonkunst uitgevoerd.

Staan wij thans wat uitvoeriger stil bij twee dramatische werken van dezen componist, de opera's *Henry VIII* en *Ascanio* waarin hij getracht heeft de fransche opera in een eenigszins ander spoor te leiden.

Men heeft Saint-Saëns wel eens verweten, dat hij, al componeerende, terugdeinsde voor de hervormingen die hij in zijne dramatische werken wilde brengen, doch in *Henry VIII* heeft hij het meest consequente gegeven; daar is hij de hervormingen die hij wilde, het meest getrouw gebleven.

Het orkest heeft in dit werk een veel gewichtiger rol te vervullen dan in vroegere opera's, het systeem van leidmotieven is hier trouw gevolgd, in de uitdrukking is meer expressie, de afgesloten vormen zijn vervangen door een doorlopend geheel en de vorm van dialoog is consequent volgehouden. Dit is dus veel meer dan hij in vroegere opera's gaf.

Dit werk is door de pers over het geheel gunstig ontvangen. Reyer prijst er veel in, Fourcaud, die niet ontkent dat er in die mengeling van oud en nieuw een groot gevaar schuilt, is vol lof over het geheel, hoewel de tekst van Leonce Détroyat en Armand Sylvestre sterk gecritiseerd wordt en men zich over de niet-schoonheid van taal uitliet op eene wijze, zooals men nu spreekt over de vertalingen bij onze Nederlandische Opera in gebruik. A. Vitu, Victor Wilder, Edouard Thierry, Adolphe Jullien, Wéber, e. a., zij allen hebben de schoone fragmenten van dit werk in het licht gesteld. De librettisten hebben vooral gewicht gelegd op den compromettanten brief door Anna Boleyn aan Don Gomez de Feria geschreven vóór zijne benoeming tot Spaansch gezant in Engeland, welken brief zij terug zal vragen aan de stervende Catharina van Aragon, als zij, koningin geworden zijnde na de echtscheiding van Hendrik en zijne eerste vrouw, zich bedreigd voelt door den argwaan van haar despotischen echtgenoot. De indeeling van deze opera, den 5^{en} Maart 1883 in de Groote Opera te Parijs voor het eerst opgevoerd, is als volgt. In de eerste acte uit Don Gomez aan Norfolk zijne liefde voor Anna Boleyn en deelt haar komst mede aan het hof van Catharina van Aragon.

Dan bezingt het koor de veroordeeling van Buckingham (die eigenlijk niets met het stuk te maken heeft) en treedt Hendrik op.

In het orkest worden de hoofdmotieven die betrekking hebben op Don Gomez en Anna Boleyn reeds gehoord en ontwikkeld. De violen doen dit laatste motief hooren iederen keer wanneer er sprake is van Anna.

Bij het optreden van Hendrik hoort men *le thème du roi*, dat precies aan het *Dies irae* herinnert met de noten: f, e, f, d, e, e, d, e. Wanneer het koor den koning het heil toeroept is dit motief aan het orkest als basis gegeven. In de scène van de synode bij de aankomst van den koning en later herhaald in mineur bij de aankomst van Catherina, die hare scheiding komt vernemen, hoort men dit thema andermaal.

Zoo ontwikkelt zich deze geschiedenis. Hendrik weigert Catherina's verzoek om Buckingham gratie te verleen. Hierbij weerklinkt voortdurend in het orkest het waarschuwend motief dat Norfolk in het begin zingt: *Si vous connaissiez notre roi*. Catherine voegt den koning toe: *Vous ne m'aimez plus*. Hier wordt de aanstaande scheiding dus reeds gevoeld.

In muzikaal opzicht is dit gedeelte zwak. Het heeft waarschijnlijk den componist weinig geïnspireerd.

Wanneer Anna Boleyn verschijnt weerklinkt een soort menuet; zoodra zij Gomez herkent, hoort men dit motief weer, vervolgens dat van Anna. Het koraal-motief dat daarna door het koor wordt gezongen, vindt men elders terug, wanneer Anna zegt: *J'ai peur du Roi*.

De finale is zeer effectvol en tragisch behandeld, hoewel de dood van Buckingham eigenlijk niemand interesseert en de zes scènes van het eerste bedrijf alleen de expositie van het stuk geven.

Anna Boleyn is in deze opera veel meer hoofdpersoon dan Hendrik, want zij is het die, door eene gelofte van trouw met Gomez verbonden, dien eed breekt om Hendrik VIII te veroveren en den kroon te winnen. Daar noch Gomez noch Catherina haar ontmaskert, blijft de handeling onduidelijk en is de bedreiging van Hendrik, *la hache désormais*, de eenige

ontknooping die, volgens de geschiedenis, eerst vijf jaar later plaats vond, en wel wegens echtbreuk van de koningin.

Men heeft terecht er aanmerking op gemaakt dat de handeling al heel weinig logisch is. Wanneer Hendrik verliefd wordt op een zijner hofdames zonder te weten waar zij vandaan komt, is het niets te verwonderen, dat hij niet de eerste is. Doch het is even vreemd dat aan het hof niemand den koning, die verrouwelingen heeft die er alles van weten, eens inlicht.

Wanneer Gomez bij den koning wordt toegelaten begint deze dadelijk, zonder dat men er hem naar vraagt, al zijne avonturen met Anna te vertellen, zonder echter haar naam te noemen, en wanneer dan de koning daarop van zijne bruid gaat vertellen, zwijgt Gomez plotseling.

In de volgende scène verneemt Catherina, dat Anna Boleyn hofdame zal worden, en in plaats van den koning te zeggen, dat is de bruid van Gomez, zegt zij ter zijde: *Gardons à Gomez le secret de sa joie.*

Anna komt binnen en schrikt bij het zien van Gomez, doch de koning zegt goedig: Ik zie dat gij elkaar herkent, gij hebt immers in Frankrijk reeds kennis gemaakt?

Hij blijft maar steeds zonder wantrouwen, hoezeer Gomez ook tracht met Anna in aanraking te komen. En wanneer hij eindelijk argwaan krijgt en den brief wil machtig worden, neemt hij Gomez in zijn vertrouwen.

Wie zou achter den wreeden koning Hendrik zulk een sukkel gezocht hebben?

Het is niet mijn plan alle scènes te bespreken. De bewerking van het orkest blijft het aantrekkelijkste in deze opera. Ook in vocaal opzicht komen in deze acte zeer schoone gedeelten voor, doch echt traditioneel is het slot van dit bedrijf, waar het echtscheidings-motief, gevolgd door het bevallige thema van het liefdesduo, als illustratie verschijnt van de komst van den legaat van den paus die over de echtscheiding komt spreken, doch die later maar eens weerom moeten komen, omdat de koning een ballet ter eere van Anna gaat geven. „*Soyons tout au plaisir,*” zegt hij, en door deze „handige” wending worden de

abonnés niet verstoken van het traditioneele en verplichte ballet. Die balletmuziek is zeer aantrekkelijk met de schotsche wijzen, het thema in F zonder septime, het feest van den hop, den Gipsy-dans, den dans der Hooglanders en de vurige *gigue*.

In de derde acte is de koning heel boos dat de paus tegen de echtscheiding is; daarom wil hij met Rome breken.

Hij betuigt Anna zijne liefde, doch laat er dadelijk op volgen: „si j'apprends qu'on se raille de moi, la hache désormais”. Dan volgt eene scène met den legaat en daarop die van de synode, waarin Catherina sterk en lang jereemieert over Hendriks ontrouw.

Daarop bedreigt Gomez den koning met een oorlog met Spanje, waarop een zeer schoon emsemble volgt. De aartsbisschop spreekt de scheiding uit, die de legaat weer nietig verklaart.

De koning breekt daarop met Rome onder toejuiching van het volk, dat een zeer schoone volkshymne zingt, die men in de ouverture reeds heeft gehoord.

Dit is een van de meest indrukwekkende scènes van het geheele werk.

In de vierde acte wordt op den achtergrond gedanst, terwijl Norfolk en Surrey met elkander spreken over den argwaan van den koning. De brief komt weer ter sprake. Het laatste tableau geeft Catherine te zien, die stervende is en haar vroegeren echtgenoot nog eens wil zien.

Achter de schermen hoort men de feestklanken. Gomez verwijt Anna, die komt om den brief machtig te worden, haar ontrouw, doch de koning komt binnen die, om Catherina's geheim te ontdekken, Anna zoo teeder mogelijk toespreekt. Reeds is de ongelukkige vrouw op het punt Anna's verraad bekend te maken, wanneer zij gevoelt dat zij gaat sterven en zich daarom haast de bewijzen van schuld in het vuur te werpen. Een mooi kwartet besluit deze opera, die eigenlijk geen slot heeft.

Wat men in deze opera terecht als een vooruitgang heeft geconstateerd, is wat men bij de Fransche Opera sedert twintig jaar te vergeefs zocht in de nieuwe werken: waarheid van

expressie, juiste schildering van de karakters, en logische orkestrale behandeling.

Men moet het bewonderen dat Saint-Saëns zooveel heeft gegeven in weerwil van de zwakheden van het libretto. De figuren die het meest er onder geleden hebben, zijn die van don Gomez en Catherina van Aragon. In muzikaal opzicht zijn zij veel kleurlooser geteekend dan de andere hoofdpersonen. Saint-Saëns heeft geen andere Wagner-navolging getoond dan het gebruik van de karakterestieke motieven voor iederen persoon of hoofdtoestand. Dat heeft hij ook volgehouden in zijn later werk *Ascanio*, dat in het voorjaar van 1890 voor het eerst te Parijs is opgevoerd.

Doch in *Henry VIII* is veel meer eenheid van stijl dan in *Ascanio*, waarin, zooals ik hierboven reeds deed gevoelen, concessies aan de abonnés van de Opera (die nog sterker zijn dan wat men concessies aan het publiek noemt) zijn gedaan, die een zonderling contrast vormen met andere deelen van dit werk.

Er zijn in *Henry VIII* ook veel gedeelten op te merken, waarin de prosodie te wenschen overlaat. Meestal voelt men dat in Frankrijk niet zoo sterk als wij, en voor hem die vaak Fransche gesprekken heeft gehoord, is het geen geheim dat ook bij het spreken soms niet goed gescandeerd wordt voor ons gehoor. Doch in *Henry VIII* komen accenten voor, waartegen zelfs de Franschman bezwaar moet hebben o. a. „Je ne te reverrai jamais. O douce terre où je suis née” en meer anderen waarvan een criticus echter zeide: „ce sont là fautes légères et je n'insiste pas.”

Uit de verschillende kritieken en uit hetgeen ik van dit werk heb verhaald, zal de lezer bespeurd hebben dat men in *Henry VIII* eene ernstige poging begroette, om de Fransche Opera in een degelijker en juister spoor te geleiden, en een werk te geven, niet trouw gemodelleerd naar het patroon van een modern geniaal dramatisch componist (wat altijd eene hachelijke proeve blijft, omdat niemand zich gemakkelijk tot die hoogte verheffen kan en de navolgingen dus altijd veel zwakker zijn dan het voorbeeld) doch er alleen aanspraak op maakt de juiste

muzikale uitdrukking weer te geven, de hoofdpersonen getrouw en sprekend te karakteriseeren en muziek te geven zooals de componist die gevoelde.

Is *Ascanio* als eene tweede nog gelukkiger geslaagde proeve in die richting te beschouwen? Na hetgeen ik reeds over dit werk zeide, zal men begrepen hebben dat ik die meening niet ben toegedaan en wel ondanks de ongeveer veertig leidmotieven die Saint-Saëns' vriend Charles Malherbe heeft te boek gesteld en waarvan sommige zoo weinig onder de aandacht vallen dat men ze zelf moeielijk zou hebben opgemerkt. Ik wijs o. a. op de atelier-motieven die bijna zouden doen vermoeden dat er in Cellini's werkplaats weinig degelijks werd uitgevoerd, terwijl later het Tristesse-motief van *Ascanio* even onbeduidend is.

De fout is hier dat iedereen en alles zijn motief krijgt, onverschillig of de toestand belangrijk is of niet. Zelfs Karel V — die in dit verhaal er is bijgesleept en wiens verschijning bijna geen ander doel heeft dan de gelegenheid te geven een mooi ballet te laten uitvoeren — heeft zijn eigen leid-motief.

Doch van het ballet sprekende moet ik tevens verklaren, dat ik in de Groote Opera nooit zulk een artistiek ballet gezien heb als in *Ascanio*. De schoone standen waren hier veel meer hoofdzaak dan de springerijen, en men kreeg eenige reproducties van beroemde beeldengroepen te zien (o. a. Amor en Psyche) die bewonderenswaardig waren.

Het zou wel curieus geweest zijn wanneer de bevelen van Frans I: „Nous aurons un ballet et des *joufftes à l'eau*” geheel waren opgevolgd.

De *joufftes*, een waterspel van zeer ouden datum, kan men nu nog op zon- en feestdagen op Seine of Marne zien vertoonen te Charenton en andere plaatsjes aan de rivier.

Twee mannen staan ieder in een boot rechtop met een langen stok in de handen, die aan het uiteinde voorzien is van een cilindervormig plankje. Zij worden naar elkander toegeroeid en moeten met die stokken elkander in het water trachten te duwen.

Ik heb meermalen deze spelen bijgewoond en zag met verbazing hoe vast die mannen in de boot op hun beenen stonden. Slechts bij uitzondering heb ik iemand te water zien gaan.

Ascanio had eigenlijk *Benvenuto Cellini* moeten heeten, doch ieder zal begrijpen waarom Saint-Saëns dien titel niet heeft gekozen, al is ook *Cellini* veel meer hoofdpersoon dan *Ascanio*.

In het eerste bedrijf zien wij een hoogst aantrekkelijk tafereel: de leerlingen in de werkplaats van Cellini. Een zeer artistiek interieur met zeer schoone lichteffecten ten gevolge van de gekleurde ruiten, harmonieert op schoone wijze met de groote levendigheid van het geheele tafereel.

Ascanio is de lievelingsleerling en wordt dadelijk door Cellini aan de anderen tot voorbeeld gesteld, terwijl Pagolo, die zeer eerzuchtig is, geen goed kan doen (wat hem tot wraak aanspoort en later den rol van verrader doet spelen). Beiden moeten een engel teekenen. „Votre ange est un démon”, zegt hij tot Pagolo. De muziek in het orkest speelt op dat oogenblik het motief omgekeerd om te doen gevoelen dat Pagolo's opvatting precies verkeerd is.

De klok slaat twaalf uur en de leerlingen vertrekken, behalve *Ascanio*, die door Cellini wordt ondervraagd, waarop hij bekent dat hij eene vrouw hartstochtelijk bemint en ook dat hij een briefje ontvangen heeft, waarin hem een rendez-vous wordt gevraagd. Cellini belooft *Ascanio* zijn hulp en steun.

Scozzone, de vriendin van Cellini, komt nu binnen. Deze scène is muzikaal zeer uitgewerkt. *Scozzone* hoort Cellini met verrukking spreken over Colombe, in wie hij het volmaakte model voor zijne Hebe gevonden heeft (Cellini weet nog niet dat zij het is die *Ascanio* bemint) en de jaloezie grijpt haar aan, want zij bemint Cellini hartstochtelijk en zij vreest te sterven wanneer zij die liefde verloor.

Toch is zij gelukkig te noemen. De hertogin d'Estampes, de geliefde van Frans I, die zij in Italië heeft gekend, beschermt haar. *Scozzone* heeft bespeurd dat de hertogin *Ascanio* bemint (van haar was dan ook het geheimzinnige briefje). Zij waarschuwt Cellini voor het gevaar dat *Ascanio* bedreigt, die

besluit zelf naar het rendez-vous te gaan. De leerlingen treden weer binnen en kort daarop komt Frans I met de hertogin, die Ascanio heeft opgemerkt en hem tot zich lokt, onder voorwendsel een bracelet te beschouwen die hij heeft vervaardigd.

Deze gecompliceerde vrouwenfiguur heeft dadelijk vier motieven te harer beschikking, dat van de coquetterie, van het bedrog, van de trotschheid en van den hartstocht.

De koning is vol lof over het groote Jupiterbeeld dat in bewerking is. Hij wil het beeld in goud laten gieten, doch wenscht hem een grooter atelier daarvoor te geven en wijst hem daarvoor, ondanks de bedekte oppositie van de hertogin, de Grand Nesle aan.

In het tweede bedrijf zien wij dat Ascanio op het rendez-vous komt en Colombe ontmoet, van wie hij meent dat het briefje is, doch zij ontkent dit, waarna Ascanio aan een atelier-grap denkt en met Colombe in de kerk gaat. Cellini en de leerlingen komen op, om zich naar het kasteel te begeven, waarvan de toegang hun echter door d'Estourville, op aanstoken van de hertogin, geweigerd wordt. Vooraf krijgt men echter het onderhoud van Ascanio met de hertogin, die gemaskerd is, waar Cellini zich tusschen voegt, die de hertogin te woord staat en ontmaskert.

De hertogin dreigt zich te zullen wreken.

Aan het slot van dit bedrijf krijgt men een zeer levendig tafereel. De opeisching en bestorming van den *Grand Nesle* geschiedt bij monde van Ascanio met een motief, door het koor herhaald zonder begeleiding en zonder maat doch zeer sprekend gerhythmeerd, in het karakter van de oude fransche zangen: *des Chansons de plein air* genoemd.

In de derde acte zijn de leerlingen bezig een groote reliëf-kast voor het klooster der Ursulinen te voltooiën. Die kast waarin eerst Pagolo door de leerlingen wordt opgesloten,¹ speelt een tragische rol, want die kast wordt het middel voor de hertogin om zich op Cellini en Ascanio te wreken.

1. Die scene is echter bij de opvoering weggelaten.

Scozzone, die bespeurt dat Cellini Colombe bemint, verwijt hem zijn ontrouw en het einde is dat hij haar laat vertrekken.

De koning, door de hertogin opgestoot, kondigt Cellini zijn ongenade aan en verjaagt hem van den *Grand Nesle*, waarom Cellini besluit zijn diensten aan keizer Karel aan te bieden, die reeds getracht heeft hem voor zich te winnen. Nu krijgen wij het groote ballet, waarover ik straks reeds sprak en dat op deze wijze is ingedeeld:

1. La Nympe de Fontainebleau s'éveille et convie les divinités de l'Olympe.
2. Venus, Junon, Pallas.
3. Diane, les Dryades et les Naiades.
4. Bacchus et Bacchantes.
5. Apollon et les Muses.
6. l'Amour.
7. Psyché.
8. Nummer dat vervallen is bij de opvoering.
9. Pas de l'Amour.
10. Nummer dat geschrapt is; voorstellende le dragon des Hespérides apportant la pomme que l'amour donnait, non plus comme le berger Paris à l'une des trois déesses, mais bien à Madame la Duchesse d'Estampes, la quelle est honnestement au veu et sceu de Madame la Roynne et de toute la cour, la mye de notre sire, le Roy, estant la Belle des Belles.
11. Finale.
12. Apothéose.

Zooals ik reeds zeide zijn voor deze dansen verschillende oude motieven gekozen of verwerkt. N^o. 4, 6, 8 en 11 zijn echter bijna geheel door Saint-Saëns bewerkt, hoewel onder het nieuwe kleed toch vaak eene herinnering aan oude volkswijzen bovenkomt. N^o. 2 is een oude dans: *tordion* genaamd, van N^o. 3 is het motief terug te vinden in de partitie van het ballet *De la Roynne* (1582). N^o. 5 dat Gounod genoemd heeft: *une pavane d'une style superbe, d'une absolute beauté de forme et d'instrumentation, un pur chef d'oeuvre, digne des plus grands maitres, is noot voor noot gevolgd naar een air de basse danse, voor-*

komende in *l'Orchésographie*¹. Deze dans heet *Jouissance vous donnerai*, en is door Rabelais geciteerd in zijne vermelding van danswijzen in het vijfde boek van *Pantagruel*. Deze wijze, evenals de andere danswijzen geschreven voor: violon, hautbois et saqueboute, is door Saint-Saëns tot in alle onderdeelen gevolgd, zelfs met de onbeduidende variant in het tweede couplet.

In de finale zijn, ondanks de nieuwere harmonisatie, eveneens geheel de rhythmische formules, cadenzen in den paralleltoonaard, diatonische basgangen en plagale cadenzen van de 16^{de} eeuw gevolgd. Deze balletmuziek biedt dus iets bijzonders wat het muzikale betreft. Dit gedeelte heeft mij bij het hooren en zien daarvan het sterkst geïnteresseerd. Men vergunne mij dus hiermede van Ascanio af te stappen, na nog verhaald te hebben dat Scozzone met de hertogin afspreekt de kast waarin Cellini Colombe wil verbergen en wegvoeren, naar het paleis te laten brengen en die drie dagen gesloten te houden. Pagolo leent hiertoe de hand. Scozzone stemt er in toe, zich op Cellini te wreken, doch wanneer zij de scène bijwoont waarin Cellini zich opoffert voor Ascanio, wordt zij door berouw aangegrepen en sluit zij zich zelf op in de kast en laat Colombe gesluierd het geïmproviseerde voertuig begeleiden.

In de laatste acte wordt Cellini gehuldigd, want zijn Jupiter is als een heerlijk kunstwerk gereed gekomen. Hij vraagt den koning tot loon het geluk van Ascanio en Colombe te bevestigen, waarop tot schrik van de hertogin, Colombe binnentreedt. Zij ziet in de kast en ontwaart het lijk van Scozzone tot hare groote teleurstelling en tot droefheid van Cellini die uitroept: „Voilà ma jeunesse qui s'en va.”

Met een kort koor ter eere van de kunst eindigt dit werk. Saint-Saëns heeft zijn taak als dramatisch componist hier-

1. De juiste titel van dit werk is:
Méthode et théorie en forme de discours et tablature pour apprendre à danser, battre le tambour en toute sorte et diversité de batteries, jouer du sifre et arigot, tirer des armes et escrimer, avec autres honnestes exercices fort convenables à la jeunesse afin d'estre bien venue en toute joyeuse compagnie et y montrer sa dextérité et agileté de corps, par Thoïnot Arbeau, demeurant à Lengres par Jehan des Preyz (1589). Avec privilège du Roi.

mede niet als geëindigd beschouwd. Een nieuw werk is nu nagenoeg gereed en zal wellicht spoedig worden opgevoerd. Ook heeft hij een nagelaten werk (*Frédégonde*, dezen winter opgevoerd) van zijn vriend Guiraud voltooid, en wel op eene wijze dat men zonder het te weten niet gemakkelijk kan bespeuren welke deelen van Guiraud en welke van Saint-Saëns zijn.

Guiraud was het die in 1890 de geheele leiding en het oppertoezicht over de repetitiën van *Ascanio* op zich nam, want Saint-Saëns was op reis en niemand wist waar hij was.

Allerlei verhalen gingen rond. Het bureau van den uitgever Durand (Place Madeleine) werd bestormd, doch noch de firmanten, noch de procuratiehouder, de heer Bordèse, wisten iets, of mochten iets weten. De zucht om zich af te zonderen was zoo groot, dat Saint-Saëns kalm de eerste opvoeringen liet voorbijgaan, zonder iets van zich te laten hooren.

Eindelijk kwam het uit dat hij op een der Carolina-eilanden vertoefde; zoodra hij ontdekt was, kwam het gemeentestuur van het plaatsje hem een bezoek brengen en het volk bracht hem eene serenade.

„Ziet ge wel!” — schreef Saint-Saëns later — „dat ik gelijk had mij verborgen te houden. Ik tref het altijd slecht, zoodra men weet wie ik ben, heb ik geen rust meer.” Hij liet alles aan Guiraud over en keurde later ook de coupures volkomen goed, hoewel Guiraud een geheel tooneel had geschrapt en enkele andere bekortingen had aangebracht, die het geheel echter werkelijk ten goede kwamen.

Zooals hierboven gemeld is, heeft Saint-Saëns de zonderlinge gewoonte zich in de warmere streken zooveel mogelijk verborgen te houden. In het nummer van *Eigen Haard* van Januari 1896 komt een alleraardigst feuilleton voor, *Monsieur Martin*, waarin de componist Saint-Saëns in vereeniging met een anderen zonderling, wegstoppertje speelt.

Hij beweert dat zijne gezondheid hem noodzaakt 's winters de zachtere luchtstreken op te zoeken, doch hij is onder de bekoring van de exotische natuur en hij heeft de passie van het reizen. Het gezang van den Muezzin, de Moorsche terrassen

en de witte huizen en tropische planten trekken hem sterk aan.
 Dikwijls heeft hij zijne verrukking ook in verzen uitgedrukt.
 Het volgende staaltje zij hiervan gegeven :

Quand le soir est venu, puis l'ombre et le silence
 Et l'étoile du ciel et celle du gazon,
 D'un pas lent et discret je sors de la maison
 Pour goûter le repos de la nuit qui commence.

Je suis dans un jardin muet, sombre et désert;
 Une vasque de marbre y répand son eau rare,
 Don précieux et pur d'une naïade avare.
 Des insects lointains j'écoute le concert.

Nul ne vient en ce lieu, pas de voix ennemies
 Qui troublent le silence et son hymne divin;
 Et je bois à longs traits comme un céleste vin
 Le calme qui descend des branches endormies.

Wanneer hij brieven schrijft aan zijn vriend Gallet bevat de keerzijde altijd een of andere teekening van de streek waar hij vertoeft.

Ook aan zijn hond die te Parijs blijft, bericht hij altijd zijn thuiskomst: het adres: „A monsieur Top, Epagneul, chez son maître à Paris”, heeft de brievenbestellers al vaak in verlegenheid gebracht, doch de brief is altijd aan het adres bezorgd. Algiers heeft hem langen tijd bekoord, doch tegenwoordig is hij verzot op Poulo-Condor waar de dwangarbeiders huizen, waar hagedissen een kam op den rug dragen en waar de reusachtige vleermuizen zich ophouden; en wanneer een al te tamme hagedis in zijn hals en over zijn rug kruipt vindt hij dat zoo aardig, dat hij het onmiddellijk aan zijn vriend Gallet schrijft.

Wat de compositiën van Saint-Saëns betreft zou ik nog kunnen uitweiden over het *Poëme Biblique*, *Le Déluge*, zijne muziek bij het Grieksche treurspel *Antigone*, waarin Saint-Saëns beproefd heeft de klip te vermijden waarop Mendelssohn strandde, die muziek er bij schreef waarvan de kritiek terecht luidde: *Antik?* *O Né!* doch ik wil thans liever den schrijver nog een oogenblik gedenken zooals wij hem kennen uit zijn boek *Harmonie et Mélodie*, bevattende opstellen over Wagner, Bach, Händel, Liszt en allerlei onderwerpen op muzikaal gebied.

In de voorrede verklaart de schrijver dat, daar men hem dikwijls verweten heeft dat hij Wagner eerst verheerlijkt en later afgebroken heeft, hij er prijs op stelt te verklaren dat niet hij veranderd is, doch dat de omstandigheden veranderd zijn.

In het begin van dit artikel heb ik reeds iets uit de inleiding van dat werkje medegedeeld. Ik acht het niet meer noodig lang stil te staan bij Saint-Saëns' opvattingen omtrent Wagner. Het boekje dateert reeds van 1885 en na dien tijd zijn reeds vele twistpunten uitgevochten.

Curieus is het slot van zijne bespreking over de uitvoering van den *Ring der Nibelungen* in 1876 te Bayreuth, waarover hij echter veel goeds zegt en waaruit blijkt dat Saint-Saëns toch in weerwil van zichzelf onder den indruk is gekomen.

Hij schrijft: „*La Wagnéromanie est un ridicule excusable, la Wagnerophobie est une maladie.*”

Ik sprak vroeger ook reeds omtrent zijne veranderde inzichten omtrent Schumann. Treffend juist is het echter waar hij zegt: „Schumann weet groot te zijn in het kleinere. Hij is een soort muzikale Alfred de Musset. Niet in staat een werk te schrijven zooals de *Elias* van Mendelssohn, heeft hij hem totaal geslagen in het lied en de klaviermuziek. Voor hem die de *Waldscenen* en *Kreisleriana* kent, zijn de *Lieder ohne Worte* slechts schimmen. Waar Mendelssohn aquarellen schilderde, heeft Schumann camées gegraveerd.”

In een artikel over Bach en Händel, waarin hij zegt heel wat menschen te zullen ergeren, verklaart hij dat eene goede opvoering van de oratorische werken van Bach en Händel tot de onmogelijkheden behoort. Uit dit artikel zou men bijna zeggen dat Saint-Saëns de uitgaven van de Händel-Gesellschaft nog niet kende: Hij zegt: men vindt in de partities geen nuances, geen aanwijzingen van den streek; de aanwijzing van tempi is zeer twijfelachtig of ontbreekt geheel. De bas is becijferd, dus moet men er naar raden. Tradities zijn er niet, want Engeland, dat ze hebben kon, heeft ze verloren.”

Het is juist, dat het karakter van de instrumenten veel veranderd is; doch sedert — dank zij de bovengenoemde uitga-

ven — het orgel de hem toekomende plaats in die werken herkregen heeft, kan men weer meer van die werken genieten.¹

De bezwaren zijn — zooals hij terecht zegt — bij Bach nog grooter, omdat de instrumenten die hij voorschrijft, nog meer van de onze verschillen, o. a. de drie soorten trompetten: *tromba*, *clarino* en *tromba de tirarsi*, waarvan de een de lagere, de andere de hoogste tonen geven, en de hoorns die heel wat hooger konden blazen dan de tegenwoordige; verder violini en violoncelli piccolo, violes d'amour en di gamba, benevens een fagot, die tot contra g gaat. Vervolgens koren, blijkbaar voor kleine vereenigingen geschreven, die wemelen van moeilijkheden, waarin de soli niets toegeven. (Dit heeft schrijver dezer schets ook dikwijls gereleveerd wanneer een werk van Bach door een onzer groote koren werd vertolkt, n.l. dat uit den klank bleek dat het onmogelijk Bach's bedoeling kon geweest zijn, zijne werken door zoo groote massa's te doen uitvoeren.)

Dat die werken in Engeland zoo genoten worden, schrijft Saint-Saëns alleen toe aan het taaie geduld van de Engelschen, die zich nooit vervelen, of liever: die de verveling als eene noodzakelijkheid aannemen.

In Frankrijk zou niemand zoo geduldig zijn; men moet de werken knippen, besnoeien of verminken, om ze te doen genieten door het publiek."

Hierop wil ik enkele kanteekeningen maken.

Het concertwezen verkeert te Parijs thans nog — en in sterker mate toen Saint-Saëns zijn boekje schreef — in primitiever verhoudingen dan in andere landen, althans wat de uitvoering van oratorische werken betreft.

Parijs, dat zoo rijk is aan operazangers en zangeressen, is arm aan goede concertsolisten, d. w. z. die den strengeren stijl van de oude meesters weten weer te geven.

Evenzoo is het met de koren. In Parijs heerscht het stelsel van betaalde koren evenals van een betaald orkest. Die koren

1. Toch dwaalt men nog dikwijls, zooals weer bleek uit het soms zoo smakelooze gebruik dat dezer dagen te Haarlem van het orgel bij de uitvoering van *Der Messias* gemaakt werd.

presteeren echter, met veel kleiner getal, veel. Vooral het conservatoire-koor is voortreffelijk.

Wanneer men nu echter eene uitvoering op touw zet van een werk van Händel in het *Trocadéro* of in het *Cirque d'Été* (van Lamoureux), dan worden die koren belangrijk versterkt en dan ondervindt men dat al die, voor zulk eene gelegenheid, bij elkaar geraapte krachten geen goed geheel vormen. Onder de solisten zijn er altijd die het vibrato en den operastijl niet kunnen afleggen. Men denkt er niet aan, de enorme bezetting van het strijkkwintet wat te beperken om de juiste verhoudingen voor deze werken te bewaren. De blazers, die zelden zulke werken vertolken, weten met de ongewone hooge of lage tonen geen raad en dus zijn zulke uitvoeringen te Parijs in den regel niet geschikt om het publiek voor werken in dien stijl te winnen.

Bovendien is men zoo gewend geraakt door de orkestuitvoeringen, aan rijke orkestrale kleur, dat men daar niet meer buiten kan, en zich niet tehuis gevoelt in werken waarin de schoonheden elders liggen.

Ik heb enkele malen bij uitvoeringen van werken van Händel te Parijs die opmerkingen kunnen maken.

Daar echter vele bezwaren blijven bestaan, ook voor uitvoeringen ten onzent, heb ik gemeend hierbij wat uitvoeriger te moeten stilstaan.

Interessant is een artikel over mej. Pelletan.

Deze dame, die van hare jeugd af aan dweepte met muziek, gevoelde dat zij als executante nooit een hoog standpunt zou bereiken en daarom nam zij bij Damcke les in harmonieleer.

Zij ontwikkelde zich zoo snel, dat zij de partities leerde lezen zooals men een boek leest, m. a. w. al lezende wist zij zich voor te stellen hoe alles klonk. (Iets wat men trouwens van ieder goed componist en ervaren orkest- of koor-dirigent moet eischen.)

Zij verdiepte zich niet alleen in het oude, doch droeg al het schoone een warm hart toe. Zij had dan ook dadelijk de waarde van Berlioz begrepen.

Vooral heeft zij zich bezig gehouden met de partities van

Gluck en aan haar heeft men het te danken dat niet alleen alle later ingelaschte bravournummers (variatiës etc.) weer zijn geschrappt, doch ook dat de instrumentatie, die bij iedere opvoering werd gewijzigd, weer zoo getrouw mogelijk werd hersteld.

In 1859 is *Orphée* in het Théâtre Lyrique gegeven naar aanwijzingen van Berlioz. Doch de partitie in 1859 gebruikt, was overhaast en slordig geschreven, zoodat er tal van schrijffouten in voorkomen en sommige instrumenten slechts zijn aangeduid. Bovendien gebruikte men toen te Weenen enkele instrumenten die in Frankrijk onbekend waren en sedert in onbruik zijn geraakt.

Berlioz, die eene subsidie van 20.000 francs vroeg, vond bij mej. Pelletan dadelijk gehoor, die niet alleen haar geld doch ook hare krachten aan de herziening van Gluck's werken wilde geven.

Mej. Pelletan en Damcke gaven toen *Alceste* en de beide *Iphigénies* uit. Na Damcke's dood nam mej. Pelletan diens taak over en bewerkte in vereeniging met Saint-Saëns de partitie van *Armida*, en toen zij stierf waren alle gegevens voor eene bewerking van *Orphée* reeds verzameld. Julien Tiersot, de bibliothecaris van de Groote Opera en de onvermoeide navorscher van het oud-fransche populaire lied, heeft naar die gegevens de bewerking voltooid, en in dien vorm is het werk in de Opéra-Comique in het begin van Maart opgevoerd.

Er was sedert een eeuw zoo geknoeid met deze partities, dat het Saint-Saëns tot groote eer verstrekt dat hij zijn krachten mede aan dien reuzenarbeid heeft willen geven om die werken zoo veel mogelijk in de volle waarde te herstellen. Saint-Saëns is vol bewondering over deze vrouw, die hij vroeger nooit gezien had en die hem, nadat de proeven van *Alceste* waren gedrukt, kwam opzoeken om hem te vragen met haar samen te werken. Hij was getroffen over haar bijna grandiosen eenvoud, haar ernstig woord en hare verheven denkbeelden.

Hij meende door langdurige studie van Gluck's werken volkomen op de hoogte van die taak te zijn. Na een paar besprekingen kwam hij tot de overtuiging dat hij in vergelijking

van haar er niets van wist. Door hare studie in die richting geheel te concentreeren had zij zelfs Dameke overtroffen.

Hij zegt van haar: „Comme Cuvier elle reconstruisait un fossile avec une phalange”, zoo vindingrijk was zij in het ontsteken van licht omtrent duistere plaatsen. Zij was rusteloos om door vergelijking von alle analoge fragmenten in andere werken vast te stellen, hoe Gluck het bedoeld had, waar hij zelf onnauwkeurig in zijne aanwijzingen is geweest.

Zij was zoo bij haar levenstaak dat, toen zij reeds ziek was, zij te bed liggende haar arbeid onvermoeid voortzette.

Zij was eene edele persoon, die haar ouden zieken vader verzorgde en in stilte veel weldeed.

In 1885 stierf zij.

Saint-Saëns schreef toen: Haar werk blijft onvoltooid, doch is reeds zeer belangrijk. De twee *Iphigenies* en *Alceste* zijn uitgegeven en de proeven van *Armida* zijn geheel gecorrigeerd. Het materiaal voor *Orphée* is verzameld en zal waarschijnlijk wel gebruikt worden.

Dus, in 1885 waren die gegevens al gereed en eerst in 1896 is het werk voltooid en opgevoerd. Hoe jammer dat Saint-Saëns die edele taak niet zelf volbracht heeft. Hij zou dan nog meer recht gehad hebben, zich zelf de eer toe te schrijven dat thans weer *Orphée* in de Opéra Comique onverminkt kon worden opgevoerd!

In een artikel over de feesten te Birmingham bespreekt Saint-Saëns de kwestie van den vorm van de zaal in verband met de acoustiek. Van een wiskunstig standpunt bestrijdt hij de meening van de architecten, dat een ellipsvorm den meesten waarborg voor goede acoustiek geeft.

Hij haalt Cavallé-Coll aan, die beweert dat een boogvormige wand de geluiden evenzeer misvormt als een boogvormige spiegel de gezichten. Bovendien zegt hij dat de ellipsvorm alleen goed is wanneer een executant op het juiste punt waar de stralen zich vereenigen is geplaatst, doch met vijf honderd executanten wordt de klank slechter naar mate zij zich verder van dit punt verwijderen.

In een artikel over Liszt spreekt Saint-Saëns groote bewon-

dering voor dezen meester uit, en geen wonder. Op het gebied van de beschrijvende muziek — zooals ik reeds heb aangetoond — zijn zij volkomen geestverwanten.

Met warmte bespreekt hij de werken in dezen vorm, door Liszt gecreëerd.

Het is niet mijn voornemen alle hoofdstukken te behandelen, doch wel wil ik nog even stilstaan bij een opstel, *La société nationale de musique*. Van deze vereeniging heb ik zelf het leven een paar jaar getrouw medegeleefd.

Hoewel in Frankrijk voor de dramatische werken de opera's niet gesloten waren, was dit wel het geval met de componisten die werken voor de concertzaal schreven. Wie zijne werken wilde laten hooren, moest zelf een concert geven en er voor zorgen dat hij de zaal gevuld kreeg, wat niet gemakkelijk ging, want Saint-Saëns verhaalt dat de uitvoering van een werk van een Fransch componist, die bovendien het ongeluk had nog te leven, iedereen op de vlucht joeg. Wel waren er tal van vereenigingen voor kamermuziek, doch daar werden alleen de Duitsche meesters toegelaten. Even ontoegankelijk waren voor de symphonische componisten de conservatoire-concerten of die van Padeloup, die wel begonnen was hen te steunen, doch daar spoedig van terugkwam.

Nadat eenmaal die weg betreden was, was ook het publiek er niet gemakkelijk van terug te brengen. Een enkel werk van Berlioz of Gounod werd geduld, doch wanneer een der jongeren bij Padeloup kwam met eene symphonie, dan weigerde hij, doch voegde er bij: „Schrijf symphonieën zooals Beethoven ze componeerde, dan zal ik ze spelen, hetgeen” — voegt Saint-Saëns er terecht bij — „gemakkelijker gezegd dan gedaan is.”

Het zag er slecht uit, want men moest wel volhardend zijn om te blijven componeeren onder zulke omstandigheden.

Toen hebben twee musici, Saint-Saëns en Romain Bussine (professeur de chant aan het conservatoire), zich vereenigd om een kring te vormen, die de Fransche componisten zou aanmoedigen en hunne werken aan het publiek zou doen hooren. Dat was in 1870.

Den 17^{en} November gaf men een concert in de Salle Pleyel en het publiek was verbaasd dat men een geheel programma van Fransche werken kon uitvoeren.

Later werden in de Salle Erard, die grooter is, ook uitvoeringen van werken met orkest gegeven.

Deze vereeniging werkt zonder officieele subsidie. Slechts een paar maal, in 1872 en 1875, heeft de minister van schoone kunsten een kleine toelage geschonken.

Van dien tijd af kan men zeggen dat de kamermuziek in Frankrijk is beginnen te leven.

Later is in de Société Nationale eene nieuwere richting ontstaan en toen hebben de anderen zich afgescheiden. Wel hebben zij eene concurrerende vereeniging gesticht, doch de Société Nationale blijft zich in de grootste belangstelling verheugen.

Door die vereeniging zijn de werken van César Franck, d'Indy, Chabrier en zooveel anderen, het eerst bekend geworden.

De Société is zeer ruim in de opvatting van het ten gehoor brengen van de werken harer leden. Daardoor moet men nog wel eens iets hooren dat niet verkwikkend is, n.l. de wanhopige proeven van jonge mannen die willen aanvangen daar waar de groote meesters hebben opgehouden, zonder eerst door grondige studie het recht verworven te hebben op die basis voort te bouwen; doch menig kostbaar plantje prijkt tusschen zulk onkruid en op deze wijze wordt het publiek op de meest onpartijdige wijze in kennis gesteld met het nieuwe dat ontstaan is.

Hem, die dus het eerst het denkbeeld heeft opgevat voor deze stichting, komt voorzeker groote hulde toe.

Als schrijver geeft Saint-Saëns ons het beeld van een geestig, scherp opmerkend man, doch niet van iemand die, zooals Berlioz deed en Reyer nog doet, met onpartijdigheid het streven en werken van de tijdgenooten beoordeelt.

Imbert zegt van hem: „Zijne pen liep eigenlijk zonder bepaald doel, zich nu eens met kritiek of een probleem bezighoudend, dan weer een sonnet schrijvende of eene beschouwing

over architectuur houdende, met eene veranderlijkheid waarvan hij in zijne werken ook maar al te vaak blijken heeft gegeven.

Zijn stijl is even als zijn karakter vaak droog en scherp. De idee moet bij hem voor den vorm achterstaan.

Zijne geschriften zullen er vooral toe hebben medegewerkt om hem vijandschappen of aanmerkingen op den hals te halen, die hij had kunnen vermijden indien hij er zich toe bepaald had een talentvol en geleerd musicus te zijn."

Saint-Saëns schreef zijne goed- of afkeuringen vaak onder den indruk van het oogenblik. Daarvan legt getuigenis af een sonnet, dat hij schreef in een bui van boosheid op het publiek, dat de kleine opéra-comique *Djamileh* van Bizet niet op de rechte waarde schatte.

Het luidt als volgt:

Djamileh, fille et fleur de l'Orient sacré
D'une étrange guzla faisant vibrer la corde
Chante, en s'accompagnant sur l'instrument nacré,
l'Amour extravagant dont son âme déborde.

Le bourgeois ruminant, dans sa stalle serré,
Ventru, laid, à regret séparé de sa horde,
Entre-ouvre un oeil vitreux, mange un bonbon sucré,
Puis se rendort, croyant que l'orchestre s'accorde.

Elle dans les parfums de rose et de santal
Poursuit son rêve d'or, d'azur et de cristal
Dédaigneux à jamais de la foule hébétée.

Et l'on voit au travers des mauresques arceaux,
Ses cheveux dénoués tombant en noirs ruisseaux,
S'éloigner la houri, perle aux pourceaux jetés.

Dat is niet malsch voor de bezoekers van de opéra-comique (toen) in de Salle Favart.

Doch Saint-Saëns vervalt m. i. in een ander uiterste in zijn sonnet aan Gounod, bij gelegenheid van de 500^{ste} opvoering van *Faust*, waar hij zegt:

Son art a la douceur, le ton des vieux pastels.
Toujours il adora vos voluptés bénies,
Cloches saintes, concert des orgues purs, autels;
De son oeil clair, il voit les beautés infinies.

Sur sa lyre d'ivoire, avec les Polymnies,
 Il dit l'hymen païen, cher aux Dieux immortels.
 „Faust” qui met dans sa main le sceptre des Génies,
 Egale les Juans, les Raouls et les Tells.

De Shakespeare et de Goethe il dore l'auréole;
 Sa voix a rehaussé l'éclat de leur parole;
 Leur oeuvre de sa flamme a gardé le reflet.

Échos du mont Olympe, échos du Paraclét
 Sont redits par sa Muse aux langueurs de créole;
 Telle vibre à tous vents une harpe d'Eole.

Saint-Saëns is niet de eenige die Fransche componisten prijst omdat zij verminkingen van meesterwerken van Shakespeare of Goethe op muziek hebben gezet, en hierin geeft hij weer een blijk van oppervlakkigheid, dat slecht te rijmen is met zijne groote algemeene kennis en geleerdheid. Daarom is de uitdrukking die ik in het begin citeerde: „il y a du gamin de Paris dans Saint-Saëns” zoo treffend waar.

Dat hebben vooral zij op kunnen merken, die geregeld zijne Maandag-recepties bijwoonden, toen hij in de Rue du Faubourg St. Honoré woonde. Onder de vaste bezoekers vond men de grootste namen op muzikaal gebied: Rubinstein, Mad. Viardot, Gounod, Massenet, Bizet, Lalo, Fauré, d'Indy, Chabrier, Sarasate e. a.

Die avonden hadden iets huiselijks en tevens iets cosmopolitisch. Er werd geen programma vastgesteld, doch werd er over het werk van een componist gesproken, dan werd het ook onmiddellijk uitgevoerd.

Van 9 tot 11 ure maakte men gewoonlijk muziek waarbij Saint-Saëns sterke staaltjes gaf van lezen op het eerste gezicht en van zijn verbazend geheugen.

Op sommige avonden werd aan de serieuze muziek vacantie gegeven en begaf men zich op het gebied van de operette. Dan werd o. a. *La belle Hélène* vertoond in costuum. Bizet was *Helena*, Jadin *Paris* en Saint-Saëns *Calchas*, in welke rol hij gelegenheid had al zijn Parijschen humor en esprit d'atelier ten toon te spreiden.

Eens heeft hij zelf den tekst en de muziek voor eene parodie

op de Italiaansche opera *Gabriella di Vergy* gemaakt, getiteld: *Pochade mi-caremo carnevalesque*, parodie d'un opéra Italien, composée par un ancien organiste (œuvre de jeunesse); dit werkje is in 1885 in het gezelschap *la Trompette* (waarover ik reeds sprak) opgevoerd. Mevr. Viardot speelde piano en Marsick zong de tenorpartij.

Het bevat de treffende geschiedenis van een kruisridder die, terugkomende van Palestina, zijn vrouw met een minnaar ver-rast en als wraak bedenkt, de ontrouwe vrouw het hart van haar minnaar te laten opeten.

Onder zijne vrienden Bizet, Chabrier en mevr. Viardot, schroomde Saint-Saëns niet zich te toonen zooals hij was. — Eens heeft hij op eene soirée bij Mevr. Viardot, onder eene charade, de *Scène des bijoux* van Marguerite in costuum gezongen.

En toch geeft hij in een artikel over Offenbach zeer af op dit genre, dat er op berekend is, alles in een laag en plat dag-licht te stellen en dat maar al te zeer ingang heeft gevonden; het is alsof een Mephisto-blaqueur een dollen dans leidt waaraan het geheele mensdrom deel neemt.

„De operette”, zegt hij, „heeft zich tot taak gesteld alles te verlagen, en zij is daarin geslaagd. Zij heeft nog meer ge-daan, zij heeft aan het beschaafde heelal den smaak voor den hartstocht gegeven, voor alles wat laag en klein is.” Doch op andere oogenblikken had Saint-Saëns weer te veel oog voor de geslaagde parodie op declamatie en alle onnatuur van de Italiaansche en ook van de Fransche Opera, om niet veel schik te hebben in die muziek en in de dwaze prosodie waarvan hij zelf eenige sprekende staaltjes citeert.

Saint-Saëns is eene onberekenbare natuur, een mengsel van allerlei karaktertrekken en eigenschappen. Ik heb daarom, zonder er mij te veel om te bekommeren of het eene wel met het andere klopte, allerlei kijkjes op zijne persoonlijkheid trachten te geven, overtuigd op deze wijze het best een beeld te schetsen waaruit de lezer zich een indruk kan vormen van dezen zoo merkwaardigen componist, van wien men tegenwoordig in Parijs niet veel meer ziet, omlut hij het grootste gedeelte van het

jaar op reis is. En velen betreuren het (m. i. terecht) dat niet eenige jaren vroeger het directeurschap van het conservatoire is vacant gekomen, want dan zoude Saint-Saëns wel bereid gevonden zijn, die betrekking aan te nemen en hij zou voorzeker in die functie iets buitengewoons hebben kunnen presteeren; immers de wijze waarop hij over de inrichting van conservatoria vroeger heeft geschreven, doet wel vermoeden dat hij met krachtige hand de zoo noodige hervormingen zou hebben tot stand gebracht.

Het ligt nog in het duister of deze componist met zijn nieuwe werken ons weer verrassingen zal geven wat het beproeven van een geheel anderen stijl betreft; doch in ieder geval heeft hij reeds zooveel gepresteerd dat hij, al ontbreekt hem dan ook het strikt persoonlijke, als een der grootste mannen van de muzikale wereld mag worden beschouwd.



LI-HUNG-CHANG.

LI-HUNG-CHANG.

„Men doet geen nieuwen wijn in oude zakken”
Matth. IX : 17.

I

„Hij is de grootste man, dien China in deze eeuw heeft opgeleverd, wat op een bevolking van drie honderd zestig millioen wel iets beteekent.” Met deze woorden werd Li-Hung-Chang onlangs in de *Nineteenth Century* gekenschetst door den heer A. Michie, die als correspondent van den *Times* jaren lang in China verblijf hield.

En deze lofspraak van den Engelschen journalist is allerm minst overdreven. Li-Hung-Chang is een persoonlijkheid van groote beteekenis, niet alleen voor zijn vaderland, maar voor de geheele wereld. Gedurende meer dan dertig jaren was hij de spil, waarom de buitenlandsche betrekkingen van China gedraaid hebben; hij was de onmisbare man, die altoos weder moest te voorschijn komen, wanneer China zaken had af te doen met eenige mogendheid. De diplomatieke geschiedenis van het Hemelsche Rijk is, in al dien tijd, de geschiedenis van Li, den grootsecretaris; en de *Peking-Gazette*, waarin Li de gewoonte had voortdurend zijn meeningen uiteen te zetten voor

zijn keizerlijken meester over alle onderwerpen van politieken en administratieven aard, is de beste bron voor de levensgeschiedenis van den eenigen Chinees, die buiten de grenzen van het rijk bekend was. Langzamerhand werd Li voor Europa de verpersoonlijking van het Chineesche rijk, werd zijn naam onafscheidelijk verbonden aan alle betrekkingen die door de Europeesche mogendheden met dat rijk werden onderhouden. Oorlog en vrede werden door Li's tusschenkomst gemaakt, tractaten door hem gesloten, concessies door hem verleend, en steeds moest hij de spits afbijten, als de Zoon des Hemels, voorgelicht door den een of anderen Raad van Mandarijnen, weigerde de besluiten van Li goed te keuren.

Maar voor Europa niet alleen was Li „de man” waarmede men in Chineesche zaken rekening moest houden. Een enkele blik op de talrijke betrekkingen, die hij in zijn vaderland bekleedde, doet zien, dat hij ook daar als een *omnis homo* werd beschouwd. Meer dan een kwarteeuw lang was Li onderkoning of gouverneur-generaal van de provincie Pet-Chi-Li, een betrekking die hem veel last bezorgde en veel verantwoordelijkheid oplegde. Daarbij was hij superintendent voor den handel in het noordelijk deel van het Hemelsche Rijk, wat hem voortdurend in aanraking bracht met de vreemde consuls, met handelaars en vertegenwoordigers van buitenlandsche firma's, en waardoor op hem de plicht rustte te beslissen in alle handelszaken, oneenigheden, verschil van meening over tractaten, het sluiten van overeenkomsten en verdragen, het heffen van tollen en vele andere dingen; maar tevens legde deze betrekking hem de verantwoordelijkheid op voor de spoorweg- en telegrafische verbindingen, voor het aanleggen van nieuwe lijnen, voor het aangaan van scheepvaartcontracten, en zelfs voor verschillende industriele ondernemingen — waarvoor zijn belangstelling echter meer dan platonisch was.

Deze betrekkingen zouden voldoende zijn, zelfs voor een ijverig en werkzaam man. Maar zij vormden slechts een klein deel van den last, die gelegd werd op de schouders van Li-Hung-Chang. Want hij was bovendien nog minister *à la suite*

van buitenlandsche zaken; al droeg hij daarvan officieel niet den titel, toch belastte de keizerlijke regeering te Peking hem met de zorg voor alle buitenlandsche betrekkingen van het rijk. Hij was minister van marine, en commandant der vloot; minister van oorlog en commandant van een legerkorps; inspecteur der vestingwerken en directeur der nationale verdediging. Maar hij was ook minister van koloniën, als men de Chineesche bezittingen in Thibet, Mongolië en Korea ongeveer met onze koloniën wil gelijk stellen. In één woord — hij was een volslagen ministerie, in één persoon vereenigd.

En hij kon niets van de werkzaamheden, die al deze betrekkingen hem oplegden, overlaten aan de Raden van Mandarijnen, die in Peking arbeiden onder het onmiddellijk toezicht van den keizer. In naam werkten die Raden met hem mede; in de daad werkten zij hem tegen, ondermijnden zij zijn invloed bij den keizer, en moest hij onophoudelijk verdacht zijn op de mogelijkheid, dat hetgeen hij met moeite en zorg had tot stand gebracht, in Peking werd bedild of afgekeurd.

Dat juist maakte het leven zoo moeilijk voor den onderkoning van Pet-Chi-Li. En dat is ook de oorzaak, dat zijn arbeid gedurende vele jaren zoo hopeloos onvruchtbaar is gebleven. Hij maakte zich op om bergen te verzetten en slaagde er te nauwer nood in eenig puin op te ruimen. En toch hebben de hoop om iets tot stand te brengen, de geestkracht en de volharding hem nooit verlaten. Thans nog, nu hij meer dan 74 jaren oud is, heeft hij dat getoond door zijn reis om de wereld. Met eigen oogen wilde hij de „Westersche barbaren” gaan zien in hun eigen woonsteden, wilde hij zich gaan overtuigen wat er is van hun hooggeroemde beschaving, van hun veelbesproken uitvindingen. Hij wilde in staat zijn *de visie* daarover te kunnen oordeelen, opdat hij, teruggekeerd in zijn vaderland, zou kunnen zeggen: „Zoo is het, en zoo; ik heb het gezien en onderzocht en goed bevonden”.

Of het echter eenig resultaat zal hebben voor het Chineesche rijk is voorshands te betwijfelen. Want onder de honderd miljoenen bewoners van China staat Li ongeveer alleen. Hij kan

niet rekenen op iemands steun. De mandarijnen en geletterden werken hem tegen; de groote massa van het volk is inert, maar met een *vis inertiae* die kan overslaan tot reactionnair handelen. De staatkundige machinerie van China, een zwaar en log samenstel, kwam alleen in beweging waar het gold de hervormingen tegen te houden, die deze ééne man trachtte in te voeren. Voor zijn doel had hij de geestdriftige medewerking noodig van alle standen der maatschappij; hij vond noch geestdrift, noch medewerking. Hij vond zelfs geen vrienden; slechts vijanden en tegenstanders. En de steun, dien hij ondervond van enkele vreemdelingen, strekte slechts om de ijverzucht zijner benijders te versterken.

Gaat men dit alles na, dan mag men verbazing toonen, niet over het feit dat Li er niet in geslaagd is het Chineesche Rijk te hervormen, maar dat hij den strijd heeft willen en kunnen volhouden. Voor een groot deel moet die vasthoudendheid worden toegeschreven aan zijn innige overtuiging, dat de staatkundige en administratieve inrichting van het Hemelsche Rijk volmaakt is. Want hij was Chinees, altijd en onder alle omstandigheden. De eerbied voor hetgeen door de stichters en vermeerders van China is tot stand gebracht, is nooit bij hem aan 't wankelen gebracht, evenmin als het besef, dat de ware beschaving alleen bij de Chineezzen te vinden is en die van alle andere volken der wereld overtreft. Hij zag wel in, dat de Westersche barbaren uitvindingen hadden gedaan, die van zeer veel nut konden zijn voor de ontwikkeling van handel en nijverheid, van landbouw en welvaart in China — en hij poogde met alle hem ten dienste staande middelen die uitvindingen eveneens toe te passen in zijn land. Maar hij was onbekend met het feit, dat de meest volmaakte machines onnut zijn in handen van menschen die de bekwaamheid, de ondervinding en de geestkracht missen om er nut van te trekken. De lange en moeilijke geschiedenis van den strijd der volken om welvaart en vooruitgang was voor hem niet geschreven. Met al zijn scherpzinnigheid heeft hij nooit begrepen, hoe juist het evangeliewoord is: „men doet geen nieuwen wijn in oude lederen zakken; anders zoo bersten de

zakken en de wijn wordt uitgestort en de zakken verderven". Hij wilde de jonge en krachtige loten van den boom der Europeesche beschaving enten op den ouden, vermolmden stam van Chineesche letterknechterij en middeneeuwsche wijsbegeerte — en hij zag niet in, dat die loten zouden afsterven zonder den boom nieuwe levenskracht te geven. Met één sprong wilde hij China, uit de periode van versteening waarin het verkeert, plaats doen nemen naast de leidende naties van Europa, doch hij vergat, dat dit alleen kan geschieden als het volk denzelfden ontwikkelingsgang doormaakt, dien de volken van het Westen hebben afgelegd.

Doch al zou Li-Hung-Chang niet meer zijn dan de éénoog, die koning is in het land der blinden, toch neemt hij in de geschiedenis van zijn land en van de wereld een voorname plaats in. Want beoordeeld in het licht van de godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke toestanden van zijn land, onder den invloed van overlevering en omgeving, is hij een hervormer. Hij heeft onderstaan, wat niemand vóór hem durfde doen. Het is de verdienste van Li, de bemiddelaar geweest te zijn tusschen de fossiele verwaandheid van China en de verlichte meeningen der moderne wereld. Hij heeft gebroken met de arrogantie der Chineesche regeeringspersonen, met hun weigering om vreemdelingen te ontvangen, met hun ijdele zelfingenomenheid.

In zaken toonde hij gezond verstand en een vlug begrip te bezitten; klachten kwam hij steeds halverwege te gemoet; opmerkingen ontving hij met hoffelijkheid; zijn gedrag en zijn houding tegenover vreemdelingen waren steeds voorbeeldig. Hij was toegankelijk, niet alleen voor officieele vertegenwoordigers van vreemde mogendheden, maar voor elken vreemdeling, die slechts een aannemelijk voorwendsel wist te bedenken om zijn kostbaren tijd in beslag te nemen.

Voor ons schijnt dat weinig; maar voor een Chinees, en vooral voor een hooggeplaatst ambtenaar, was het een waagstuk op hoffelijke wijze te verkeereren met vreemdelingen, met hen in het openbaar aan te zitten aan maaltijden, en zijne echtgenoot te veroorloven haar gedwongen afzondering te ver-

laten en tot op zekere hoogte deel te nemen aan de vermaken en genietingen van Westerlingen. Door zoo te handelen trotseerde hij den geheelen overgeleverden schat van levenservaring, waarop het Chineesche volk zoo trotsch is. Hoe gering dit alles ons toeschijnt, in China heeft het ontzaggeijk veel te beteekenen; want het was een vooroordeel dat moest worden overwonnen, en een vooroordeel dat diep wortel had geschoten in het Chineesche volksleven.

Herhaaldelijk is hij dan ook lastig gevallen door de wijzen in Peking, die zich belast wanen met de zorg, dat niets vreemds worde ingevoerd in het Rijk des Hemels. De Raad van Censoren heeft meermalen den onderkoning van Pet-Chi-Li in het openbaar aangeklaagd, wegens het schenden der voorvaderlijke zeden, wegens het onderhouden van een vriendschappelijke betrekking met „barbaren en roodharige duivels”, zelfs wegens landverraad. Geen poging is verzuimd om hem ten val te brengen. Maar zijn macht en zijn invloed zijn er nooit door geschokt geworden. Want hij ontleende die macht niet aan het vertrouwen des keizers, noch aan den aard der betrekkingen die hij bekléedde; zij was alleen het gevolg van zijn karakter, van zijn optreden en van den invloed der omstandigheden. Toen hij, tijdens den oorlog met Japan, van al zijn betrekkingen ontheven was, toen hem alle titels en eerbewijzen waren ontnomen, toen hij als een balling was in zijn eigen land — was zijn macht nog ongeschokt. De keizer moest hem, met gunsten overladen en van onbepaalde volmachten voorzien, belasten met het sluiten van den vrede. Want in China was daartoe niemand in staat, en in Japan wilde men met niemand anders te doen hebben. Alle gezanten werden afgevoerd met de boodschap: „Wij willen met niemand onderhandelen dan met Li-Hung-Chang”. En toen het gerucht liep, dat Li overleden was, riep graaf Ito uit: „Als die man gestorven is, zal ik hem uit het graf moeten halen, om met hem over den vrede te onderhandelen”.

Is er nog een voorbeeld denkbaar, dat beter de plaats aanwijst, die door Li-Hung-Chang in China wordt ingenomen?

II

De man, die bestemd was voor zijn vaderland zooveel te pogen en die zulk een grooten invloed zou oefenen op de lotgevallen van het Chineesche rijk, werd in 1822 geboren te Hofei in de provincie An-Hui. Naar het oud-Chineesche gebruik werd de jonge Li bestemd voor den geletterden stand. Zijn vader was een man, die vele examens had gedaan, en een zekeren graad had behaald in de klasse der geletterden, maar hij bezat noch invloed, noch vermogen, en was daarom steeds in ondergeschikte betrekkingen werkzaam geweest.

Van de jeugd van Li-Hung-Chang is weinig bekend. Hij was een ijverig en werkzaam scholier, die zich vooral onderscheidde door zijn fraai schrift, wat in China als een zeer groote verdienste wordt beschouwd. Tallooze malen werd hij geëxamineerd, en altijd oogstte hij daarbij den lof in van zijne examinatoren. Steeds hooger werd de rang, dien hij innam onder de literaten van zijn land; en eindelijk, in 1846, legde hij met grooten lof het eindexamen af van de keizerlijke hoogeschool te Peking.

Hij was nu gereed voor den staatsdienst. Van het geëxamineerd wordende deel der bevolking, werd hij overgeplaatst bij het examineerende. Eerst kreeg hij, voor korten tijd, een betrekking aan de keizerlijke drukkerij te Peking. Maar spoedig verwisselde hij het correctorschap van de *Peking Gazette* met een zetel in de Han-Lin-Academie. Deze academie, die eenigzins overeenkomt met ons Koninklijk Genootschap of de *Académie Française*, geeft den leden een jaarlijksche toelage, waarvoor zij zich verbinden de studie te bevorderen door woord en voorbeeld. In den regel worden de leden der Han-Lin-Academie, na eenigen tijd van voorbereiding, geplaatst bij het binnenlandsch bestuur; en dan begint de tijd waarin zij, na eindlooze examens, geleidelijk opklimmend, hun beste levensjaren zoek brengen met de haarkloverijen der Chineesche administratie. Dat zou ook Li's lot zijn geweest, indien niet een samenloop

van omstandigheden hem de pen met het zwaard had doen ruilen. Het was de opstand der Taipings die hem daartoe aanleiding gaf.

In de zuidelijke provinciën van het Chineesche rijk heerschte sinds langen tijd een revolutionnaire geest. De secte der Hungh-Wui, een der meest gevreesde geheime genootschappen van China, had daar vele volgelingen gevonden, en was daardoor in staat geworden haar krachten te meten met die van de regeeringsambtenaren. Het doel der Hungh-Wui was, de Mandschoe-dynastie, die uit het noorden was gekomen, te verdrijven en een afstameling van het oude Chineesche vorstenhuis op den troon te Peking te plaatsen. De agenten der Hungh-Wui werkten met ijver onder de bevolking, en telkens braken opstanden uit, die niet altijd gemakkelijk te onderdrukken waren. Er ontbrak slechts een krachtige persoonlijkheid, die de volgelingen der Hungh-Wui wist te vereenigen in een poging, om van het zuiden uit de vaan des opstands in China op te steken.

Zulk een leider stond, omstreeks 1842 op, in den persoon van een schoolmeester uit Kwantung, die den naam Hungh-tsiu-Tsuen aannam, om daardoor zijn verbinding met het geheime genootschap en de goddelijkheid zijner zending aan te toonen. Deze man, die bestemd was in de geschiedenis van China een gewichtige rol te vervullen, was in 1813 geboren in een dorpje bij Canton, waar zijn vader landbouwer was, en waar de latere „Hemelsche Koning Tsuen” als knaap met het hoeden der kudden van de dorpsbewoners was belast.

Aan dien werkkring ontloopen, had Tsuen te Canton kennis gemaakt met een Amerikaanschen zendeling, die gepoogd had hem eenig denkbeeld te geven van de Christelijke leer. Door zijn halve kennis en zijn verwarde verbeelding geleid, meende hij de geroepene Gods te zijn, die belast was met het verdrijven der Mandschoe-dynastie. Steeds hoog opgevende van zijn zienersgaven en van de persoonlijke gesprekken, die hij gevoerd had met God den Vader en God den Zoon, trok hij door het land; zijn aanhang nam spoedig aanzienlijk toe in de provinciën Kwanghung en Kwangsi. Duizenden schaaarden

zich onder zijne bevelen, en een aantal plaatsen vielen hem in handen. In 1851 had hij zich meester gemaakt van Yungan, en twee jaren later veroverde hij Nanking, de hoofdstad van het rijk onder de Ming-dynastie. Hier proclameerde hij zichzelf als Tien-Wang of Hemelsche Koning, en gaf hij zijn bevelen uit, gedagteekend in het eerste jaar van het rijk der Tai-ping (van den Grooten Vrede). Vier zijner bloedverwanten benoemde hij tot Wangs, of Koningen, van het Zuiden, Westen, Noorden en Oosten, en weldra omgaf hij zich door een oosterschen hofstoet. Zijn wreedheid evenaarde zijn barbaarschheid; zonder vorm van proces liet hij zijn volgelingen en zelfs zijn bloedverwanten onthoofden en met eigen hand vermoordde hij zijne vrouwen, als zij hem niet langer behaagden.

Het scheen, dat geheel China ten offer zou vallen aan den woesteling, die in 1853 reeds de provinciën Anhui, Honan, Shantung en Zuid-Chili had onderworpen en zijn verblijf had gevestigd in Tsinghai, op twintig mijlen afstand van Tientsin.

Li-Hung-Chang vertoefde in dien tijd bij zijn vader te Hofei; met bezorgdheid sloeg hij de vorderingen van den opstand gade en overtuigd, dat ieder, in welke betrekking ook geplaatst, moet medewerken voor het welzijn van het land, bracht hij een afdeeling troepen op de been om den Tien-Wang te bestrijden. Zijn legertje was te klein, om er meer mede te doen, dan den vijand te verontrusten. Maar dat deed hij dan ook zonder ophouden; en zijn optreden bleef niet zonder gevolg. Toen de keizerlijke troepen uit Tientsin de Taipings noodzaakten Tsinghai te verlaten, bracht Li met zijne vrijwilligers den naar Nanking vluchtenden vijand aanmerkelijke verliezen toe.

Wat Li had gedaan was niet onopgemerkt gebleven; zijn flinke houding had de aandacht getrokken van Tseng-Kwo-Fan, den onderkoning van Huk-Wang, en deze lijfde het legertje van Li bij zijn eigen troepen in. Zoo werd Li, hoewel hij voor burgerlijk ambtenaar was opgeleid, in een militaire betrekking verbonden aan het gevolg van Tseng-Kwo-Fan. En in die betrekking onderscheidde hij zich weldra zoo gunstig, dat hem een zwarte veer en een witte mandarijnenknoop werden ver-

leend, en dat hij in 1859 met den rang van Taotai naar Fuh-Kien werd gezonden. Het scheen, dat de opstand weldra onderdrukt zou zijn, en dat de „Hemelsche Koning” aan het einde zijner heerlijkheid was gekomen.

Doch de oorlog van 1860, met Engeland en Frankrijk, veranderde dit alles weder. De keizerlijke troepen, noodig voor den ongelijken strijd tegen de verbonden mogendheden, moesten de Taipings de handen vrijlaten. De „Hemelsche Koning” en zijne Wangs maakten daarvan gebruik om spoedig het verloren terrein te herwinnen en hun veroveringstochten voort te zetten tot Shangai toe. Hier echter zouden zij het hoofd stooten. De vreemde kooplieden in de groote Chineesche haven- en handelstad hadden de hulp ingeroepen der Engelsche en Fransche eskaders, en besloten tevens op eigen kosten een leger uit te rusten, dat met de verdediging der stad en met de bestrijding van den Tien-Wang zou worden belast.

Heel veel bizonders was dit legertje niet; samengesteld uit vrijwilligers, meestal zeelieden van alle natiën, die vaak goede redenen hadden niet meer naar boord of naar hun vaderland terug te keeren, was het een bende waarin slechts met groote moeite krijgstuicht was te handhaven, en die in veroverde plaatsen al niet minder bar huis hield dan de troepen van den Tien-Wang. Met afwisselend geluk streed het legertje onder de Amerikaansche gelukzoekers Ward en Burgevine tegen de Taipings; en den grootschen naam van „Altoos verwinnend Leger”, dien het zich had toegeëigend, verdiende het in slechts zeer bescheiden mate.

Maar Li was met de oprichting ervan zeer ingenomen. Zijn strenge opmerkingsgave had hem, waar hij met vreemdelingen in aanraking kwam, reeds doen ontwaren dat zij, al waren zij ook slechts barbaren, in het veld en in de werkplaats de meerderen waren van de Chineezee, door hun moed en hun bewapening, hun doorzicht en hun bekwaamheid. En toen zij, tijdens den veldtocht in 1860, het Chineesche leger herhaaldelijk hadden verslagen, en zelfs het zomerpaleis te Peking hadden ingenomen, was zijn meening gevestigd. Zulk een ramp mocht

niet meer voorkomen; en er was slechts één middel om dat te beletten. Als een goed homœopaath gebruikte Li in den letterlijken zin het gelijke om het gelijke te verbeteren. Vreemde soldaten, vreemde wapenen en vreemde krijgsmethoden moesten worden toegepast, om China te bewaren voor een herhaling der gebeurtenissen, die de vlucht en den dood van den keizer ten gevolge hadden gehad. En al dadelijk kon van dit stelsel worden gebruik gemaakt, om den opstand der Taipings te onderdrukken. De vreemdelingen waren, naar de Chineesche beschouwing, slechts werktuigen, die de Chineesche troepen de kunst van oorlogvoeren naar westersche begrippen zouden leeren. Die beschouwing bracht Li er toe, met zijn legertje naar Shanghai te gaan, en als 't ware op te treden als toezien-
chef van het „Altoos verwinneud Leger.”

III

Het was in dien tijd, dat Li-Hung-Chang meer van nabij kennis maakte met Europeanen; en het toeval wilde, dat daar-
onder zich een man bevond, die, door zijn houding en zijn gedrag, de achting en de vriendschap zou winnen van den Chineeschen staatsman. Wij hebben Gordon genoemd.

Ward had het niet lang gemaakt, als bevelhebber van het „Altoos verwinneud Leger”. Bij de bestorming van Tseki was hij gewond, en weinige dagen daarna aan zijn wonden overleden. Zijn dood werd in China met leedwezen vernomen; want hij was een dapper man, die der regeering van het Hemelsche Rijk ontegenzeggelijk nuttige diensten had bewezen. Het bevel over zijn legertje werd opgedragen aan zijn onderbevelhebber, Burgevine, eveneens een Amerikaan. Deze miste echter het vertrouwen, dat Li zijn voorganger had toegedragen. Daarbij kwam nog, dat de *Patriotic Association* te Shanghai, die tot dusver de kosten voor het „Altoos verwinneud Leger” had gedragen, na den dood van Ward weigerde langer de daarvoor benoodigde dertig duizend pond sterling op te brengen, indien geen waarborgen werden gegeven, dat dit geld behoort

lijk zou worden besteed. Takee, een bankier te Shanghai, die met de uitbetaling der gelden belast was, meende gronden te hebben om Burgevine niet te vertrouwen en zeide hem dit. Een en ander had een stormachtig tooneel ten gevolge in de woning van Takee, waarbij Burgevine zich van een aanzienlijke geldsom meester maakte, na den bankier mishandeld te hebben.

Op verzoek van Li-Hung-Chang deelde generaal Staveley, de commandant der Engelsche troepen te Shanghai, aan Burgevine zijn ontslag mede; en tegen alle verwachting legde de Amerikaan zonder morren zijn commando neder. Een poging der „Onoverwinnelijken” om een opstand te beginnen nadat hun bevelhebber hun was ontnomen werd door Li onderdrukt. En majoor Gordon, van het Engelsche leger, werd door generaal Staveley aangewezen om het bevel over de bende Europeesche avonturiers te aanvaarden.

Li-Hung-Chang was sedert kort tot commandant der keizerlijke troepen en gouverneur van Kiang-tse benoemd, toen hij met majoor Gordon kennis maakte. En reeds dadelijk na die kennismaking zag Li in, van welk kaliber de nieuwe bevelhebber was. De verovering van Fushan, waarbij Gordon al zijn moed en onverschrokkenheid, al zijn kalnte en vertrouwen in hooger leiding aan den dag legde, was voor Li als een openbaring. In een memorie aan den keizer deelde Li zijn denkbeelden over den „officier Gordon die met het bevel over het „Altoos verwinnend Leger” belast is” mede, en droeg hij den Engelschen majoor voor ter benoeming tot Tsungping of generaal brigade-commandant. De keizer vaardigde een besluit in dien geest uit en droeg Li op, om Gordon zijn hooge tevredenheid te betuigen.

Maar aan die tevredenheidsbetuiging had Gordon al even weinig als aan den schoonen Chineeschen titel; hij had steun noodig en medewerking, en die ontbraken hem maar al te zeer. In zijn legertje had hij te kampen tegen mouterij en onwilligheid; zijn bondgenooten lieten hem niet alleen in den steek, maar in hun dwaze ijverzucht op de voordeelen, die hij voor hun zaak behaalde, gingen zij hem haten. Het kwam

zelfs zoover, dat generaal Cheng, de commandant van een der Chineesche afdeelingen, als bij vergissing op de troepen van Gordon ging schieten, zoodat Gordon zich genoodzaakt zag den Chinees voor de keuze te stellen: verontschuldigen aanbieden of den strijd met de Onoverwinnelijken aanvaarden. Het kostte Li-Hung-Chang en Sir Halliday Macartney heel wat moeite, dezen onzaligen twist bij te leggen.

Nog erger dingen zouden de verhouding tusschen Li en majoor Gordon bemoeilijken. Tijdens de bevelvoering van Ward en van Burgevine hadden de „Onoverwinnelijken” vrijheid gehad te plunderen in de veroverde steden. Hieraan wilde Gordon een einde maken; en hij stelde Li voor een gratificatie beschikbaar te stellen voor elke plaats die genomen werd, om daar door het plunderen te voorkomen. Dit voorstel bracht Li in groote verlegenheid. Zijn provinciale kas werd door de groote uitgaven geducht verminderd; uit Peking had hij geen ondersteuning te verwachten, en hij zag voor zich zelf geen bezwaar in de plundering, die Gordon zoo verwerpelijk voorkwam. Na de inneming van Kunshan zond hij Gordon de gevraagde geldsom, maar schreef er tevens bij „dat zulke ongeregelde betalingen hem zeer lastig waren”. En toen ook de geregelde betalingen op zich lieten wachten, verloor Gordon het geduld, dat toch al niet groot meer was na de ervaringen die hij van de Chineesche overheden had opgedaan. Hij schreef Li een briefje, waarin hij zijn besluit mededeelde het bevel neer te leggen, daar hij het niet overeenkomstig zijn waardigheid als Engelsch officier achtte, te smeeken om hetgeen hij voor zijn troepen noodig had. Toen Gordon dit briefje verzonden had, steeg hij te paard en reed naar Shanghai.

Het is te begrijpen hoe Li-Hung-Chang na de ontvangst van dit bericht te moede was. Persoonlijk stelde hij de hulp van Gordon op hoogen prijs; en hij achtte die hulp thans te meer noodig, daar hij bericht had ontvangen dat Burgevine uit Shanghai was gevlucht en met een aantal Europeanen en een gestolen stoomboot naar Soochow was gegaan, om zijn diensten aan de Taipings aan te bieden. En het „Altoos Verwinnend

Leger", dat steeds voor Burgevine nog een zekere genegenheid koesterde was, juist thans, overgelaten aan zichzelf. De bekwame en heldhaftige officier, die naar binnen en naar buiten zoo krachtig zijn gezag wist te handhaven, had het commando neergelegd.

Terwijl Li-Hung-Chang nog zon op middelen, om in dien toestand te voorzien, ontving hij het bericht, dat Gordon spoor-slags uit Shanghai teruggekeerd, het bevel over zijn leger weder had aanvaard. Voor 't eerst begreep Li dat het nog andere motieven waren dan eerezucht en winstbejag, die den vreemden officier bezielde; voor 't eerst gevoelde hij, dat Gordon nu, als altijd, door plichtsbesef werd geleid.

Weldra zou hij ondervinden, welke andere gevoelens er nog huisden in Gordon's gemoed, gevoelens die voor den Chinees volkomen onbegrijpelijk waren, doch die hem langzamerhand de oogen openen voor Gordon's ware natuur.

Met kracht had Gordon het ondernomen de Taipings en hun aanhang uit Soochow te verdrijven. Met geen ander wapen dan een kleine rotting, die door vriend en vijand „de tooverstaf der overwinning" werd genoemd, leidde hij, aan het hoofd zijner troepen, elken aanval. Nu aanvallend, dan verdedigend optredend, had hij weldra de forten genomen, die Soochow beschermden tegen een *coup de main*. De Wangs, die de stad verdedigden, begonnen te begrijpen, dat die verdediging hopeeloos was, en gaven zich aan Gordon over.

Li-Hung-Chang woonde, als opperbevelhebber van het keizerlijke leger, de belegering van Soochow bij; en van hem verkreeg Gordon de belofte dat de Wangs gespaard zouden blijven en dat de stad niet geplunderd zou worden.

Om te beletten dat zijn onoverwinnelijken tot plunderen zouden overgaan, voerde hij dezen naar Kwiusan, en keerde toen terug naar Soochow om de Wangs met de verkregen voorwaarden in kennis te stellen. Hij vond hen allen te paard, gereed de poort uit te gaan, om aan Li-Hung-Chang de sleutels der stad plechtig te overhandigen. Buiten gekomen, werden de Wangs door generaal Cheng of op diens last vermoord. Toen

Gordon dit vernam ontstak hij in edelen toorn. Hij ontbood zijn troepen uit Kwinsan om Li gevangen te nemen. Maar zijn bode werd door de keizerlijke troepen aangehouden, het bevelschrift verscheurd, Gordon zelf opgesloten en twintig uur gevangen gehouden. Al dien tijd duurde de plundering der stad voort.

Toen Gordon eindelijk bevrijd was en den toestand kon overzien, kende zijn verontwaardiging geen grenzen meer. Voor het eerst gedurende den oorlog wapende hij zich, en snelde, met den revolver in de hand, naar het hoofdkwartier van Li, vastbesloten de bloedige daad te wreken. De eer van een Engelsch officier was geschonden, het gegeven woord verbroken. Doch Li was door generaal Cheng gewaarschuwd, en hield zich drie dagen lang in de veroverde stad verborgen. Moedeloos trok Gordon met zijn troepen naar Kwinsan terug, en verklaarde toen, dat het voor een Europeesch officier onmogelijk was te dienen onder een man als Li-Hung-Chang, die zijn eerewoord had verbroken.

Li-Hung-Chang heeft zich eigenlijk van de reden van Gordon's toorn nooit een goed denkbeeld kunnen vormen. Wat hij gedaan had kwam hem vreeselijk gewoon voor. Zooals hij later in zijn rapport aan den keizer uiteen zette, had hij de Taiping-koningen alleen laten dooden om den opstand te onderdrukken en verraad te voorkomen. En ondanks den eerbied, dien Gordons gedrag, en zijn later getoonde onbaatzuchtigheid bij hem opwekten, zou hij zeker niet beloofd hebben, voortaan anders te handelen. Bovendien werd Li's handelwijze volkomen goedgekeurd door de regeering te Peking. In het keizerlijke bevelschrift, naar aanleiding der inneming van Soochow uitgevaardigd lezen wij:

„Li-Hung-Chang heeft, sedert zijn benoeming tot gouverneur van Kiangsu groote voorzichtigheid en berekendheid getoond; zijn bekwame handelingen hebben groot succes gehad; telkens opnieuw heeft hij steden veroverd en eer behaald op slagvelden. En thans heeft hij, door de verovering van Soochow, zich nog meer lofwaardig gemaakt. Als een bewijs van Onze hooge

goedkeuring, kennen Wij hem toe den eeretitel van „Beschermer van den Troonopvolger,” en schenken Wij hem het recht tot het dragen van het gele buis.”

Gordon ontving, als belooning voor zijn doorzicht, zijn toewijding en zijn ijver, een militaire decoratie van den eersten rang en een geschenk van tienduizend taelen. Hij joeg echter de boden, die hem op gouden schalen deze som gelds kwamen aanbieden met stokslagen zijn deur uit. Dit was voor Li wel het meest onbegrijpelijke; hij moest bij zich zelf bekennen, dat een Chinees het nooit zou gedaan hebben. Maar het opende toch Li's oogen voor het ridderlijke en het onzelfzuchtige in Gordon's karakter, en het werd de grondslag voor de achting en den eerbied, die Li nog steeds de nagedachtenis van *Chinese-Gordon* toedraagt.

De kennismaking en het verkeer met Gordon is dan ook van grooten invloed geweest op Li's houding en denkwijze in later jaren.

IV

Met de inneming van Soochow was de zwaarste slag aan den opstand toegebracht. Door een soort van apologie, waarin Li-Hung-Chang aan majoor Gordon en zijn troepen grooten lof toezwaaide en betoogde, dat voor zijn veiligheid en die van het Rijk de executie der Wangs noodig was geweest, was de goede verstandhouding in zooverre hersteld, dat Gordon weder deel nam aan den strijd tegen de Taipings. In 1864 werd door de vereenigde machten van Gordon en Li Chan-chu-fu genomen, en in hetzelfde jaar, nadat het „Altoos verwinnend leger” ontbonden en Gordon naar Engeland was teruggekeerd, bracht Li-Hung-Chang Nanking, het laatste reduit van de Taipings, tot onderwerping.

De regeering te Peking maakte, in een keizerlijk beveldschrift, grooten ophef van de gewichtige en belangrijke diensten door Li ter onderdrukking van dien opstand bewezen. Tot belooning werd Li in den adelstand verheven met den titel *Pih* of graaf,

en bovendien versierd met den blauwen mandarijnsknoop en de eenoogige pauweveer.

De opstand der Taipings had van den geleerde zonder vooruitzichten een hooggeplaatst militair ambtenaar gemaakt, voor wien de toekomst eer, roem en aanzien brengen kon. Maar meer nog, die opstand had Li in kennis gebracht met de vreemdelingen en had hem, bij grooten eerbied voor het karakter van een enkele, geleerd hoe hij de vreemdelingen kon gebruiken in het belang van China, zonder hun echter te veel macht te verleenen. De meeste vreemdelingen, met wie hij in aanraking kwam, waren hebzuchtig; met geld meende hij veel te kunnen doen, zoo niet alles. Mannen als Gordon, die den brenger van schalen vol goud met stokslagen verjagen, vond hij niet veel onder de avonturiers, de Wards en de Burgevines, waarmede de opstand hem had in kennis gebracht. Nu hij met gezag bekleed is, wil hij wel de vreemde mannen in zijn dienst nemen, om zijn troepen te onderrichten in de westerse wijze van oorlogvoeren en zijn vloot in te richten naar het westersche voorbeeld, maar hij toont een verbazende sluwheid in zijn verhouding tot de vreemdelingen en zendt ze gewoonlijk weg, zoodra hij meent dat ze genoeg hebben verricht voor zijn doel.

Toen de opstand onderdrukt was, begon Li zorg te dragen voor het herstel van de welvaart in zijn gebied. Door verstandige bevelen, voor wier opvolging hij persoonlijk waakte, wist hij de verwoeste dorpen weder te doen herstellen, de akkers weer te doen bebouwen, en de nijverheid weder te doen toenemen. Doch te midden van dit werk des vredes trof hem plotseling het bericht, dat een nieuwe opstand was uitgebroken in de provinciën Shangtung en Honan. De overblijfselen van de troepen der Taipings hadden zich daar verzameld, onder den naam van *Nienfei*, en bij keizerlijk besluit werd Li benoemd tot commandant der troepen, die dezen opstand moesten onderdrukken. Zich de ervaringen ten nutte makende, die de opstand der Taipings hem had geschonken, begon Li een legerkorps van vreemdelingen aan te werven en daarmede de opstandelingen

te bestoken. Heel gelukkig was hij niet. Zijn voetvolk richtte weinig uit tegen de bereden rebellen; en de berichten die Li naar Peking moest opzenden konden, hoe fraai gekleurd ze ook waren, zijn nederlagen niet geheel verbergen.

Voor de vijanden, die Li toen reeds in Peking had, was de gelegenheid te schoon om er geen gebruik van te maken. De Raad van Censoren diende een aanklacht tegen hem in, wegens slofheid en weinig ijver bij het vervullen van zijn ambtsplichten. En als gevolg van die aanklacht werd Li in 1868 vervallen verklaard van al zijn waardigheden en naar Woochang gezonden, waar hij als gouverneur moest optreden.

Maar Li liet zich maar zoo niet achteruit zetten. Hij diende een memorie in bij het hof, waarin hij er op wees, dat het gebrek aan cavalerie hem tot dusver belet had den opstand te onderdrukken. Hij verzocht, dat hem een afdeeling Mongoolsche ruiters zou worden toegevoegd en smeekte tevens zijn bevel te mogen behouden, om den opstand te onderdrukken. De keizer stond dit toe, en gelukkig voor Li keerde de kans. Kort daarna kon hij het verslag inzenden van een belangrijke overwinning, die spoedig gevolgd werd door de geheele onderwerping van de opstandelingen.

Li werd naar Peking ontboden, persoonlijk door den keizer in zijn vroegere waardigheden hersteld, en als belooning voor zijn nieuwe diensten benoemd tot vice-grootsecretaris en Eersten Voogd van den Troonsopvolger.

Met al deze titels bekleed keerde Li-Hung-Chang terug naar Huk-Wang, de provincie, waarin hij tot onderkoning was benoemd.

Het was in die betrekking, dat Li ernstig ongenoegen kreeg met den Engelschen consul — een verschil van gevoelen dat tot groote onaangenaamheden aanleiding had kunnen geven. De zaak was deze: Totnogtoe had Li steeds den Engelschen consul in zijn Yamên ontvangen door de hoofddeur, den ingang bestemd voor de mandarijnen. Op zekeren dag meende Li, dat die eer voor den consul te groot was; hij stond gelijk met een Taotai, en deze werd door een zijdeur ontvangen.

De consul moest dus ook door de deur der Taotai's binnen komen. Dit nu weigerde de consul, en geruimen tijd bracht hij Li geen enkel bezoek. Heel rouwig was Li daarover niet; meermalen had hij zelfs verklaard liever geen bezoeken te ontvangen dan wel. Maar op den duur was deze verhouding toch onhoudbaar; en door de tusschenkomst van admiraal Keppel werd Li overtuigd dat hij den vertegenwoordiger van Hare Britsche Majesteit met de hem verschuldigde eerbewijzen moest ontvangen.

Het is zeker een opmerkelijk verschijnsel, dat zelfs een vooruitstrevend Chinees, als Li-Hung-Chang, van zulke kleinigheden zoo grooten ophief maakte. Maar het is tekenend voor China vooral. Prins Kung, de vriend en beschermer van Li-Hung-Chang, zeide eens tot sir Thomas Wade, den Engelschen gezant te Peking: „dat de herhaalde bezoeken van de vreemde gezanten, hoe aangenaam hem die persoonlijk ook waren, hem en zijne ambtgenooten van den Tsung-li-Yamên in slechten reuk brachten bij het volk, en dat hij daarom liefst die bezoeken tot de hoogst noodige beperkt zag”.

Wanneer Li en Prins Kung, die beiden vrijzinniger zijn dan negen tienden der andere mandarijnen zulke denkbeelden koesteren of uitspreken, is het duidelijk, dat de haat tegen de vreemdelingen bij de overige Chineesche machthebbers nog veel grooter is. En met dien erfelijken haat dient men, bij het beoordeelen van Li's houding, in meer dan een geval rekening te houden.

Als een staaltje van Li's zonderlinge begrippen over rechtspraak kan het volgende verhaal dienen, uit den tijd dat hij onderkoning van Huk-Wang was, en dat door prof. Douglas in zijn biografie van den „Grooten Chinees” wordt medegedeeld.

Op zekeren dag wordt een man voor hem gebracht, die een telegraafdraad had doorgesneden. Weenend erkende de man zijn misdaad; hij had er geen kwaad ingezien en beloofde, onder snikken, dat het nooit weer zou voorkomen.

„Wees niet zoo bedroefd, goede man”, zeide Li-Hung-Chang

„En maak je maar niet bezorgd over die zaak. Ik zal er wel voor waken dat het niet weer kan gebeuren.”

En zich omkeerend zeide hij tot de gerechtsdienaren: „Den kop er af!” De man werd weggevoerd en onthoofd.

Dit voorval toont, meer dan eenig ander, hoezeer Li nog Chinees was toen hij zetelde in het gouvernement van Huk-Wang. Die tijd was voor hem ook een leerschool, evenals de omgang met Gordon. En uit dien tijd dagteekent deze hartelijke brief aan kolonel Gordon, die blijk gaf welk een diepen indruk de commandant van het „Altoos Verwinnend Leger” bij den onderkoning had achtergelaten.

*„Aan Luitenant-Kolonel Gordon,
„Gewezen Opperbevelhebber van het „Altoos Verwinnend Leger.”*

„Toen Kolonel Doyli vertrok, verzocht ik hem, naar uw welstand te vragen, en uit uw brief, dien ik onlangs ontving, heb ik gezien, hoeveel oprechte hoogachting gij mij toedraagt; ik dank u voor de belangstelling, door tijd noch afstand verminderd, die gij voortdurend in mijn handelingen betoont. Ik verneem dat gij u tegenwoordig bezig houdt met het aanleggen van batterijen, en ik twijfel er niet aan, of de hierbij betoonde bekwaamheid zal uw roem verhoogen. Ik begrijp volkomen hoeveel genoeg en het huwelijk van uwe zuster met Dr. Maffit u zal gedaan hebben; te meer, daar zij zich in uwe nabijheid hebben gevestigd.

„Wat mij betreft, het laatste en het voorlaatste jaar (1867 en 1868 Tung Chi) heb ik, als Gevolmachtigde des Keizers, de expeditie tegen de opstandelingen in de Provinciën Shantung, Honan en Chihli aangevoerd, en daar de gelukster, die mijn Keizerlijke Meester begeleidt, mij niet verliet, was mijn veldtocht gelukkig. De aanvoerders vielen in mijn handen en werden ter dood gebracht, terwijl ik tevens de voldoening mocht smaken, aan tienduizenden de vrijheid te hergeven, die gedwongen waren geweest, partij te kiezen voor de oproerlingen.

„Toen in den herfst van het vorige jaar de vrede hersteld was, keerde ik naar de hoofdstad terug, en werd tot de audientie toegelaten bij Zijne Keizerlijke Majesteit, die mij tot Vice-Kanselier benoemde, mij tevens mijn militair kommando latende. In de eerste maan van dit jaar werd ik benoemd tot Gouverneur-Generaal van „Huk-Wang”. Iew Mingch-tuan heeft zich beroemd gemaakt en is baronet geworden. Kwo Sunglin heeft een erfelijke titel verkregen. Tot mijn leedwezen moet ik u melden, dat Yang Tinghsun in de zesde maan van het vorige jaar is overleden; als een blijk van Keizerlijke gunst zal een tempel worden opgericht aan zijne nagedachtenis gewijd. De betrekkingen met het buitenland zijn nu op beteren voet, daar ieder land zich met zijn eigen zaken bezig houdt. Van harte vereenig ik mij met uwen wensch, dat de vrede van langen duur moge zijn, doch mocht er te eeniger tijd oorlog uitbreken, dan zal ik, de voorzorgen door u in uw brief aangeduid in acht nemende, steeds gaarne uw hulp inroepen. De vlag-

gen van het Altoos Verwinnend Leger zijn nog steeds in mijn bezit. Van tijd tot tijd laat ik ze ontrollen, om ze na te zien, en terwijl zij mij herinneren aan oude tijden en gebeurtenissen, doen zij mij tegelijkertijd denken aan u, die zoover verwijderd zijt. Gij vraagt naar den oorsprong van het gele buis; deze orde is eerst onder de tegenwoordige dynastie ingesteld, en wordt verleend aan Vorsten, Staatslieden en beroemde Generaals. De eersten, die haar ontvingen, hadden „De Drie Oproerlingen” bevochten, en de districten „Tsinghai”, „Ya Kinchawam”, „Teasn Kin Chwan”, „Chun Foo”, „Hwangpoo” en „Sin Kiang” tot onderwerping gebracht. Sinds de dagen van „Heen Fung” zijn er slechts weinigen geweest, aan wie het buis verleend werd, terwijl gij van alle westerlingen, die China in militaire zaken behulpzaam geweest zijn, de eenige waart, die dit gunstbewijs ontvangen hebt, als belooning voor trouwe en groote diensten. Ongetwijfeld zal dit feit vermeld worden bij het nageslacht en ik gevoel mij trotsch bij de gedachte, dat gij u steeds hogere eer en onderscheiding zult verwerven. Ik heb den heer Hobson verzocht, dit antwoord te vertalen en te verzenden. Met de beste heilwenschen sluit ik hierbij mijn kaart in, en ben,

enz.,

LI-HUNG-CHANG.”

Lang zou Li niet in Huk-Wang blijven. In 1869 was hij benoemd tot Tsai-Hsiang, of minister zonder portefeuille, wegens zijn verdiensten in de onderdrukking der opstanden van de Taipings en de Nienfei. En nog in hetzelfde jaar werd hij belast met het onderdrukken van den opstand, die in de provincie Shensi was uitgebroken. Nog voor hij daar echter handelend kon optreden werd hij terug ontboden, omdat de keizer zijn tegenwoordigheid noodig oordeelde in Tientsin. En bekleed met de waardigheid van onderkoning van Pet-Chi-Li, de gewichtigste der Chineesche viceregaliën, kwam Li in het begin van 1870 te Tientsin aan.

V

In Tientsin, dat tot dien tijd bestuurd was door Tseng-Kwo-Fan, den eersten beschermer van Li-Hung-Chang, waren in het begin van 1870 ernstige onlusten uitgebroken. Reeds geruimen tijd broeide er iets onder het volk tegen de Christenzendingen, die van verschillende misdaden werden beschuldigd. Markies Tseng had wel iets daarvan gehoord, maar hij had het niet noodig geacht, maatregelen te nemen. Plotseling kwam

het tot een uitbarsting. Op den 21^{en} Juni trok een woeste bende naar het kinderziekenhuis, dat door Europeesche zusters bestuurd werd. Men had het gerucht verspreid, dat de zusters de kinderen opkochten, om ze de oogen uit te steken, die voor het bereiden van toovermiddelen werden gebruikt. Andere troepen trokken naar het Fransche consulaat, en naar de kathedraal. Dien dag werden de Fransche consul, een aantal priesters en alle zusters vermoord, en de lijken afschuwelijk verminkt.

De toestand was van dien aard, dat een krachtig man noodig was om de onlusten te onderdrukken, en de daders te straffen. Markies Tseng werd ontheven van zijn betrekking en naar Nanking gezonden, en Li-Hung-Chang met het bestuur over Pet-Chi-Li belast.

Vergezeld van een sterke legermacht kwam Li naar Tientsin. Zijn eerste werk was het uitvaardigen eener proclamatie, waarin hij iedereen met strenge straffen bedreigde, die zich aan overtredingen schuldig maakte. Hij herinnerde aan de groote daden die hij in dienst, van het Rijk had verricht, en verklaarde dat zijn troepen gereed waren om elke poging tot verzet onmiddellijk te onderdrukken.

Dadelijk nam Li het onderzoek ter hand. Een aantal personen werden gevangen genomen, onder de beschuldiging, aan de moorden medeplichtig te zijn. Maar de voorname personen, die in de zaak betrokken waren, bleven buiten schot. Li had de opdracht ontvangen, desnoods enkele personen uit het volk op te offeren om de vreemdelingen tevreden te stellen, maar tevens te zorgen, dat geen terechtstelling behoefde te volgen van mannen, die met den mandarijnen-knoop waren versierd. En Li kwam deze opdracht trouw na, wat hem een aantal onaangenaamheden bezorgde. Doch ditmaal waren de Raadgevers van den keizer op zijn hand; en alle vertoogen door den heer de Rochehouart en door sir Thomas Wade tot prins Kung en den Tsung-Li-Yamên gericht, bleven zonder gevolg. Het eenige wat zij konden verkrijgen was de goedkeuring der overeenkomst, gesloten tusschen Li en den Franschen gezant, waarbij bepaald werd, dat China zou betalen een schadeloosstelling

van 250 000 taels, en wel 120 000 taels als vergoeding voor de nagelaten betrekkingen en 130 000 taels voor het herstellen der schade aan de kerk en aan het kinderziekenhuis; dat de prefect en de bevelhebber van Tientsin zouden verbannen worden evenals vijf en twintig der aanleggers van de onlusten; en dat de twintig voornaamste schuldigen zouden worden ont-
hoofd.

Zoodra de goedkeuring hierop ontvangen was, werden de vonnissen onder persoonlijk toezicht van Li-Hung-Chang uitgevoerd. Voor de Chineesche regeering was deze regeling een uitkomst; want al was Frankrijk op dat oogenblik in een oorlog met Duitschland gewikkeld, te Peking vreesde men toch, dat de Fransche regeering met de wapenen voldoening zou komen vragen. Als belooning voor de zorg, die Li-Hung-Chang bij het regelen dezer moeilijke quaestie had getoond, werd hij benoemd tot mandarijn van de eerste klasse, met den rooden knoop en de pauweveer met twee oogen en tot buitengewoon lid van den Grooten Raad.

Li had thans van nabij het gevaar gezien van een oorlog met een Europeesche mogendheid; en hij had daarbij de overtuiging opgedaan, dat in zulk een oorlog China het onderspit moest delven. Het had geen vloot, geen versterkingen aan de monding der voorname rivieren, geen leger dat in staat was tegen een Europeesche troepenmacht te velde te trekken. Zoodra de quaestie met Frankrijk was geregeld, begon Li te zorgen, dat zijn provincie, zoo goed het ging, beschermd kon worden tegen een aanval. In overleg met zijn vriend, sir Halliday Macartney, richtte hij fort en aan den mond van de Peiho, en tusschen Takoe en Tientsin, die hij wapende met Krupp-kanonnen. In zijn hoofdstad richtte hij arsenalen in, die voorzien werden van de nieuwste en beste oorlogswerktuigen die hij kon machtig worden. Door het aankopen van kanonneerbooten bracht hij een vloot bijeen tot bescherming van de kust.

Bovendien begon Li geleidelijk een legermacht op de been te brengen, die hem een zekere mate van onafhankelijkheid

verschafte. Herhaaldelijk poogden de „wijze mannen” in Peking hem verdacht te maken bij den keizer; zijn militaire toebe-reidselen werden toegeschreven aan revolutionnaire plannen, die tegen den troon gericht zouden zijn.

Waarschijnlijk zullen die beschuldigingen ook wel in de hof-kringen zijn besproken; de steeds toenemende macht van den onderkoning van Pet-Chi-Li maakte dezen tot een gevreesde persoonlijkheid. Guerville verhaalt, dat hij eens, toen de cen-soren weder zeer ongunstige rapporten over hem hadden uit-gebracht, naar Peking werd ontboden. Li, die steeds goede be-trekkingen met enkele vrienden aan het hof onderhield, sloeg op dit bevel geen acht. Het werd weldra gevolgd door een tweede, dringender uitnoodiging; maar ook deze werd door den onderkoning voor kennisgeving aangenomen.

Toen kwam een derde, krachtige aanmaning om onmiddellijk naar de hoofdstad te reizen. Li antwoordde kort en even krachtig: „Ik kom. Maak legerplaatsen gereed voor de vijftigduizend man troepen, die ik medebreng.”

Op dit bericht sloeg de schrik den wijzen heeren te Peking om het hart; dadelijk werd een koerier afgezonden, met het beleefde verzoek aan Li, om stil te Tientsin te blijven.

Over welke zonderlinge beschuldigingen Li zich somtijds te verantwoorden had, toonen zijn talloze memories, opgenomen in de verschillende jaargangen van de *Peking Gazette*. Steeds was er een censor, die de rapporten van den onderkoning van Pet-Chi-Li aan een bekrompen en kleingeestig onderzoek onder-wierp, om te zien of er geen reden voor berisping of erger kon worden gevonden.

In den regel trok Li zich bedroefd weinig aan van al deze opmerkingen; hij beantwoordde ze gewoonlijk met een sarcas-tische hoffelijkheid; doch werd het hem een enkele maal te machtig, dan kon hij zich in krachtige termen tegen de hem ingebrachte beschuldigingen verweren.

De verhouding tot de vreemdelingen was, onder Li's bestuur, in Tientsin steeds beter geworden. Juist de omstandigheden

waaronder hij te Tientsin aankwam doen dit feit zoo bijzonder goed uitkomen. Sedert hij de moordenaars van 21 Juni had gestraft, heerschten vrede en rust in de provincie Pet-Chi-Li. Van onlusten of mishandeling van vreemdelingen is geen sprake meer geweest. Zendingen van alle natiën en van alle gelooven hebben zich te Tientsin gevestigd, wetende dat zij daar op de bescherming van den machtigen onderkoning konden rekenen. En om aan de netelige zendelingen-kwestie in China in eens een eind te maken, zegt de heer Michie in de *XIX Century*, zijn slechts noodig achttien mannen van het kaliber van Li-Hung-Chang om als gouverneurs der provincies op te treden.

Het persoonlijk optreden van Li tegenover vreemdelingen was eveneens veel verbeterd, sedert hij te Tientsin het bewind voerde. Het behoorde tot zijne plichten de buitenlandsche zaken van het Chineesche Rijk te behandelen, en van dien plicht heeft hij zich vijf en twintig jaar lang onberispelijk gekweten. Geen vreemde gezant of vertegenwoordiger eener mogendheid kon te Tientsin aankomen, of hij werd door Li-Hung-Chang officieel ontvangen. De eerepoort van zijn Yamên stond altoos voor vreemdelingen open; en langzamerhand werd zijn gastvrijheid spreekwoordelijk. Zijn handigheid om zijn bezoekers uit te hooren heeft hem menige kostbare inlichting doen verkrijgen, die hij anders nooit zou hebben vernomen.

In 1872 ontving Li-Hung-Chang, namens den keizer, het gezantschap van Peru, dat het eerst van alle landen met China een verdrag sloot. Kapitein Garcia y Garcia, die door den president der Peruaansche Republiek met het voeren der onderhandelingen was belast, had al spoedig de gelegenheid op te merken, met welk een handig en volleerd diplomaat hij te doen had. Li betoogde toch, dat, als Peru China wilde beschouwen als een staat waarmede men, uit handelsbelangen, een tractaat sluit, de Peruaansche regeering moest beginnen met de Chineesche onderdanen te behandelen zooals het de onderdanen van Engeland, Duitschland of de Vereenigde Staten zou doen — en een einde te maken aan den slavenhandel in koelies die onder bescherming der Peruaansche regeering gedreven werd. Garcia

was verplicht de juistheid dezer opmerking te erkennen en in het tractaat de bepalingen te doen opnemen, die door Li-Hung-Chang in het belang der koelies werden voorgesteld.

Ongeveer in dienzelfden tijd wenschte ook Japan onderhandelingen met China aan te knopen over het sluiten van een verdrag van vrede en vriendschap.

Japan was tot nog toe door China beschouwd geworden als een schatplichtigen staat; en steeds hadden de heerschers in China een gewilden toon van meerderheid aangenomen tegenover het Land van de Rijzende Zon. Doch sedert eenigen tijd had het rijk van den Mikado de bijzondere ongerustheid gaande gemaakt van den onderkoning van Pet-Chi-Li. Een Engelsch eskader had in 1864, in vereeniging met smaldeelen van de Nederlandsche, Fransche en Amerikaansche marine, Simonoseki gebombardeerd, om den daimyo van Satsuma te straffen voor zijn zeer onbehoorlijk gedrag tegenover de vertegenwoordigers van vreemde mogendheden.

Deze beschieting bracht een geheelen ommekeer te weeg in de politieke en in de krijgsgeschiedenis van Japan. Het had de meerderheid ontwaard van de Europeesche bewapening en de Europeesche krijgskunde. En evenals in China kwam in Japan het verlangen boven van de diensten der „Westerlingen” gebruik te maken om de weerkracht van het eigen land te verhoogen. Maar hoe verschillend was de wijze, waarop beide landen dat verlangen ten uitvoer brachten!

Het was alsof twee bergstroomden, uit dezelfde bron ontsproten, langs verschillende wegen stroomden naar het lage land aan zee.

De eene volgde een rechten en onafgebroken weg om den oceaen te bereiken; de stroom nam toe in kracht en in omvang onder het voorwaarts gaan, en het land vruchtbaar makend waardoor hij stroomde, schonk hij bloei en welvaart aan de bewoners. De andere daarentegen moest door een dorre, zandige vlakke stroomden, waar al zijn kracht werd uitgeput zonder dat de vruchtbaarheid zichtbaar toenam; en eindelijk verliep de jonge, krachtige rivier in een stinkend moeras.

Zoo ging het met de hervormings-beweging in Japan en in

China. In Japan werd de beweging, uitgaande van den keizer en zijn omgeving, met vreugde ontvangen door het volk; en weldra drongen de westersche begrippen door in alle klassen der maatschappij. In China werd de beweging, door den krachtigen, doortastenden onderkoning van Pet-Chi-Li ondernomen, tegengewerkt door den heerscher en diens raadgevers in Peking en stuitte de vooruitgang af op den loggen, onverzettelijken en onvruchtbaren geest van het geheele volk. Een krachtige tegenstand ware te overwinnen geweest; de steen wordt zelfs uitgehold door een druppel. Maar de inertie van een geheel volk is als de zandwoestijn, die den stroom uitdroogt, zonder nut en zonder gevolg.

In Japan ontmoetten de hervormers een geestdrift voor hun ondernemen, die reeds vooraf de overwinning zeker maakte. In China had de man, die doorzicht en geestdrift genoeg had om de toestanden te willen verbeteren, een reusachtige massa doode stof mede te sleepen en zich te verdedigen tegen openlijke en bedekte oppositie, van boven zoowel als van beneden.

De gevolgen voor de beide landen waren dan ook geheel in overeenstemming met de meeningen die allen daarover vooraf zich konden vormen, voor wie de toestanden en de volkskarakters geen gesloten boek waren. Want de beide volken, wier naam wij in onze gesprekken en opvattingen zoo vaak te samen voegen, staan verder van elkander, dan de beide polen der aarde.

Li-Hung-Chang wist dit, de eenige man in China, toen de eerste Japansche onderhandelaar naar Tientsin kwam. Wat in Japan gebeurde was voor den onderkoning van Pet-Chi-li niet verborgen gebleven; en welke gevolgen dit zou hebben, verzag hij maar al te goed. Met vrees ging hij de hervormingen van leger en vloot in Japan na; want hij begreep dat Japan zou pogen zijn kracht aan die van China te meten, als eens de hervormingen allen waren ingevoerd.

In 1873 kwam de Japansche gezant, Taneomi Soyeshima, te Tientsin aan. Wat Li zich van de Japansche hervormingen ook had voorgesteld — zeker had hij niet verwacht dat Soyeshima zich voor hem zou vertoonen in Europeesche kleding;

en zijn verontwaardiging over deze ontrouw aan de oud-Aziatische gewoonten was zoo groot, dat hij aanvankelijk weigerde met den „Japanschen Westerling” te onderhandelen..

Maar de Japansche regeering wilde een tractaat, en Li begreep dat dit gesloten moest worden, wilde hij niet reeds dadelijk de gemoederen verbitteren in het land van den Mikado. Op den voet van de meest volkomen gelijkheid verbonden zich de beide landen, elkander te steunen bij een aanval van een vreemde mogenschap; diplomatieke betrekkingen aan te knoopen; gezanten en consuls te belasten met het onderhouden dier betrekkingen en met het behartigen van de belangen der landgenooten; het aanknoopen van handelsbetrekkingen te bevorderen, en verdragshavens daarvoor open te stellen.

De tractaten werden den 30^{en} April 1873 uitgewisseld; Li-Hung-Chang had, als gevolmachtigde van den Keizer, de stukken geteekend.

Voor Japan was dit het begin eener nieuwe periode. De gelijkheid was door China erkend; de strijd om de suprematie in Oost-Azië kon beginnen.

VI

Reeds in het volgende jaar bewees Japan, dat het dien strijd niet schroomde.

Een Japansch schip was gestrand op de kust van Formosa; de inboorlingen hadden het schip afgeloopen en de bemanning vermoord. Dit was vroeger zoo dikwijls voorgekomen, maar niemand had er toen acht op geslagen. Thans eischte Japan, in het bewustzijn van zijn jonge kracht, van de Chineesche regeering onderzoek naar en bestraffing van de daders, en schadeloosstelling voor de belanghebbenden. De regeering te Peking weigerde dit, omdat naar de Tsung-li-Yamên met echt Chineesche kortzichtigheid verklaarde, dat de wilde stammen op Formosa feitelijk buiten de jurisdictie van China vielen. Deze verklaring werd door Japan beantwoord met het zenden eener expeditie naar Formosa; en een buitengewoon gezant werd naar

Peking gezonden om voor die handeling deze verklaring te geven: wanneer de regeering te Peking de wilde stammen op Formosa niet kan straffen, zullen wij het zelf doen.

Soyeshima was met het overbrengen dezer verklaring belast. Toen hij te Tientsin aankwam deelde Li hem mede, dat de Keizer hem het voeren der onderhandelingen opgedragen had. Toen moest Li nog leeren dat de Japanners slim genoeg waren, om elke poging te verijdelen der Chineesche ambtenaren, die zich tusschen den gezant en den troon wilden plaatsen; en krachtig genoeg om handelend op te treden, zelfs al zouden zij zich daardoor den toorn van die ambtenaren op den hals halen.

In den loop van het gesprek verklaarde Soyeshima dat hij met niemand over de quaestie wilde spreken, voordat hij Peking bereikt en zijn geloofsbrieven zelf aan den Keizer overhandigd had. Nooit heeft Li den Japanner deze politieke nederlaag kunnen vergeven.

Uit de gedenkschriften van Sir Thomas Wade is bekend, hoe het met de zending van Soyeshima afliep. De Chineesche regeering sloeg eerst een hoogen toon aan; maar daardoor liet de Japansche gezant zich niet afschrikken. Toen bezochten de leden van den Tsung-li-Yamèn de gezanten der mogendheden om de bemiddeling hunner regeeringen in te roepen; en middelerwjl werden schepen en vuurmonden aangekocht. Wat de Chineesche regeering eigenlijk wilde was zoo onduidelijk, dat Sir Thomas een brief zond aan Prins Kung, met deze vragen:

„Of de Chineesche regeering werkelijk een scheidsrechtelijke beslissing wenschte? En zoo ja, welke punten aan de beslis-sing der scheidsrechters zouden worden onderworpen? Welke gronden aanwezig waren voor de meening dat de Japanners een scheidsgerècht wenschten? Of de Chineesche regeering eenige onderhandeling met de Japanners had aangeknoopt en zoo ja, van welken aard? En welke voornemens de Chineesche regeering had, voor het geval een breuk onvermijdelijk zou worden?”

Dat waren vragen die bij Sir Thomas van groote onbescheidenheid getuigden, meenden de Chineesche staatslieden; hoe

konden zij dat alles beantwoorden? Zij wisten het waarlijk zelf niet en antwoordden dan ook maar niets.

Li was tegen elke schikking met Japan; hij had schepen met kanonnen, en een leger met achterlaadgeweren bewapend, en hij meende, dat hij daarmede best in staat was de Japanners te verslaan. Want hij zag in, dat na weinige jaren de weerbaarheid van Japan zoo zeer zou zijn toegenomen, dat het voor zijn leger alleen niet doenlijk zou zijn den strijd te aangaarden. Dat Japan machtiger zou worden dan China, achtte hij onmogelijk; maar hij voorzag, dat het wel eens gevaarlijk zou kunnen zijn voor China, met Japan den degen te kruisen. Hij wilde daarom van de gelegenheid gebruik maken en maar dadelijk den Japanners een harden en gevoeligen slag toebrengen.

Doch te Peking was de partij van den vrede het sterkst. De beweringen van Li-Hung-Chang werden niet begrepen. En ten langen leste verbond de Chineesche regeering zich tot de betaling eener schadeloosstelling van 500 000 taels, als de Japanners Formosa slechts ontruimden. Voor de bestraffing der moordenaars hadden de Japanners zelf reeds gezorgd.

Nog voor het jaar 1874 geëindigd was stond Li-Hung-Chang voor een moeilijk geval. De keizer werd aangetast door kinderpokken en in Januari 1875 steeg hij, volgens de Chineesche zegswijze, „op een draak, om gast te zijn hierboven”. De jonge keizerin-weduwe was, toen haar gemaal stierf, in blijde verwachting; zou zij een zoon het leven schenken, dan werd zij Regentes en viel de macht weg uit de handen der keizerin-moeder, die zoo lange jaren het bestuur had gevoerd. Het geschiedde daarom, dat de keizerin-weduwe vrij spoedig na haar gemaal overleed, nog vóór haar kind geboren was. De keizerin-moeder nam den minderjarigen zoon van prins Ch'un tot zoon aan, en deze werd daarna tot keizer uitgeroepen onder het regentschap van de keizerin-moeder.

Li-Hung-Chang was bij deze gebeurtenissen geen lijdelijk toeschouwer; heel veel kon hij niet doen om de rechten der jonge keizerin-weduwe te handhaven, daar haar plotselinge

dood hem dit belette. Maar in een memorie aan den troon verkondigde hij op hooggestemden toon haar lof; en hij wist vergunning te verkrijgen in alle oorkonden haar naam steeds te doen vergezeld gaan van de volgende twaalf woorden, geschreven met vermiljoen: „Hsiao, ché, chia, shun, shu, shên, hsien, ming, hsien, t'ien, chang, shêng” — hetwelk overgezet zijnde zeggen wil: [De koningin] „de liefdevolle, wijze, goedertierene, kuische, zorgvolle, deugdzaame en verstandige, wier daden door de wetten des hemels worden bestuurd, en wier leven aan de leeringen der wijzen glans bijzette.”

De nieuwe regeering kwam al spoedig in lastige quaesties. Een Engelsche expeditie in Yunnan werd in Februari 1875 door Chineezeeën aangevallen, en de heer Margary, de consulaire agent van Engeland, werd daarbij vermoord. Sir Thomas Wade eischte onmiddellijk te Peking voldoening voor dit feit. Maar op echt Chineesche wijze werd hij aan de praat gehouden, weken, maanden lang, zonder resultaat. Een onderzoek werd beloofd — maar niet ingesteld; Li-Hung-Chang werd officieel als onderhandelaar aangewezen, maar daaruit volgde nog niet, zooals een hooggeplaatst mandarijn duidelijk uiteenzette, dat „wat Zijne Excellentie Li te Tientsin mocht waarborgen, te Peking zou worden uitgevoerd”.

Had de Tsung-li-Yamên Li-Hung-Chang behoorlijk gesteund, dan was de geheele zaak in weinige maanden uit de wereld geweest. Nu duurde het reeds bijna een jaar en nog steeds was Wei T'oma, zooals de Engelsche gezant in de Chineesche stukken genoemd wordt, geen stap verder gekomen. Daarom besloot hij aan de zaak een einde te maken, en in April 1876 verklaarde hij, dat als de Tsung-li-Yamên niet geneigd was onmiddellijk volkomen voldoening te geven voor den moord op Margary en voor den aanval op de Engelsche expeditie, hij elke diplomatieke betrekking met China zou afbreken en Peking verlaten. Wijl ook deze bedreiging geen gevolg had, vertrok Sir Thomas naar Shanghai. Maar dat was niet naar den zin der Chineesche bestuurders; zulk een besliste handeling

was hun te machtig. Onmiddellijk werd Li opnieuw aangewezen om met Sir Thomas te onderhandelen; doch de Engelsche gezant weigerde onderhandelingen aan te knoopen. Tot groote verbazing van Li en van prins Kung grondde Sir Thomas Wade deze weigering op het feit, dat de Tsung-li-Yamên, nog pas een jaar geleden, Li ook tot gevolmachtigde had benoemd, doch steeds weigerachtig was gebleven om de door hem gesloten overeenkomsten uit te voeren.

De Tsung-li-Yamên zond opnieuw een koerier naar Shanghai, om Sir Thomas te verzoeken toe te stemmen in het heropenen der onderhandelingen met een bijzonderen gevolmachtigde, indien deze door den keizer benoemd werd.

En voor de derde maal werd Li aangewezen als onderhandelaar. Het daartoe strekkende bevelschrift luidde: „Laat de Groot-secretaris, Li-Hung-Chang, gouverneur-generaal van Chi-li optreden als gevolmachtigd minister, met de machtiging alle handelingen te verrichten als de omstandigheden noodig maken, en onmiddellijk naar Yen t'ai (Chefoe) vertrekken, om onderhandelingen aan te knoopen met den Engelschen gezant Wei T'oma.”

Dat was voor Li een hard gelag. De keizer gelastte hem tot den Engelschen gezant te gaan — en hij beschouwde dit als een vernedering, hem, den machtigen onderkoning, aangedaan. Hij trachtte te bewerken, dat Sir Thomas naar Tientsin zou komen, om in zijn Yamên te onderhandelen; maar Sir Thomas, die de bedoeling van Li volkomen doorzag, weigerde dit standvastig. Zoo moest Li dan wel naar Chefoe reizen, om de onderhandelingen te hervatten. Van beide zijden werd een oplossing verlangd. De Engelsche regeering had Sir Thomas te kennen gegeven, dat hij de betrekkingen tusschen Engeland en China niet in gevaar mocht brengen; en Li wenschte ernstig de langdradige kwestie uit den weg te ruimen. Dientengevolge liepen de onderhandelingen nog al vlot en kon in September 1876 een tractaat worden geteekend, dat bekend is als de Conventie van Chefoe.

Daarin werden bepalingen opgenomen, waardoor gebeurtenissen

als de moord in Yunnan voortaan in China zouden worden voorkomen, en werden verschillende handelsvoordeelen aan Engeland toegestaan. Bovendien stemde de Chineesche regeering toe in het zenden van een buitengewoon gezant naar Engeland met brieven van verontschuldiging. Sir Thomas daarentegen zag af van den eisch tot bestraffing van den onderkoning en van mandarijnen en ambtenaren in Yunnan, die hij schuldig achtte aan den moord op Margary. Vooral deze laatste concessie van Engeland, deed den Tsung-li-Yamên besluiten de gesloten verdragen goed te keuren. En in October 1876 vertrok de eerste buitengewone gezant van China, Kwo-Sung-Tao, met een eigenhandig schrijven van den keizer naar Londen.

De buitenlandsche aangelegenheden lieten Li-Hung-Chang thans eenige rust; hij besteedde die om de krijgstoerusting in zijn provincie voort te zetten en te verbeteren, en zich te verantwoorden op de vele beschuldigingen, die te Peking tegen hem waren ingebracht. Een dezer beschuldigingen betrof een brand, die in een der magazijnen van oorlogsmateriaal te Tientsin was uitgebroken, en waarbij een aantal menschen het leven verloren hadden. Li deelde in zijn antwoord mede, dat de ramp door zelfontbranding was ontstaan, en dat een aantal officieren voor degradatie waren voorgedragen, omdat zij den brand niet hadden voorkomen. Deze echt-Chineesche verantwoording werd te Peking voor zoete koek opgegeten.

De uitbreiding der marine baarde den onderkoning veel zorgen; hij richtte een torpedo-school op te Tientsin, waar marine-officieren werden onderwezen in de kunst om met dit vernielingswerktuig om te gaan. De oefeningen in het schieten van torpedos hadden plaats onder zijn persoonlijk toezicht, en de theoretische lessen op de school woonde hij geregeld bij. Het is werkelijk niet de schuld van Li-Hung-Chang, dat de torpedodienst van de Chineesche vloot in den oorlog met Japan zoo onvoldoende is gebleken; hij heeft gedaan wat in zijn vermogen was, om de Chineesche bevelhebbers met alle oorlogswerktuigen van westerschen oorsprong in kennis te brengen.

De onverschilligheid der mandarijnen echter voor westersche wetenschap bleef steeds voor Li een struikelblok.

Het meest werd de aandacht van Li, in de jaren 1876 en 1877, in beslag genomen door zijn plannen tot ontwikkeling der nijverheid in China. De groote vorderingen, die de industrie in Japan maakte, dank zij het gebruik van Europeesche machines, wekte de ijverzucht op van Li-Hung-Chang. Hij vormde een maatschappij, met een kapitaal van 800.000 taels, tot het exploiteeren van kolenmijnen in de Midden-provincie, legde den grondslag voor een spoorwegnet in China, liet een telegraafkabel leggen tusschen verschillende punten in zijn provincie, en bevorderde de oprichting van een groote stoomvaart-maatschappij.

Al deze maatregelen, maar de laatste vooral, waren zeer tegen den zin der conservatieve Chineezzen, die zitting hadden in de regeeringslichamen te Peking. De ambtenaren der Munt verklaarden, dat het koper uit de mijnen in Yunnan veel sneller te Peking aankwam toen het in jonken over het groote kanaal werd aangevoerd, dan met de stoomschepen der maatschappij. Li werd belast met het instellen van een onderzoek, en het merkwaardige verslag daarvan, opgenomen in de *Peking Gazette*, toont hoe zonderling de toestanden in China waren, en hoe groot de tegenstand, waarmede Li altoos te kampen had.

Het was bekend, dat alle metaal, voor de munt aangevoerd, te Peking aan een verbazende heffing van de zijde der ambtenaren bloot stond. Die schatting bedroeg, naar Li mededeelde, 100 taels per tienduizend catties koper. Nu waren per stoomschip 500 000 catties koper aangevoerd, en de ambtenaren eischten daarvan een schatting van 5000 taels, of ongeveer 12000 gulden Ned. ct. De stoombootmaatschappij had geweigerd deze schatting te betalen, en de ambtenaren weigerden daarop de lading te ontvangen. Een hunner had juist voorgesteld een deel van het aangevoerde koper te verkoopen, toen Li hunne handelingen openlijk brandmerkte en aantoonde *waarom* de aanvoer per stoomboot langzamer ging dan per jonk; de Chineesche kapitein van een jonk durfde aan deze eischen der ambtenaren geen tegenstand bieden, doch de directie der Shanghai-Stoomvaart-maatschappij wél.

Het waren echter niet alleen de ambtenaren, die Li het leven zuur maakten. In 1877 hield hij een inspectie over de Torpedo-school. Daarbij zou een oefening met slapende torpedo's plaats hebben; maar deze mislukte volkomen. Hierover was Li zoo vertoornd, dat hij onmiddellijk alle Europeesche onderwijzers ontsloeg, wat niet erg voor zijn doorzicht pleitte, want juist daarom was het den vernielers te doen geweest. Een paar jaren vroeger zou het dr. Macartney evenzoo gegaan zijn; doch hij werd bijtijds gewaarschuwd, dat de draden tusschen de batterijen en de zorgvuldig gelegde torpedo's waren doorsneden door een Chinees, die jaloersch was op de reputatie van den Engelschen geleerde, en hem een poets wilde bakken.

VII

In 1878 scheen het, dat de gebeurtenissen zouden leiden tot een proefneming met de militaire voorbereidselen van Li-Hung-Chang. Met Rusland was verschil ontstaan over de bezetting der provincie Kuldja, en een buitengewoon gezant was naar Petersburg gezonden, om daarover te onderhandelen. Het tractaat, dat deze gezant, Chung-How, sloot, liet een groot deel der provincie Kuldja in handen van Rusland en legde China de verplichting op tot betaling van vijf millioen roebels wegens kosten der bezetting. De Tsung-li-Yamèn weigerde dit tractaat goed te keuren. Chung-How werd gevangen gezet en gestraft, „omdat hij zonder bijzondere machtiging van den keizer in China was teruggekeerd.” En een commissie van mandarijnen, onder voorzitterschap van Li-Hung-Chang werd met het sluiten van een nieuw tractaat belast.

In Peking stonden in dien tijd twee partijen tegenover elkander; de vader van den keizer, prins Ch'un, en Tso Tsungtang, de held van Kahsgaria, waren de leiders der oorlogspartij; prins Kung en Li-Hung-Chang vormden in de regeering de partij van den vrede.

Sedert eenigen tijd scheen het voordeel te zijn aan de zijde van de partij des oorlogs. Chung-How, die een neef was van

prins Kung, werd door den Raad van Censoren tot onthoofding veroordeeld, omdat hij een tractaat had gesloten met Rusland dat voor China onvoordeelig was. En thans begon de kuiperij tegen Li-Hung-Chang, die met het voeren der nieuwe onderhandelingen was belast. Moeilijk was de toestand van Li zeker. Zou hij tegenover Rusland een vredelievende houding aannemen, dan liep hij gevaar van landverraad beschuldigd te worden, en wachtte hem wellicht het lot van Chung-How. En een andere houding achtte hij onmogelijk, omdat hij voorzag dat Rusland niet zou aarzelen den strijd te aanvaarden, en hij wist, dat China daarin het onderspit zou delven.

Gelukkig kwam er voor Li-Hung-Chang onverwachte uitkomst. Zijn oude vriend en medestrijder in den oorlog tegen de Taipings, kolonel Gordon, was als particulier secretaris van Lord Ripon, den nieuwen onderkoning, naar Britsch-Indië gekomen, doch had ontslag gevraagd nog voordat hij zijn betrekking had aanvaard. Een telegram van Li deed Gordon besluiten de terugreis te nemen over China. Het gerucht, dat Gordon in Chineeschen dienst zou treden, om den veldtocht tegen Rusland te leiden, wekte in het Czarenrijk algemeene verontwaardiging. Men wilde dat de Engelsche regeering Gordon zou terugroepen, en een der Russische bladen schreef zelfs: „Het is een doorgestoken kaart van Lord Beaconsfield; maar wij hopen dat de heer Gladstone en Lord Granville deze onderneming behoorlijk zullen brandmerken”.

Dit wantrouwen van Rusland was volkomen misplaatst. De onderhandelingen tusschen Li-Hung-Chang en Gordon waren juist er op gericht een oorlog te voorkomen, die beiden noodlottig achtten voor China. Gordons naam was in China bekend, als die van een eerlijk en waar man, wiens raad volkomen vertrouwen verdiende; zijn advies zou met eerbied worden aangehoord zelfs door de meest verdwaasde aanhangers van prins Ch'un. En Gordon stelde de verwachtingen van Li niet teleur. In een breedvoerige nota betoogde Gordon de onvoldoende organisatie van het Chineesche leger, de onvoldoende sterkte der vloot en der vestingwerken, en hij voorspelde, dat weinige

maanden na het uitbreken van een oorlog, een Russisch leger, door Mand schoerije getrokken, voor de poorten van Peking zou zijn aangekomen. Hij lichtte deze mededeelingen te Peking mondeling toe en voegde, op verzoek der Chineesche regeering daarbij een vertoog over de beste organisatie van het Chineesche leger, een stuk dat tot grondslag strekte voor de hervormingen, die door Li in dat leger zijn aangebracht.

Wel deden de censoren te Peking nog een poging, om Gordon's raadgevingen aan te wenden tot verderf van Li. Zij eischten, dat hij zich zou verantwoorden op de vraag: hoe het mogelijk was dat het leger en de vloot in zulk een erbarmelijken toestand verkeerden als uit Gordon's Nota gebleken was, nadat Li jaren lang zulke ontzaggelijke sommen voor de verbetering van beiden had gebruikt.

Maar Li wist ook dezen aanval af te slaan; en in 1880 werd een tractaat tusschen Rusland en China gesloten, dat door de censoren te Peking kon worden goedgekeurd, en waarbij de geheele provincie Kuldja aan China werd toegewezen.

Tijdens de onderhandelingen was het gerucht vernomen, dat de regeering van den Czaar, bij wijze van vergoeding, voornemens was zich de haven Port Lazaref, op de kust van Korea toe te eigenen. Reeds sedert geruimen tijd wenschte Rusland een ijsvrije haven te bezitten aan den Stillen Oceaan. Dat was ook aan Li-Hung-Chang niet onbekend en met zorg zag deze uit naar middelen, om Rusland te beletten in Korea vasten voet te krijgen. De eenige weg daartoe was de openstelling van Korea voor den handel met vreemde mogendheden, opdat deze belang zouden krijgen bij het voortbestaan van het Koreaansche Rijk. In dien geest adviseerde Li den Tsung-li-Yamèn, met het gevolg, dat zijn plan werd goedgekeurd en de koning van Korea gemachtigd werd handelstractaten te sluiten met de Vereenigde Staten, Engeland en Duitschland.

Dit zou de aanleiding worden tot een veete tusschen China en Japan, waarvan de oorlog van 1894—95 voorloopig de beslissing is. Een groote en machtige partij in Korea was gekant tegen het sluiten van tractaten; in het plan van Li-Hung-Chang

zagen deze „conservatieven” een aanslag op de vrijheid en onafhankelijkheid van hun land. En zij besloten, niet alleen zich daartegen te verzetten, maar bovendien alle vreemdelingen uit het land te verdrijven. Een samenzwering werd gesmeed tegen den Japanschen gezant te Seoul, die eveneens tot de vreemdelingen gerekend werd; en het gevolg was, dat de gezant met zijn staf moest vluchten naar Chemulpo, van waar een Engelsche kanonneerboot hem naar Japan overvoerde.

De Japansche regeering zond onmiddellijk een goed uitgeruste strijdmacht naar Korea, om den gezant naar Seoul terug te brengen; doch ook China meende, dat het noodig was, tot herstel van den vrede, een sterk eskader en een afdeeling landingstroepen naar Korea te zenden. Een oogenblik scheen het, dat de oorlog toen reeds onvermijdelijk was tusschen Japan en China, vooral toen Japan dezelfde rechten op Korea eischte als China bezat. Li was echter van meening, dat de tijd nog niet gekomen was om Japan ernstige bezwaren in den weg te leggen. Hij zette in een memorie aan de regeering te Peking breedvoerig uiteen, dat de Japanners met groote kosten en veel opofferingen de nieuwste westersche bewapening hadden aangeschaft; dat de Chineesche troepen, hoewel krachtiger en sterker, nog niet voldoende waren voorzien van oorlogswerktuigen en ammunitie, en dat het dus beter was eerst leger en vloot behoorlijk in te richten. In een andere nota zette hij de verhouding tot Japan uiteen en betoogde hij de wenschelijkheid, om met die mogendheid op vriendschappelijke voet te blijven.

Toen in 1885 opnieuw onlusten in Korea uitbraken, werden deze door de Japanners en Chineezzen te zamen onderdrukt, en sloten de beide regeeringen den 18^{den} April te Tientsin een tractaat, waarin werd besloten: dat de beide mogendheden hunne troepen uit Korea zouden terugtrekken; dat de koning van Korea een leger zou oprichten, onder bevel van een officier eener neutrale mogendheid, om orde en rust in zijn land te handhaven, en dat, zoo het noodig werd geoordeeld dat een der beide mogendheden troepen naar Korea zenden moest, deze

mogendheid de andere daarvan onmiddellijk in kennis zou stellen, en zich zou verbinden, nadat de oorzaak opgeheven was, die troepen zonder verwijl terug te trekken.

Deze overeenkomst, waarbij het condominium van China en Japan over Korea tot stand kwam, was geteekend door graaf Ito en Li-Hung-Chang, de beide mannen die zulk een groote rol zouden spelen in den oorlog, die langzamerhand onvermijdelijk werd.

Li-Hung-Chang had dit zeer goed ingezien; en zijn geheele staatkunde was er op berekend om Japan te kunnen weerstaan, als de dag des oordeels zou zijn aangebroken. Hij spreidde een nog vredelievender staatkunde ten toon dan tot dusver, voorkwam door zijn verzoenende houding onaangenaamheden met Frankrijk over de Tongking-quaestie en stelde zich daardoor bloot aan de censuur van de Pekingsche wijzen, die hem van landverraad beschuldigden. De vernietiging van het tractaat, dat Li met kapitein Fournier had gesloten, door de regeering te Peking, gaf admiraal Courbet aanleiding tot het beschieten der Chineesche vloot in de haven van Foochow. Opnieuw werden onderhandelingen aangeknoopt tusschen den heer Cogordan en Li-Hung-Chang, met het gevolg dat een tractaat werd gesloten, waarvan de bepalingen volkomen overeenstemden met die van de vroeger gesloten overeenkomst. De raadgevingen der wijzen van Peking had China twee jaren blootgesteld aan de gevaren van den oorlog, wat 60 000 000 taels had gekost, en wat het vernietigen van een groot deel der vloot had veroorzaakt — en geen enkel voordeel stond hiertegen over.

Dat zulke handelingen van de regeering te Peking niet strekten om Li behulpzaam te zijn bij het bevorderen van 's lands verdedigbaarheid, spreekt bijna van zelf.

Toen echter de lang verwachte dag aankwam, waarop de Japanners hun militaire organisatie wilden beproeven door een Aziatischen oorlog, zag Li evenmin als de regeering te Peking in, wat hem en zijn land te wachten stond. Hij vreesde alleen voor een oorlog met Rusland. Nog weinige maanden, voordat de oorlog uitbrak, ontving Li een bezoek van den heer William

Jones, een der bestuurderen van den Vrededebond, die den onderkoning breedvoerig onderhield over de voordeelen van den vrede. Toen Jones had uitgesproken, betuigde Li zijn verwondering, dat hij deze dingen in China kwam vertellen. Voor de Chineesche staatslieden was dit niets nieuws; de staatkunde van China was vredelievend, en het zou alleen gedwongen tot een oorlog overgaan. „Waarom bestrijdt gij niet liever de staatkunde van Rusland en waarom predikt gij geen rechtvaardigheid en gerechtigheid in St Petersburg?” vroeg Li.

Het oogenblik, waarin China gewikkeld zou worden in den strijd, was reeds niet ver meer, toen Li deze woorden sprak. De toestand in Korea zou daartoe de aanleiding worden. Japan wilde krachtdadig de hervormingen, die in het eilandenrijk waren tot stand gekomen, ook in het schiereiland invoeren, doch stuitte daarbij op heftigen tegenstand van de zijde des konings, van zijn omgeving en van de conservatieve partij. Herhaaldelijk braken onlusten uit, die eindelijk de Chineesche regeering aanleiding gaven een landingsleger naar Korea te zenden. In strijd met de bepalingen van het tractaat van Tientsin verzuimden de „wijzen te Peking”, daarvan te Tokio kennis te geven.

Dit konden de Japanners niet gedoogen, en een bevel van den Mikado zond eveneens een landingsleger naar Korea, om de hervormingspartij te ondersteunen. De Japanners waren op dat oogenblik nog niet voornemens krachtig tegen China op te treden; zij wilden slechts het tractaat van 1885 handhaven, en tevens van de gelegenheid gebruik maken om in Korea houdbare toestanden in het leven te roepen. Daarom stelde de regeering van den Mikado in vriendschappelijken zin aan den Tsung-li-Yamên voor, gezamenlijk op te treden tot het verbeteren van de toestanden in Korea.

Maar Li meende, dat de gelegenheid gunstig was, om den Japanners tegen te treden, en aan hun medebestuur over Korea een einde te maken. De voortdurende parlementaire onlusten in Tokio hadden hem in den waan gebracht, dat de Japanners hopeloos verdeeld waren; en hij wilde van die verdeeldheid

gebruik maken, om de suprematie van China te herstellen. Hij antwoordde derhalve op het voorstel van Japan, dat China, als suzerain het recht wilde hebben hervormingen voor te stellen en op de uitvoering ervan toe te zien. Li wilde gewis den oorlog niet; maar hij gaf blijk van buitengewone onbekendheid met den waren toestand in Japan, toen hij zulk een hoogen toon aansloeg. Want hoe verdeeld de Japanners ook waren in het Parlement, zij waren eensgezind in het voornemen krachtig mede te werken tot het bevestigen van het Rijk, waarvan zij de politieke eenheid hadden tot stand gebracht. Toen Li een ultimatum richtte tot Japan, met den eisch, dat alle Japansche troepen vóór 20 Juli de Chineesche havens verlaten zouden, antwoordde de Japansche regeering hierop met de waarschuwing, dat elk oprukken van de Chineesche strijdmacht naar Korea als een oorlogshandeling zou worden beschouwd.

Ondanks deze duidelijke waarschuwing zond Li het Engelsche transportschip *Kow-Shing*, geladen met troepen en vergezeld van drie oorlogschepen naar Korea. Dit convooi ontmoette op den 25^{en} Juli de Japansche kruisers *Akitsu*, *Yoshino* en *Naniwa*, die den slag aanboden, met het gevolg dat de *Kow-Shing* in den grond werd geboord en dat de Chineesche oorlogsbodems de vlucht zochten. Hiermede was de oorlog feitelijk verklaard. Japansche troepen landden in Korea en dreven de Chineezzen voor zich uit, naar de grens van Mandschoerije. Bij Asan (30 Juli) en Ping-Yang (15 en 16 September) werden de Chineesche troepen verslagen; hetzelfde lot onderging de Chineesche vloot bij den Yaloe (17 September), waar admiraal Ting na hardnekkigen strijd het onderspit moest delven.

Toen de berichten van deze nederlagen te Peking bekend werden, zocht men naar een zondebok, die daarvoor verantwoordelijk kon worden gesteld; natuurlijk waren de vijanden van Li dadelijk gereed, hem van alles de schuld te geven. De keizerlijke wraak trof den onderkoning van Pet-Chi-Li zwaar. Hij werd ontzet uit zijn betrekkingen, verloor het gele buis, den rooden knoop en de drieoogige pauwenveer, en viel geheel in ongenade. Op zijn raadgevingen werd geen acht

meer geslagen; de strijd zou zonder hem worden volstreden.

De zege der Japansche wapenen hield nog steeds aan. Den 25^{en} October stak maarschalk Yamagata den Yaloe over en aanvaardde hij den tocht in Mandschoerije. Den 31^{en} October vermeesterde hij de sterke vesting Fengh-Wang-Cheng; en drie weken later wapperde de Japansche vlag op de forten van Port-Arthur.

Van drie zijden rukten nu de Japanners op Peking aan. In het noorden trok maarschalk Yamagata door Mandschoerije, op het schiereiland Liao-Tong opereerde maarschalk Oyama, op het schiereiland Shantung de divisie van luitenant-generaal Sakuma. De wijzen te Peking begonnen in te zien, dat de Chineesche legerbenden niet in staat waren aan dezen inval van drie zijden weerstand te bieden. En daarom besloten zij vredesonderhandelingen aan te knopen. Zij zonden den heer Detring naar Japan, zonder behoorlijke volmachten, alleen met een aanbevelend schrijven van Li-Hung-Chang. Terecht weigerde de Japansche regeering dezen afgezant te ontvangen, wiens geloofsbrief bepaalde: „Gij zult aan den Tsung-li-Yamên mededeeling vragen van onze bevelen, en daarvan niet mogen afwijken.”

Inmiddels zetten de Japansche troepen hun veroveringstocht voort. Wei-hai-Wei, de sterke vesting aan de golf van Pet-Chi-li, viel in hun handen, na een moorddadig gevecht; de Japansche vloot wist door handige manoeuvres met de torpedo-flotilles de haven van Wei-hai-Wei binnen te dringen en vernielde de beste Chineesche oorlogschepen; admiraal Ting, de commandant der Chineesche marine, zocht den dood, dien hij tevergeefs op zijn admiraalschip had verwacht.

Dit alles bracht de Chineesche regeering er toe een tweede gezantschap naar Hiroshima te zenden. Hiertoe werden de mandarijnen Chang-In-hun en Shao-Yulien aangewezen, doch ook hunne volmachten waren ontoereikend. Graaf Ito, de Japansche minister-president, wilde met niemand anders onderhandelen dan met Li-Hung-Chang.

De regeering te Peking werd daardoor wel gedwongen Li in eere te herstellen en het lot van het rijk in zijne handen

te leggen. Het bleek voldoende uit den loop der gebeurtenissen, dat Li de meest vertrouwbare raadgever der kroon was geweest; zijn zaakkennis, zijn hoog standpunt, en zijn onmiskenbare bekwaamheden maakten hem tot den eenigen man, aan wien vol vertrouwen het voeren der onderhandelingen kon worden opgedragen. En Li stemde er in toe, de reis naar Japan te aanvaarden, ondanks zijn hoogen leeftijd, en ondanks de vernederingen waaraan het keizerlijk hof hem had blootgesteld.

Den 16^{en} Maart 1895 vertrok Li, met zijn gevolg, uit Takoe naar Japan. Hij werd hartelijk ontvangen door graaf Ito en graaf Mutsu, aan wie de Mikado het voeren der onderhandelingen had opgedragen. De eisch, dat vooraf een wapenstilstand zou worden gesloten, werd gereedelijk door de Japanners ingewilligd. Doch tijdens de vredesonderhandelingen werd Li, door een lid der Soshi, in de straten van Simonoseki ernstig gewond; een pistoolschot *à bout portant* gelost, joeg hem een kogel in de wang. Deze aanslag verwekte in Japan algemeene verontwaardiging, en werd van grooten invloed op den loop der onderhandelingen. De wapenstilstand werd verlengd, tot dat Li hersteld zou zijn. Vrij spoedig was zijn toestand zoo veel verbeterd, dat hij de beraadslagingen kon voortzetten. En op den 17^{en} April teekende hij het vredestractaat, waarbij Liao-Tong met Port-Arthur, Formosa en de Visschers-eilanden aan Japan werden afgestaan en China zich verplichtte tot betaling eener zeer aanzienlijke oorlogsschatting. Heel ingenomen was de regeering te Peking niet met deze voorwaarden; maar prins Kung en Li overtuigden den keizer, dat voordeelijker voorwaarden niet te krijgen waren, en op 8 Mei 1895 werd het tractaat door de Chineesche regeering goedgekeurd.

Wat de Chineesche gevolmachtigde niet rechtstreeks van Japan had kunnen verkrijgen, wist hij door zijn handige diplomatie toch tot stand te brengen. Rusland, Frankrijk en Duitschland werden bewogen tot bescherming van het vernederde Chineesche rijk en hun invloed op Japan was groot genoeg, om den Mikado te doen afzien van Liao-Tong en Port-Arthur.

Ten onrechte had men in Peking den noodlottigen uitslag van den strijd aan Li-Hung-Chang geweten. Indien alle onderkoningen zooveel hadden gedaan als hij, om het Chineesche rijk weerbaar te maken, zou de uitslag van den strijd waarschijnlijk geheel anders geweest zijn. Want China bezit feitelijk geen leger en geen vloot; de verouderde, slecht bewapende en slecht uitgeruste vendelen, die de eigenlijke lijfwacht des keizers vormen, zijn niet tot een leger te rekenen, evenmin als de middelmatige troepen, die in Mandschoerije waren op de been gebracht. Van alle gouverneurs was Li feitelijk de eenige, die een goed gewapend leger bezat; en wat de Chineesche marine nog was, had zij aan Li-Hung-Chang te danken. De benden, die door andere gouverneurs in het veld waren gebracht, onderscheidden zich vooral door hun talent, om de vlucht te nemen zoodra er van Japanners sprake was.

Doch de vijanden van Li, aan wier zijde zich de keizer had geschaard, waren te blijde dat zij een gelegenheid vonden om hem te vernederen, dan dat zij die ongebruikt zouden laten voorbijgaan. En wie waren die vijanden?

De *Peking and Tientsin Times* heeft het onlangs nog eens juist uiteen gezet, dat de ergste vijanden van Li en de grootste tegenstanders van hervormingen, de mannen zijn, die te Peking met de censuur zijn belast.

„Deze censoren”, schreef het Engelsche blad, „hebben van hun vroegste jeugd af gestudeerd in de Chineesche klassieken: en daardoor staat hun wereldkennis in omgekeerde reden tot hun kennis der oude boeken. Een Engelsch gezant heeft eens gezegd, dat in China geen ernstige hervorming kan tot stand komen vóórdát alle censoren een kopje kleiner zijn gemaakt. Dat is wat drastisch uitgedrukt — maar onjuist is het niet. De censoren zijn even onwetend als corrupt; zij zijn steeds voor geld te koop en zij koesteren een doodelijken haat tegen elke nieuwigheid, al is die ook nog zoo verstandig. Voor eenigen tijd wilde een mandarijn, die met de mac-adam-wegen in Tientsin kennis had gemaakt, zulke wegen aanleggen in zijn district. De censoren verzetten zich daartegen, omdat „Kong-

foet-se nooit van mac-adam-wegen had gesproken!" Als de regeering werkelijk iets goeds wil tot stand brengen, dan moet zij op dezen gewichtigen post mannen plaatsens, die nog iets anders weten, dan hetgeen geschreven staat in de Heilige Boeken van Kong-foetse."

En evenals „mijnheer de olifant" in de novelle van Kipling, versperrden deze censoren den weg hunner beteren.

Wie denkt hierbij niet onwillekeurig aan het hoofdstukje uit Heine's beroemde werk: *Ideen oder das Buch le Grand*:

„Die [Chinesische] Censoren.
 Dummköpfe
"

VIII

Toen de vrede van Simonoseki gesloten was, werd Li-Hung-Chang met eerbewijzen overloden, en werd hij naar Peking ontboden, om er het ambt van groot-secretaris (Chung-Tang) te aanvaarden.

Feitelijk was deze onderscheiding minder bedoeld als eerbewijs, dan wel als geschikte gelegenheid, om Li, zonder zijn vijftig duizend man, te Peking te hebben. Maar zij, die op zijn val gerekend hadden, zagen zeer spoedig in, dat zij zich vergist hadden. Want Li heeft steeds den steun genoten van een hooggeplaatste en machtige vrouw, de Keizerin-Weduwe. Met deze heerschzuchtige doch niet onverstandige vrouw en prins Kung, heeft Li een vriendschapsverbond gesloten; en het is aan haar bemiddeling te danken, dat Li thans opnieuw een gewichtige en invloedrijke rol in het Chineesche rijk vervult.

Bij de kroningsfeesten te Moskou was Li-Hung-Chang als buitengewoon gezant van den keizer van China tegenwoordig.

En toen de feesten in Rusland geëindigd waren, maakte Li gebruik van zijn aanwezigheid in Europa, om eens nader kennis te maken met de zeden en gewoonten, de leefwijze en de beschaving der „Westerse Barbaren." Zijn tocht door Europa geleek wel een triomftocht; in Duitschland, Nederland, Frank-

rijk en Engeland werd hij met buitengewone eer ontvangen. Ja, zoo groot was de onderscheiding die men den Groot-Secretaris Li bewees, dat men in de regeeringskringen te Peking zeilde: „Als de Barbaren een mandarijn, die in den oorlog met Japan nu niet juist lauweren heeft geoogst, zulk een eer bewijst — hoe groot moet dan niet de eerbied zijn, dien men koestert voor den Drakentroon!” En het oude denkbeeld, dat alle europeesche vorsten eigenlijk slechts vasallen zijn van den Zoon des Hemels heeft er nieuwe kracht door gewonnen.

Heel veel bijzonder is er van die reis van den Grooten Chinees niet te vertellen, al hebben de dagbladen ook weken lang kolommen druks aan zijn *faits et gestes* gewijd. Zijn verschijning heeft er vooral toe bijgedragen om den indruk weg te nemen, dat Li niet anders was dan een Europeaan in Chineesche kleeding. De weinig met onze Europeesche gewoonten overeenkomende handelingen van den Grooten Chinees hebben vaak aanleiding gegeven tot spotternij; zijn vergrijpen tegen de etiquette, zijn zonderlinge vragen, zijn vaak onhoffelijke antwoorden wekten somtijds zelfs wrevel op. Maar dit alles was te verwachten, en het werd dan ook verwacht door hen, die eenigszins met Chineesche toestanden op de hoogte waren.

In verschillende landen werd de hoop gekoesterd, dat Li-Hung-Chang groote bestellingen zou doen voor de Chineesche regeering. Tot nog toe is die verwachting niet bewaarheid. En ook dat is duidelijk. Daar de onderkoningen of gouverneurs der provinciën met de zorg voor de verdediging van hun gewest belast zijn, is het hun taak de daarvoor benoodigde oorlogswerktuigen aan te koopen. Het was niet waarschijnlijk, dat zij daarvoor opdrachten zouden geven aan Li-Hung-Chang. Deze is zelfs van zijn onderkoningschap in Pet-Chi-Li ontzet, en het is de vraag of de keizer hem weder met het bestuur eener provincie zal belasten. Geschiedt dit, dan bestaat kans, dat hij de ondervindingen in Europa opgedaan, aanwendt ten nutte van die provincie. Maar de hooge leeftijd van Li-Hung-Chang maakt dit zeer onwaarschijnlijk.

De gevolgen van Li's reis door Europa mogen dan ook niet

overschat worden. Ongetwijfeld kan een goed opmerker, een flink denker, een praktisch man, als Li-Hung-Chang is, een diepen indruk medenemen van zijn bezoek aan het westen. Hij is in de gelegenheid geweest meer van het leven in Europa te zien dan eenig Oosterling vóór hem. En al was het de schitterendste zijde van dat leven, die hem werd getoond, toch zal hij vele zaken hebben opgemerkt, die hem rijker aan levenservaring en aan menschenkennis naar China doen terugkeeren. Had hij die ondervindingen twintig jaren vroeger kunnen opdoen, zooals hij zoo gaarne had gewild, dan zou de geschiedenis van China wellicht een geheel anderen keer hebben genomen.

Van zijn reis zullen enkele herinneringen steeds levendig bij hem blijven. Moge de ontvangst door keizer Wilhelm, en de parade der Duitsche troepen een overweldigenden indruk op hem gemaakt hebben — treffender moet zeker wel voor hem geweest zijn de reis naar Friedrichsruhe en het bezoek aan Bismarck. De „Bismarck van China,” een benaming die hij zoo gaarne op zichzelf hoort toepassen, op bezoek bij den „Bismarck van Deutschland” — om de ervaring op te doen, hoe vergankelijk eer, en macht, en aanzien zijn, maar ook hoe onvergankelijk de liefde is van het volk, voor wie groote dingen heeft tot stand gebracht. Dit bezoek zal hem menig uur van wrevel over ongenade en miskenning hebben vergoed.

Of hij ook een diepe herinnering meeneemt van het kleine land aan zee, dat wel eens „het China van Europa” wordt genoemd? Moeilijk is het zeker dit te zeggen. Maar indien hij uit zijn passieve rol voor een oogenblik is opgewekt, dan moet hij verbaasd geweest zijn over het nijvere volk, dat zoo innig gehecht is aan de lieftallige, blonde koninginne, die hij ontmoet heeft op het huis te Soestdijk; over het volk, dat ondanks alle *chinoiseries* waarmede het zoo vaak kennis maakt, nog steeds gebleven is het volk der vrijheid, een vrijheid, waarvoor in de Chineesche taal van den Grootsecretaris wellicht niet eens een woord bestaat. . . .

En van zijn bezoek aan Engeland zal hij meebrengen den indruk van kracht en grootheid, dien Londen achterlaat bij elken

vreemdeling; hij zal nog lang zich herinneren de oude koningin, die een moeder is geworden voor haar land, en die de algemeene achting en waardeering geniet; maar het sterkst zal zijn gemoed getroffen zijn door zijn bezoek aan dien anderen „grooten ouden man” te Hawarden, die hem een blik heeft doen slaan in zijn rijken schat van levenservaring en staatsmanswijsheid.

Wij voor ons willen ook een herinnering behouden aan Li-Hung-Chang in Europa. En dan vergeten wij zijn onbescheiden vragen en zijn zonderlinge uitvallen. Maar wij zien hem, op dien fraaien Augustusmorgen, op Trafalgar Square, waarheen hij zich had laten brengen in zijn draagstoel; wij zien hem daar dien stoel verlaten en leunende op zijn adoptief-zoon, met een grooten krans in de hand voortschrijden tot bij het beeld van Gordon — *Chinese-Gordon*, zijn ouden strijdmakker uit den oorlog tegen de Taipings. Eerbiedig en bewogen zag de Groote Chinees op naar den Grooten Brit, die daar staat met den magischen „staf der overwinning” in de hand. Het volk juichte hem toe, met luider stem. Maar hij stond daar, en legde den krans op het voetstuk, en sprak woorden, die getuigden van de groote vriendschap, die hij nog steeds voor Gordon koestert, ook nu hij is heengegaan.

Een man, die voor zulk een vriendschap vatbaar is, al is hij dan ook een Chinees, moet een groot en een goed man zijn.

Zijn levensopvatting moge verschillen van de onze; hij moge een staart dragen en een pauweveer met drie oogen en een geel buis — onder dat buis klopt een warm hart voor een der edelsten van ons geslacht, die hem vriendschap toedroeg, en wiens vriendschap hij zich altoos waardig heeft betoond.

De wensch, in 1879 door Li uitgesproken, dat hij Gordon nog eens in Londen zou ontmoeten, is niet vervuld; zijn eerbiedige hulde aan Gordons nagedachtenis zal in datzelfde Londen de herinnering aan den Chineeschen onderkoning nog lang doen voortleven.



HUMPHREY WARD.

MEVROUW HUMPHRY WARD.

Op de vraag, waarnaar de waarde van den hedendaagschen roman bepaald en zijn recht van bestaan beoordeeld moeten worden, luidt niet weiniger antwoord: natuurlijk, naar de beteekenis, die hij als kunstwerk heeft, en naar de plaats, die hij onder de scheppingen der kunst inneemt.

Beoogt zijn auteur een ander doel dan de litteratuur met een kunstwerk te verrijken, wil hij zijn moralist, en, in anderen dan aesthetischen zin, zijn arbeid dienstbaar maken aan de vorming en opvoeding des volks, dan overschrijdt hij, naar zij meenen, de grens van het gebied, waarop hij zich heeft te bewegen, en zal in de meeste gevallen het bewijs leveren, dat het hier zoomin als elders aangaat twee heeren te dienen, zonder aan een van beiden te kort te doen. Volgens hen heeft de beoordeelaar het recht, ja, is zelfs verplicht, elken roman, die niet voldoet aan de eischen der kunst, hoe edel en verheven zijn strekking moge zijn, als mislukt af te wijzen en zonder vorm van proces ter zijde te leggen.

Daar zijn er echter ook, die naast den maatstaf, waarmede in naam der kunst wordt gemeten, een anderen willen zien gebruikt. Nu in onzen tijd de sociale, religieuse en moreele vraagstukken bij de romanschrijvers het onderwerp van behandeling uitmaken, ja, bij hen schering en inslag zijn, willen

zij, zulk een werk critiseerend, niet alleen de aethetica laten beslissen, maar ook der ethica het woord geven en haar oordeel vernemen, daar ze het niet billijk vinden „la mort sans phrase” uit te spreken over op een roman, die voor de recht-bank der eerste te licht wordt bevonden, maar met het oog op zijn ethischen inhoud veel te denken en te leeren geeft.

Onder hen Heinrich Hart, wiens naam op letterkundig gebied bij onze oostelijke bureu een goeden klank heeft. „Meer dan eens”, schreef hij onlangs, „deed ik de ondervinding op, dat een aan de eischen der kunst- en schoonheidsleer volstrekt niet beantwoordend verhaal door zijn inhoud zeer krachtige, zedelijk opbouwende indrukken bij mij wekte en achterliet. En nu spreekt het immers van zelf, dat wij een boek, 't welk hiertoe in staat is, niet maar eenvoudig — als te dikwijls geschiedt — in naam der kunst mogen ter dood veroordeelen. We zullen hoe langer des te meer er aan moeten wennen in den roman te zien een machtig opvoedingsmiddel voor de volwassenen — inzonderheid tot zelfonderzoek — ook al wordt dit middel niet altoos ten goede aangewend, tot aankweeking en voortplanting n.l. van wat waard is te leven en te worden nagestreefd.”¹

Op de ethische en paedagogische zijde van den roman wordt dan ook meermalen de aandacht gevestigd, zelfs door hen, die de beteekenis er van als kunstwerk niet gering schatten en evenmin gaarne gerekend zouden worden tot het „profanum vulgus”, dat tevreden is, zoo maar het didactisch element niet is verwaarloosd en de strekking strookt met zijn wenschen en opvattingen van personen, zaken en toestanden, terwijl het litterair gehalte er van — techniek, taal, stijl, uitbeelding der karakters, dichterlijke inkleeding, plastische voorstelling, — hem tamelijk koud laat.

Is nu bij de beoordeeling van mevrouw Ward's romans door meer dan een op deze zijde gewezen, 't is niet zonder reden geschied, en evenmin door menschen, die, gewoon tusschen de regels te lezen, ook hier aan hun slechte gewoonte zijn trouw

1. Dahelm, Heft 12. Aug. 96. p. 705.

gebleven. Integendeel. Ik geloof — en waarlijk ik niet alleen — dat men juist aan deze schrijfster groot onrecht zou doen met haar werken alleen te beoordeelen uit het oogpunt der kunst, zonder daarbij te letten op het verheven doel, dat zij met het schrijven er van heeft beoogd.

Zonder twijfel: haar romans zijn „avant tout des livres de doctrine.” Toch zou ik met dit te beweren niet gaarne aanleiding geven tot verkeerde gevolgtrekkingen. En daarom voeg ik er terstond aan toe, dat de auteur zich niet in die mate heeft laten meesleepen en overheerschen door de te behandelen stof, dat de kunstenaar in haar er door tot zwijgen gebracht en het haar onverschillig zou zijn geworden op welken schotel ze ons haar spijzen opdischt. Want ook wij zijn niet ongevoelig voor gouden appelen op zilveren schalen, d. i. voor een degelijken inhoud in keurigen vorm. Ook wij zeggen met Schiller:

„Das schönste was ich kenn' und wähle,
Ist in der schönen Form die schöne Seele.”

Welnu, de religieuse, ethische en economische problemen, waarvoor ze telkens opnieuw de aandacht harer lezers vraagt, hebben haar aesthetische aspiratiën volstrekt niet vermoord. En haar verdienste in deze wordt, voor zoover ik weet, door allen erkend, zij het bij de meeste harer beoordeelaars onder zeker voorbehoud. Want de letterkundige critiek heeft zich niet onbetuigd gelaten ten haren opzichte en de zwakke zijden harer romans geenszins verschoond. Ze heeft meer dan eens de gebreken van hare werken in het licht gesteld, zoowel de algemeene, hun doorlopend eigen, als de bijzondere, waarmee enkele er van zouden zijn behebt. Breed uitgemeten heeft ze de wijdloopigheid der schrijfster in het teekenen van personen en toestanden, die in sommige gevallen dreigt langdradig te worden. De angstvallige zorg voor de details, opdat toch maar geen — zelfs niet de kleinste — bijzonderheid van het doen en laten, het willen en besluiten harer helden of heldinnen aan de aandacht worde onttrokken. Het gebrek aan eenheid, zoodat meermalen personen ten tooneele worden gevoerd, die met de eigenlijk gezegde historie niet genoeg te maken hebben, om

uitweidingen te wettigen als zij zich in deze veroorlooft, ja, die eigenlijk naast den eigenlijken roman een tweeden doen ontstaan. Het idealiseeren van sommige karakters met miskenning van de eischen der werkelijkheid. Verder de afwezigheid van actie, doordat we te dikwijls nu eens geplaatst worden voor of in het studeervertrek, dan weer te lezen krijgen wijsgeerige beschouwingen, die het verhaal onderbreken, uittreksels uit dagboeken, die moeten aanvullen wat het leven niet verklaart, uiteenzettingen, die ons soms meer doen denken „à des études de critique religieuse ou de philosophie sociale qu'à des romans de caractère." Eindelijk het optreden der handelende personen, minder als de verdedigers van eigen standpunt en opvattingen, dan wel als pleitbezorgers van haar eigen zaak.

Men heeft den roman van Rose en Langham in *Robert Elsmere*, als volstrekt niet in verband staande met het eigenlijk verhaal, een hors-d'œuvre geacht en den invloed van Wendower op Robert's geestelijke ontwikkeling ongemotiveerd, als berustend op een van Wendower's onuitgegeven boeken, waarvan we eigenlijk nooit den juisten inhoud leeren kennen en over welks beteekenis we dus ook geen oordeel kunnen vellen. Men heeft het slot van *Grieve* als onbevredigend gewraakt, daar David op het oogenblik, waarop hij met zichzelf gereed is, zich terugtrekt uit het werkelijke leven en de verwachting, door zijn aanvankelijk optreden als sociaal hervormer bij ons gewekt, beschaamt. Men heeft van *George Tressady* den titel onjuist geheeten, daar niet George maar Marcella de hoofdpersoon is van den roman, en gespot met Marcella's platonische liefde, die tusschen haar en sir George eene op zijn minst genomen „scheeve" verhouding in het leven roept, welke allerlei toelichtingen en verklaringen noodig maakt om de heldin te zuiveren van een blaam, die wel schijn blijkt te zijn, maar toch aan Letty, sir George's vrouw, en de wereld stof genoeg tot praten gaf. Men heeft. . . . Doch ik zal de lijst der grieven niet grooter maken, ik heb de voornaamste genoemd.

Welnu, men kan van deze bezwaren der litteraire critiek kennis nemen, voor een goed deel zelfs er mee instemmen,

en niettemin onderschrijven de bewering van een harer Fransche beoordeelaars, die schier onmiddellijk op zijn „avant tout des livres de doctrine” laat volgen: „Daar zijn weinigen, die, als zij, de kunst verstaan van schilderen en vertellen, van karakters waar te nemen, te bestudeeren en uit te beelden in onvergetelijke typen; daar zijn ook weinigen, wier stijl is zoo helder, zoo suggestief, zoo betooverend”, terwijl hij haar *Bessy Costrell*, een eenvoudige dorpsvertelling, meer schets dan uitgewerkte schilderij, noemt „een juweeltje van echte, plastische kunst.”¹

En om nu maar terstond enkele proeven te geven van haar uitbeeldend talent en mij zelf te vrijwaren voor het verwijt, als zou ik voor den vorm onverschillig zijn, breng ik u voor een paneeltje van hare hand, een heel, heel eenvoudig teekeningje van een dood alledaagsch voorval. 't Is de schets van het bezoek, op zekeren avond door Elsmere en Murray Edwardes aan het schoollokaal van Wardlaw en Mackay in een van Londen's achterbuurten gebracht.

Met dringen en stooten hebben ze zich heengeworsteld door een troep bengels, die, als echte straatjongens, de deur bombardeeren en door het sleutelgat allerlei ongepaste aardigheden naar binnen schreeuwen. Eindelijk zijn ze waar ze wezen willen.

„De schoolkamer is in bijna volslagen duisternis gehuld; de leerlingen, zoowat een twintig, hollen op en neer, als evenveel booze geesten, en werpen elkaar en hun onderwijzers met de vetpotjes, die hun bij het lezen tot lampen moeten dienen. Midden onder hen staan de beide philanthropen, aan wie het bezoek wordt gebracht, geheel met vet besmeerd, de een bezig een jongen een paar oorvijgen te geven, de ander trachtend een groote inktflesch te redden, waarop een ondernemende geest juist een aanval doet om het krijgsmaterieel der opstandelingen te vermeederen. Murray Edwardes, nu geheel slagvaardig, vliegt ter hulp en wordt door Robert bijgestaan. Onze preekheer moge

1. *Revue des Révues*, 15 Août blz. 365.

er wat jongensachtig uitzien, hij is niettemin een der eersten geweest bij de spelen aan de universiteit en kan roemen op spieren, die mannen, tweemaal zoo groot als hij, hem zouden hebben benijd. In een oogwenk heeft hij een paar der belhamels in de kraag gepakt en op straat gezet, de uitgeblazen lamp aangestoken en de rest der rebellen tot bedaren gebracht. Elsmere helpt dapper mee en weldra is het lokaal ontruimd.

De vier mannen kijken elkaar aan en Edwardes barst in schaterlachen uit.

„M'n beste Wardlaw, wat heb ik een medelijden met je jas! Maar ik geloof waarachtig, dat ik, als jongen, mijn handen ook niet van de vetpotjes had kunnen afhouden en eveneens voor de verzoeking zou zijn bezweken. Doch, laat mij u een vriend voorstellen — meneer Elsmere — en, als ge het goed vindt, een medearbeider bij uw werk. Ik geloof dat een paar armen meer niet slecht te pas zullen komen.”

Wardlaw, van onder tot boven vol vet, drukt Elsmere de hand, neemt hem van het hoofd tot de voeten op en zegt, nu weer tot bedaren gekomen, droog langs zich heen: „Een paar armen niet alleen, maar ook wat gezond verstand!”

Daarop wendt hij zich tot een fors, ietwat geaffecteerd jongmensch met breeden neus en lange blonde haren, die met de handen in de zij staat te snakken naar lucht en met toornige blikken om zich heen kijkt in het ontredderd en wanordelijk schoolvertrek.

„Hoe is 't, Mackay, hebben ze al den adem uit je longen geklopt! — Mijn vriend en helper, meneer Elsmere. — Kom, ga een oogenblik zitten. Daar zijn nog stoelen overgebleven, zie ik, en er is ook nog vuur. Rookt ge? Of wilt ge niet eens opsteken?” En zoo nemen de vier mannen plaats en blijven een poosje met elkaar praten.”

Niet waar, een aardig stukje, vol leven en kleur, goed geteekend en met zorg afgewerkt. En terstond zij het mij vergund hier een andere proeve van meer ernstigen aard te laten volgen uit „de geschiedenis van David Grieve”. David zit bij

Ancrum, die hem heeft meegedeeld dat Elise Delaunay is gehuwd met haar neef Pimodan, een jong dokter, en kan na deze mededeeling van aandoening en ontroering op het eerste oogenblik geen woord uitbrengen. En dan . . .

„Zij zaten met hun beiden aan de tafel, zonder te spreken. David speelde met zijn eten, nam het eene stuk na het andere op en legde het weer neer; eindelijk sprong hij overeind en greep zijn hoed.

„Wilt ge nog uitgaan?” vroeg de predikant, en beefde zonder te weten waarom.

De jonge man mompelde iets. Als bij instinct vloog de kreupele man, die het dichtst bij de deur zat, er naar toe en wierp er zich tegen aan.

„David, doe het niet — ga niet alleen uit — laat mij met je gaan!”

„Ik wil alleen gaan”, zei David, terwijl zijn lippen trilden.

„Wat hebt gij er mee te maken?”

„Omdat” — en de korte gestalte richtte zich op, de stem van den predikant klonk ernstig en diep, „omdat, wanneer iemand eens de zonde van den zelfmoord heeft willen begaan, zij, die hem omringen, niet mogen doen als stond hij nog gelijk met andere onschuldige en gelukkige menschen.”

David bleef een oogenblik zwijgend staan, al zijn leden trilden. Dan deed hij een stap voorwaarts, met den éénen arm in de hoogte.

„O ja”, riep Ancrum uit, „je kunt mij de kamer uitzetten! Ik ben geen partij tegenover je. Ga je gang dus, als je er het hart toe hebt! Vergeet je, dat ik je reeds eenmaal uit de armen der wanhoop verlost en je rukte uit de kaken des doods? Denk je dat ik niet weet, hoe het nieuws, zoo pas door mij meegedeeld, je het hart verscheurt? Je verbeeldt je misschien, omdat ik maar een arme mismakke ben en leeraar eener zondagschool, omdat ik een godsdienstige overtuiging heb en jou Fransche boeken niet kan lezen — dat ik mij niet kan verplaatsen in de natuur en de gevoelens van een man. Luister!

Toen jij een kleine jongen in mijn klas waart, was het treurspel van mijn leven reeds afgespeeld. Ik, ja ik ook heb den hartstocht en de zonde van nabij leeren kennen; ik ben niet bang voor de uwe. Je bent op dit oogenblik nog in leven, David Grieve, omdat ik je eertijds ben gaan zoeken in de bergen — arm, verloren schaap als je waart — en omdat ik je gevonden heb door de genade van God. Je hebt mij nooit bedankt — ik wist dat je dit niet kondt doen. In plaats van je dank, vraag ik thans je vertrouwen — hier, op dit oogenblik. Zwijg niet langer! Zeg mij wat je gedaan hebt, om je leven tot dezen staat te brengen. Je hebt geen vader — ik spreek in zijn plaats, en ik verdien dat je mij vertrouwt en naar mij luistert.”

David keek hem een oogenblik vol verbazing aan — hij zag het verouderde, misvormde hoofd, dat trotsch in den nek was geworpen en de over de borst gekruiste armen. Toen gaf zijn trots zich gewonnen; de ondraaglijke inwendige smart moest zich luchten. Zijn ziel smolt in hem, tranen begonnen te stroomen langs zijn wangen. Hij waggelde naar den haard en ging daarna zitten; instinctmatig strekte hij de handen uit naar de vlam, terwijl het woord „Vader” in zijne ooren weerklonk; en tegen middernacht kende meneer Ancrum de gansche geschiedenis, voor zoover de eene man die aan den anderen kon openbaren.”

Ik kan er niet aan denken, met het oog op de mij toegestane ruimte, die mij tot beperking aanspoort, ook maar één — laat staan meerdere of alle — karakters, door mevrouw Ward ons geteekend, te ontleden. Maar terwijl ik dit schrijf, gaan als in een kaleidoscoop, aan mijn oog voorbij: Elsmere en Grieve en Reaburn, en Tressady en Ancrum en Wendower, of hoe ook hunne namen mogen zijn, geflankeerd door zoovele mooie vrouwenfiguren als: de puriteinsche Catherine naast de wereldsche Rose, de devote Dora naast de ietwat oppervlakkige, ijdeluitige, op hoogheid verzotte, maar toch zoo sympathieke Lucy; de hartstochtelijke, van idealen en illusies

levende, wat overdreven Marcella naast de lichtzinnige, naar rijkdom en kleuren en opschik dorstende Letty, allen stralend in het licht, 't welk mevrouw Ward op haar doet vallen, en smaak ik nogmaals, in de herinnering, het genot, dat zij mij, ook uit letterkundig oogpunt, toen ik aller geschiedenis las, mochten verschaffen.

En evenmin kan ik er aan denken, om dezelfde reden, nog andere dan de meegedeelde proeven onder de oogen mijner lezers te brengen. Ik moet mij tevreden stellen met uit het vele „mooi”, dat ons geboden wordt, enkele grepen te doen. Ik kan maar aanstippen. Ziet, als mevrouw Ward ons voert door haar West-Morelandsche bergen, of in de streken van Surrey ons doet omdolen; als ze ons vertelt van de avontuurlijke wandeling der kinderen Grieve naar den Mermaidspoel en van hun angstig verlangen om het spook te zien; als ze ons getuigen maakt van de nachtelijke zwerftochten van Jim Hurd, die zijn hartstocht om te stroopen niet kan bedwingen, en trots de beden zijner vrouw met zijn gevaarlijk werk voortgaat, dan wordt haar pen tot penseel. Als zij ons schildert Elsmere's en Catherine's strijd, Grieve's worsteling met lot en leven, Louise's ondergang, Marcella's emoties en philanthropische werkzaamheid; als zij ons brengt bij de zieken in Londen's achterbuurten, in Mary Batchelor's huisje bij het sterfbed van Lucy of Hallin of Wendower, of vertelt van de namelooze smart in de hut van Jim Hurd, na diens gevangenneming, dan grijpt ook ons „de smart der wereld” aan en voelen we haar machtige hand op ons drukken.

Ik denk, sprekend van door haar gewekt litterair genot, aan de tooneeltjes in de pastorie van Long-Whindale bij de Thornburgh's of aan die in de woning der Leyburn's, aan de teekening van Robert's pastoralen arbeid, aan die van Rose's verkeer in de groote wereld en haar verhouding tot Langham; aan de theeavonden bij mevrouw de Netteville; aan het huis van boer Reuben met zijn angst en gewetenswroeging, aan de liefdes-tragedie van David met Elise Delaunay; aan den avond in den „Chat Noir”; aan de meetings van Wharton; aan de biecht van

Marcella na haar overwinning op Tressady, aan de ontmoeting van Marcella met Letty, aan het gekeuvel van Betty Leven; aan... ja aan dit alles en nog zoo veel meer, dat, bij het lezen van mevrouw Ward's romans, een iegelijk moet opvallen en treffen en bij wien ook vroolijke of sombere aandoeningen in het leven roepen, waarachtige bewondering of heilige verontwaardiging.

Doch genoeg. Mevrouw Ward verwaarloost den vorm niet om den inhoud. Maar nog minder offert ze den inhoud op aan den vorm. Ze behoort niet tot de soort van hedendaagsche schrijvers, tot wie Tolstoï, verontwaardigd, het verwijt richt, dat ze om de techniek alles vergeten, al hun kunst gebruiken alleen om de verbeelding te prikkelen, en op effecten azen, zonder iets te hebben in de ziel. Want zij, neen, zij zet zich niet aan het schrijven met een leege ziel, zij tracht niet door klatergoud de zinnen te bekoren, noch door kunstmiddelen de fantasie te spannen en sensaties te wekken; ze blijft vrij van opgeschroefdheid en gemanierdheid, van jachtmakerij op hartstochtelijke scènes en schilderingen van „piquante” toestanden.

Toegegeven: Haar romans zijn „avant tout des livres de doctrine”. Maar van den Tendenz-roman in zijn meest onbegrijpelijk en vervelenden vorm, het letterkundig onding, waarin twee of meer partijen, belichaamd in even zooveel personen, voor- en tegenstanders van een meening, een stelsel, een godsdienstige, staatkundige, of wijsgeerige richting, met elkaar debatteeren en tegen elkaar argumenteeren, terwijl de overwinning altoos is aan de zijde dergenen, die in de oogen der schrijvers genade mochten vinden en het met hen eens zijn, en de bewijsvoeringen der tegenpartij aan water- en melkachtigheid niets te wenschen overlaten, van hem heeft mevrouw Ward natuurlijk niet minder afkeer dan zijn meest hartstochtelijke en vinnige vijand. Daarvoor staat haar klassieke opvoeding en vorming ons borg.

Brengt ze in *Robert Elsmere* ter sprake het godsdienstig vraagstuk onzer dagen in verband met 's menschen verhouding tot kerk en dogma en christendom, tot supranaturalisme en

wondergeloof, ze voert haar lezers misschien wel iets meer dan tot juist verstand der zaken noodig is, op de kronkelpaden der theologie en in de scholen der geleerden; toch is het haar volstrekt niet te doen om aanhangers te winnen voor eenig godgeleerd stelsel. Wel om aan de twijfelende zielen een vroomheid te laten zien, die, na gebroken te hebben met de oude vormen, door wetenschap en ervaring en historie geoordeeld, de harten weet te ontsluiten voor God en een leven met God, dat vrede brengt en verzoening. Wel om den strijd te leeren kennen, dien de twijfel, zoo ze zich eens van den mensch heeft meester gemaakt, doet geboren worden; om te wijzen op de vijanden in dien strijd zoowel als op hen, die helpend en reddend ter zijde staan: de Wendowers en Langhams met hun cynisch, verstandelijk sceptisme aan den eenen, de Greys met hun diep en vol gemoedsleven, hun religieuse aspiratiën en zin voor het oneindige aan den anderen kant. 't Is haar te doen om te schetsen de overwinning, welke het deel wordt van den man, die waarheid zoekt, waarheid alleen, een overwinning, die den geslingerden mensch tot rust brengt, het verloren vertrouwen herstelt en den arbeid doet aanvaarden, welken plicht en geweten opleggen aan ieder wien het niet raadzaam is iets tegen het geweten te doen. Elsmere is de type van den mensch, die door het allengs in hem geworden, uit de boeien van kerkgezag en overlevering, uit de vormen van het verleden losgemaakte, aan de behoeften des geestes beantwoordende, nieuwe geloofsleven zich ziet geopend een nieuwen levensweg, waarop hij voor anderen tot zegen kon worden, uitdeelende van de schatten door hem veroverd, een weg, waarop hij zelfs de Catherines, al geven ze niet prijs wat ze meenen dat onvergankelijke waarde heeft, geen tittel of jota van kerkleer noch overlevering, leert waardeeren en gevoelen dat er verschillende wijzen zijn, waarop God zich aan de menschen openbaart en dat niemand het recht heeft te zijn de rechter, veel minder de heerscher over eens anders geloof.

Door „de geschiedenis van David Grieve” worden we geplaatst in de wereld der „kleine luiden”. 't Boek schetst ons tot in de

kleinste bijzonderheden de lotgevallen van twee weezen, David en Louise Grieve, door hun stervenden vader ter opvoeding toevertrouwd aan een oom, die echter, onder den invloed zijner vrouw, voor wie de kinderen alleen zijn een bron van inkomsten, beiden zoo goed als in 't wilde laat opgroeien en op onverantwoordelijke wijze zijn gelofte breekt. Al zoekend en worstelend, baant David, dank zij zijn hoog karakter, zich een weg door het leven. Reeds als knaap doet hij veel van zich verwachten en tracht hij zich zelf te ontwikkelen in een liefdelooze omgeving. Onze belangstelling in zijn persoon stijgt, als hij de woning zijns ooms is ontvlucht en te Manchester zich vestigt, eerst als bediende in het huis van een boekverkooper Purcell, een streng geloovig en kerkelijk man, later, als deze hem uit zijn dienst heeft ontslagen, zelf, en aanvankelijk niet zonder succès, zaken doende, als concurrent van zijn voormaligen patroon. 't Is de geschiedenis van veel ontbering, van veel inspanning en arbeid, van een worsteling om het bestaan, zoowel het zinnelijk, geestelijk als zedelijk bestaan, van struikeling, val en verlossing, die ons hier wordt verteld. De geschiedenis van een „self-made” man, die ten slotte, na veel zelfbeheersching, veel nadenken, veel beproeving, veel lectuur en veel strijd, overwint, zich een positie veroverft in de maatschappij en in eigen kring medewerkt aan de oplossing van het sociale vraagstuk. Vormde het leven David, die zich liet opvoeden en het als een leerschool gebruikte; niet alzoo zijne zuster Louize. Zij, slavin van haar temperament, van haar onbeteugelden hartstocht en toemellooze driften, zelfzuchtig en weerbarstig, zinkt al dieper en dieper in den poel van ellende en zonde, om ten slotte, als ze geen uitkomst meer ziet, en de laatste band, die haar aan het leven bindt, is verbroken, als namelijk haar kind is gestorven, met zelfmoord te eindigen. — Hoe het leven de karakters vormt, den een tot opstanding, den ander tot val wordt, is het in dezen roman behandelde thema, welks uitwerking van groote waarnemingsgave en veel levenswijsheid getuigt. Dat ook hier naast het religieuse het sociale vraagstuk den achtergrond vormt van David's leven en

werken in Manchester, geeft aan het boek niet weinig relief en maakt het tot wat onze burens gewoon zijn te noemen een „Zeit-Roman.”

Geheel en al op sociaal gebied brengt ons *Marcella*, onder de armen op het land en in Londen. De rol der vrouw, en hier der hooggeplaatste vrouw, — Marcella Boyce is kind van adellijken huize en heeft door haar omgang met de socialistische Craven's Venturistische aspiratiën — bij de oplossing van het maatschappelijk vraagstuk, haar plaats tegenover de zinnelijke en zedelijke levensnooden der armen worden er in geschetst. Hoe Marcella, door een misstap van haar vader opgevoed buiten haar kring en haar stand, allengs tot de ware opvatting van wat ze haar levenstaak acht, langs den weg van veel lijden en bittere ontgoocheling door de ervaring gevormd wordt; eerst alleen volgt de stem van haar voor emoties zoo vatbaar gemoed, dat in opstand komt tegen de ellende, die ze op Mellor, het erfgoed harer familie en de bezittingen van den adel in den omtrek ziet heerschen; hoe ze, aanvankelijk niet zelden onbillijk in haar oordeel over anderen, achterdochtig tegenover allen die niet gelijk met haar denken, maar later, gerijpt in de school des levens, door den omgang met menschen van allerlei stand en richting, haar intuïtief gevoel weet te stellen onder de contrôle van rede en verstand en haar fouten inziet, doet mevrouw Ward ons aanschouwen met onmiskenbaar talent. Ze doet het vooral, waar ze ons Marcella's verhouding teekent tot Aldous Reaburn, wiens liefde ze aanvankelijk versmaadt, maar aan het slot met vurige wederliefde beantwoordt, zoodra ze zijn karakter beter heeft leeren waardeeren, als ze, na den dood van haar vader, zelf eigenaresse van Mellor, zich van zijn onbaatzuchtig bedoelen en streven heeft overtuigd.

„Een rijpere, een teederder Marcella ontplooidde zich voor een onveranderden minnaar, en het meisje, dat eenmaal al wat hij haar geven kon, met minachting had afgewezen, wierp zich aan Maxwell's hart, met een hartstochtelijke zelfovergave, met een berouw, welke aan haar gerijpt karakter en haar verrukkelijke schoonheid een bedwelmende kracht gaven.” Zoo lezen we in

George Tressady, mevrouw Ward's onlangs verschenen laatste werk. Hier vinden we Marcella terug als vrouw van Reaburn, die door den dood zijns grootvaders lord Maxwell is geworden: En dan vernemen we, dat ze als lady Maxwell haar gelofte om tot steun te zijn van de zwakken, mede te werken aan de opvoeding en verbroedering der standen, in haar huis en daar buiten gestand doet. Dat ze, vurig aanhangster van een staatkunde, die zich het lot der minder bedeelden aantrekt, met haar groot en edel hart aan haars echtgenoots zijde optreedt; de macht van haar schoonheid en geest gebruikt om de beginselen van dien man, thans minister, tot werkelijkheid te maken. Dat ze voor zijn „Factory-bill”, een arbeidswet, die, ja, een bescheiden poging, maar toch de eerste stap is op den goeden weg ter verbetering van den socialen toestand, tot bescherming van de misdeelden, aanhangers tracht te winnen en tegenstanders in voorstanders te veranderen. Hoe ze haar groote overwinning behaalt, als ze *George Tressady*, lid van de tegenpartij, weet te bekeeren en op het beslissend oogenblik tot pleitbezorger te maken van de goede zaak, „omdat de zaak, die zij voorstaat, geen slechte kan zijn,” tot verbazing van allen, die zijn veranderde houding in deze niet begrijpen. Eindelijk hoe ze, niet tevreden, voor ze het geluk in het huis van sir George, wiens huwelijksleven zooveel te wenschen overlaat, heeft hersteld, zich allengs de liefde ook van Letty, *Tressady's* lichtzinnige vrouw, weet te verwerven en ook hier haar doel bereikt. En ook in dit haar laatste werk spreken — wellicht meer dan in eenig ander — haar onbedorven hart, dat geen kwaad ziet, en haar verheven idealisme, dat de wereld zich denkt meer zooals ze zijn moet, dan zooals ze in werkelijkheid is.

Dat mevrouw Ward door de onderwerpen, die ze in haar romans behandelt, spreekt tot het gemoed van het nu levend geslacht en dat gemoed in beweging brengt, ligt in den aard der zaak. Welk eenigszins ontwikkeld mensch neemt geen deel aan den strijd, die thans op godsdienstig en maatschappelijk gebied wordt gestreden? En nu moge men het met haar eens

zijn of niet, de middelen, die zij aangeeft ter verbetering van den bestaanden toestand goed- of afkeuren, voor haar levens- en wereldbeschouwing partij trekken, dan wel beide onvoldoende achten, haar hier te naïef, daar te idealistisch, soms zelfs overdreven vinden in haar eischen, niet ontkend kan worden dat voor ieder onpartijdig lezer, die in staat is anderer zienswijze en overtuiging te waardeeren, van haar boeken een ongemeene bekering uitgaat. Ze roept de beste aandoeningen en de edelste gewaarwordingen wakker, door ons aan ons zelf te ontdekken en tot nadenken te stemmen. Ze laat op personen en zaken, op levenslot en levensnooden het licht vallen van een fijn besnaard, aan idealen rijk gemoed.

Kind van den tijd, die haar zag geboren worden, beschrijft en beoordeelt, laakt en prijst ze de verschijnselen des tijds, de openbaringen van het hedendaagsch leven op godsdienstig, zoowel als maatschappelijk gebied; doet ze ons zien wat de wereld, waarin wij genieten en werken, en tobben en juichen, en strijden en zwoegen, opbeurends heeft en terneerslaands, de wereld met haar wegen naar omhoog en omlaag, met haar bergtoppen, waarop de blik ziet in de ruimte en in de verte, en haar diepe peillooze afgronden, waaruit de kreet om verlossing omhoog stijgt. Haar lijfspreuk daarbij is aan den eenen kant des ouden Terentius': „nil humanum a me alienum puto”; aan den anderen Goethe's bekend, maar onvergetelijk: „Greift-nur hinein in 's volle Menschenleben, und wo ihr's packt da ist's interessant.” Maar overal doet haar vriendelijk bezielend en hoopvol, in hooger sfeer ademend en uit een geloovig hart vloeiend optimisme lichtpunten zien in den duisteren nacht van ellende, twijfel, ongeloof, zelfzucht, zonde en karakterloosheid, wijst ze ons op den adel der menschelijke natuur, die zich nimmer verloochent, ook daar niet waar schijnbaar de mensch voor wat hoog is en waar en schoon is gestorven; overal brengt ze ons in aanraking met mannen en vrouwen, die vervuld zijn van hooge idealen en in de ziel hebben grootsche concepties.

In al hare werken spreekt tot ons de mensch en speelt zich af een stuk menschenleven met zijn sterren en nevelvlekken.

De eerste schitteren haar tegen en doen haar roemen, de laatste gaat ze niet achteloos voorbij, al dringen ze een traan in haar oog. Hoog opjuichend of weemoedig klagend klinkt afwisselend haar stem. Want nimmer verheelt ze aan welken kant haar sympathieën zijn, evenmin als zœ u haar afkeer verbergt. Ze geeft zich geheel zooals ze is en ôpenbaart haar geheimste gedachten, ook daar waar ze zich achter de door haar ten tooneele gevoerde personen verschuilt en deze zelf handelend of sprekend doet optreden met hun eigen gevoelens en meeningen en inzichten op eenig terrein van menschelijke werkzaamheid, op dat van wetenschap of godsdienst, van staatkunde of zedeleer. „Zij” — van Loenen heeft het naar waarheid gezegd — „zij huldigt niet eene objectiviteit, die haar zou dringen, de verschillende beschouwingen zonder meer te constateeren. Zij oordeelt, indien zij zichzelf althans rekenschap geeft van de kunsttheorie, waardoor ze zich laat leiden; waarschijnlijker acht ik het, dat zij schrijvende zich geeft zooals zij is; maar desgevraagd dan, zou zij, denk ik, oordeelen, dat de subjectiviteit van den romanschrijver niet angstvallig behoeft schuil te gaan. Veeleer komt het zijn arbeid ten goede dan dat het hem schaden kan, wanneer van de warmte zijns gemoeds iets afstraalt op zijn werk, en hij den lezer de wereld, die hij beschrijft, laat zien onder het licht, waarin hij zelf haar aanschouwt.”¹ En die subjectiviteit doet ze uitkomen soms op eigenaardige wijze.

In „David Grieve” b.v., als ze, ter bestrijding van de hersenschimmen van George Sand, die ook David, haar held, een tijdlang dupe hebben gemaakt tijdens zijn liefdesbetrokking met Louise Delaunay, onmiddellijk na het verbreken van die verbintenis door Elise-zelf, ten aanhooren van den gedesillusionneerden onder zijn leed gebogen, in wanhoop terneerzittenden jongeling, een eenvoudige jonge vrouw, een moeder, een pleidooi doet houden ten gunste van het wettig huwelijk, als in alle opzichten te verkiezen boven de „union libre”,

¹ Van Loenen Martinet, *David Grieve*, Gids. III, p. 393.

waarin de vrouw nooit haar recht krijgt. En dan laat ze die vrouw, niet wetend welke teere snaar ze aanroert, vertellen van haar eigen echtelijk leven. Hoe haar man eens tot haar gezegd had, toen zij na een tweejarig ziekbed niet in staat om te werken als ze voorheen gewoon was, en terwijl ook haars mans verdienste schraal was, zich bezwaard gevoelde en vreesde hem tot last te zijn: „Zwijg toch, malloot. Faut b'en que chacun prenne son tour". Verder, hoe haar vader, een Roode, een anarchist, woedend werd, zoo vaak een zijner partijgenooten trouwde volgens de wet, al was hij zelf haar moeder trouw gebleven tot zijn dood. Maar ook, hoe ze na den dood van haar zuster, vaders lieveling, die alles voor een ander over had en hard werkte, doch behandeld was als een hond, tot zich zelf gezegd had: „le mariage c'est la justice", ja, „la justice en niets anders"; terwijl ze op de onwillekeurig gedane vraag van David: „Maar als de vrouw niet gebonden wil zijn, doch vrij?" onmiddellijk ten antwoord geeft: „Dan — wel, dan is 't omdat ze dom is of slecht. On peut toujours être une coquine. En ze vergeet — ze denkt dat ze altijd jong kan blijven en dat liefde enkel genoeg is — en dat is niet zoo. Men wordt oud — en daar is een kind — en een van beiden sterft”

Of, als mevrouw Ward, later nog eens op hetzelfde aanbeeld slaande, maar dan de zaak uit een meer ideeel oogpunt beschouwend, den ouden Ancrum tot dienzelfden David laat zeggen dat Doch ik laat den predikant liever zelf spreken:

„Het leven gaat van de eene beproeving tot de andere, David, het is er mee als met elke andere zaak — hoe meer ge weet, des te meer zal van u geëischt worden. En wat nu betreft de beproeving van den man tegenover de vrouw — daar is geen, die van meer beteekenis is en dieper snijdt in de ziel. Wie daarin faalt heeft den grond onder zijn voeten verloren en verzinkt in de hel, eer hij het weet

„Maar gij wilt niet weten van zonde. Ieder man heeft het

recht zijn natuurdrift te volgen. Gij wildet vrij zijn en maaktet u los van elken band. Wat is de wet anders dan een overeenkomst tusschen menschen, die niet weten wat liefde is? Tegen wien of wat hebt ge u bezondigd, David? zoo vraagt een dwaas. Waren gij en zij de eerste man en de eerste vrouw, bij wie van liefde sprake was? 't Is altoos hetzelfde lied: elk man verkeert in den waan, dat hij de eerste is die hier een beslissing moet nemen, en het gaat alles buiten hem om, hij kan er niets aan veranderen, evenmin als hij iets kan veranderen aan het feit, dat het vuur hem brandt of dat hij in het water verdrinkt. De eeuwen door heeft het dier in den mensch gestreden met 's menschen hoogere natuur. En van schrede tot schrede heeft het beter ik zijn overwinningen behaald. Alleen door een wet te ontdekken en te erkennen — door den voet te zetten op de rots, die het allengs leerde kennen. En op deze rots plaatst het zijn bakens: het huwelijk, het huisgezin, den staat, de kerk. Doe, alsof ze er niet staan, en ge verzinkt in een poel, waaruit de genius van uw geslacht, al worstelend, u heeft willen redden. Betwist hun recht van zijn, werp ze omver — als gij kunt. Gij hebt evenveel kans van slagen als wanneer ge u verzet tegen andere feiten en wetten waaronder ge leeft — zij mogen dan physische of chemische of biologische zijn."

En eindelijk, als ze, — jaren daarna, wanneer hij reeds lang met Lucy Purcell getrouwd is, David, na de biecht aan zijne vrouw omtrent zijn verhouding tot Elise Delaunay, op Lucy's vraag: „Gij en zij dachten dat het trouwen niets uitmaakte, als men elkander slechts bemint — dat niemand het recht had zich met uw zaken te bemoeien? Denkt ge dat nu ook nog?" — David laat antwoorden:

„Neen, *neen!* Ik ben tot de overtuiging gekomen, dat het meest teleurstellende en wanhopigste huwelijk, op een edele wijze gedragen, een hoogere waarde heeft dan wat de menschen een idealen hartstocht noemen — indien deze moet be-

vredigd worden ten koste van een dier grondregelen, welke de arme menschenlijke natuur, met zoo oneindig veel moeite en zorg, tot bescherming en hulp harer eigen zwakheid heeft vastgesteld. Ik wist het niet — maar zoover dat in mij lag, verloochende en beleedigde ik die maatschappij, welke mij alles gaf wat ik heb.”

Doch genoeg. Mevrouw Ward doet zich zelf kennen uit al wat ze schrijft, geeft zich er in weer geheel zooals ze is. Ja, ik zou durven beweren, zonder vrees voor tegenspraak, dat ze in vele harer hoofdpersonen geeft een stuk van haar eigen leven en de overtuiging van haar eigen hart. Dat persoonlijke nu in haar werk maakt het ons in meer dan één opzicht gemakkelijk haar portret te teekenen. We hebben de hier en daar verspreid liggende trekken slechts te verzamelen en saam te voegen, en haar beeld staat voor ons, als weergegeven door den photograaf.

In alles spreekt in de eerste plaats haar religieuse persoonlijkheid, haar wel van de officieele kerkleer afwijkend, maar niettemin machtig geloof. In alles ook haar ideale, in den godsdienst gewortelde levensbeschouwing. Van haar kan gezegd worden wat is geschreven van George Eliot, met wie ze ten overvloede reeds meer dan eens is vergeleken, „dat zij in den godsdienst niet ziet in de eerste plaats eene min of meer waarschijnlijke theorie, maar een gemoedstoestand, een kracht, en een eerbiedwekkende kracht tevens, in den strijd tusschen neiging en plicht, in de geduchte botsing tusschen den mensch en het lot.”

Ze gelooft. Waarom ze gelooft? Maar waarom anders dan omdat het geloof zich aan den mensch opdringt met onweerstaanbre kracht.

„Ik kan,” zegt Grieve tot zijne vrouw, die eenigszins twijfelt aan het geloof van haar man, die niet naar de kerk wil gaan en denkt dat Jezus gelijk, — ze aarzelt het uit te spreken,

zij voor wie alle godsdienst is saamgegroeid met de kerk — gelijk een mensch was:

„Ik kan in de natuur en het leven niet op een andere manier lezen. Er schijnt iets in mijzelf en in anderen te zijn, dat buiten de natuur ligt — dat, in plaats van door de natuur te zijn voortgebracht, de voorwaarde is van onze wetenschap, dat er een natuur bestaat. Dit iets — rede, bewustzijn, ziel, noem het als ge wilt — verbindt ons aan de wereld; want overal in de wereld is de rede thuis en vindt zij allengs zich zelve; zij maakt ons bekend met een groote ordening, waarin we ons bewegen, verbreekt de slagboomen tusschen ons en het volstreckte bewustzijn, het eeuwige leven — niet onszelven”, en toch in ons en aan ons verwant! — van waar, als er eenige waarde mag gehecht worden aan de menschelijke redeneering, die ordening moet ontspringen. En dus brengt ze ons in haar volmaakte werk tot God — gebiedt ons ons kindschap te handhaven — en geeft ons de hoop der onsterfelijkheid.”

En als Lucy, nog niet tevreden, voortgaat met vragen en ook wil weten, waarom David denkt dat God liefde is en in alles voor zijne schepselen zorgt, dan verneemt ze:

„Wel, ik zie terug op het menschelijk leven, en ik vraag wat de rede — die het goddelijk leven is, dat ons werd meegedeeld, en poogt zich zelf in ons te verwezenlijken — heeft gedaan, welk licht zij werpt op haar groot origineel. En dan zie ik, dat zij zich trapsgewijze heeft geopenbaard in de wet, in kennis, liefde; dat zij langzamerhand, onder den invloed van iets, dat zichzelf en ook weer niet zichzelf is, heeft geleerd dat men, om het leven te winnen, het moet verliezen; dat schoonheid, waarheid, liefde werkelijkheden zijn, die blijven. De goedheid heeft zich langzaam in de wereld doen blijken — en doet elken dag van zich blijken — gelijk een licht, schijnende in de duisternis! — om datgene te zijn wat door de rede wordt nagestreefd, waarin ze zelf verwezenlijkt wordt. En

als dit zoo is, moet de goedheid hier, onvolmaakt en worstelend, zooals we haar altoos zien, de loutere schaduw en gedachte zijn van die goedheid, welke in God is; — en het uiterste, dat we kunnen begrijpen van de menschelijke teederheid, heiligheid, waarheid, hoewel het ons alles zegt wat we weten, kan slechts een flauw denkbeeld geven van wat de goddelijke teederheid — heiligheid — waarheid moet zijn.

„Maar dit alles is niet wiskunstig te bewijzen. Het kan alleen bewezen worden door het leven — door het in ons hart op te nemen — door elke kleine overwinning, die wij op het kwaad zelf behalen.”

De mensch staat voor het groote raadsel des levens, voor de zonde, die hij niet kan rijmen met de wet eener zedelijke orde. Hij tracht haar te verklaren. Zij benauwt hem. Om aan der zonde macht te ontkomen spant hij zijn krachten in. Hij vindt geen rust, zoolang zijn strijd niet is tegen haar. Het secularisme heeft gemakkelijk praten. „Het erkent dat heel veel menschen en zaken in de wereld slecht zijn; het schuift dat op rekening van opvoeding, gezondheid, of erfelijkheid.”

Alsof iemand vrede had met een dergelijke oplossing van het eeuwenoude vraagstuk! Doch wie er ook vrede mee hebbe, de godsdienstige mensch, de christen zeker niet. En mevrouw Ward evenmin.

„Gij weet veel, Davy,” zegt Ancrum tot zijn vriend Grieve, als deze op het punt staat Manchester voor een poos met Parijs te verwisselen, „Gij weet veel. Mijn kennis is niets, vergeleken bij de uwe. Eens zult ge al uw vrienden boven het hoofd zijn gegroeid. Maar daar is één zaak, waarvan ge niets weet — volstrekt niets — en ge praat altoos, of ge er geheel van op de hoogte zijt. Misschien moet ge, om het te weten, eerst christen worden. Ten minste, zoolang ge geen christen zijt, kunt ge niet weten wat wij er mee bedoelen, wat de bijbel er onder verstaat. Het is een klein woord — zonde.”

Alleen wie dat kleine woord kent en de beteekenis er van in en voor het leven vat, hij weet wat is: behoefte te gevoelen aan verlossing. En die verlossing, waar zal hij haar vinden? Wie rukt hem uit de klauwen van Satan en verzekert hem van Gods eeuwige en almachtige hoede?

„Het bloed van Christus”, verzekert Dyson, de dweper, aan den armen twaalfjarigen jongen, die handenwringend voor hem staat en biecht dat hij smorgens zulke leelijke woorden heeft uitgebraakt tegen de groote jongens, die hem sarden en dreigden kopje onder te zullen houden.

En mevrouw Ward, al is ze geen aanhangster van het kerkelijk leerstuk der Voldoening, toont te begrijpen de kracht van den godsdienst, die uit behoefte aan verlossing in de menschelijke ziel wordt geboren en hierdoor zijn kracht en beteekenis voor het leven zal blijven behouden, als ze, na de uitwerking van Dyson's woorden op de schare te hebben geschetst, onmiddellijk laat volgen:

„*Verlossing — redding — bevrijding der ziel, dat is het, waarheen elke godsdienst ten slotte voert, zoowel den dweper als den wijsgeer. Sedert de menschelijke geest zijn werkzaamheid begon, is in der menschheid schoonste zangen en meest hoopvolle en vriendelijke droomen aan die behoefte op steeds vriendelijker en meer volmaakte wijze lucht gegeven. De historische vorm moge verbrokkelen, de behoefte zal blijven en de arbeid zal niet worden gestaakt, want het smachten van den mensch naar verlossing is het eeuwige antwoord van het schepsel aan den dringend roependen Schepper.*”

Het gansche menschenleven met zijn mysteriën, zijn smarten en wederwaardigheden wordt bestraald door een hooger en beter licht, waar het door de zon des geloofs wordt beschenen; en alleen wie kunnen gelooven vinden wat hen met het leven verzoent en hen vertroost, de kracht tot dragen, den prikkel tot hulpvaardig medelijden; zij zien over het onvolmaakte heden in een heldere toekomst, die ze met kalm geduld verbeiden, terwijl zij wat het leven biedt gebruiken tot hun zedelijke ontwikkeling.

„Het menschelijk leven ware ondragelijk, zoo niet den mensch tal van invloeden omringden, die voortdurend meewerken om de wonden en kwetsuren, die hij zich toebrengt, te genezen. Het ongeluk stemt de harten tot medelijden, de wanhoop zoekt de goddelijke ontferming. En te midden der wederwaardigheden van het veelzijdig bestaan hooren zij, die het voorrecht hebben te kunnen gelooven, een stem van deernis met ongelukkigen, koesteren zij een schroomvallige, doch standvastige hoop op eindelijke redding uit den poel van zonde en wroeging, waarin de mensch zich werpt; dat is het eenige wat ons verzoent met en geduldig doet zijn onder de tragediën van het menschenleven, hetzij dit tot onderwerp hebbe den val van vorsten, of slechts nietige, alledaagsche moeilijkheden.”

Maar niet uit de boeken, niet door wijsgeerige bespiegelingen, neen, door het leven zelf wordt in den mensch de ware vroomheid geboren. Uit den ernstigen strijd met het lot, met het lage en gemeene, uit het gebruik, dat men maakt van blijde en droeve ervaringen, ontkiemt en wast op en ontplooit zich de bloem des geloofs. Alleen de zoekende vindt. Hem wordt helder dat in de eenvoudigste daad van liefhebbende zelfovergave de kern ligt van alle geloof, het wezenlijke van elken blijvenden godsdienst. De mensch, in reinheid en liefde wandelend, zal door het geweten zijn God vinden. In zijn strijd er voor komt God tot hem en woont in hem.

David Grieve had het ervaren. 't Was de uitkomst van zijn gansch, soms diepgeschokt, maar aan wederwaardigheden en roepstemmen rijk leven. Het wordt hem duidelijk in den Kerstnacht, die het verleden aan zijn geestesoog doet voorbijgaan. Een oogenblik van moedeloosheid en smart komt over hem... Maar dan...

„Dan schijnt het hem toe dat hij van God onderwezen is, door natuurlijke genegenheid, berouw, verdriet, door de voortdurende werkzaamheid zijner geestelijke vermogens. Nooit had hem de goddelijke stem duidelijker in de ooren geklonken of

was het vaderschap Gods meer waarheid voor hem geweest. Hij had om niet ontvangen — maar alleen opdat hij om niet zou geven. In dezen Kerstnacht vernieuwt hij elke vroegere gelofte zijner ziel, en aldus komt hij weder tot dien toestand en in die stemming, welke des menschen onderpand en zekerheid zijn van de onsterfelijkheid, daar reeds hier en thans het eeuwige leven begint.”

Kind onzer eeuw, heeft mevrouw Ward den strijd der eeuw meegemaakt. De twijfel heeft ook haar niet verschoond. Met het kerkelijk dogmatisme, als niet meer bij machte de nooden der ziel te bevredigen, heeft ze gebroken. In naam der conscientie heeft ze aan het wondergeloof, als gevonnist door de lessen der historie, door de uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek en het wijsgeerig bewustzijn, de gehoorzaamheid opgezegd. Ze is aan het supranaturalisme ontgroeid. Het moge haar hebben gesmart de wereld des geloofs, waarin ze eens zich thuis en gelukkig gevoelde, te moeten vaarwel zeggen, ze heeft niet gearzeld dat vaarwel te spreken ter wille van de nieuwe waarheid, die zich opdrong aan haar ziel. Maar niet verloren ging voor haar de poëzie van het godsdienstig geloof. Noch materialisme, noch Comtisme, noch agnosticisme hebben haar het oor kunnen doen sluiten voor de taal van het naar God dorstend menschenhart. Met de natuur, de ervaring en de geschiedenis als bronnen, heeft ze het geloof behouden, al ging de oude vorm voorbij.

„Het is hard, het is bitter”, zegt Grey tot Elsmere, die hem deelgenoot maakt van zijn strijd, als ook van zijn voornemen, om de kerk, die hij gediend heeft met toewijding, te verlaten, — en wij kunnen gerust aannemen dat Grey weergeeft de diepe gevoelens van mevrouw Ward's eigen gemoed, en haar eigen innige overtuiging,

„Het is hard, het is bitter. Ik weet het, ik heb hetzelfde ondervonden. Zoo menige en nogmaals menige arme ziel, die gij en ik hebben gekend, heeft hetzelfde doorgemaakt. Maar er be-

hoeft geen engel in de wonde te zijn, tenzij we zelf haar vergiftigen. Ik weet — o! ik weet zeer goed — hoe de man der wereld spot; maar voor hem, die eens een christen is geweest van de oude soort, is het scheiden van de christelijke mythologie als het vaneenrijten van merg en beenderen. Het beteekent voor een groot deel vaarwel te zeggen aan wat het leven vertrouwelijk en vreugdvol bezit. Maar houd moed! Het is de opvoeding van God! Meen niet dat het u verder van Hem verwijderen zal. Hij is in critiek, in wetenschap, in twijfel, zoolang als de twijfel een reine, een eerlijke twijfel is. Hij is in alle leven, in alle geest. De geest des menschen, zocals deze zich heeft belichaamd in instellingen, in wijsgeerige stelsels, in wetenschap, in geduldig critisch onderzoek, of in een leven der liefde, is de eenige blijvende openbaring Gods. Zoek naar Hem in alles; zie hoe van stap tot stap de goddelijke inwonende kracht, des menschen lichamelijke begeerten en toestanden gebruikend als hare werktuigen, — maar ook *alleen* als hare werktuigen — het geweten en het zedelijk leven heeft opgebouwd; bedenk hoe elke hoedanigheid van den geest op hare beurt is ontwikkeld geworden, om deel te hebben aan het groote werk des geloofs in de zichtbare wereld! Liefde en verbeelding bouwden den godsdienst op — zal de rede dien verwoesten? Neen! — de rede is uit God, als al het overige. Vertrouw daarop, vertrouw op Hem. De steunsels van het verleden ontvallen u, zij laten de wereld los, niet lichtzinnig, niet door toeval, maar door Gods voorzienigheid. Leer de les van uw eigen smart, leer God zoeken, niet in een enkel geschiedkundig feit, *maar in uw eigen ziel* — in de voortdurende bekrachtigingen der ervaring, in het leven der christelijke liefde. Alle dingen veranderen — geloofsbelijdenissen en wijsgeerige stelsels — maar God blijft!”

Dat met de nieuwe beschouwing van Christus en christendom is gewonnen en niet verloren, staat voor mevrouw Ward als een paal boven water. Men heeft er door gewonnen aan waarheid. Men hoort weer de werkelijke stem, en met deze

de eerste bedoeling — tevens de eeuwige — van Jezus, Paulus, Johannes.

Slechts een tijdelijke vorm is voorbijgegaan. De hooge idee van het Christendom is onuitroeibaar. Want zie, daar moge een ander licht zijn gevallen op de bladzijden, waarop de eerste christenen het leven van huunen Meester en zijn persoon verheerlijkt hebben, niemand wane dat daarmede Jezus van Nazareth zijn beteekenis voor de moderne maatschappij heeft verloren. Nog kan de wereld niet zonder hem, wiens leven en dood den grondslag vormen van al onze instellingen, gelijk het alphabeth ten grondslag ligt aan onze letterkunde; aan wien alle hoogere beschaving en edeler maatschappelijke begrippen hun ontstaan danken. Wat wij als burgers zijn, we zijn het grootendeels, omdat een timmermanszoon in Gallilea geboren werd, tot man opgroeide, predikte, liefhad en stierf.

„Het komt er op aan den Christus op nieuw te begrijpen!” „Indien wij,” zoo Elsmere tot de arbeiders van Elgoot, „Indien wij ons afwenden van den echten Jezus van Nazareth, omdat hij misvormd en verkeerd voorgesteld is geworden door de leer der kerk, wenden wij ons tevens af van datgene, waarin onze zwakke wil en vertwijfelende ziel in de eerste plaats hulp en bezieling vinden kunnen, — van dat symbool van het goddelijke, dat noodzakelijkerwijs voor ons de hoogste beteekenis heeft. Laat samenwerking en broederschap voor het nieuwe en eenvoudiger geloof doen wat zij eens voor het oude deden; — laten zij het een practischen vorm geven, een practische macht over het menschelijk leven. . . Dan zullen ook wij ons Paschen hebben, ook wij het recht te zeggen: *Hij is niet hier, Hij is opgestaan*. Niet hier, niet in legende, in wonderen, in de schoone, maar versleten vormen. *Hij is opgestaan*: in een hooger en eerbied en een verstandiger liefde; opgestaan in nieuwe vormen van maatschappelijke samenwerking, bezield door zijne herinnering, tot nieuw leven gewekt door zijnen naam. Opgestaan — zoo gij en uwe kinderen het wilt — in eene kerk of vereeniging van geloovigen, boven de poorten waarvan geschreven

zullen zijn twee gezegden uit het verleden der menschheid, waaraan het heden nieuwe beteekenis heeft gegeven:

„In U, o Eeuwig Wezen, heb ik mijn vertrouwen gevest,” en:
„Doet dit tot mijne gedachtenis.”

Op zekeren Zondagavond, als man en vrouw te zamen zitten, Lucy met eenig naaldwerk en David Grieve met een boek, komt tusschen hen het gesprek op het socialisme. Een oogenblik later, terwijl het eene woord het ander uitlokt, wil Lucy de reden weten van Davids belangstelling in het lot der werklieden.

„Of hij soms de werklieden *beter* acht dan andere menschen?”
„O, volstrekt niet”, is het antwoord, „zij hebben hun eigen gebreken en dwaasheden. Maar zoovelen van hen missen de voorwaarden, die een beter leven mogelijk maken — dat is het wat iemand doet tobben en zijn geest vervult! Hoe kunnen *wij* — wij, die voor ons zelve gezondheid, gemak en kennis verkregen hebben, er geduldig bij neersitten, als onze broeder ziekelijk, ongelukkig en onwetend is? — Hoe kunnen wij onze weelde dragen, zoolang er één kind in verwildering opgroeit, dat wij hadden kunnen onderrichten, — of één man zich vergiftigt met drank, dien wij konden gered hebben, — of ééne vrouw, die neervalt van verdriet of te zwaren arbeid, die wij hadden kunnen verzorgen of helpen? Wij zijn niet voor ons zelve, we zijn deelen van een geheel. Geslachten van werkers hebben in het verleden voor ons gezwoegd. En moeten wij tot dank ons ellendig been in onzen eigen ongelukkigen hoek dragen, — niets daarvan mededeelen, weggeven? Wee ons, indien we zoo iets doen; over dezulken komt in waarheid „de tweede dood” — de eindeloze en onvermijdelijke scheiding, voor zoover deze wereld betreft, tusschen ons en het leven Gods!”

Deze woorden van Grieve verklaren voor een goed deel

mevrouw Ward's arbeid op sociaal gebied. 't Is medelijden met de onterfden, deernis met de slachtoffers eener onrechtvaardig ingerichte maatschappij.

Met het oog op haar beeltenis, op het vriendelijk gelaat, waarover een waas van diepen weemoed, van mijmerend peinzen, van innige teederheid ligt uitgespreid, is het ons, als hooren we haar vragen: weet ge niet hoeveel ellende er in de wereld is, hoeveel strijd en twijfel in het menschenhart, hoeveel onrust in de ziel, hoeveel zonde en misdaad tengevolge van ondragelijke toestanden en onmenselijke wetten, hoeveel ziekte en dood door de zelfzucht der machtigen en rijken. en beseft ge wel, dat ook gij, als medearbeiders Gods, geroepen wordt met een heilige roeping, om, voorzoover dat in uw vermogen is, die ellende te verminderen, den strijd der misdeelden lichter te maken, een deel van den socialen arbeid tot wedergeboorte der maatschappij op u te nemen? Weet ge wel. . . .

Want, nog eens, het is haar niet te doen alleen als kunstnares te schilderen en te beschrijven, voor te stellen en uit te beelden, tot bewondering te brengen voor haar litterair talent. Haar doel reikt verder, ligt hooger. Tot verteederling wil ze stemmen de harten, voor het droevig lot der paria's in onze huidige samenleving de oogen openen. Het besef van zedelijke verantwoordelijkheid inscherpen aan hen, die het leed hunner broeders en zusters onverschillig aanzien, en, zoo lang ze het zelf goed hebben, Gods water over Gods akker laten loopen. Genezen wil ze de zinnelijke en zedelijke kwalen der eeuw, althans de kracht er van breken en de pijnen verzachten. Den menschen doen gevoelen en inzien wat de oorzaak der ellende is, hoe deze niet alleen in de uiterlijke omstandigheden, de toestanden buiten, is gelegen, maar vaak ook in hen zelven, in gemis van hooger zedelijk leven en godsdienstige idealen. En zoo dikwijls zij het ontleedmes ter hand neemt en doet dringen, diep dringen in de wonde, is het met den wensch om te heelen.

In zich voelende kloppen het hart der menschheid, neemt

ze deel aan wat de gemoederen beweegt en de geesten bezig houdt, aan wat het volk doet juichen of klagen, de zielen ten hemel voert of doet verzinken in de hel, — aan den arbeid der gemeenschap, boeien verbrekend, plannen beramend, de schakels van een gebroken keten weer samenvoegend, idealen scheppend en trachtend ze te verwezenlijken. En ze kan dat doen, omdat in haar eigen ziel natrillen de echo der klachten, die opstijgen uit anderer borst, en het zwaardgekleter van den strijd, die door duizenden in en buiten haar vaderland wordt gestreden.

Ja, haar hart voelt met de lijdenden en aan dat gevoel geeft ze lucht. Een siddering grijpt haar aan bij de gedachte aan „de smart dezer wereld”.

„Robert”, zegt Catherine, genezende van haar kraambed, maar nog zwak, en onder den indruk van wat ze zelf heeft doorstaan:

„Robert, ik kan het mij niet uit het hoofd zetten, ik kan haar niet vergeten — „de smart dezer wereld”. Zij schijnt zelfs de vreugde over uwe liefde — over ons kind weg te nemen. Ik gevoel mij beschaamd, dat zuiver lichamelijke smart zooveel macht op mij zoude hebben — en toch kan ik het niet van mij afzetten. Het is niet om mij, betrekkelijk had ik zoo weinig te dragen. Maar ik weet nu eerst recht wat lichamelijke pijn te beteekenen heeft, — ik heb dat vroeger nooit zoo geweten. Ik heb liggen denken, Robert, over alle schepselen die pijn lijden, — werklieden door machines gekneusd, of soldaten — of arme wezens in hospitalen — vrouwen bovenal. O, wanneer ik beter word, hoe zal ik voor de vrouwen hier zorg dragen! Wat vrouwen, zelfs hier, in de afgelegen hutten moeten lijden — zonder dokter, zonder vriendelijke verpleging, alles blinde doodsangst en strijd! En dan de vrouwen in Londen, in holen als die, waarin de heer Newcome door-drong, verlaagd, verlaten, mishandeld, voor wie de gedachte aan het kind slechts een kwelling en een last te meer is! En de pijn al dien tijd zoo meedoogenloos, zoo wreed, — zonder uitkomst! O, zich geheel te geven met alles wat men is of

wat men ooit kan zijn, om te troosten . . . En toch kan men slechts de buitenzij van die groote zee van ellende bereiken. Het is een nachtmerrie . . . Ik ben nog zwak, veronderstel ik; ik ken mij zelf niet; ik zie overal slechts sidderende, gekwelde schepselen. Al mijn geluk, mijn eigen voorrechten, die mij boven anderen ten deel vallen, schijnen mij onredelijk toe."

Ja, voor wie lijden klopt hare ziel. De zwakken en misdeelden draagt ze op 't hart. Zonder iets te verbloemen, en met niet minder groote kennis van zaken, schetst zij zoowel het leven der individuen als dat der gemeenschap, het leven in zijn verschillende lagen, zooals het wordt gesleten in de hoogste standen; en in de krotten van Londen's achterbuurten, op de dorpen in de armoedige, tenauwernood aan weer en wind weerstandbiedende, de gezondheid ondermijnende, allen zin voor het hogere doodende hutten op de groote bezittingen van den Engelschen adel, en in de kolendistricten onder de aarde, ter leniging waarvan de gewone, eeuwen lang door kerk en particulieren aangewende middelen der philanthropie eenvoudig te kort schieten, doch waarin moet worden voorzien en verbetering en omkeering gebracht langs gansch andere wegen. Zij striemt met haar geesel de kerk, die tevreden is, zoo maar haar leer wordt beleden, en, onder den adel, de Wendowers en Boyce's, die zich om het arme volk op hunne goederen niet bekommeren, de eerste niet, omdat hij in zijn cynisch verstandsleven geheel onverschillig is voor het lijden, dat er wordt geleden; de ander niet, daar hij beweert zelf te arm te zijn om in den hopeloozen toestand zijner onderhoorigen verbetering te brengen. Zij verwacht daarbij weinig steun van de Wharton's, die de arbeidersbeweging gebruiken om zelf carrière te maken, en haar den rug toekeeren, zoodra hun eigen tijdelijk voordeel en hunne persoonlijke belangen dat vorderen, die het volk paaien met groote woorden en schoone beloften, om deze even spoedig weer te vergeten, als ze hun doel hebben bereikt.

Haar hoop en vertrouwen zijn op de mannen en vrouwen, in wie het gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid is ont-

waakt, op hen, „die zich leden van één lichaam gevoelen, werktuigen van ééne maatschappelijke orde, „die geen moeite ontzien om het lot der armen te verbeteren, al worden ze van alle kanten miskend.” Op de Elsmere's en de Flaxman's, de Grieve's en de Hallin's, de Maxwells en de Marcella's, die het hierin eens zijn, dat, ja, „de wereld ten goede neigt, doch dat het betere leven niet van buiten kan worden aangebracht, maar van binnen af moet beginnen te groeien.”

Dat ook het socialisme aan die verandering en verbetering zal medewerken, staat bij haar vast. Maar in anderen zin dan zijn aanhangers en verdedigers van thans zich dat voorstellen. Het zal hierin het lot deelen van alles, „wat degelijk is en gewichtig.” Van het christendom, „dat begint met de armen en goederengemeenschap, en wordt het groote bolwerk van den eigendom en van een feodalen staat.” „Van de kruistochten, wier aanvang was: de terugname van het graf van Jezus, wier einde is geweest het bevorderen van den handel en het verspreiden van kennis onder de menschen. Het spreekt van een nieuwe orde der dingen; — en wat het doen *zal*, is: helpen het bestaande gezond te maken.”

De bezwaren tegen het stelsel als stelsel: het onmogelijk maken van private ondernemingen en van concurrentie; de uitsluitende verbetering van uitwendige maatschappelijke toestanden buiten den persoon en het karakter om; de bestrijding van het persoonlijk bezit; „het omverwerpen en verzwakken van de kostelijkste deugden ter wereld, die, waarop het geheele beschaafde leven en de vooruitgang rusten, „liggen, volgens haar, voor de hand. Niettemin houdt ze voor zeker dat het door te geven en te nemen de nieuwe waarheid der toekomst „in 't leven roepen en zich ontwikkelen zal als een knop uit het omhulsel.” Kenmerkend in deze is de schets, die ze ons van Hallin's verhouding tot het socialisme geeft, hoe zijn sympathie er voor steeds minder wordt, naarmate de volgelingen en apostelen er van meer geprononceerd optreden.

„Bezit, „ zoo lezen we, „beteekende voor hem „zich zelf zijn”,

en het misbruik van het bezit gaf evenmin recht tot een kruistocht met het doel er een eind aan te maken, als het misbruiken van andere krachten en machten eene reden zou wezen den genadeslag te geven aan — bij voorbeeld — liefde of godsdienst. Bezit te verleenen, en hierdoor aan hen, die niet bezitten, de gelegenheid te verschaffen meer *mensch* te worden, was de groote wensch zijns levens. En niet alleen *collectief* bezit — maar in de eerste plaats en bovenal: het verschaffen van persoonlijk en privaatbezit aan een oneindig grooter aantal dan het nu reeds hebben. En dit niet om rijkdom te vermeerderen, maar ter wille van de ziel, en met het doel om steeds meer een zedelijk en geestelijk erfdeel deelachtig te worden.

„Hoe dit gedaan te krijgen? Hallin zou, als vele anderen, geantwoord hebben: „Voor Engeland hoofdzakelijk door eene nieuwe verdeeling van het land.” Natuurlijk, niet door geweld, maar door het voortdurend hameren op eene emanciperende wetgeving, door het land te bevrijden van allerlei nog knellende boeien, en vooral: door den aanhoudenden stillen arbeid van wie van goeden wille zijn, in allerlei sfeer, op allerlei wijzen.

„In Hallin's oogen was het sociale leven, was de gemeenschap alles; toch — „socialist” te zijn, scheen hem meer en meer verraad te plegen aan de goede zaak. Hij zou zijn maatschappij willen bouwen op den gereinigden wil van het individu; hij kon zich geen anderen degelijken grondslag van een staat denken. Doch voor reiniging moest er zijn: streven, en om te streven moest men vrij wezen. Het socialisme, zooals hij het om zich heen zag, verachtte en miskende de vrijheid, zocht het welzijn van den mensch geheel in uiterlijke omstandigheden. Het beoogde een toestand, waarbij de vreugden en bezwaren, de leeringen en de kansen van het bezit voor altijd zouden worden uitgesloten van 's menschen wil, welken men toch — meende hij — niet kon missen, als de mensch zou zijn waarlijk mensch.”

Maar niet minder kenmerkend — al is de figuur van Hallin blijkbaar met voorliefde geteekend, — is het beeld, dat mevrouw

Ward ons van Marcella te aanschouwen geeft, is Marcella's gansche ontwikkelingsgeschiedenis, van haar eerst onstuimig, onberedeneerd en hartstochtelijk optreden af, tot — ik mag wel zeggen — haar bekeering, als een gevolg van grooter levenservaring, dieper inzicht, nauwkeuriger waarneming, helderder menschenkennis en eigen loutering. In haar liefde voor de armen en verdrukten is ze dezelfde gebleven. Deze is — kon het — nog toegenomen. Maar die liefde is meer beredeneerd en onder beter contrôle gesteld. Langs andere wegen, en door andere middelen wil ze trachten haar doel te bereiken, niet door haat te zaaien, maar door verbroedering te kweken; niet door te verwijderen, maar door te vereenigen wil ze arbeiden ten nutte des volks, nu aan de zijde van den man, dien ze eens van zich had gestooten, omdat ze hem niet wist te waardeeren, verblind door waan en stelselzucht en bekrompen vooroordeel. En thans — de avond van stille zelfoverpeinzing na een moeilijken, doornigen levensweg, de avond voor haar verloving zou het haar doen beseffen, zou haar doen lezen in haar ziel:

„Thans beschouwde zij alles van een hooger, een geestelijk standpunt. Zij had geleerd dat liefde en geluk mogelijk zijn in een paar kamertjes met een inkomen van 28 shillings in de week; dat rijkdom een moreele last kan wezen, de bron van de helft der moeilijkheden en verdrietelijkheden in een menschenleven. Dat niet rijkdom en armoede de menschen van elkaar scheiden, maar zaken van gansch anderen aard, verhoudingen en betrekkingen, steeds te veranderen naar 's menschen wil. Zou de echte liefde thans in haar dooden de sympathie voor de armen, den haat tegen de onderdrukking, die hare jeugd in beroering had gebracht? Haar gansche ziel kwam er tegen op. Door haar dagelijkschen omgang met de armen, door kennis te nemen van feiten, waarop ze te voren niet had gelet, door de wrijving van denkbeelden in Londen, door den invloed eener edele vriendschap, door de opvoedende kracht eener ontwakende, allengs meer tot bewustzijn komende liefde — was wat eens alleen holle, zinledige, hartstochtelijke fraseologie was, veranderd in oprechte toewijding, in waarachtig verlangen

om verbetering te brengen in de maatschappelijke toestanden. Ze was nu niet meer aanhangster van een dor, afgepast stelsel, van dat der Venturisten of eener andere socialistische partij; ze had opgehouden met minachting neer te zien op een gansche klasse der beschaafde wereld. En daardoor was in haar de overtuiging gewekt, dat de voornaamste instellingen van alle ware beschaving: eigendom, wet, godsdienst, in zekeren zin en tot op zekere hoogte, goddelijk en heilig zijn. Want de mensch alleen heeft ze niet doen ontstaan, hij heeft tot medearbeider „de goddelijke vonk,” die ons stof bezielt.

„Nu legde zij de heilige gelofte af aan iederen man, iedere vrouw, elk kind, zelf zoo te zullen leven, dat aller leven door het hare in rijkdom zou winnen; ze begon, zooveel ze kon, „gelijkheid” te willen. En vurig bad ze, om buiten haar grondgebied Mellor, voor de groote wereld van sociaal denken en streven altijd te mogen hebben een geopend hart en een luisterend oor.”

Welke Marcella, de in de school der Venturisten opgevoede, door dik en dun met het stelsel meegaande, dan wel de door het leven en de ervaring gevormde, de sympathie heeft van mevrouw Ward, behoeft voor ieder, die haar boek las, waarlijk niet gezegd.

Dat en hoe Marcella optreedt als lady Maxwell, echtgenootte van Engeland's eersten Minister, leert ons *Sir George Tressady*. In huis als de liefhebbende vrouw, in alles de hulpe haars mans, met hem raadplegend en overlegend, en door hem bemind, geleid en gesteund in haar arbeid. Als een zorgende, opvoedende moeder voor haar dienstboden, die ze als „pleegzusters” behandelt, die op vaste uren haar werk en haar vrijheid hebben, voor wie ze werkplaatsen en kunstscholen heeft ingericht in de achtervertrekken van haar huis; die ze opleidt in de muziek; wien ze les geeft — de staljongens en waschmeisjes in de eerste plaats — in oud-Engelsche dansen en in den „pas de quatre” eens in de veertien dagen, terwijl ze ook de buurt niet vergeet, maar een ieder, die lust heeft te komen, eenmaal in de

week haar schilderijen laat zien. Voor sir George is ze een sympathieke vriendin, die, moge ook haar bewonderaar nog andere gevoelens voor haar in zijn hart koesteren dan „only sympathy”, haar trouw en haar plicht tegenover lord Maxwell niet verloochent; voor Letty, als ze haar hart *gewonnen* en haar jaloesie heeft *overwonnen*, de goede genius, die haar beter ik doet ontwaken.

En wat haar socialen arbeid betreft? In Mile End Road, Londen's East-End, richt ze een gebouw in, om haar ideaal, de verbroedering der standen, te verwezenlijken. „Daar heeft ze — en haar echtgenoot helpt haar in deze — een groot aantal vrienden onder de civiele en kerkelijke beamtten van oostelijk Londen.” Daar is ze bekend met alle fabrieksopzichters, en maakt ze het kleine, onaanzienlijke huis tot de verzamelplaats van menschen uit allerlei rang en stand. Daar komen parlamentsleden, leden van schoolcommissies, werklieden, economen, geestelijken, beamtten der trade-unions, wijkverzorgers, onderwijzers, en vinden er een gemeenschappelijken haard, een vriendelijke ontvangst, een gezellig samenzijn. Op sommige avonden is de enge steeg opgevuld met fabriekswerksters, deze schuw en andere luidruchtig, die Marcella beurte- lings moet aan de praat of tot zwijgen brengen door tactvolle kunstgrepen, welke ze zich in vroeger dagen had eigen gemaakt. Op andere wordt de toegang opengesteld voor bleeke, holoogige „greeners”, jonge vreemde Joden uit alle oorden van Europa, tot wie ze spreekt door een tolk, en voor wie zij en haar bejaarde kamenier koffie zetten, zóó lekker, dat ze aller harten steelt”.

Ziedaar de gehuwde Marcella. De vraag is nu niet, of wij alles wat Marcella doet goedkeuren, of we haar verhouding tot sir George en zijne vrouw niet ietwat te idealistisch gekleurd achten; 't kan zelfs zijn, dat die staljongens en waschmeisjes, als we ze in onze verbeelding op z'n oud-Engelsch en den „pas de quatre” zien dansen, ons hartelijk doen lachen — neen, dat is niet de vraag. Hoofdzaak is, dat de teekening van Marcella's arbeid ons het karakter van mevrouw Ward doet kennen, en wederom bewijst dat „l'idée maîtresse, la préoccu-

pation constante de Mme Ward, c'est de porter remède aux souffrances morales et matérielles de notre temps".¹

En eindelijk, om het portret te voltooien, dient er op gewezen hoe zij, zonder eigen overtuiging te verloochenen, andere, van de hare afwijkende meeningen weet naar waarde te schatten, hoe ze nooit nalaat recht te doen wedervaren aan de verschillende stroomingen en richtingen op religieus en sociaal gebied, het goede er in opmerkt en personen van zaken onderscheidt; hoe ze, ook bij verschil van opvatting en gevoelens, het punt weet te vinden, waarop de menschen elkander kunnen ontmoeten. Zelf eerlijk en oprecht, veronderstelt ze ook bij haar tegenstanders goede trouw en oprechtheid.

„Hoe komt het toch,” roept Marcella uit in een gesprek met Wharton, „hoe komt het toch, dat geen enkel arbeidersblad ooit billijk kan zijn tegenover een andersdenkende?” terwijl ze op Wharton's met minachting uitgesproken wedervraag: „Vindt u soms dat andere couranten beter zijn?” ten antwoord geeft: „Neen, dat juist niet, maar dat is de zaak niet! Ik bedoel alleen dat *wij*, die den mond vol hebben van rechtvaardigheid en eerbied en medegevoel — dat wij de menschen gaan bekladden, die het niet met ons een zijn. En dat niet op de oude, eerlijke, flinke manier — Tartuffes, als we zijn! — maar met al de fijnigheden van die nieuwe lasterwijze, waarvan wij zoo bijzonder den slag hebben. We weten het altijd beter — o, zooveel beter dan zij, die anders denken dan wij, we verwaardigen ons zelfs niet boos te zijn. Men voelt zich enkel „tot zijn spijt” verplicht straf uit te deelen — als de nijdige schooljuffrouw uit onze jonge jaren!”

Hoe menige strijd in onze dagen, die bij onderlinge waardeering vrucht kon dragen, wordt door miskennen van de goede bedoelingen der tegenpartij, door verdachtmaking van elkanders personen, door kwade trouw en eigengerechtigten hoogmoed ontheiligd en vruchteloos! Zelf weet mevrouw Ward

1. Bonnet Maury. *Un romancier Anglais. Revue des Deux Mondes*, 1er Avril 1895, p. 655.

daar alles van. Ook haar weg is in deze niet langs rozen gegaan. Maar zij heeft zich niets te verwijten.

Alleen de Purcell's met hun bekrompen, vormelijk, huichelachtig geteem, met hun godsdienst, die geheel buiten het hart omgaat, met een christendom, dat alleen in woorden bestaat, treffen haar verachting en verontwaardiging. Met eerbied ziet ze op tot de Catherine's en weet ze een vroomheid te schatten, die, ze moge zich openbaren in de oude, versleten vormen van het kerkelijk leerstelsel, aan het leven kracht en wijding geeft, tot dragen en dulden in staat stelt, de hoogere natuur des menschen niet vermoordt. Hoe diep en innig voelt ze al het drukkende en klemmende van een strijd, als in de ziel van Elsmere's vrouw wordt gestreden, nadat haar man heeft prijsgegeven wat in haar oog onvergankelijke waarde heeft. Met welk een piëteit teekent ze in *David Grieve* Dora Lomax, de mystieke, zich zelf verloochenende, reine en offerende, maar tevens streng kerkelijke Dora, een heilige te midden eener ruwe, zondige omgeving, een weinig bekrompen misschien, ietwat dweepachtig, ja, maar in haar bekrompenheid lief en in haar dwepen aantrekkelijk. Hoe voelt ze met haar, die in stille eenzaamheid, op haar kamertje, als de zaken des levens geen beslag leggen op haar en haar tijd, terneerzit, arbeidend voor haar kerk, d. i. voor haar godsdienst, bordurend een altaarkleed, in plechtige stemming:

„Haar werk was zooveel meer voor haar dan gewoon werk, dat met geld wordt betaald. In die prachtige altaarkleeden of die fijne doeken, waarin de kelk en de patena gewikkeld worden, borduurde zij haar hart. Daaraan te arbeiden, dat was bidden; Jezus en Zijne Moeder en de Heiligen, zij had met dezen gemeenschap, als zij de steken legde. Zij verkeerde in eene mystieke, hemelsche wereld. En de stilte en eenzaamheid maakten een der bekoorlijkheden van haar arbeid uit. En dan gevraagd te worden of ze dien wilde deelen met een vreemd meisje, ¹ dat er niet van kon houden zooals zij, niet meer alleen

¹ Met Louise Grieve, Davids zuster nl.

te zijn met haar klein zwart boekje en hare gebeden! — Neen, 't is haar niet om het werk te doen en ook niet om het geld, maar 't is voor de kerk, en ze zou wel van een korst droog brood willen leven en het voor niet doen, als dat kon!"

Wie met het beeld van een Dora voor oogen, zooals het door mevrouw Ward tot een onvergetelijk type is gemaakt, kan spotten, ook al voelt hij zich niet meer thuis in de wereld van Dora's denken en voelen, hij moet hebben uitgeschud allen zin voor het hoogere, alle ontzag voor een streven, dat er op uit is, voor en boven alle dingen, de ziel te behouden. Welbezien, heeft geen der in haar romans optredende personen zich over mevrouw Ward te beklagen. Ancrum en Newcome, kanunnik Aylwin en de deken van Bradford evenmin als de Cravens en Jim Hurd, als lord Maxwell en Aldous Reaburn, evenmin Lucy Purcell, als Letty en Betty Leven. Zij gaat het goede in geen hunner zonder het op te merken voorbij, terwijl ze bij haar beoordeeling van de verschillende karakters, die ze teekent, wel op de schaduwzijde er van wijst, maar toch ook nimmer nalaat rekening te houden met de opvoeding, die ze ontvingen, de omstandigheden, waarin ze verkeerden, den stand waartoe ze behooren, het temperament, dat ze bezitten, als wilde ze het „tout savoir c'est tout pardonner" in alle opzichten tot zijn eisch doen komen.

O, indien haar tegenstanders, zoowel in Engeland als daarbuiten, die niet hebben nagelaten haar arbeid verdacht te maken, haar ongeloof aan de kaak te stellen, slechts de helft bezeten hadden van haar verdraagzaamheid en een klein deel van haar waardeeringsvermogen, ze zouden hun invectieven tegen wat zij noemen den verderflijken geest, die uit haar werken spreekt, hebben voor zich gehouden, ze zouden wijsheid hebben geput uit haar woorden, en nog begrijpen dat zij is een dergenen van wie het woord geldt des Meesters: „Wie niet tegen mij is, die is voor mij."

Zij zouden met Elsmere erkennen dat een voorstelling te geven van God, een onbegonnen werk is, en de mensch, er naar

trachtend, allicht een slaaf wordt van eenige metaphysische woorden, om ten slotte, evenals hij, de waarheid te beseffen van het Fransche gezegde: „Quand on me demande ce que c'est que Dieu, je l'ignore; quand on ne me le demande pas, je le sais très bien.”

Zij zouden met Catherine tot de overtuiging zijn gekomen, dat God vele talen spreekt, en, behalve de hunne, dus nog menig andere, die, ze mogen klinken in hun ooren, evenwel door hen niet worden verstaan.

Ze zouden met Grey bedenken: „Alle godsdiensten zijn waar en tevens onwaar. In alle, meer of minder zichtbaar, zoekt de mensch naar het eene noodige — zelfverzaking, welke uit God is. De geest in hen alle is dezelfde, beantwoordt eeuwig aan de werkelijkheid; het zijn alleen de letter, het uiterlijk, de voorstelling, die betrekkelijk en veranderlijk zijn.”

Toch, hoe dit zij, mevrouw Ward is, hoe ook beoordeeld en aangevallen, haar weg gegaan. En de vrucht van haar arbeid kan, zal niet uitblijven. „Even zeker,” ik citeer met instemming de woorden van den auteur, die in den *Gids* ons gaf de keurige schets van Marcella — „even zeker als Robert Elsmere de theologische vraagpunten in een zachter licht heeft geplaatst, dan men bij de heftigheid van de strijders over zulke vragen bestaanbaar achtte, zoodat de Robert's en Catherine's zich door de lezing van dit boek beter moeten hebben leeren begrijpen, even zeker kunnen de schilderingen in *Marcella* verzachtend werken op ons oordeel over hen, die in beschouwingswijze van de sociale aangelegenheden van ons verschillen. De daardoor gewekte geest van meer onderlinge waardeering kan ongetwijfeld veel grievend wantrouwen aan beide zijden wegnemen, en zoo den onvermijdelijken economischen strijd iets van zijn hardheid ontnemen.”¹ Daar komt bij, dat ze het niet bij woorden heeft gelaten.

Aan het voor haar oog zwevend ideaal heeft ze een gestalte gegeven. We herinneren ons, uit *Robert Elsmere*, wat deze

¹ *Gids*, Mei 1895. F. J. v. Uildriks. *Marcella*, p. 334.

volksvriend en hervormer ter bereiking van zijn doel wenschte :

„Een gebouw met drie verdiepingen, en op elke verdieping verschillende kamers, vroolijk gemeubeleerd, goed verlicht en verwarmd; met een groote zaal voor zondagslezingen, concerten, vermakelijkheden en voorlezingen, eenige vertrekken voor de jongensclub, twee kamers voor vrouwen en meisjes, met een afzonderlijken ingang; een bibliotheek en een leeskamer, voor beide seksen toegankelijk, goed van boeken voorzien en met platen versierd; drie of vier kleine kamers voor vergaderingen van het bestuur en ten dienste der natuurkundige club, volgens het te Murewell gevolgde plan, en, zoo mogelijk, een gymnastiekschool.”

Welnu, een soortgelijk gebouw bestaat, dank zij het initiatief van mevrouw Humphry Ward. Dat gebouw en daarbij nog een ander. Den 29 November 1890 werd in het westelijk deel van Londen, in een der arbeiderswijken aldaar, Gordon Square, Bloomberry, door de hulp, die zij bij enkele harer vrienden had gevonden, „University Hall”, geopend. En schier tegelijkertijd Marchmond Hall, een hulplokaal in Marchmond Street, een straat ten oosten van Gordon Square, in de volkrijke en arme buurt, die ten noorden en ten zuiden grenst aan King's Cross en Guilford Street.

Geschoeid op de leest van meer dergelijke stichtingen, gedurende de laatste jaren in verschillende wijken van Englands hoofdstad verzezen, als Toynbee Hall in Commercial Street, White Chapel; the Oxford House in Bethnal Green; the Congregationalist Settlement at Mansfield House in Canning Town; the Wesleyan Settlement in Bermondsey, verschilt University Hall echter van deze, die alle een meer of minder sterk geprononceerd kerkelijk en sectarisch karakter dragen. Want al is „the first aim of the Hall a religious one”, mevrouw Ward wil er vereenigen allen wien het christendom is een gids voor practische vroomheid, gebouwd op het geloof in God en op de bezielende herinnering van een groot leermeester, de weg tot heiliging van hart en leven, en niet een stelsel of dogma berustend op eene bijzondere openbaring. In de eerste plaats

hen, die, zonder te behooren tot een der bestaande godsdienstige organisaties, voedsel zoeken voor hun naar God dorstende harten, en verheffing van hun godsdienstig leven. In overeenstemming met dezen haren wensch zijn zoowel de personen, die er voordrachten hielden, mannen als Carpenter, Chavannes, Martineau, Armstrong, Wicksteed, e. a., als de onderwerpen der voordrachten zelf, die allen zijn in den geest der hedendaagsch critische richting.¹

In Marchmont Hall daarentegen wordt meer beoogd de sociale ontwikkeling, inzonderheid ook de verbroedering der standen, van armen en rijken, geleerden en minder ontwikkelden, onverschillig tot welke staatkundige richting of godsdienstige partij ze behooren.

Ook hier worden lezingen gehouden over zeer verschillende onderwerpen,² verder concerten gegeven, gezellige samenkomsten en sociale meetings met debat georganiseerd; er is een bibliotheek en er vergaderen op bepaalde tijden „The Women's Club; the Girl's Club” en „the Boy's Club.” In één woord: alles wordt in het werk gesteld om het aangename met het nuttige te vereenigen. „Utile Dulci” is de leuze, terwijl een iegelijk welkom is, die er komt, 't zij om zich te ontspannen, 't zij om er iets te leeren.

Al spoedig bleek de zaal in Marchmont Street te klein om alle belangstellenden te bevatten. Vandaar mevrouw Ward's streven om een groot gebouw te stichten, dat in alle behoeften kan voorzien. Haar oproeping om steun is aanvankelijk niet te ver-

1. The future of University Hall. An Adress by Mrs Humphry Ward. De „lectures” behandelden o. a.: De wording van een volksgodsdienst, de theologie van Jesaja; de godsdienstige waarde van het O. T.; de letterkundige studie van den Bijbel; de Synoptische Evangelien; het Evangelie van Lucas; het vierde Evangelie; Hoe kunnen wij komen tot de kennis van God?; Dante's Hel; de vrijzinnige godsdienstige beweging in Amerika.

2. Genoemd worden: „De arbeid van Londen's schooltoezicht”; „Over coöperatie”; „More's Utopia”; „Noorweegsche tooververtellingen”; „Darwinisme in de kinderkamer”; „Poëzie en bedrijf”; „De wereld der boeken”; „Spanje”; „John Wycliffe”; „De achttiende eeuw”; „Het gebruik en misbruik van alcohol”; „Theorieën omtrent interest en loon”; „Arbeid en slavernij”; „de Engelsche burger”; „Uren van arbeid”; „De industrieele omwenteling in Engeland”; „Oxford”; „Het hedendaagsch Egypte”; enz.

geefs geweest, zoodat we niet twijfelen, of ze zal haar doel ook in deze bereiken, haar in „Elsmere” en „Marcella” en „Tressady” ontworpen idealen voor het grootste deel eenmaal verwerkelijk, en haar pogingen om aan de godsdienstige en sociale ontwikkeling der arbeiders mede te werken, met goeden uitslag zien bekrond.

Dat mevrouw Ward, al treedt ze zelf niet, of althans niet dikwijls als spreekster in de samenkomsten op, — ze deed het bij de opening van University Hall — toch een werkzaam aandeel neemt aan het leven van hen, die haar stichtingen bezoeken, en daarin voedsel vergaaren voor verstand en hart; dat ze zich onder hen beweegt, mogen we gerust aannemen, als die weten, dat zij zelf als secretaresse van University Hall werkzaam is, en ook dat zij 's zomers op haar villa te Tring meermalen gastvrijheid verleent aan troepjes van mannen en vrouwen, die dan uit Londen komen en er een dagje in de vrije natuur doorbrengen, maar wordt te meer waarschijnlijk, ja, schier onomstootelijke zekerheid, nu we haar schets van Marcella's arbeid in Mile End Road hebben leeren kennen.

Meen ik in het bovenstaande aan mevrouw Ward en haar werk recht te hebben laten wedervaren, ik zou dit opstel gaarne besloten hebben met eene eenigszins uitvoerige beschrijving van haar leven. Ik moet hier van afzien, omdat het mij niet mocht gelukken daarvoor de noodige bouwstoffen te verzamelen. Bij mijn pogen om ze mij te verschaffen, werd mij van welingelichte zijde gemeld: „There is no published Life of Mrs H. Ward.” En zoo kan ik dan alleen herhalen wat in enkele „Essays” over haar dienaangaande wordt meegedeeld. 't Is weinig, niet meer dan eenige vluchtige omtrekken. Toch meende ik het niet te mogen verzwijgen, hoe schraal de oogst ook zij.

Mary Augusta Ward is de dochter van Thomas Arnold en

1. Wat hier gemeld wordt, is ontleend aan het artikel in de *Revue des Deux Mondes*: „Un romancier Anglais” van Bonnet Maury, April 1895.

Julia Sorell, en werd in 1851 te Hobart (Tasmanie) geboren, waar haar vader destijds inspecteur van het onderwijs was. Op ongeveer vijfjarigen leeftijd kwam ze naar Engeland en woonde achtereenvolgens te Birmingham, Londen en Oxford. Meer dan twintig jaar heeft ze in de laatste stad doorgebracht, onder den invloed van mannen als Jowett, Pattison, Freeman en inzonderheid van Thomas Green, deelnemend aan de beweging der geesten op godsdienstig, wetenschappelijk en sociaal gebied, met hooge belangstelling en vurigen ijver zich verdiepend in de historisch-critische onderzoekingen en wijsgeerige problemen onzer eeuw. Bedeeld met groote gaven van verstand en hart, zocht ze reeds vroeg de bevrediging van haar dorst naar kennis in de rijke bibliotheek haars vaders, en het was aanvankelijk de studie der historie en der talen, die haar het meest aantrok. Latijn, Fransch, Italiaansch, Duitsch, Spaansch maakte ze zich eigen; het laatste in die mate, dat ze reeds op achttienjarigen leeftijd benoemd werd tot jurylid, ter beoordeeling van de antwoorden op eene prijsvraag over de Spaansche letterkunde. Te Oxford kwam ze in kennis met haar echtgenoot, Mr. Humphry Ward, toen „tutor” van Brasenose College, schrijver van letterkundige opstellen en kunstcritieken in de *Times*. Menig opstel van hare hand verscheen in de *Quarterly Review*, naast enkele biographische artikels over de Westgothische vorsten in Spanje in het *Conversations Lexicon* van Smith en Wace. Een vertaling van het *Journal intime d'Amiel*, waarop Edmund Scherer hare aandacht gevestigd had, voorzag ze van een inleiding over het leven en de denkbeelden van dezen wijsgeer. Sedert is ze als zelfstandig schrijfster opgetreden, eerst met een vertelling voor kinderen *Milly and Olly* (1880) en in 1884 met *Miss Bretherton*, later met hare algemeen bekend geworden, bovenbesproken groote romans. Na Oxford in 1880 te hebben verlaten, vestigde ze zich te Londen, terwijl ze den zomer in haar geliefde West-Morelandsche bergen op haar villa te Tring doorbrengt, levend en arbeidend, om het leven en den arbeid van anderen zooveel rijker en beter te maken.

„Noblesse oblige!” *Mary Augusta Arnold* had de eer van een naam op te houden, den roem van een in de republiek des geestes adellijk geslacht. Achter haar staan een grootvader, *Thomas Arnold*, de wijdvermaarde „headmaster” van het college te Rugby, die op de vorming van zooveel groote mannen, staatslieden, letterkundigen, geestelijken een buitengewonen invloed geoeffend heeft; en een oom, *Matthew Arnold*, van wien eens in deze schetsen geschreven werd dat „zijn naam onsterfelijk zal zijn in de geestesgeschiedenis van zijn volk en in die der wereld; onsterfelijk als de typen, die hij geteekend heeft; als de taal, waarin hij heeft gesproken, glanzend van licht en geurend van liefelijkheid; als de waarheden, die hij heeft verkondigd”.¹

Mary Augusta is hun waardige evenknie en behoeft zich tegenover hen niet te schamen. Ze heeft haar plicht vervuld. Het geslacht der Arnolds telt een parel meer in zijn kroon.

Hoe vaak ook gelogenstraft in de geschiedenis der beroemde namen, door haar is bewaarheid:

NOMEN EST OMEN.

1. J. Molenaar. „Matthew Arnold”. *Mannen van Beteekenis*, deel 15 blz. 339.